

INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO
pri Pravni fakulteti v Ljubljani

Avtor: dr. Aleš Završnik
Naslov: Homo Criminalis: Upodobitve zločinskega subjekta v visokotehnološki družbi tveganja

Izdal in založil: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani
Za izdajatelja: dr. Matjaž Jager
Sofinancer: Izdajo je finančno podprla Javna agencija za knjigo RS.

Recenzenta: prof. dr. Ljubo Bavcon
prof. dr. Katja Šugman Stubbs

Tisk: Oblikovanje Pika Škraba s.p.
Naklada: 150 izvodov

Prvi natis
Ljubljana, 2009

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

343.9
165.12:340.12

ZAVRŠNIK, Aleš

Homo criminalis : upodobitve zločinskega subjekta v visokotehnološki družbi tveganja / Aleš Završnik. - 1. natis. - Ljubljana : Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, 2009

ISBN 978-961-6503-14-3

248634112

INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO
pri Pravni fakulteti v Ljubljani

HOMO CRIMINALIS:
UPODOBITVE ZLOČINSKEGA
SUBJEKTA V VISOKOTEHNOLOŠKI
DRUŽBI TVEGANJA

ALEŠ ZAVRŠNIK

Ljubljana 2009

KAZALO

<i>1 KAJ JE SUBJEKT?</i>	1
Duh časa in subjekt	1
Subjekt in znanost	4
Subjekt v filozofiji	5
Subjekt v politični teoriji	8
Ljudstvo	8
Imperij in množstvo	9
Subjekt v kriminologiji	11
Zločinec v klasični in pozitivistični kriminologiji	12
Zločinec v kritični in radikalni kriminologiji	13
Zločinec v času	13
Zločinec danes	15
Subjekt in Homo Criminalis	18
<i>2 VZNIK SUBJEKTA: OD PREDMODERNE DO POSTMODERNE</i>	20
Prehod iz predmoderne v moderno	22
Predmoderni osebnostni ideali	22
»Cogito, ergo sum«	23
Moderni osebnostni ideal in delo na sebi	24
Vznik subjekta in kriminološke znanosti	26
Kaj je kriminologija?	26
Mit o »rojstvu« kriminologije	27
Osredotočanje na zločinca	28
Klasična kriminologija	30
Beccarijevo pojmovanje zločinca	30
Prelom z metafizičnostjo predmoderne	31
Padec v metafizičnost moderne	33
Prehod iz moderne v postmoderno	35
Moderna in subjekt	35
Kriminologija in kazensko pravo v moderni	36
Moderna in nasilje	37
Postmoderni naproti?	39
Koncept postmoderne	39
Postmoderna in konec nasilja?	40
Sklepno	43

3 KAZENSKOPRAVNI SUBJEKT: PRAZNA FORMA APERCEPCIJE	45
Subjekt in moderno pravo	45
Subjekt v pravu	46
Pravni subjekt.....	46
Pravni in »naravni« subjekt.....	47
Most med kazenskim in »naravnim« subjektom	49
Vsebina kazenskopravnega subjekta.....	51
Načelo materialne resnice in kazenskopravni subjekt	53
Odnos subjekta do realnosti	53
Psihološka pojmovanja subjekta.....	57
Primerjava pojmovanj realnosti in psiholoških pojmovanj subjekta	59
Resnica in subjekt v inkvizitornem in akuzatornem kazenskem postopku ...	60
Sklepno	63
Restorativna pravičnost in kazenskopravni subjekt	65
Restorativna pravičnost: <i>moderna</i> in <i>kazenska</i> paradigma?	65
Stranke restorativnega postopka	66
Zasebno in javno v restorativni paradigmi	68
Kolapsiranje javnopravnega v zasebnopravno kaznovanje	70
Pojmovanje subjekta v restorativni pravičnosti	71
Odnosi moči v oblikovanju subjekta	71
Diskurzivno oblikovanje subjekta	72
Subjekt in sprava.....	74
Sklepno	76
4 ŽENSKA SUBJEKT: CONTRADICTION IN ADIECTO?.....	77
Ženska skrčena na telo.....	77
Kaj je »feminizem«?	79
Kaj je spol?.....	81
Spol kot biološka kategorija	81
Spol kot odraz biologije in spolna vloga kot odraz kulture.....	82
Spol in spolna vloga kot družbeno-kulturni proizvod	84
Feministična kritika znanosti	87
Feministična kritika znanstvene objektivnosti	87
Feministična kritika koncepta racionalnosti	89
Feministična kritika nosilca vednosti	91
Feministična kritika prava in kazenskopravne konstrukcije Ženske	93
Feministično razumevanje prava.....	93
»Pravo je seksistično«	93
»Pravo je moško«	94
Pravo je spolno predoločeno in spolno predoloča	95

»Subjektivne pozicije« žensk v pravu.....	96
»Subjektivne pozicije« morilk.....	97
Sindrom »pretepe ne žene«	100
Posilstvo in ženska subjektivnost	101
Standard »razumnega človeka« in ženska	103
Sklepno	105
5 DIGITALNI SUBJEKT: ZLOČINEC BREZ TELESA.....	107
Informacijska tehnologija, družba in subjekt.....	107
Informacijska tehnologija, zločin in nadzorovanje	110
Subjekt v kibernetnem prostoru: »Kdo smo, ko smo <i>on-line</i>?«	113
Kibernetna realnost: osvobaja ali zaslužnjuje?	113
Kibernetna identiteta.....	115
Tatvina identitete	117
Pravo o identiteti?.....	119
Kibernetne skupnosti.....	120
Sklepno	124
6 »SOMATIČNI« SUBJEKT: OD FRENOLOGIJE DO GENO- IN	
NEVROKRIMINOLOGIJE	127
Biotehnoška revolucija: vpliv na vednost o subjektu in zločinu	127
Znanosti o življenju in družboslovje: boj med vednostmi.....	127
Kaj je »biotehnoška revolucija«?	130
Nevroznanost in »zemljevid« možganov	131
Molekularna genetika in katalog genov	131
Kritično o dosežkih znanosti o življenju	132
(Neo)biokriminologiji naproti	135
Biokriminologija v postindustrijski družbi.....	136
Vznik »somatičnega« subjekta	137
Kriminološke implikacije »somatičnega« subjekta.....	140
Znanosti o življenju in »koordinate« subjekta	141
Telo in duh.....	141
Svobodna volja in determinizem	141
Narava in kultura	144
Znanosti o življenju v kazensko pravnem sistemu	145
Odkrivanje in pregon kaznivih dejanj	145
Kriminalitetne preventivne strategije	147
Sojenje in izvrševanje kazenskih sankcij	148
Sklepno	149
Kritično o neobiokriminologiji.....	150

7 GOVOREČI SUBJEKT: ODGOVORNOST ZA SOVRAŽNE BESEDE.....	152
Kaj je sovražni govor	152
Sovražni govor kot pravni koncept.....	153
Sovražni govor kot indirektno govorno dejanje.....	154
Dekonstruktivistično pojmovanje odgovornosti za sovražne besede....	156
Psihoanalitično pojmovanje odgovornosti za sovražne besede	159
Kazenskopravno pojmovanje odgovornosti za sovražne besede.....	161
Pravica do svobode izražanja.....	161
Omejitve pravice do svobode izražanja	162
Sovražni govor in kriminaliteta iz sovraštva	165
Vrednostna pristranost prepovedi sovražnega govora	167
Sklepno	171
8 PSIHOANALITIČNI SUBJEKT: VZNIK IN PADEC NOTRANJEGA ZAKONA.....	173
Psihoanaliza v postmoderni	173
Psihoanaliza in pravo	175
Ojdipizacija: vzpostavitev notranjega zakona.....	180
Freudova zasnova ojdipske situacije	181
Mit o umoru očeta prvobitne horde	185
Vez med notranjim in zunanjim zakonom.....	186
Lacanovo pojmovanje subjekta	187
Klinične osebnostne strukture	188
Lacan in ojdipska situacija	189
Deojdipizacija: padec notranjega zakona	193
Razsrediščen postmoderni subjekt	193
Ojdipske instance v sodobni družini.....	194
Družbene posledice padca zakona	196
Sklepno	198
9 POVZETEK.....	201
Literatura.....	209
Stvarno in imensko kazalo.....	230

1 KAJ JE SUBJEKT?

Duh časa in subjekt

Pojem subjekt je »večna« tema zahodne filozofije, ki danes po eni strani razglša metafizično smrt univerzalnega subjekta,¹ po drugi strani pa vprašanje o tem, kaj sploh je človek, postaja »tema filozofske prihodnosti«.² Tema tudi ni več le predmet obravnavanja v politični teoriji, ki se osredotoča na individuuum kot temelj družbene ureditve v mitu o družbeni pogodbi. S subjektivnostjo in subjektom³ se danes ukvarjajo številna znanstvena področja, na katerih je bilo to temo do nedavnega nemogoče in nepotrebno preizpraševati. Teoretiziranje o subjektu je postalo tudi del naravoslovnih ved. Kognitivna znanost poskuša pojem subjekta redefinirati z računalniško podprtimi raziskavami spomina, zaznavanja in obdelave informacij v nevronske mrežah. Biotehnoški razvoj omogoča genske manipulacije, ki (lahko) privedejo do nerazpoznavnosti človeka, kakršnega smo poznali doslej: kakšna je »ideja človeškosti«, ki je ta razvoj ne bi smel prestopiti? Za Habermasa⁴ je to ideja »vrstnoetičnega samorazumevanja«, etika vrste, ki zajema in upošteva eksistencialno samorazumevanje človeka, hkrati pa ga dojema kot pripadnika vključujoče vrste. Temo o subjektu srečamo tudi pri presojanju vplivov globalizacije. »Upravljanje« s strahom pred identitetnim ogrožanjem spriči migracijskih tokov je sestavni del političnega boja za oblast. Pomen subjekta in njegove identitete je povzdignjen na nacionalno in nadnacionalno raven. V predvolilni bitki za predsedniški položaj v Franciji je na primer predsedniški kandidat Sarkozy obljubljal ustanovitev posebnega Ministrstva za

---

¹ Napad na koncept subjekta oziroma »metafiziko subjekta« se v veliki meri povezuje s (francoskim) (post)strukturalizmom avtorjev, kot sta Michel Foucault, Jacques Derrida. Glej na primer Foucaultovo razglabljanje o nastanku figure »Človek« in razglasitev njegove smrti v Besedah in rečeh. Gre za antihumanizem, napad na transcendenco, na dejstvo, da ni razlike med religiozno mislijo, ki oblast nad naravo pripisuje Bogu, in moderno mislijo, ki isto oblast pripisuje Človeku. Tako transcendentna figura Boga kot transcendentna figura Človeka vodita k vsiljevanju družbene hierarhije in dominacije. Glej Foucault 1969. Podobno Collin 2004.

² Po Cramer 1987. Glej Carr 1999.

³ Na bolj splošni ravni je subjekt v filozofiji razumljen kot obči pojem, subjektivnost pa je nasprotno vezana na posamezno.

⁴ Habermas 2005: 127.

imigracijo in nacionalno identiteto. Ob vključevanju Slovenije v EU smo se spraševali: ali bo integracija razkrojila slovensko identiteto? Kljub temu, da je danes slovenski jezik uradno enakovreden drugim evropskim jezikom, ga hkrati dojemamo kot ogroženega, kar naj bi razkrojilo subjektovo najbolj »intimno substanco«. Papež Benedikt XVI. pa je ob sprejemanju Pogodbe o Ustavi za Evropo trdil, da je Evropa »odpadla od lastne identitete« ne le zato, ker pozablja na krščanske korenine, temveč ker zanika svojo lastno identiteto. Vprašanje subjektive identitete je v postindustrijski družbi tudi vprašanje ekonomskega sistema: ali je identiteta »javno dobro«, ki jo mora skupnost podpirati z javnimi sredstvi? Subjekt in identiteta sta postala sestavni del političnega boja za oblast, ključna tema globalizacijskih in integracijskih postopkov in etične uporabe sodobne tehnologije.

Premik k subjektu je opaziti tudi v kriminologiji, kjer je bil subjekt kot Zločinec (*Homo Criminalis*) v pozitivističnih kriminoloških »šolah« vedno predmet raziskovanja. Lombrosovo *L'Uomo Delinquente* (1876) je prispeval k nastanku kriminologije kot znanstvene vede. Premik k iskanju tveganj v sodobni stehinizirani družbi nas danes vrača k njegovi metodi usmerjanja pozornosti na zločinca kot vira »kriminalnega zla«. Namesto Lombrosovega merjenja lobanj danes prehajamo k merjenju manjših telesnih delov, k identificiranju »kriminalnih« genov, analizi »abnormalnega« nevrološkega delovanja možganov, ki naj pokaže na posameznikovo kriminalnost *in statu nascendi* še preden je ta storil »problematično« dejanje. Neofrenologija, oplemenitena z visoko tehnološkim znanjem, naj bi podala dokončen odgovor na »večna« kriminološka vprašanja z objektivno in vrednostno neoporečno natančnostjo. (Ponovno) si je zadala nalogo izmeriti normativnost (kriminalnost), zakodirano v telesu zločinskega subjekta.

Subjekt, na katerega se osredotočajo številne znanstvene vede, postaja danes hkrati tudi predmet razprav o krizi subjekta. Subjekt izginja, razpada, se razkraja in potrebuje filozofsko, znanstveno, politično, moralno, religiozno in psihološko pomoč. Ta kriza se ne odraža zgolj v osebem kriziranju posameznikov in tega, da posameznik v prizadevanju po sreči posega po vedno novih tehnikah in oblikah pomoči,⁵ temveč tudi v povsem filozofskem smislu, na kar kažejo izmenjujoči se napadi in obrambe kartezijanskega subjekta v filozofiji.⁶ Praviloma zato danes o subjektu steče beseda takrat, ko ga je potrebno redefinirati ali reafirmirati.⁷

Na področju kriminalitete in kazenskoprnega odziva nanjo se kriza odraža v poudarjanju posameznikove racionalnosti in svobodne volje, ter poudarku na njegovi odgovornosti tudi za fizično varnost (poleg številnih razsežnosti socialne varnosti). Ti poudarki so sestavni del zaostrovanja v kaznovanju ob vračanju neoklasicističnih idej in

---

⁵ Glej Salecl 2004 in Bruckner 2004.

⁶ Žižek v *The Ticklish Subject* uvodoma razloži, da njegovo delo poskuša ponovno uveljaviti kartezijanski subjekt, katerega zavračanje vzpostavlja tihi pakt vseh strani, ki se zdaj spopadajo v intelektualnem svetu. Po njegovem mnenju se vse te usmeritve (sicer lahko) uradno med seboj bojujejo na smrt (habermasovci proti dekonstruktivistom, znanstveni kognitivisti proti obskurnemu *new ageu* itd.), v resnici pa so vse združene v zavračanju kartezijanskega subjekta. Žižek 1999a: 1–5.

⁷ Trstenjak iz drugega miselnega horizonta meni podobno: »Klic našega časa je: Glej, človek! Človek, glej, tvoja podoba! Naloga tisočletja je: *Sózein tòn ànthronon*; rešiti človeka – v znamenju človeka.« Po Trstenjak 1994: 180.

z njimi povezane neoliberalne ekonomske politike od 70. let prejšnjega stoletja dalje.⁸ Nad determiniranim in družbeno vraščenim posameznikom pač ni mogoče izvajati in upravičiti stroge (in vedno strožje) kaznovalne politike.⁹

Osredotočanje na subjekt je del globljih premikov, je del sodobnega posameznikovega odnosa do sveta, ki je v smislu Jaspersove¹⁰ analize zgodovine, pretresenost. Ta nas usmerja k subjektu in vodi v filozofijo eksistence. V tem smislu je zato tudi pričujoče delo »sad« svojega časa (*Zeitgeist*). Obrača se navznoter, v proces kriminološkega zrenja, reflektiranja in identificiranja »kriminalnega problema«, ki se zaradi ideološke prikladnosti vedno znova obrača na zločinca in, presenetljivo, tam tudi vedno znova »odkrije« vir zla in hkrati z njim tudi sredstva za njegovo odpravljanje. Sodobni »duh časa« je za kriminologijo toliko bolj ključen, ker njeno pozornost obrača (in vrača) k zločincu, domnevnemu viru zla, kot je veljalo v času vznika kriminološke znanosti. Znanstvena kriminologija se je oblikovala na vednosti o subjektu – zločincu, na »predmetu« preučevanja, ki naj preseka z metafizičnimi domnevami klasične doktrine o svobodnem in racionalen subjektu. Njeno poglobljeno vprašanje je bilo: »Kaj je v bistvu zločinec?«¹¹

---

⁸ Glej Wacquant 2008.

⁹ Beck o razmerju odgovornosti posameznika in družbe meni, da življenje postane »biografsko razreševanje sistemskih protislovij«. Tveganja in protislovja še naprej proizvaja družba, individualizirana je le dolžnost in nujnost, da se spopadamo z njimi. Beck 2001: 199. Bauman podobno meni, da individualizacija »ostaja« in prinaša doslej neznano svobodo eksperimentiranja vse večjemu številu moških in žensk – toda (*timeo Danaos et dona ferentes*) prinaša tudi doslej neznano nalogo, da se ukvarjamo z njenimi posledicami. Vse večje neskladje med pravico samouveljavljanja in zmožnostjo nadzora družbenih okolij, ki omogočajo ali onemogočajo tako samouveljavljanje, se zdi glavno protislovje tekoče moderne – protislovje, ki bi se ga morali naučiti kolektivno obvladovati s preskušanjem, kritičnim razmišljanjem in drznim eksperimentiranjem. Bauman 2002: 49–50. Glej še Garland 2001 in Christie 1993.

¹⁰ Jaspers, K. (1986). Einführung in die Philosophie, 25. izdaja, s. 16. (Po Kaufman 1994: 27 in nasl.)

¹¹ Glej Garland 1985: 122.

Subjekt in znanost

Načelo subjektivnosti v smislu avtorefleksivne strukture in subjektovega navznoter usmerjenega delovanja je temeljna značilnost moderne dobe.¹² Ta subjektivni princip določa vse momente, ki so se oblikovali v moderni kulturi. Religiozno življenje, država, družba, znanost, morala in umetnost se preobražajo v utelešenja načela subjektivnosti.

Subjekta zato ni mogoče misliti brez hkratnega premišljevanja o kulturno-družbenih okoliščinah, individualnih psihologijah mislecev, njihovih osebnih preokupacijah in življenjskih izkušnjah.¹³ Znanstveni diskurz o subjektu je torej po eni strani omejen, kolikor je omejena tudi znanost sama. Po drugi strani pa znanosti postavlja meje subjektivnost. Izhajajoč iz Gadamerja, ki postavlja sile subjektivnosti, kulture in zgodovine za meje znanosti, je nikoli dokončno poznavanje subjektivnosti oziroma človekovega mišljenja razlog, da znanost nikoli ne more biti povsem objektivna in vrednostno ali čustveno neobremenjena analiza naravnih pojavov »tam zunaj«. Dokler nimamo vpogleda v subjektive najgloblje želje in motive, tudi znanost ne more biti popolnoma transparentna in vrednostno »čista«. Kot meni Gadamer za naravoslovne (»trde«) znanosti (kar velja *a fortiori* za družboslovje) v eseju *Resnica v družboslovju*.¹⁴ naravoslovne znanosti so nedvomno prekosile družboslovne v smislu metode, empirične preverljivosti in nadzorovanja narave, vendar ne vsebujejo tega, kar je najbolj vredno vedeti, tj. končnih namenov, ki jim mora služiti vse nadzorovanje narave in človeških bitij.

V moderni znanosti so nastale številne »podobe« subjekta: kogito, intencionalni subjekt, transcendentni subjekt, avtonomni subjekt, psihološka osebnost, v lingvistiki avtor, gramatični subjekt (osebek), mesto subjekta (ki vznikne z izjavo), zločinec v kriminologiji, individuum, državljan, pravni subjekt (fizična in pravna oseba) kot nosilec pravic in dolžnosti. Danes imamo polifonijo znanstvenih diskurzov o subjektu, ki zarisujejo »zemljevid subjektivnosti«. Vsi pojmi opisujejo drug del »zemljevida« oziroma dela človeka kot naravne vseobsežne osebe. Izhajajo iz različnih kulturnih okolij, (vzhodnih ali zahodnih) filozofskih ali religioznih izhodišč, različnih področij obravnave (filozofija, sociologija, psihologija, antropologija) in drugačnih nivojev abstraktnosti.

---

¹² Tako Hegel, ki subjektivnost razume v naslednjih štirih temeljnih konotacijah: (1) individualizem, po katerem lahko neskončno posebna osebnost izraža svoje hotenje, (2) pravica do kritike, ki zahteva, da se subjektu kaže kot upravičeno tisto, kar mora vsakdo priznavati, (3) avtonomija delovanja in (4) idealistična filozofija. Heglovo pojmovanje moderne in subjektivnosti po Cerar 2001: 184–186. Glej razlago še v Habermas 1988: 21–22.

¹³ Glej Nicholls 2005: 155.

¹⁴ Gadamer, H.-G. (1994). *Truth in the Human Sciences*. V: B. R. Wachterhauser, ed., *Hermeneutics and Truth*. Evanston, IL: Northwestern University Press, s. 25–32: 26. (Povzemam po Nicholls 2005: 155.) V orig. se naslov glasi *Wahrheit in den Geisteswissenschaften*, pojem *Geisteswissenschaften* se nanaša na družboslovje in humanistiko. Prav tam.

Subjekt lahko opredelimo z ontološkega vidika kot ozaveščenega nosilca dejanj oziroma lastnosti,¹⁵ s psihološkega vidika kot individuum, ki je nosilec vsega zavestnega in nezavednega doživljanja,¹⁶ pravni subjekt¹⁷ pa po eni strani kot človeka, ki nastopa v prednormativnih pravnih odnosih, po drugi strani pa kot ideološko – normativno nadgradnjo prvega pojma (kot »subjekta pravic in dolžnosti«).

Subjekt v filozofiji

O genezi pojma subjekt v filozofiji Burger¹⁸ meni, da je edini možni rezultat diskusije o subjektu in njegovi kritiki lahko zgolj njegova relativizacija in suspenzija univerzalne pozicije, ki opredeljuje filozofijo subjektivnosti. Subjekta ni mogoče odstraniti ali suspendirati, mogoče pa je določiti njegov položaj v filozofiji in teoriji. Razprave o subjektu najdemo v filozofiji eksistence, analitični filozofiji, filozofiji jezika, pri Descartesu (»misleči jaz«), Nietzscheju (»nadčlovek« oziroma »čezčlovek«), Husserlu (»transcendentalni« in »empirični« subjekt«), Kantu (kot »izvor moralnega zakona«) in Wittgensteinu (»subjekt«).¹⁹

Zgodovinsko gledano obstaja pojem subjekta od Aristotela dalje, čeprav ne eksplicitno in tudi ne v pomenu samoreferenčnosti in refleksivnosti, kot ga razumemo danes. Aristotelov pojem *hypokeimenon* je bil še precej oddaljen od današnjega pojma. *Hypokeimenon* pomeni »to, kar je spodaj ležeče«.²⁰ Pojem je razumljen kot anonimni nosilec pomena v slovničnem in logičnem smislu. Aristotel je pojem uvedel pri obravnavi narave, kjer je razlikoval to, kar se včasih pripeti stvari, in stvar, ki se ji »to« pripeti. Pojem *substantia* ali *subiectum* je prevod Aristotelovega pojma v latinščino, pomeni pa »to, kar ostaja nespremenjeno, ker omogoča vse spremembe«.²¹

Pojem osebe (lat. *persona*) se je razvil iz grške besede *prosopon* (maska) in je pri starih Rimljanih označeval masko gledališkega igralca.²² Latinska beseda *persona* je

---

¹⁵ Cerar 2001: 421. Slovar slovenskega knjižnega jezika »subjekt« opredeljuje kot »kdor čuti, misli, deluje«.

¹⁶ Musek opredeljuje pojem osebnosti kot relativno trajno in edinstveno celoto duševnih, vedenjskih in telesnih značilnosti posameznika. Ta celota ni amorfna, brezlična in kratkotrajna, temveč relativno stabilna in dosledna. Osebnost ima tudi svojo identiteto. Gordon W. Allport je razvrstil (l. 1937) množico možnih definicij osebnosti v skupine: (1) »omnibus« definicije, ki govore o osebnosti kot o skupku ali vsoti vseh značilnih psihofizičnih sestavin posameznika, (2) definicije, ki poudarjajo urejenost in celovitost osebnosti, (3) hierarhične definicije, ki gledajo na osebnost z vidika hierarhično razporejenih slojev, (4) definicije, ki poudarjajo prilagajanje in (5) definicije, ki obravnavajo osebnost z individualnega in razlikovalnega vidika. Musek 1993: 22, 38, 42–46.

¹⁷ Po Cerar 2001: 421.

¹⁸ Burger 1990: 11.

¹⁹ Glej še Carr 1999.

²⁰ Gadamer 2000: 276.

²¹ »Subiectum« pomeni »podmet«, izvira pa iz pojma »subiicere«, ki pomeni »vreči pod...«. Po Verbinc 1994.

²² Po Cerar 2001: 422.

obdržala ta grški pomen, sestavljena pa je iz besed *per* (skozi) in *sonare* (zveneti), kar ponazarja masko, skozi katero se sliši igralčev glas. Pojem oseba (*persona*) danes na splošno označuje človeka »kot takšnega«, čeprav vsebina obeh pojmov ni identična.²³ Poglavitno je razlikovati pojem osebe od (mlajšega) pojma osebnosti, ki je njegova nadgradnja. Oseba se praviloma nanaša na posamezni individuum in označuje njegovo identiteto, osebnost pa je več kot zgolj identiteta in označuje samozavedajočega se posameznika, ki se oblikuje kot celovito, delujoče in relativno svobodno bitje v odnosu do drugih posameznikov in družbe. Vsak človek je zato oseba, ni pa vsaka oseba tudi osebnost.

Do modernega pojma subjekta pridemo prek Descartesa. René Descartes (1596–1650) je ustoličil zavest, *kogito* kot subjekt, kot izhodišče spoznanja in filozofije. Ta pridobi epistemološko vodilno vlogo in postane osnova, ki vztraja vsem dvomom navkljub. Kogito je osnova modernega sveta, ki tvori podlago številnim drugim subjektom, tudi pravnemu subjektu. Ta spoznavnoteoretični subjekt je celovita osebnost, samostojen in avtonomen, ki svet »zunaj sebe« spoznava po svojih lastnih močeh.

Šele Immanuel Kant (1724–1804) je omogočil premik iz te substancialnosti,²⁴ ko je subjekt umestil v odnos subjekt – objekt. V *Kritiki čistega uma* razlikuje med umom in razumom: um je nekaj, kar je več kot človek, kar stremi k preseganju konkretne situacije, za razliko od razuma, ki se giblje v okviru danega položaja. Objekti uma so tisti objekti, ki jih lahko zgolj mislimo, njihovega obstoja pa ne moremo preverjati empirično.

Revolucija, ki jo napravi Kant, je povezana s podelitvijo vodilne vloge subjektu. Človek se ne ravna po predmetih, temveč se predmeti ravnajo po mišljenju. Tako kot je naša čutna sposobnost omejena in šele naš senzorični aparat »vzpostavlja« predmete, tako Kant za um meni, da ima svoje zakonitosti, pojme in »like«, ki se jim mora predmet prilagoditi, da ga lahko mislimo. Te čiste pojme je Kant imenoval kategorije, ki so *a priori* dane kot liki umske zmožnosti. »Čisto« spoznanje vsebuje samo formo, s katero nekaj spoznavamo, vsebine pa, ki prihajajo samo iz izkustva (ne iz razuma), veljajo samo *a posteriori* in zato niso »čiste«.²⁵

S tem, ko je Kant prepoznal funkcijo subjektivnosti v transcendentalni sintezi spoznanja (apercepcije), ki mora biti sposobna spremljati vse naše ideje in jim podeljevati enotnost, je omogočil prehod od substance k subjektu.²⁶ Tako kot je Aristotel spremembe v naravi opisal kot nekaj, kar zgodi »temu, ki ostaja nespremenljivo«, tako je Kant v spreminjajočih se idejah prepoznal osnovo, ki ostaja

---

²³ Po Cerar 2001: 423.

²⁴ Glej Gadamer 2000: 277.

²⁵ »Misli brez vsebine so prazne, zori brez pojmov so slepi.« Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, B 75. (Po Kaufmann 1994: 33–34, op. 42.)

²⁶ Po Gadamer 2000: 277.

nespremenljiva. Vse ideje pripadajo preostalemu »Sem«. Struktura refleksivnosti, ki je glavna značilnost samo-relacionalnosti in sebstva, se s tem vrne v središče filozofije.²⁷

Subjekt v filozofiji ni bil nikoli *aeterna veritas*. Razrahljanje in relativizacija pojma subjekt, ki izvira iz Kanta, se nadaljuje pri Heglu. V eseju *Kdo misli abstraktno?* se ukvarja tudi z našim razumevanjem zločinca. Zdravorazumsko pojmovanje abstraktnega in konkretnega obrne in meni, da je ravno mišljenje, ki v subjektu, ki je storil nek zločin, prepozna zgolj zločinca, popolnoma abstraktno mišljenje.²⁸

»Morilca privedejo na kraj usmrtnice. Za navadno ljudstvo ni nič drugega kot morilec. Ženske morda pripomnijo, da je močan, lep, zanimiv moški. Ljudstvu se zdi to zelo strašno: Kaj? Morilec, da je lep? Kako lahko sploh kdo tako nespodobno razmišlja in ima morilca za lepega; ni dvoma, vi sami niste najbrž prav nič boljši! To je moralna izprijenost, ki vlada med zgornjimi razredi, bi dodal kaplan ... Kdor pozna ljudi, bo sledil razvoju zločinske duše: našel bo v zločinčevi preteklosti, v njegovi vzgoji slaba medsebojna razmerja med očetom in materjo, nekaj pretirane strogosti, potem ko je to bitje povzročilo manjšo krivico in zato postalo sovražno do družbenega reda... in naposled ni moglo preživeti drugače kot z izvrševanjem zločinov. Drugi bodo ob takih besedah porekli: Saj mu želi oprostiti umor! ... To je abstraktno mišljenje: videti v umoru zgolj abstraktno dejstvo, da je oseba zločinec, in s tem enostavnim dejstvom uničiti vsa druga njegova bistva.«²⁹

Konkretna realnost je za Hegla nekaj, k čemer pridemo šele na koncu miselnega procesa, in ne nekaj, iz česar izhajamo. Do konkretne realnosti nimamo neposrednega dostopa in zato z miselnim procesom ne izpeljujemo nekih abstraktnih zakonitosti iz realnosti.

Nietzsche, ki dvomi v podedovane filozofske kategorije (»pedsodke metafizikov«), o subjektu pravi: »"Subjekt" ni nič danega, temveč nekaj pripesnjena, podtaknjena.«³⁰ Razmišljanje je zanj postopanje z miselnimi kategorijami, ki se ne nanašajo na neko objektivno danost, zato naj bi v znanosti videli zgolj čim večje počlovečenje reči, saj se, s tem ko jih opisujemo, učimo natančneje opisovati same sebe. Kar je po njegovem mnenju mogoče reči o človeku, ni nič več kot pričevanje o človeku nekega zelo omejenega obdobja, pričevanje, ki je nastalo pod vplivom religije in nekaterih političnih dogodkov. Subjekt je družbeno izoblikovana entiteta, točka za uresničevanje teženj po moči (kar je kasneje razvil Foucault v analizi disciplinske oblasti) oziroma svoja svetovnozgodovinska mogočnost:

»*Subjekt*: to je terminologija naše vere v *enost* med vsemi različnimi momenti najvišjega občutka realitete: to vero razumemo kot *učinek* nekega vzroka – tako zelo verjamemo v svojo vero, da si zaradi nje zamišljamo »resnico«, »dejanskost«, nasploh »substancialnost«. – »Subjekt« je fikcija, kakor da so številna *enaka* stanja v nas učinek

---

²⁷ Pojem »refleksija«, ki etimološko izhaja iz latinske besede *reflexio*, je izvorno pomenil, da same svetlobe ne moremo videti »kot take«. Vidimo jo lahko zgolj prek predmetov, na katere sije.

²⁸ Hegel 1965 (orig. 1817): 116–117.

²⁹ Odlomke iz angleščine prevedel A. Z.

³⁰ Nietzsche 1991: 281.

enega substrata: pa smo *mi* najprej *ustvarili* »enakost« teh stanj; njihovo *izenačevanje* in *prirejanje* je *dejansko stanje*, ne enakost (- to je treba kar zanikati -).«³¹

V skladu s pojmovanjem subjekta kot nečesa »pripesnjenege in podtahnjenega«, Nietzsche »dekonstruira« tudi pojem zločinca in kazenske odgovornosti. Zanj je »... hudodelec pač človek, ki tvega življenje, čast, svobodo – človek poguma.«³² Najslabše pri tem je, da njegovo vrednost presojava po posamičnem dejanju:

»Če kdo med nami nima na vesti hudodelstva, na primer umora – kaj je vzrok? Da je manjkalo le nekaj ugodnih okoliščin. In če bi ga bili zagrešili, kaj bi to pomenilo za našo vrednost? Pravzaprav bi nas zaničevali, če nam ne bi prisojali moči v takih in takih okoliščinah ubiti človeka.«³³

Filozofija je utemeljevala subjekt na bolj ali manj konkretnih relatih (subjektivih odnosih), na katere naj bi se pojem subjekta nanašal: zavest, samozavest, oseba, individuum, narava in bit človeka, volja, um, eksistenca, in tudi na določenih družbenih subjektivnih formacijah, kot so razredi, gibanja, države, nacije. Kako razumeti odnos subjekta do družbene skupnosti, kot idejno-politične podlage, na kateri je zrasla moderna družba?

Subjekt v politični teoriji

Individualizem kot temeljna značilnost moderne dobe se je izrazil v pojmovanju družbe in naroda, kar se je na prehodu v novi vek kazalo v stopnjevanju nacionalni zavesti. Odtlej ljudstva niso več tvorila enotne »božje države« (*civitas Dei*), kot si je to zamislil Avguštin, temveč se s poudarki na nacionalnih jezikih začno oblikovati ideje o državi, ki jih ponazarjajo takrat nastajajoče ideje o družbeni pogodbi (*contrat social*). Država je proizvod pogodbene volje avtonomnih in svobodnih posameznikov.

Ljudstvo

Subjekt klasične politične teorije je ljudstvo in Hobbes govori o ljudstvu kot o enotnem subjektu z enotno voljo. Ljudstvo vlada tudi suverenu, ki mu je poverjena ljudska volja, čeprav bi jo suveren uporabil proti ljudstvu samemu. Podoba ljudstva je bistveno različna v totalitarnem in demokratskem sistemu.

V demokraciji ima ljudstvo oblast in mesto oblasti ostaja prazno.³⁴ V totalitarizmu pa ima, nasprotno, ljudstvo podobo Enega, družba naj bi bila homogena, v sebi

---

³¹ Nietzsche 1991: 283.

³² Nietzsche 1991: 413.

³³ Nietzsche 1991: 414.

³⁴ Lefort meni, da je legitimost oblasti utemeljena v ljudstvu, toda da se podobi ljudske suverenosti pridruži podoba praznega mesta, ki ga je nemogoče zasesti. Tisti, ki izvršujejo javno oblast, ne morejo nikdar računati na to, da bi si jo prilastili. Paradoks demokracije je torej v tem, da oblast izvira iz ljudstva, a hkrati oblast ni nikogaršnja. »Toda demokracija živi od tega

transparentna celota, predstavljena je kot stroj ali organizem. V totalitarizmu (tako kot v tradicionalnih in religioznih skupnostih) je primarni subjekt država (skupnost), posameznik pa je kot subjekt izveden iz te primarne (»objektivne«) oblasti. V demokraciji, nasprotno, primarno mesto pripada posamezniku. Vendar to še ne pomeni, da je človek v demokraciji »abstrakten«. Lefort³⁵ meni, da ideje človeškosti v posamezniku in tudi ideje človeškosti, ki bi zaobsegla vse ljudi, ni mogoče opredeliti brez transferja na drugega (na primer na nacijo pri nacionalni identiteti ali na ljudstvo pri ljudski volji). Ljudi je mogoče prepoznati tedaj, ko so opredeljeni znotraj neke kulture kot člani nacije, etnije, kot državljani ali subjekti politične skupnosti, kot dejavniki družbene reprodukcije ali produkcijskega procesa. Brez »sistema koordinat«, ki razločujejo sorodstvene vezi, hierarhije ali mesta, brez funkcij, ki omogočajo umestiti posameznike v različne sestave, tudi podoba človeka izgine: »Človek kot tak, brez določil, ni človek.«³⁶ V demokraciji zato človek vznikne »v negativu«. Kljub temu, da je človek brez skupnosti manj kot človek (divjak) ali več kot človek (bog), ta lastnost demokracije sleherniku preprečuje, da bi lahko bil hkrati izključno domoljub, izključno državljan, izključno posameznik. In ta nemožnost odkriva človeka.³⁷

Imperij in množstvo

Danes v času globaliziranega poznega kapitalizma, ko dejanska oblast ne pripada več suverenim državam, temveč vse bolj razpršenemu in mobilnemu kapitalu, Hardt in Negri nadomeščata pojem ljudstva z imperijem in množtvom.³⁸ Usihanje suverenosti nacionalnih držav ni privedlo do usihanja suverenosti »kot take«, temveč do njene transformacije. Suverenost je postala sestavljena iz serije »organov« nacionalne in nadnacionalne narave, združenih pod eno(tno) logiko vladavine, ki pripada vsenavzočemu in mobilnemu kapitalu – Imperiju. Ta je postal nova globalna oblika suverenosti, nov politični subjekt, decentralizirana in deteritorializirana suverena moč, ki učinkovito ureja globalne spremembe.

Imperij, ki ima moč zatiranja in destrukcije, hkrati s seboj prinaša tudi nove možnosti emancipacije. Hardt in Negri postavljata Imperiju nasproti množstvo,³⁹ ki je sicer zoperstavljeno imperiju, a ga hkrati vzdržuje. Mnoštvo je zmožno avtonomnega oblikovanja proti-Imperija, je edino zmožno zoperstaviti se Imperiju in postaviti alternativno politično organizacijo globalnih tokov in izmenjav.⁴⁰ Nima le moči

---

protislovja. Kakor hitro bi se utegnilo to protislovje rešiti oziroma je že razrešeno, se tudi demokracija približa svojemu razkroju oziroma je že uničena.« Lefort 1999: 69–70.

³⁵ Lefort 1999: 199–201.

³⁶ Lefort 1999: 199.

³⁷ Lefort 1999: 201.

³⁸ Hardt, Negri, 2001.

³⁹ Slovenski prevod uporablja pojem multituda, več v Klepec 2004: 179, op. 3.

⁴⁰ Razmerje med Imperijem in množtvom ni razmerje enakovrednih subjektov, temveč razmerje, ki je vedno v hierarhiji. Po eni strani je Imperij nad množtvom in ga podreja svojim pravilom (kot novi absolutni Leviathan Thomasa Hobbsa), po drugi strani pa je iz vidika

nadzorovati nek teritorij, temveč ustvariti nov prostor. Je nov politični subjekt z emancipatorno močjo.⁴¹

Imperij ne vzdržujejo zgolj etablirane nadnacionalne institucije (kot je Organizacija združenih narodov, Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka), temveč tudi ustrezna proizvodnja subjektivnosti. Na podlagi Foucaultevega koncepta biopolitike,⁴² biooblasti⁴³ in »governmentalnosti«⁴⁴ ter Deleuzove analize prehoda iz disciplinske družbe v družbo nadzora Hardt in Negri pripisujeta spremembe v nastajanju subjektivnosti delovanju institucij. Izgradnja subjektivnosti je bila namreč vedno del delovanja glavnih družbenih institucij (na primer družine, šole, tovarne, zapora), kjer se je subjekt vzpostavil na refleksiven način prek praks, ki jih je izvajal v teh institucijah (na primer pozdravljanje ali poklekanje pri molitvi). Bistveno za moderno je bilo, da so institucije vzpostavljale diskreten prostor (kot je dom, učilnica, kapela), kjer se je produkcija subjektivnosti izvajala. Različne institucije so bile »arhipelagi tovarn subjektivnosti«.⁴⁵ A danes, na prehodu iz disciplinske v nadzorstveno družbo, se je delovanje teh institucij spremenilo, kar je privedlo do sprememb v oblikovanju subjektivnosti. Nastal je divduum in hibridne identitete.

Disciplinska družba je temeljila na individuumu, številu ali matični številki, ki kaže na položaj individuuma v množici, medtem ko družba nadzora deluje s pomočjo gesla ali šifre.⁴⁶ V disciplinski družbi je še obstajala instanca, ki je izdajala ukaze, in instanca, ki je ukaze prejemala – individuum. V družbi nadzora pa pride do anonimnega sistema, ki ima različne dele (predele), v katere je mogoče vstopiti s pomočjo gesel, sistem pa je tako vseobsegajoč, da iz njega sploh ni mogoče izstopiti. Sistem je postal del nas samih, vselej ostajamo znotraj njega. Osrednji element zato ni več individuum kot nedeljiva celota, temveč posameznik, ki je deljiv na manjše enote, pomnogoterjen, razklan in shizofren subjekt – divduum.

Ta razklanost posameznika izhaja iz tega, da je podvržen več institucijam hkrati. Če je v preteklosti prehajal iz posamezne institucije v drugo na linearen način (iz družine je vstopil v šolo in tovarno), danes meja institucij med znotraj/zunaj ni več. Posameznik, ki se je podrejal pravilom ene institucije, je bil hkrati zaščiten pred vplivi drugih institucij, v imperialni družbi pa je prostor izgradnje subjektivnosti postal razpršen. Logika posamezne institucije se razrašča tudi zunaj prostora, ki je v

---

družbene produktivnosti in kreativnosti hierarhija obrnjena. Mnoštvo je prava produktivna sila v družbenem svetu, medtem ko je Imperij zgolj mehanizem zavzetja, ki živi od vitalnosti množstva (prazna in parazitska mašinerija). Po Hardt, Negri, 2001: 62.

⁴¹ Glej Klepec 2004: 181, 210.

⁴² Foucault razume biopolitiko kot politiko, ki se ukvarja z zdravjem populacije, ne individuuma, s preprečevanjem širjenja bolezni in epidemij, s higienskimi ukrepi, predpisi o minimalnih stanovanjskih pogojih, s prehrano, s skrbjo za otroke. Gre za politiko ne le zdravja, temveč splošne dobrobiti, »reda, bogatenja in zdravja«. Glej Foucault 2003: 171–177.

⁴³ Biooblast je oblast, ki ni več osredotočena na teritorij, temveč na ljudi, populacijo.

⁴⁴ Skovanka iz pojma vladanje (angl. *government*) in miselnost (angl. *mentality*).

⁴⁵ Hardt, Negri 2001: 196.

⁴⁶ Klepec 2004: 198.

preteklosti veljal za notranjega, in se širi po celotnem družbenem polju. Institucije, ki določajo procese discipliniranja učinkujejo ves čas, vsepovsod, ena prek druge.

Prostorski vsenavzočnosti institucij ustrezajo nedoločne oblike subjektivnosti. Če je moderna s produkcijo mobilnih in fleksibilnih identitet pretrgala s predmodernimi subjektivnimi vzorci in s tem pospešila razvoj kapitalizma, je s produkcijo standardiziranih subjektivnosti omogočala moderno: subjektivnosti modernih institucij so bile kot rezervni deli proizvedeni v masovni tovarni: zapornik, mati, delavec, študent. Vsak »rezervni del« je imel svojo vlogo v dobro naoljenem modernem stroju, standardiziran, zamenljiv, proizveden *en masse*. Ta fiksnost standardiziranih delov (identitet) je danes prerasla v oviro na poti še večje mobilnosti in prožnosti. Če je imel v disciplinski družbi posameznik več identitet, ki jih je menjaval gleda na prostor in čas, v družbi nadzora diskretnih prostorov, kjer so se oblikovale subjektivnosti, ni več. Posameznik ima »hibridno identiteto«.⁴⁷

Kako se odzivati na kriminaliteto, ki je ne pripisujemo več »Foucaultevemu« modelu subjekta kot delinkventu »z dušo« temveč shizofrenemu Deleuzovemu »dividuumu«? Individuum (lat. nedeljiv) je v sodobni penalni praksi »dekonstruiran«, človekovo identiteto nadomeščajo informacijski vzorci.⁴⁸ Tudi kaznovalna in karceralna logika se razraščata in diferencirata. Posameznik je lahko z enim delom »zapornik«, tako da na primer nosi elektronsko zapestnico kot alternativo prestajanju kazni zapora, z drugim delom pa je marljiv uslužbenec. Kako vpliva to novo razmerje med družbo in subjektom, ki je »komponenten«, standardiziran in »dekontekstualiziran«, na kriminološko osmišljanje zločinca?

Subjekt v kriminologiji

Kriminološka pojmovanja zločinca so heterogena, v skladu s heterogeno naravo kriminologije, o kateri je mogoče govoriti kot o (1) kriminološkem diskurzu, (2) kriminološki vednosti (policistov, penologov, medicinskih in psihiatričnih institucij), (3) kriminološkem »vprašanju«, (4) kriminoloških »šolah« ali (5) kriminološki »znanosti«. Kriminologi so se v zgodovini ukvarjali s svojim predmetom iz zelo različnih zornih kotov in izhodišč: sociologi iz sociološkega, psihologi iz psihološkega, biologi iz biološkega, antropologi iz antropološkega, politologi iz politološkega, ekonomisti iz ekonomskega, pravniki iz pravnega.⁴⁹ Za to plejado pogosto kontradiktornih teorij, perspektiv in šol je značilno, da si izmenjujejo družbeno »relevantnost« in tako v določenih zgodovinskih obdobjih prevladujejo ene in v drugih spet druge, z njimi pa tudi različne podobe zločinca.

---

⁴⁷ Hardt, Negri 2001: 331.

⁴⁸ Glej Franko Aas 2005.

⁴⁹ Kanduč 2007: 9.

Zločinec v klasični in pozitivistični kriminologiji

Kriminološke teorije,⁵⁰ ki usmerjajo pozornost na posameznika, ga razumejo kot (1) bodisi biološko determiniran organizem bodisi družbeno izoblikovano entiteto (pozitivistična koncepcija zločinca) ali kot (2) avtonomno bitje, obdarjeno s svobodno voljo in kalkulirajočim razumom, ki si prizadeva maksimirati užitek in se izogniti bolečini (klasična koncepcija zločinca).

Učinek klasičnega pojmovanja, ki temelji na ekonomiji ekscesa, je normalizacija zločinca. Svoboden in racionalen posameznik je (»po naravi«) »normalen«, zaradi šibkega notranjega (intrapsihičnega) nadzora ali odpovedi zunanjih nadzorstvenih mehanizmov pa je pretiraval v svojem ravnanju. Kršitev je dojeta kot neupoštevanje »prave mere«.

Učinek pozitivistične koncepcije subjekta, ki temelji na determinizmu, je, nasprotno, patologizacija subjekta. Razlika med subjektom in »moralno večino« ni kvantitativna, temveč kvalitativna – posameznik naj bi bil »po naravi«, »ontološkem bistvu« oziroma »substanci« drugačen od večine, nenormalen in patološki. Kriminalnost na ta način dobi status bolezni, zločinsko dejanje postane znamenje ali simptom »nenormalnega« stanja posameznika. Iz preskriptivnega sveta najstva kriminalnost sestopi v deskriptivni svet biti. Metafizično neopredeljivo in svobodno dušo zamenja psihološka (kompleksna, a v končni instanci merljiva) osebnost, družbene okoliščine pa kriminogeni »faktorji«, »dejavniki« oziroma »spremenljivke«, ki jih je mogoče z znanstveno natančnostjo identificirati in naposled spremeniti.

To idealno tipsko pojmovanje subjekta – zločinca v obeh zgodnjih kriminoloških »šolah«, je navzoče še danes. Pojmovanju subjekta v klasični kriminologiji ustreza pojmovanje v »kriminologijah vsakdanjega življenja« (*criminologies of everyday life*), kriminološkem diskurzu, ki se krepi od 70. let prejšnjega stoletja dalje. Ta združuje teorijo racionalne izbire, teorijo rutinskih aktivnosti, teorijo o zločinu kot priložnosti in teorijo situacijske kriminalitetne prevencije, ki zločin in zločince »normalizira« in jih opisuje kot racionalne oportuniste, ki se prav malo razlikujejo od svojih žrtev. Zločini ne zahtevajo posebne motivacije, dispozicije ali patologije. Zločin je del normalnih družbenih interakcij, materializiran »rizik« ali nesreča, ki se ji je dobro izogniti, ni pa moralni ali patološki odklon. Ta »kriminologija na strani ponudbe« (*supply side criminology*) ne cilja več na zločince, temveč usmerja pozornost na žrtve in lokalne skupnosti. Njen namen je preusmeriti rutine družbenega in ekonomskega življenja z omejevanjem priložnosti (»ponudbe« na kriminalnem trgu) in preusmerjanjem tveganj. Zločinec, kot ga slika ta kriminologija, ni obubožan in slabo socializiran lik, ki

---

⁵⁰ Walklate združuje kriminološke teorije v naslednje sklope: (1) teorije, ki usmerjajo pozornost na zločince (klasična in pozitivistična kriminologija), (2) na kriminalnost (obnašanja) (teorije družbene dezorganizacije, teorije pritiska (*strain theory*) in teorija etiketiranja) ter (3) teorije, ki usmerjajo pozornost na kriminalnost držav (»radikalne« kriminologije: marksistična teorija, »nova kriminologija«, kritična kriminologija, levi realizem, feministična kriminologija). Walklate 1998: 20.

potrebuje pomoč »očetovske« države, temveč oportunističen potrošnik. Je »situacijski človek«⁵¹ zmožen racionalne kalkulacije, a brez dovolj močnega moralnega kompasa.

Zločinec v kritični in radikalni kriminologiji

Kriminološke teorije, ki niso usmerjene na obnašanje zločincev, implicitno izhajajo iz določenega pojmovanja subjekta, vendar zločinec v njih ni predmet neposrednega preučevanja: bodisi je nepomemben bodisi je usmerjanje pozornosti nanj ocenjeno kot škodljivo. Radikalne teorije tako opozarjajo, da je usmerjanje vse pozornosti le zločincu neetično, diskriminatorno, moralno neupravičeno in zavajajoče (faktično napačno). Pri osredotočanju na zločinca kot vira »kriminalnega zla« gre za iskanje »grešnih kozlov« in »primernih sovražnikov« (Christie), ki naj bi bili krivi za systemska družbena protislovja. Zločin je posledica družbene strukture in njenih disfunkcij, lahko tudi sestavni del povsem normalnega delovanja moderne kapitalistične in anomične družbe, v kateri »prejemajo« bogati in revni: bogati več bogastva, revni pa zaporne kazni.⁵² V tej vrednostni optiki je osredotočanje na posameznika kot vira kriminalnega »zla« ideološko. »Strupeni izcedki« ekonomsko-političnih konfiguracij in specifičnih »aranžmajev« zasebnega življenja so tisti, ki naj jim kriminologija posveča kar največ pozornosti.⁵³ A vendarle, kako je implicitno razumljen subjekt?

Ker kritični in radikalni kriminologi pripisujejo glavno vlogo »družbenim dejavnikom«, je njihov subjekt v pretežni meri (pre)determiniran. Če ne v celoti, ga v bistveni meri določa ekonomsko-politična struktura. Subjekt ne more ravnati drugače, kot (ne) ravna v dani strukturalni konstelaciji. Ta struktura se vpisuje v njegovo »svobodno voljo« oziroma v osebno konstitucijo.

Zločinec v času

Družbeni pomen posamičnih oblik vednosti, iz katerih izhajajo kriminologi, se v času in prostoru spreminja. V 60. letih 20. stoletja, v času rehabilitativne ideologije, so bili nosilci »poglavitne« kriminološke vednosti psihiatri psihoanalitiki, v 80. letih, v času vzpona ideologije »reda in miru«, katere nosilci so raznovrstne policijske enote, pa je postala primarnega pomena »trda« (*hard core*) psihologija, ki temelji na statističnih analizah in psihološkem profiliranju. Danes, v dobi informacijske revolucije, postajajo poglavitne vednosti, ki jih prevzema kriminologija, informatika, statistika in vednost »znanosti o življenju« (*life sciences*).⁵⁴

---

⁵¹ Po Cornish, D.; Clark, R. (1986). *Situational Prevention, Displacement of Crime, and Rational Choice Theory*. V: K. Heal, G. Laycock, eds., *Situational Crime Prevention: From Theory to Practice*. London: HMSO, s. 4. (Po Garland 1996: 451–452.)

⁵² Glej Reiman 1998: *passim*.

⁵³ Glej Kanduč 2003.

⁵⁴ Več o izmenjavi »relevantnih« oblik vednosti v kriminologiji v Završnik 2007.

Na podlagi številnih parametrov je Melossi⁵⁵ identificiral dva idealnotipska koncepta zločinca. Prvi izhaja iz razumevanja družbe kot pluralne, notranje razklane in imanentno konfliktna. V takšni družbi nobeno razumevanje pojavov (različnih vrst) ne dobi statusa absolutne resnice. Deviantnost in kriminaliteta sta dojeti kot relativen pojav, venomer v odvisnosti od tistega, ki ima moč, da ju definira. Za ta obdobja so značilni »vključevalni« družbeni programi, družbeno eksperimentiranje in naklonjenost družbenim spremembam. V kaznovanju prevladuje reintegrativni pristop, kaznovalna politika je bolj prizanesljiva, inkarceracija prebivalstva je manjša.

Podobe zločinca se v takih družbah oblikujejo ob posamičnih (»problematičnih«) primerih, ki niso absolutni in se nenehno spodbijajo in (re)interpretirajo. V takšnih okoliščinah so nekateri zločinci dojeti kot inovatorji družbenega življenja in življenjskih biografij. Za zločinca je več razumevanja, poudarek je na identificiranju in odpravi problematičnih (krivičnih) družbenih razmer, ki so posameznika potisnile na »napačna pota«. Prevladuje juridični subjekt pravne države, etiologija kriminalitete se osredotoča na družbene dejavnike.

Takšna obdobja so bila: (1) konec 19. stoletja do dvajsetih let 20. stoletja v obdobju relativnega ekonomskega blagostanja in razvoja kriminološke Chicaške šole (1890-1920), ko je prišlo do prvih poskusov znanstvenega razumevanja zločina; (2) drugo takšno obdobje je revolucionarno obdobje poznih šestdesetih in začetek sedemdesetih let 20. stoletja, obdobje relativno visoke gospodarske blaginje in z njo povezane osebne ontološke gotovosti, obdobje eksperimentiranja v zasebnem življenju, emancipacije žensk in feminističnega ter gejevskega gibanja, kar je omogočilo razširitev palete osebnih biografij in razčlenitev osebnih identitet.

Drugi idealnotipski koncept zločinca je značilen za družbe, v katerih se družbena kohezivnost v očeh družbenih elit nevarno razkrajajo. Družba naj bi prešla v fazo nevzdržnega ekscesa, zato je potrebna družbena integracija, ponovna vzpostavitev hierarhije, avtoritete in moralnega reda. Normativni red je v taki družbi pojmovan kot skupno in soglasno sprejet niz pravil, ki naj bi izhajal iz vrednot vseh »normalnih« posameznikov. Zločinci so pojmovani kot »državni sovražniki«, v očeh javnosti, v estetiki in v kriminološkem diskurzu nastopajo kot moralno odvrtni. Tovrstna pojmovanja zločinca so prevladovala v obdobju ustanavljanja nacionalnih držav v 19. stoletju, v obdobju odzivov na revolucionarna dvajseta leta v tridesetih letih 20. stoletja in v obdobju po 1973. letu (imenovano obdobje »revanšistične kriminologije«). Kriminalitetna politika je v teh obdobjih neprizanesljiva, uporaba zapornih kazni se povečuje. Glavne ideale kazenskopravne represije utelešajo parole »ničta toleranca« (angl. *zero tolerance*) »odločnost« (proti drogam, imigrantom in drugim manjšinam), »pravo in red« (angl. *law and order*) in kaznovalne enačbe, kot je na primer »trije prestopki in si izobčen« (angl. *three strikes and you are out*). S pozivi h »kreposti« se poudarja moralna odgovornost in uveljavljajo tradicionalne spolne vloge (»moško« ukrepanje nasproti »cmeravemu« odzivanju na kriminaliteto). V javnosti se poudarjajo vrednote kolektiva, zasnovanega bodisi kot »država«, »nacija« bodisi »narod« pred posameznikom. Koncept zločinca je zasnovan na osebnih psiholoških in/ali bioloških primanjkljajih, v kriminologiji prevladujejo teorije o bioloških, nevroloških, fizioloških,

---

⁵⁵ Melossi 2000: *passim*.

kemičnih in drugih »ontoloških« vzrokih kriminalitete. Poleg moralnega koncepta subjekta stopi v ospredje še biološki in psihološki subjekt.

Zločinec danes

Za sodobno kriminalitetno politiko sta značilna etiološki skepticizem in konzervativni odgovori.⁵⁶ Zapletenost postmodernega sveta, v katerem je postalo jasno, da so mogoči na »to, kar je« različni (tudi kontradiktorni) pogledi, je mogoče obvladovati tudi s povečevanjem tehničnosti – s tehnično močjo. Ta je v moderni omogočila večjo produktivnost in »konec dela« (Rifkin), da bi v končni fazi privedla do sreče čim večjega števila posameznikov. Cilj kriminalitetne politike po 2. svetovni vojni je bil razumeti in doumeti (po možnosti enkrat za vselej) kriminaliteto, jo obvladovati in nadzorovati. A ti deklarirani cilji, ki so legitimirali vse večje in bolj invazivne posege v človeka, obvladovanje in izkoriščanje narave in drugih (ljudi, slojev prebivalstva, imigrantov, držav, kontinentov), niso izpolnjeni. Prevladujoči koncept zločinca je bil juridični subjekt pravne države, »entiteta«, v katero državna oblast ne sme poseči, ne da bi pri tem upoštevala vnaprejšnji pravni okvir. Hkrati pa je bil koncept zločinca v obdobju rehabilitativne ideologije tudi bio-psihološki, kar je v pretežni meri pomenilo, da se je zločinca (vsaj) poskušalo razumeti (na primer v rehabilitativni zaporski praksi).

Ambivalentnost poznomoderne dobe in nedvoumni pokazatelji, da je ideja o nepretrganem napredku zavajajoča, da moderno družbo na koncu tunela ne čaka »luč«, temveč zid, ob katerem se bo sesula, je porodila drugačne cilje kriminalitetne politike in drugačno pojmovanje subjekta. S povečevanjem tehnične moči in »tesnobjo« (Salecl) sodobnega časa, je postal nov cilj kriminalitetne politike učinkovito »upravljati s kriminaliteto«. Nastala je »administrativna kriminologija«, ki prevzema besednjak ekonomske teorije in menedžmenta. Njene metode in cilji so »ojačevanje tarč« (*target hardening*), poudarek na situacijski prevenciji, »realokacija« tveganja, diferenciacija varovanja, sklepanje javno-zasebnih partnerstev, komercializacija varnosti (v obliki zasebnih varnostnih agencij in zasebnih vojaških podjetij), brisanje meja med policijsko, vojaško in obveščevalno dejavnostjo, ki vse temeljijo na zbiranju vedno večjega števila podatkov o posamezniku, v zaporih pa dajanje prednosti varnosti in onemogočanju pred tretmanom in reintegracijo. Subjekt je v takšnem odzivanju na kriminaliteto pojmovan primarno kot član moralne skupnosti. Manj so pomembne njegove pravice in temeljne svoboščine v kazenskem postopku, poudarek je na zagotavljanju varnosti, »abstraktna« enakost je zasmehovana, vzroki kriminalitete so »sumljivi«. Z imperializacijo naravoslovnih znanosti je vzniknil še biološki (genski, nevrološki) subjekt, ki se na prizorišču pridružuje moralnemu subjektu. Ta biološki subjekt prejme nove dimenzije. Ni več navzoč le v prizadevanjih, kako razumeti posameznika in njegovo preteklo vedenje, temveč vstopa v diskurze o tveganjih v prihodnosti. Namesto razumevanja preteklega ravnanja se poudarja zmožnost predvidevanja posameznikovega bodočega vedenja. V kriminološki diskurz vstopa

---

⁵⁶ Morrison 1995: 18–19.

»somatičen rizični subjekt«,⁵⁷ gensko predisponiran za izvrševanje »predatorskih« kaznivih dejanj.

Prevladujoče sodobne podobe zločinca so heterogene: v diskurzih o rizičnosti prevladuje podoba racionalnega posameznika, ki se je odločil za zločin na podlagi tehtanja koristi in škode (*cost-benefit* analize), zreducirani reintegracijski programi zločinca pojmujejo kot nekoga, ki nima socialnih in podjetniških veščin, da bi se lahko z zakonitimi sredstvi »samouresničil« v tekmovalni družbi, policijske enote pa ga portretirajo kot organiziranega profesionalca brez moralne kontrole.⁵⁸

Sodobna kriminologija je hkrati tudi »kriminologija drugega« (*criminology of the other*),⁵⁹ ki se za razliko od »kriminologije sebstva« (*criminology of the self*) nadpovprečno usmerja k nenavadnim in izjemno redkim kazenskopravnim primerom, ki obveljajo za paradigmatške in vzorčne. »Kriminologija drugega« namesto na analizah in raziskovanju temelji na izmenjavi podob in arhetipov. Deklarira se za »zdravorazumsko«, se posmehuje »teoretičnim« pojmovanjem in se ima za osnovano na dejstvih (*evidence-based criminology*). Zločinec v tej kriminologiji nam (poštenim državljanom) ni v ničemer podoben, je »kriminalni karierist«, »mamilaš«, pripadnik »sodрге« in »podrazreda«. »Kriminologija drugega« proizvaja celo vrsto esencialističnih tipov Zločinca. Na primer, v Sloveniji je v predlogih uvedbe trajnega registra neizbrisljivih obsodb zaradi kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost zločinec predstavljen kot zverinski »plenilec«, ki je gensko (nepovratno) predisponiran za spolno nasilje nad otroki. Ta podoba sloni na vzbujanju močnih čustev (gnusa), arhetipov, nezavednih strahov, vzbujanju domišljije in menjavi (strašljivih) podob.

Podoba zločinca kot Drugega, ki je izvržen iz moralnega občestva, je prikladna iz več razlogov: (1) preusmerja pozornost od težjih oblik kriminalitete in večjih škod (od normalizacijskega in sistemskega nasilja) in jih locira na posameznika; (2) omogoča kanaliziranje besa in resentimenta »dobrih« državljanov«, ki bi sicer nadležno bdel v naših življenjih, po drugi strani pa omogoča primerjave, ki potrjujejo našo »večvrednost« in dvigujejo naše samospoštovanje; (3) legitimira konzervativno kaznovalno politiko, povezano z avtoritarnostjo in krepitvijo tradicionalne morale in s tem (4) privilegira eno obliko svetovno nazorske usmeritve, ter (5) legitimira veljavno družbeno ureditev in vzdrževanje *statusa quo* med družbenimi skupinami v sicer interesno, razredno in spolno razklani družbi.

Prekletstvo (ali prednost) kriminologije je, da se je pojmovanje kriminalitete v času in prostoru spreminjalo (od ontološkega do vrednostnega pojava), da so se vzroki zanjo premeščali (iz biologije v kulturo in nazaj) in da so se spreminjale tudi metode spoprijemanja s kriminaliteto (od lobotomije do situacijskih menedžerskih pristopov). Skladno s tem se je spreminjalo tudi pojmovanje zločinca (od normativnih do pozitivističnih koncepcij) in kriminalitetnopolitični napotki, kako preprečiti kriminaliteto oziroma se odzvati nanjo.

---

⁵⁷ Glej Rose 2000a.

⁵⁸ Glej Rose 2000b.

⁵⁹ Po Garland 2001: 16, 135–137, 184–186.

Za sodobno kriminologijo, ki jo sestavlja brikolaž diskurzov o kriminaliteti in o zločincu na področju prava, sociologije, morale, etike, politike, psihoanalize in psihologije velja, da se osredotoča na različne vidike človeka. Zločinec je pojmovan kot moralni subjekt, kot biofizični stroj, kot proizvod okoljskih in dednostnih sil, kot rizični subjekt, kot »normalen« in kot patološki primerek človeške vrste. Ker kriminologija še vedno ostaja (institucionalno ali finančno) povezana z oblastjo in ker ostaja moderno kazensko pravo osredotočeno na posameznega storilca, na kriminološki raziskovalni agendi ostaja tudi vprašanje »zakaj je prav določen posameznik storil kaznivo dejanje?« Ta naloga kriminologije je bolj reaktivna kot proaktivna. A kljub temu, da je danes etično poslanstvo kriminologije tam, kamor kazenskopravni sistem (še) ne seže (na primer v normalizacijsko, simbolno in strukturno nasilje), je ta reaktivna naloga kriminologije omogočila njeno normativno veljavo. Ker je kriminologija odprta za različne oblike vednosti, je dejstveno informirala kazensko pravo, njene analize pa so delno vplivale tudi na izvajanje (penalne) oblasti. Dopusčanje te kriminološke agende, vezane na posameznika, je tudi onemogočilo razraščanje kvazi »sodne kriminologije«, tj. kriminološke vednosti, ki se ohranja kot (implicitna) vednost nosilcev kaznovalne oblasti, in »popularne kriminologije«, ki jo v »družbi spektakla« izgrajujejo mediji, obe pa sestavljajo stereotipi, predsodki in nepreverjena »zdravorazumska« pojmovanja tega, kaj je zločinec.

Subjekt in Homo Criminalis

Postmoderni čas se na številnih področjih znanosti in umetnosti kaže kot čas obrata k subjektu. Možnih izhodišč, smeri in področij osmišljanja subjekta in subjektivnosti v znanosti je veliko, od antropološkega diskurza o človeku kot členu narave, ki obsega osmišljanje fizične, kulturne, filozofske in socialne antropologije, diskurza o *homo economicus*, kot izhaja iz ekonomske teorije, spoznanja o človeku v etnografskem diskurzu itn.⁶⁰ Predmet tega dela je analiza kriminološkega, (kazensko)pravnega in psihoanalitičnega subjekta: *homo criminalis* kot subjekt, ki ga izgrajuje kriminologija in kazensko pravo, nasproti pa mu stoji psihoanalitični subjekt kot (možna) alternativa.

Bolj kot emancipatorne dimenzije kartezijanskega juridičnega subjekta se v poznomoderni družbi postavlja vprašanje, koliko je individualnost in individualizacija kot osrednji proces moderne dejansko uspeli proces. Kako univerzalni (poleg univerzalnega subjekta) so bili viri, pogoji in možnosti avtentične individualnosti? Moderna (doba) je v zgodnji fazi omogočila manjšini, da je veliko pridobila (na račun večine), šele kasneje pa je družbena diferenciacija in demokratizacija privedla do večje odprtosti in pluralnosti in omogočila raznolike individualne stile, dostopne večjemu delu populacije.⁶¹ Proces modernizacije in individualizacije je bil zato vedno proces vključevanja in izključevanja. Vedno so bili zmagovalci in poraženci (»luzerji«). Prvi so imeli dostop do virov (znanja, bogastva, poklicnih priložnosti), drugi so bili iz različnih razlogov v tem prikrajšani. Emancipatornost univerzalnega subjekta je zato potrebno motriti skozi sociološka »očala«. Skozi to optiko se izkaže univerzalni subjekt (tudi) kot sredstvo zatiranja in izkoriščanja in kot ideološka kulisa »svobode«.

Izhajamo iz ugotovitve, da so subjekt, znanost in moderna (doba) povezani in so del istega zgodovinskega procesa. Drugo poglavje zato osvetljuje zgodovinske pogoje vznika subjekta, kriminologije in modernega kazenskega prava in jih motri z vidika današnjih razlik. Obe znanstveni vedi pojmujeta subjekt – zločinca drugače, a sta v »boju zoper kriminaliteto« nujno komplementarni. Tretje poglavje analizira subjekt v (kazenskem) pravu, subjekt, ustvarjen v sferi prava. Prikaže implicitno psihološko shemo subjekta kot izhaja iz načela materialne resnice in razumevanja resničnosti v inkvizitornih in akuzatornih tipih kazenskega postopka, ter implicitno pojmovanje subjekta v paradigmi restorativne pravičnosti.

Osrednja poglavja so namenjena kritikam kazenskopravnega (klasičnega) subjekta, njegovim inherentnim mejam in prikazu možnih alternativ. Četrto poglavje obravnava feministično kritiko subjekta, kazenskega prava, kazenskopravnega sistema in znanosti nasploh. Peto in šesto poglavje obravnava izzive, ki jih za pojmovanje subjekta prinaša sodoben tehnološki razvoj. Peto poglavje obravnava izzive komunikacijske revolucije, ki se na kriminološkem področju odražajo v nastanku nove oblike kriminalitete – kibernetke kriminalitete, šesto pa izzive biotehnološke

---

⁶⁰ Glej implikacije etnografskih študij zgoj v kriminologiji v Kleinman, Ramphel, Reynolds (ur.) 2000.

⁶¹ Po Morrison 1995: 37–39.

revolucije, ki v številnih znanostih o življenju na novo opredeljujejo »bistvo« subjekta in vzpostavljajo novo pojmovanje »somatičnega« subjekta, na katerem gradi tudi kriminalitetna politika.

Sedmo poglavje predstavi alternativno kazenskoopravnemu pojmovanju odgovornosti za sovražno govor. Predstavljeno je dekonstruktivistično pojmovanje odgovornosti za sovražne besede in psihoanalitično utemeljevanje subjektive odgovornosti zanj. Osmo poglavje pa predstavi psihoanalitično pojmovanje subjekta, ki je alternativa liberalni koncepciji svobodnega in racionalnega posameznika. Psihoanalitična teorija Lacanove smeri je zasnovala subjekt na njegovem razmerju do zakona in poglavje obravnava eno temeljnih kriminoloških (nadzorstvenih) vprašanj: zakaj se večina ljudi sploh ravna po (kazensko)pravnih normah?

Cilji dela so: motriti kazenskoopravni sistem »s strani«, dekonstruirati kazensko pravo in prikazati njegove »interpretacijske vrzeli«. Moč sodobne kriminologije se skriva ravno v njeni nevezanosti na »normativne tečaje«, kar med kazenskim pravom in kriminologijo vzpostavlja odnos akterja in njegove vesti: kriminologija opozarja na sestavine procesa kriminalizacije in tako učinkuje kot »vest« kazenskega prava ali kot nekaj, kar pritegne v zavest to, kar je bilo odrinjeno iz kazenskega prava v »drugo sceno« – kar pa deluje v procesih vrednotenja in etiketiranja človekovih dejanj. Kazenskoopravni subjekt je »prazna forma apercipcije«, a ob konkretnih primerih nikoli ni in ne more biti »očiščen« empiričnih vsebin. Zasuka v pojmovanju subjekta (Zločinca) danes ni toliko zaznati v temeljnih (kazensko) pravnih konceptih, kot ga je zaznati v »tistem tkanju« kazenskoopravnega sistema, s premiki »na površini« (na primer v kriminalitetni politiki), ali tudi na primer v akademski (radikalni) kriminologiji, ki vse bolj odraža zavest o oblikah nasilja in zločincih, o katerih kazensko pravo molči. Molči, ker jih bodisi (nikoli) ne zmore ujeti v svoje konceptualne mreže (na primer simbolno nasilje utelešeno v jeziku) bodisi jih kot »najmanjši vrednostni minimum« v družbi ne sme upoštevati (na primer strukturno nasilje, pri katerem ni »individualno odgovornih« zločincev, temveč škodljive posledice izvirajo iz povsem dobrohotnih odločitev »dobrih« malih ljudi).

Delo zato na prvi pogled izpodkopava moč (kazenskega) prava, v globljem smislu pa si prizadeva za osvetlitev njegovih temeljnih protislovij s ciljem izboljšanja tega stanja, kolikor ne gre za inherentne lastnosti modernega (kazenskega) prava, kjer osrednje mesto zavzemajo avtonomni subjekti. Ne ponuja rešitev, ki bi odpravljale slabosti (kazenskega) prava, temveč razgaljuje mehanizme njegovega delovanja in njegove vrzeli, išče alternative in nove zorne kote pogleda na kazensko pravo. S tem odpira področje postmodernistične dekonstrukcije (kazenskega) prava.

2 VZNIK SUBJEKTA: OD PREDMODERNE DO POSTMODERNE

V 18. in 19. stoletju se kljub razlikam v pojmovanju subjekta med obema velikima kriminološkima »šolama«, pojmovanju klasične kriminologije o svobodnem in racionalnem subjektu na eni in pojmovanju pozitivistične kriminologije o (biološki, psihološki ali družbeni) determiniranosti subjekta na drugi strani, razmišljanje o kriminaliteti osredotoči izključno na posameznika. Posameznik je tisti, ki se bodisi zato, ker se je svobodno in po premisleku o koristi in izgubi odločil za delinkventno ravnanje, bodisi zato, ker »ni mogel ravnati drugače«, znajde v središču »kriminološkega vprašanja«. Problem kriminalitete je v posamezniku, ta postane središče materije, o kateri postane v specifičnem zgodovinskem trenutku še posebej »vredno razmišljati«. Vprašanje, na katerega si je zgodnja kriminologija zadala podati odgovor, je bilo: »Kdo je pravzaprav zločinec?«⁶² Skrb jasno definirati »Zločinca« je ključna za vzpostavitev kriminologije kot znanstvene vede.⁶³ Zločinci so postali nova podkategorija človeške vrste, ki naj se od drugih ubogljivih posameznikov ne bi razlikovala zgolj po tem, da je kršila kazenskopravno normo, temveč po številnih značilnostih, ki jih je mogoče znanstveno preučevati. Znanstvena kriminologija je želela presekati z metafizičnimi domnevami klasične doktrine, ki naj bi temeljila na intuitivni resnici in na apriornem vedenju o subjektu, ki da poseduje svobodno voljo in razum. Garofalo⁶⁴ je menil, da moramo poznati svoje nasprotnike. Po mnenju Wilsona⁶⁵ je bilo potrebno za razumevanje kriminalitete zastavljati vprašanja: »Kdo si? Kako si? Zakaj si? Kaj si?«

Kriminologija je začela »lov« na Zločinca, na lik, ki ga je tudi sama pomagala vzpostaviti. Arhitekturna značilnost zapora z osnovnimi organizacijskimi enotami v obliki ločenih zaporniških celic je, »potem ko je bila enkrat ustanovljena, učinkovala na način, kako dojemati posamičnega zapornika.«⁶⁶ Kriminologija je »našla« svoj predmet raziskovanja, ki je bil na nek način »že tam«, v zaporu, v celici, na voljo opazovanju in znanstvenem preučevanju. Ta novi način »pogleda« na obsojenca kot na osamljeno monado, opazovano in obravnavano individualno, je kriminologija prevzela in nadalje

---

⁶² Garland 1985: 122.

⁶³ Davie 2005: 17.

⁶⁴ Garofalo 1914: xxxiii.

⁶⁵ Wilson 1908: 204.

⁶⁶ Po Garland 1985: 115.

reproducirala. Na ta način je petrificirala razsvetljenski pojem subjekta in hkrati v njem »odkrila« problem kriminalitete.⁶⁷ Umetila se je v družbeni proces discipliniranja novo nastajajoče moderne države, tako da je prevzela vlogo družbenega inženiringa na področju družbene deviantnosti. Posameznik, osvobojen tradicionalnih spon predmoderne družbe, je postal predmet njenega preučevanja in deležen njene »pomoči«. Od tega izhodišča se je kriminologija sredi 20. stoletja tudi oddaljila, kljub temu pa od tega ideološko privlačnega izhodišča ni nikoli povsem odstopila. Zločinca je odtlej vselej vzdrževala v dobri kondiciji.

Danes se ob »spopadu« med različnimi oblikami vednosti o vzrokih kriminalitete in o primernih odzivih nanjo, ob vračanju klasičnih pojmovanj o subjektu v mehanizme kazenskopravnega sistema v ideologiji »prava in reda« na eni strani in ob vračanju pozitivističnih pojmovanj subjekta v novi frenologiji, genokriminologiji in nevrokriminologiji na drugi strani, odraža temeljna konceptualna zamejitev razumevanja kriminalitete, ki je povezana z oblikovanjem (vzpostavitvijo) kriminologije in kazenskega prava na osnovnem gradniku, ki ga predstavlja subjekt. Poglavitno kriminološko vprašanje danes je, ali je Zločinec inherentna meja kriminološke in kazenskopravne znanosti? Če da, to pomeni, da je kriminalnost »tam zunaj« v objektivno izmerljivi realnosti, nekaj, kar lahko, tako kot je poskušala frenologija v 19. stoletju z meritvami lobanj, danes pa »nova frenologija« z bolj sofisticiranimi tehnikami »meritev« manjših delov človeškega telesa (gena, nevrona), »preberemo« v telesu posameznika.

Odgovor daje zgodovinsko ozaveščena kriminologija, ki osvetljuje zgodovinske pogoje vznika kriminologije in modernega kazenskega prava in odstira družbene (kulturne, ekonomske, politične) pogoje, ki vzroke za kriminaliteto locirajo (iščejo in najdejo) v zločinskem subjektu in ne v družbenih (ekonomskih, socialnih) razmerah. Ta vznik je bil mogoč v specifičnem zgodovinskem kontekstu in je hkrati tudi omogočil nastanek obeh znanstvenih ved. Sodobne »spopade« med različnimi pogledi na kriminaliteto in odzivanjem nanjo, ter spopade med kriminologijo in kazenskim pravom lahko pravilno razumemo ravno v luči zgodovinskih okoliščin, v katerih sta ti vedi nastali, obljub, ki sta jih ob svojem nastanku podali, in ciljev, ki sta jih zasledovali v procesu zgodnje modernizacije.

---

⁶⁷ Na to se nanaša Foucaultev pojem »individualizacije«. Foucault 1978.

Prehod iz predmoderne v moderno

Predmoderni osebnostni ideali

Za predmoderno družbo je bila značilna razdelitev v zaprte razrede, ki naj bi bili kar se da »vsak pri svojem«. Porazdeljenost na stanove je pomenila, da družbeni razredi med sabo niso veliko komunicirali, kar je med njimi ustvarjalo fizično razdaljo in duhovno ločenost. Kolikor pa je delovanje družbe in gospodarstva zahtevalo zблиževanje, so bili stiki strogo ritualizirani in nadzorovani, ustvarjena duhovna ločenost in poudarjanje kulturnih nasprotij med skupinami pa sta preprečevala njihovo kulturno osmozo.

Takšno družbeno stanje se je odražalo tudi v psihičnih strukturah. Ideal osebne rasti je bil ideal, lasten družbenemu razredu, ki mu je posameznik pripadal. Posameznik se zato naj ne bi približeval osebnostnim idealom drugih, »višjih« družbenih skupin, temveč naj bi zasledoval zgolj cilje lastne družbene skupine. Posameznik naj bi se sicer »samouresničeval«, vendar tako, da bi se približeval modelu lastnega razreda, ne pa univerzalnemu modelu subjekta, h kateremu naj bi se približevali vsi. Družbeni status, posameznikovo mesto in funkcije so bili določeni s tradicijo, posameznik je bil podrejen tradicionalnim interesom skupine, v kateri ni bila zaželeno lastna iniciativnost in spontana aktivnost. Pričakovana občutja posameznikov so bila občutja pobožnosti, pietete in spoštovanje tradicije. Subjekt naj bi vedno ravnal tako, »kot je prav«, »pravilno«, pričakovano, za razliko od modernega pričakovanja po samoiniciativnem, kreativnem, »učinkovitem« in »uspešnem« vedenju. Razrede se je na ta način držalo narazen, vse oblike življenja so sobivale.⁶⁸

Znaki razpadanja fevdalnega družbenega reda so se začeli kazati v 15. stoletju in zametke idej humanizma, naj človekova svoboda, človekov razum in svobodna volja postanejo merilo družbene organiziranosti, najdemo že pri Michel de Montaigneju (1533–1592). Ta je v svojem skepticizmu našel rešitev v razumu, kljub temu, da mu je še postavljaj jasne omejitve. Človeški razum je še nesposoben dokopati se do absolutne resnice, dokopati pa se je zmožen do delnih resnic o sebi in o svetu.⁶⁹ Montaigne se osredotoči na posameznika, avtoritativno moralo srednjeveške oblasti nadomešča z moralo, ki jo človek sprejme po svobodni presoji in kot izraz človeške modrosti. O subjektu pravi, kar bo kasneje ponavljaj skeptični Nietzsche:

»V resnici, človek je za čudo ničev, izpremenljivo in nezanesljivo bitje. Težko je izreči o njem trajno in nespremenljivo sodbo.«⁷⁰

V Montaignejevih esejih najdemo tudi nove humanistične razmisleke o kaznovanju. V eseju *O krutosti* nasprotuje mučenju v kazenskem postopku in krutim načinom izvrševanja smrtne obsodbe, ki ni imela za cilj »le« smrt posameznika.

---

⁶⁸ Bauman 2003.

⁶⁹ Stopar 1960: 137–147.

⁷⁰ Montaigne 1960: 8.

Zavzema se za zmanjševanje trpljenja, povezanega z odzivanjem na kriminaliteto, in o smrtni kazni meni, da:

»... (n)iti smrtnih obsodb, pa naj bodo še tako pravične, ne morem mirne duše gledati.«

V skladu s tem notranjim občutjem zato predlaga:

»...naj bi se ti primeri strogosti [mučenja telesa; dodal A.Z.], ki naj bi bili ljudstvu v opozorilo, izvajali nad mrtvimi trupli zločincev, zakaj ko bi ljudstvo videlo, da se jim odreka pokop, ko bo videlo, kako jih cmarijo in četverijo, ga bo to ganilo prav tako kakor muke, ki jih morajo trpeti živi.«⁷¹

Ustreznico tem predlogom najdemo v kasnejši Benthamovi utilitaristični tezi, naj bodo kazni ravno toliko ostre, da povzročijo »kalkulirajočemu posamezniku« zgolj malce več škode, kot bi jo ta utegnil utrpeti, če ne bi storil kaznivega dejanja. Da torej ni nobenega razloga, da če obešanje posameznikovega portreta učinkuje enako preventivno kot obešanje posameznika, obesimo zgolj posameznikov portret.

Renesansa in njen ideološki odraz, humanizem (lat. *humanum* človeško), razsvetljenstvo in racionalizem so podvrgli kritiki mislečega razuma dotedanje pojmovanje narave, družbe, države, religije in človeka. Ideološke osnove starega reda, dogmatični pogled na svet, osnovan na avtoriteti Cerkve, se začne umikati novemu redu, osnovanemu na razumski in izkustveni kritični presoji. Lokalno upravljane oblike življenja so bile predstavljene kot kulturno nazadnjaške, iracionalne, prežete s strastjo in vraževerjem. Vse to so bile le stopnje, ki jih je treba preseči na poti k univerzalnim »resničnim« oblikam življenja, kot so ga začele predstavljati vladajoče elite. Glavni argument na tej poti je bil argument človeka – vse te oblike naj ne bi bile zares človeške. Raznolikost življenjskih oblik je bila dojeta kot prehodna faza na poti k univerzalni humanosti. Humanistični ideal je bil »pravilno« razumevanje človeške narave, zaščita človekovih »naravnih« pravic in človekovih potreb.

»Cogito, ergo sum«

Zasluge za »rojstvo subjekta« na prehodu iz predmoderne v moderno danes v veliki meri pripisujemo Descartesu (1596–1650),⁷² ki je matematične metode razširil na vsa področja človekove vednosti in pričel z univerzalnim dvomom. Ker naj ne bi bilo mogoče dvomiti zgolj o eni zadevi – o dvomu, to pomeni, da obstaja tisti, ki dvomi (*Cogito, ergo sum*). Izhajajoč iz te gotovosti je Descartes priznal realnost fizičnega sveta, ki ga je pojmoval kot mehanskega in ločenega od razuma. Edina povezava med fizičnim svetom in razumom (človeškim duhom) je bila po njegovem mnenju še vedno mogoča zgolj s posredovanjem boga. Tako je Descartes formuliral filozofski dualizem, ločitev razuma (človeškega duha) in materije.⁷³

---

⁷¹ Montaigne 1960: 128.

⁷² Descartes 1996.

⁷³ Nasprotno dualistični Descartesovi filozofski tradiciji je Thomas Hobbes sprožil »materialistično« razmišljanje, po katerem je razum (in človekov duh) zgolj posebno fizično

Na podlagi kogita kot misleče substance je liberalno-politična teorija oblikovala pojmovanje družbe, kot sestavljene iz ločenih individuov, avtonomnih posameznikov. »Kartezijanski subjekt« je postal osnova modernega pojmovanja človekovih pravic. Ta abstraktni in univerzalni posameznik je postal v času napredujočega kapitalizma orožje novih razredov in temelj liberalne politične koncepcije družbene organizacije, ki dojema ljudi ločene drug od drugega. Meja med posamezniki odtlej ni bila več zgolj fizična, temveč tudi epistemološka in moralna.

Moderni osebnostni ideal in delo na sebi

Razsvetljenski projekt je bil preveriti, postavljati pod vprašaj, zbirati informacije in ocenjevati racionalno. Čeprav logično »razoniranje« takrat ni bilo nekaj novega, je bilo povsem novo to, da je bila zmožnost kritičnega preverjanja prvič v zgodovini pojmovana kot nekaj inherentno humanega, kot del človeka.⁷⁴ Ta prelom ponazarja Kantov vzklik v eseju *Kaj je razsvetljenje?* (1784):

»Drzni si vedeti! Imej pogum uporabiti svoj lasten razum!«⁷⁵

In Kant nadaljuje, naj nikar ne zaupamo spovedniku, staršem, naj ne zaupamo tradiciji, pridobljenim mnenjem, temveč naj izkoriščamo lastne sposobnosti in se sprašujemo o vsem, kar smo bili naučeni verjeti. Kar smo prejeli iz preteklosti, tradicije ali od avtoritete, je nepreverjeno in najbrž napačno.

Kant je pojmoval subjekt kot prazno formo apercipije, ki nima lastne pozitivne ontološke konsistentnosti, kar je odprlo možnosti raznovrstnih refleksij. Tak subjekt potrebuje za oblikovanje lastne identitete drug subjekt, s čimer je Kant postavil temelj intersubjektivnosti, ki je omogočila premestitev teze o ločenosti posameznikov. Kantovski prazen subjekt je postal temelj za vzpostavitev demokracije kot formalne vezi abstraktnih subjektov in temelj človekovih pravic, katerih nosilec je prazen subjekt kogita.⁷⁶ To čisto, prazno mesto in ideja subjekta sta omogočila skupni imenovalac univerzalnega državljana, imenovalac, ki zanemarija vse antropološke in kulturne razlike in vzpostavi nosilca pravic in obveznosti.

Neustreznost predmodernega kazenskega sistema z odločitvami v korist privilegiranih družbenih skupin, krutost kazenskega postopka in krute kazni ter popolna nepredvidljivost so povzročili spremembe v družbeni zavesti, ki so se počasi odrazile tudi v kazenskem sistemu. Ta je prevzel novo pojmovanje univerzalnega subjekta, nove koncepcije o človeku in liberalno-politično mitologijo (teorijo o družbeni pogodbi). Prenos novih pojmovanj o subjektu v delovanje kazenskopravnega sistema se je »zgodil« le v manjši meri neposredno z recepcijo idej iz Beccarijeve knjižice *O zločinih*

---

stanje. Duševni dogodki in telesno gibanje so v vzajemnem vzorčnem odnosu, saj lahko telesno spremembe sprožajo le druge telesne spremembe, kar pomeni, da so tudi duševni dogodki telesni.

⁷⁴ Valverde 2006: 2.

⁷⁵ Kant 1995: 141–145.

⁷⁶ Salecl 1993: 80.

in kaznih (l. 1764),⁷⁷ bolj je potekal posredno, prek prepričanj in vrednot nosilcev kazenskopravne oblasti. Kot opozarja Wiener⁷⁸ v analizi pravnega merila »racionalnega človeka« v viktorijanski Angliji, je bilo to merilo hkrati »pravno« in »empirično«. Samoreferenčni, vase zaprt sistem prava se je soočil z bolj odprtim svetom razmišljanj o človekovi naravi. »Klasična« kriminologija se je vzpostavila na pojmovanju človekove »narave«, ki naj bi bila pri vseh ljudeh enaka. »Znanstvena« pozitivistična kriminologija pa je kasneje to človeško »podobnost« zamenjala s človeško raznolikostjo, uniformnost z individualnostjo.

Vznik moderne subjektivnosti v 18. stoletju je zato močno povezana s tranzicijo vladanja. Od monarhične suverenosti, vladajoče posameznim stanovom, ki sami skrbijo za lastne osebne ideale, pride do prehoda k vladanju prebivalstvu kot cilju državnih intervencij (družbenega inženiringa). To se kaže v regulaciji rojstev, evgeničnih programih, v vzpostavitvi zdravstvenega varstva, obveznega šolstva itn., procesih, ki jih je Foucault imenoval biopolitika. Ta tranzicija vladanja se kaže kot:⁷⁹ (1) upadanje monarhove moči, ki jo spodnaša vladavina prava kot center politične organiziranosti družbe in ki ustreza nastajajočemu meščanskemu razredu; (2) razvoj disciplinskih institucij moderne države (t.i. »totalnih« institucij, kot so zapori, vojašnice, šole, tovarne, azili, bolnišnice) in (3) sprememba vladanja s poudarki na posameznikovem samonadzorovanju. Spremembe v »tehnologijah moči«, ki določajo vedenje posameznikov in jih podrejajo določeni dominaciji, sovpadajo s krepitvijo »tehnologij sebstva«: posameznik odtlej s svojimi sredstvi in s pomočjo socialne države izvaja določene učinke na lastnem telesu, duši, mislih, vedenju in načinu bivanja, da bi spremenil samega sebe in se dokopal do določenega stanja sreče, čistosti, modrosti, popolnosti ali nesmrtnosti.⁸⁰

Potrebe po mobilni delovni sili, odpravi na zemljišče vezanih oblasti, živahnejša blagovna menjava in nastanek meščanskega razreda v zgodnjem kapitalizmu so pomembno prispevali k »ustoličenju« novega pojmovanja subjekta. Detradicionalizacijo in podelitev temeljnih človekovih pravic in svoboščin, ki se kažejo kot moralno-etična razsvetlitev, so generirale zelo konkretne (amoralne) ekonomsko-politične družbene potrebe. Te so pomembno zaznamovale razvoj kriminologije in kazenskega prava in njuno razumevanje zločina kot zgolj individualne posameznikove »epizode« in ne nepretrganega družbenega procesa.

---

⁷⁷ Po francoski revoluciji so bile Beccarijeve ideje vodilo francoskega kazenskega zakonika iz leta 1791, v Rusiji je carica Katarina II. sklicala komisijo za pripravo novega zakonika in izdala navodila, naj se Beccarijeve ideje prelijejo v zakonik. Pruski kralj Friedrich je svoje vladanje namenil reviziji kazenskih zakonov v skladu z Beccarijevimi načeli, v Avstro-Ogrskem cesarstvu je pod cesarjem Jožefom II. leta 1787 izšel nov kazenski zakonik, prvi zakonik, ki je odpravil smrtno kazen. Glej Renneville 2006: 30.

⁷⁸ Wiener 2006: 45.

⁷⁹ Po Lea 2002.

⁸⁰ Po Foucault 2004: 109.

Vznik subjekta in kriminološke znanosti

Kaj je kriminologija?

Dileme o tem, kateri dogodek naj štejejo za »rojstvo« kriminologije oziroma za njeno »utemeljitveno besedilo« in katerega avtorja za »očeta« kriminološke znanosti, so številne, njihova raznolikost pa je v veliki meri posledica razhajanj posameznih piscev o pojmovanju znanosti nasploh. Po Thomasu Kuhnu⁸¹ je »normalna« tista znanost, ki je dosegla soglasje o predmetu in metodi raziskovanja. Kriminološko področje pa je sestavljeno iz več »normalnih« znanosti, od psihiatrije, antropologije, statistike do kazenskega prava. Na zgodovino znanosti lahko gledamo tudi kot na genealogijo idej, pri čemer je »kriminološko« polje obstajalo že precej pred 19. stoletjem. Na začetek kriminologije lahko gledamo tudi tako, da se vprašamo, kdaj je bil problem delinkventnosti obravnavan v obliki »difuzne vednosti« in »problematične pozicije«, kar začetek kriminologije locira v 18. stoletje. Claude Lévi-Straus⁸² pa nastanek znanosti veže na odgovor, kdaj je bilo določeno (kriminološko) »vprašanje« nekaj, o čemer je bilo v nekem zgodovinskem trenutku »vredno razmišljati«.

V najširšem smislu lahko kriminologijo razumemo kot »kriminološki diskurz«, nekateri avtorji pa govorijo o razpršeni »kriminološki vednosti«.⁸³ Vanjo prištevajo medicinska in psihiatrična razumevanja zločinca ob ugotavljanju njegove sposobnosti za delo v okviru zaporov, tudi novinarsko poročanje o kriminaliteti in zločincih, opisovanje zločincev v literarnih delih, pojmovanja posameznih akterjev kazenskopravnega sistema, kot izhajajo iz policijskih poročil, zaporskih statistik in nazadnje tudi pravna besedila. Večina avtorjev se danes zavzema za ožje pojmovanje kriminologije, po katerem je kriminologija kot znanstvena disciplina nastala šele s prvimi, na zločine in zločince osredotočenimi poskusi sistematičnega preučevanja, in kriminološka vednost ni bila bolj ali manj obstransko zanimanje posameznega avtorja. Šele ko iskanje vzrokov kriminalitete in njenih pojavnih oblik, izdelava strategij in metod družbene reakcije nanjo in načinov obravnave zločincev postanejo primarni objekt preučevanja, naj bi se »rodila« kriminološka znanost.

Renneville⁸⁴ loči tri mejnike nastanka kriminološke znanosti. (1) Pravno osredotočenje na storilca v 2. polovici 18. stoletja v »klasični šoli«. Ta mejnik je obravnavan v večini učbeniških prikazov zgodovine kriminologije kot »vznik« kriminološke znanosti. (2) Drug mejnik predstavljajo prve statistične analize Guerryja in Quételeta v prvi tretjini 19. stoletja. Zločin naj bi takrat postal statistični podatek, zmožen analize in objektivnega preverjanja, tj. »znanstvene« obdelave, ki ga je ponujala porajajoča se statistična znanost, na katere metode se je zgodnja kriminologija

---

⁸¹ Kuhn 1996.

⁸² Glej še Debuyst, C.; Digneffe, F.; Labadie, J.M.; Pires, A. P. (1995). *Histoire des savoirs sur le crime et la peine*, vol. 1: Des savoirs diffus à la notion de criminel-né. Brussels, s. 100–101. Po Renneville 2006: 28 in nasl.

⁸³ Glejte Becker, Wetzell 2006: 4.

⁸⁴ Renneville 2006: 27.

naslonila.⁸⁵ (3) Večina avtorjev pa danes postavlja začetke kriminologije v zadnjo tretjino 19. stoletja z zmago italijanske »pozitivistične šole« (Lombroso, Ferri, Garofalo), ko je prišlo do zasuka v predmetu preučevanja od zločina k zločincu, in v metodi, ki je prešla od pravnega utemeljevanja k (znanstvenemu) eksperimentiranju.⁸⁶ (4) Po institucionalnem pristopu, ki povezuje akademsko učenje in kriminološko profesionalizacijo in ločuje kriminologijo od penološke oblasti, pa za rojstvo nacionalnih kriminologij velja šele prva tretjina 20. stoletja.⁸⁷

Za razumevanje idejno-politične naloge zgodnje kriminologije in njene umestitve v proces modernizacije je najbolj pomembno, da danes pretežno⁸⁸ velja za začetek kriminologije Lombrosovo preučevanje kriminalitete, osredotočeno na posameznika, in njegovo delo *L'Uomo Delinquente* iz leta 1876. Ta čas je sicer res sovpadel z nekaterimi drugimi dogodki, kot je prvi mednarodni kongres kriminalne antropologije v Rimu leta 1885, Garofalova objava dela *Criminologia* in Lacassagnevo lansiranje *Archives d'anthropologie criminelle*,⁸⁹ a to datiranje »rojstva« kriminološke znanosti ni nujno logično ali morda edino možno. Ima pa daljnosežne posledice za razvoj kriminologije kot znanstvene vede.

Mit o »rojstvu« kriminologije

Uveljavljena »zgodba« o »kriminološki (stran)poti« je precej premočrtna. Kriminologija se je oblikovala kot veda z dvema zaporednima »šolama«, ki imata svoje »ustanovitvene očete« in »utemeljitvena besedila«. »Klasična kriminologija«, katere »očec« je Cesare Beccaria s knjižico O zločinih in kaznih (*Dei delitti e delle pene* iz leta 1764), napreduje v »pozitivistično kriminologijo«, katere »rojstvo« umeščamo k Cesare Lombrosovem Prestopniškemu človeku (*L'Uomo Delinquente* iz leta 1876). Pri tem iz prikazov zgodovine kriminologije ne izhajajo, ali je ta prehod iz klasične v pozitivistično kriminologijo pomenil tudi, da so bili nauki »klasične šole« zavrženi ali morda prepuščeni h kazenskemu pravu, ki je ostalo na njenih predpostavkah o svobodni volji in racionalnem posamezniku, medtem ko je razvoj družboslovnih znanosti in pozitivistične kriminologije strmo odbrzel naprej. Kakorkoli, na tem mestu se »zgodba« nadaljuje z razumevanjem, da se je pozitivistična kriminologija v Italiji pod vplivom Lombrosovih naukov o atavističnem kriminalcu oprla na biološke dejavnike (*Scuola Positiva*), v Franciji naj bi prevladala sociološko usmerjena pozitivistična kriminologija, v Angliji pa pragmatična (*common sense*) induktivna kriminologija.

Ta konceptualizacija je zaradi jasnosti izjemno privlačna. Kljub temu pa ta »zgodba« zakriva raznolikost kriminološkega diskurza, (znanstvenih) smeri, iz katerih

---

⁸⁵ Garland 1985.

⁸⁶ Davie presenetljivo natančno meni, da je bila britanska kriminologija »rojena« v obdobju nekaj mesecev med leti 1869 in 1870. Po Davie 2005: 27.

⁸⁷ Tako Garland o angleški kriminologiji. Garland 1985: 131.

⁸⁸ Tudi Pinatel, J. (1887). *Le phénomène criminel*. Paris; Pires, A. (1995). *La criminologie d'hier et d'aujourd'hui*. (Po Becker, Wetzell 2006: 27).

⁸⁹ Renneville 2006: 27.

so prihajali posamezni »kriminologi« in njihovih vezeh s penološko oblastjo, ki naj bi ji kriminologija obljubila svojo pokorščino. To, kar danes imenujemo »klasična kriminologija«, je bil bolj kot metodološko izdelani znanstveni pristop z določenim predmetom preučevanja, politični program nove liberalno-filozofske tradicije na področju kazenske oblasti. V teh prvih razpravljanih nista bila v središču pozornosti posameznih avtorjev kriminaliteta in odziv nanjo in zato ni šlo za »šolo« v tradicionalnem smislu.⁹⁰ V ospredju je bilo prizadevanje zagotoviti prevlado določenih družbenih vrednot, ki jih je naplavila filozofija racionalizma. Ta vrednostna in idejna podlaga je postala implicitno domnevana, nekaj, na čemer je gradila kasnejša kazenskopravna znanost, »kriminalna antropologija« pa je s kritiko te znanosti (a ob ohranjanju prav enake metodološke osredotočenosti) gradila svojo znanstveno »agendo«. A hkrati je problematično, da bi idejno-filozofska izhodišča poimenovali »znanost«. Kakšno je zato bolj primerno razumevanje vznika kriminološke znanosti, saj je od tega odvisen položaj kriminologije v odnosu do kazenskega prava, do penološke oblasti in nasploh njena legitimnost, da o vzrokih kriminalitete in primernih odgovorih nanjo izreka »znanstveno resnico«?

Osredotočanje na zločinca

Kriminološka znanost, usmerjena k »problematičnemu« subjektu in njegovi »stigmati«, se je umestila na novi porajajoči oblasti (moderne državi) všečno mesto.⁹¹ Becker in Wetzell⁹² opozarjata, da je bil zločinec v zgodnji kriminologiji pojmovan različno, kot moralno bitje, kot biofizični stroj ali kot proizvod različnih okoljskih in dednostnih sil. Delovanje državne oblasti (ali danes ob prenosu državne suverenosti na »svetovno državo kapitala«) v tako zasnovani kriminologiji nikoli ne pade pod njen »drobnogled«. Učinki tako opredeljene kriminologije so bili v zgodovini različni. Zgodnja kriminologija je omogočala centralizirani oblasti upravljanje s »problematično« (kar je v zgodnjem kapitalizmu pomenilo zlasti potepuško, nedelovno) populacijo, kasneje pa se je dovolj močna državna oblast tako razumljene kriminologije

---

⁹⁰ Po Sylvester 1972: 2.

⁹¹ Pri analizi zgodnje kriminologije je neizogibno posploševanje v krajevnem smislu, kar ni v celoti zanemarljivo. Italijanska biologistično umerjena kriminologija se je razlikovala od francoske sociološke kriminologije in slednja od angleške pragmatične kriminologije. Za angleško viktorijsko znanost Davie ugotavlja, da je še posebej zviška gledala na italijansko in deloma tudi francosko kriminološko misel, ki sta po njihovem veljali za »abstraktno«. Ideja o tem, da bi postavili model kriminalnega tipa (abstrakten model zločinca), ki bi ga potem iskali na ravni konkretnega s primerjanjem modela in posameznih domnevnih zločincev, se je zdela angleškemu kriminologu tuja. Bolj so iskali rešitve za konkretne probleme, izhajali iz posebnega ter iz tega izpeljevali zaključke o splošnih zakonitostih (vzrokih, dejavnikih) kriminalitete. Vendar navkljub tej razliki, opozarja Davie, kljub njihovem zavračanju Lombrosovega atavističnega kriminalca kot abstraktnega subjekta, je tudi angleški *common sense* ušla refleksivna presoja. Tudi tam je tovrstno osredotočanje zakrilo vire in kontekst delovanja kazenskopravnega sistema. Na otoku je zato kriminologija prav tako »zašla« v osredotočanje na zločinca. Po Davie 2005: 231.

⁹² Becker, Wetzell 2006: 6.

tudi zlahka otrsela. Danes sta zaradi tovrstnega osredotočanja družbeni vpliv in ostrina kriminologije v veliki meri nevtralizirana. Ker kriminaliteto pretežno še vedno razumemo kot individualno dejanje in ne kot nenehen institucionalni in družbeni proces,⁹³ je za oblast pomembna zgolj doktrinarno natančna shema pravne zgradbe, ki jo je formalistična pravna ideologija vedno favorizirala in voljno ponujala. V parafrazi Kelsnove čiste teorije prava to pomeni, da je primarno načelo modernega kazenskega prava njegova »čistost«, ta njegova struktura pa temelji na »potlačitvi« (priznanja) še kako relevantnih in odločujočih vrednot, prepričanj, predsodkov in zdravorazumskega razumevanja človeškega bitja. Tega, kar Kelsen ni spregledal in kar je uvrščal v predpostavljeno »temeljno normo«. Tovrstno pojmovanje kriminologije hkrati tudi jasno razmeji med vrednotami – najstvom – kot imanentno lastnostjo prava, in dejstvi, ki naj jih preučuje kriminologija. Kriminologija in kazensko pravo sta se na ta način razšla in večinoma ostajala vsak »na svojem«. Vrednote, predsodki, čustva, prepričanja postanejo »nad-juridična« vprašanja psihološke, sociološke, antropološke, biološke in kemične stroke, ki naj jih preučuje kriminologija.

Zaradi usmerjanja vse pozornosti na posameznika sta obe znanosti tudi precej izgubili. Kazensko pravo je izgubilo (1) »dejstveno informiranost«, kar se danes odraža na področjih, za katera so značilne hitre spremembe. Na primer, sodobno kazenskopravno poseganje v kibernetski prostor pomeni, da je danes velika večina populacije, mlajše od 30 let, kriminalizirane zaradi kršitve materialnih avtorski pravic.⁹⁴ S to izgubo »stika z dejstvi« je povezana tudi (2) birokratizacija sodne oblasti. V državah zahodnega kulturnega kroga sodna oblast postaja birokratska organizacija webrovega tipa; najskrajnejši primer je odtujeno odločanje o vrsti kazenskih sankcij in dolžini zapornih kazni s kaznovalnimi tablicami oziroma računalniškimi informacijskimi sistemi (angl. *sentencing information systems*). »Blažje« oblike zbirokratiziranosti kaže tudi slovenski represiven aparat, ki mu pritičejo vse lastnosti moderne birokratske organizacije: neosebnost, odtujenost od predmeta urejanja in razpršitev odgovornosti.⁹⁵ Birokratizacija z osredotočenostjo na lastne kazalce uspešnosti je privedla do (3) umanjkanja legitimnosti in zaupanja v kazensko sodstvo. To se odraža v represivnih reakcijah s kriminološkimi dejstvi neinformirane pravne stroke in laične javnosti, politizaciji kriminalitetnih vprašanj in v neokonzervativnih zaostritvah, ki jih ponazarjajo slogani, kot sta »nepopustljivo do zločina« (*tough on*

---

⁹³ Po Lea 2002: 2.

⁹⁴ Na primer, anketa med študenti 4. letnika Pravne fakultete v Ljubljani je v letu 2007 pokazala, da nihče izmed študentov ne uporablja zgolj legalno pridobljenih izvodov računalniških programov in avdio-vizualnih del. (Anketo opravil A. Z.)

⁹⁵ Raziskava *Analiza poteka in trajanja kazenskih postopkov v Republiki Sloveniji* navedeno potrjuje, saj je pokazala, da se težave kazenskih sodišč kažejo v bistveni preobremenjenosti sodnikov z organizacijsko-tehničnimi opravili oziroma v dejstvu, da ima najmočnejši vpliv na trajanje postopkov organizacijsko-tehnična zapletenost. (Po Bošnjak 2005.) Takšen trend je zaznala tudi raziskava *Analiza učinkovitosti policijskega preiskovanja kaznivih dejanj z upoštevanjem razvoja kriminalistične stroke ter dokaznih standardov kazenskega postopka*, ki kaže, da so problemi sodelovanja policistov in državnih tožilcev, ki negativno vplivajo na stopnjo raziskanosti, skrivajo v pretirani administraciji, slabem vodenju in neustreznem izkoriščanju informacijskih tehnologij. (Po Jager 2006.)

crime) in »pravo in red« (*law and order*). Strah, pomanjkanje zaupanja in zmanjševanje legitimnosti kazenskega sodstva se zrcali tudi v prevzemanju sodnih funkcij s strani kvazi-sodnih (upravno-administrativnih) organov.⁹⁶

V kriminološkem osredotočanju na kriminalno stigmo posameznika je izgubila tudi kriminologija. Njena normativna relevantnost je vsaj od 60. let prejšnjega stoletja dalje ob usihanju rehabilitativne usmeritve vedno manjša. Kljub temu, da je svoj ugled ob koncu 19. in prvi polovici 20. stoletja v veliki meri črpala iz opiranja na psihiatrično gibanje in psihiatrično vednost, ki je prek kriminologije vstopalo v mehanizme kazenskopravnega sistema, in da je bila v procesu disciplinizacije kriminološka osredotočenost na posameznika za oblast zanimiva, je danes kriminologija v odnosu do penološke oblasti v položaju, v kakršnem je bila na svojem začetku. Je v položaju, da postane »dekla penološke oblasti« (Foucault). Osredotočena je na raziskovanje delovanja kazenskopravnega sistema in analize pravnih aktov nadnacionalnih tvorb in to kljub temu, da so kriminološke teorije, ki so se uspele odtrgati od penološke oblasti, že v veliki meri jasno in enoznačno pojasnile dinamični proces kriminalizacije, njegove implicitne predpostavke in napačne domneve: daljše kazni zapora ne »delujejo«, ostrejša kaznovalna politika dokazano povečuje nasilje v družbi, bistvene škode v družbi ne povzroča »ulično nasilje« itn.

Trdovratnost kriminološkega osredotočanja na zločinca je ostala kljub močnim in dobro argumentiranim kritikam Lombrosove teorije o pomanjkljivostih njegove »znanstvene« metode in kljub temu, da je tudi sam Lombroso v kasnejših izdajah *L'Uomo Delinquente* pod vplivom Ferrija opustil monokavzalno teorijo o vzrokih kriminalitete in se zavzel za eklektično razumevanje kriminalitete. Kriminologija je vse od kritike Lombrosove teorije v *The English Convict* (1913) Charlesa Goringa ostala zavezana metodologiji preučevanja, ki se osredotoča na posameznega kršilca.⁹⁷ Glavni razlog te trdovratne osredotočenosti je ideološka prikladnost razumevanja kriminalitete kot nečesa danega in neodvisnega od tistega, ki ima definicijsko moč. Če je predmet raziskovanja »tam zunaj«, del objektivne stvarnosti, to ne zahteva globljih in mučnih refleksij o naravi našega spoznanja (te »realnosti«) in tudi ne zastavljanja vprašanj o pravičnosti družbenih razmer. Tovrstno razumevanje kriminalitete zakriva njeno normativno naravo in njeno ontološko ne-pred-določenost.

Klasična kriminologija

Beccarijevo pojmovanje zločinca

Kazenska doktrina, ki jo izgrajuje Beccaria v eseju *O zločinih in kaznih* (1764), je povzela politične in filozofske ideje tistega časa, vrednote liberalno-humanističnega etičnega stališča in specifičnih domnev o človeku ter jih prenesla na področje

---

⁹⁶ Takšen »prevzem« odraža institut glob v pravu Evropske skupnosti ali na primer povečevanje denarnih »kazni«, ki jih lahko izrekajo varuhi konkurence na trgu.

⁹⁷ Glej še Davie 2005: 230.

kaznovalnega sistema.⁹⁸ Beccarijevo delo se v celoti nanaša na kriminaliteto in odzive nanjo in je neposredna radikalna kritika predmodernega kaznovalnega sistema, posredno pa tudi temeljnih pojmov in vrednot fevdalne družbe.⁹⁹ V *O zločinih in kaznih* lahko prepoznamo številne sestavine tega, kar se bo šele kasneje imenovalo »kazensko pravo«: od materialne¹⁰⁰ in procesne materije,¹⁰¹ kriminalitetne politike do sistema kazenskega pravosodja.¹⁰² Abstraktni in formalni pojem subjekta, obdarjenega z minimumom pravic, pa tudi z odgovornostjo za lastno (domnevno) svobodno in racionalno vedenje, je postal referenčna točka, okrog katere se je v naslednjih stoletjih organizirala celotna kazenskopravna znanost, ki je težila k vzpostavitvi pravičnega (pravičnega) varstva posameznika nasproti državi kot edini upravičenki za razpolaganje s sredstvi fizičnega prisiljevanja, s koncepcijami o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah. Vsaj takšen je bil idealnoteoretski okvir razumevanja kazenskega javnopravnega razmerja, izveden iz liberalne politične filozofije.

Prelom z metafizičnostjo predmoderne

Klasičnim kriminologom ni mogoče očitati zagovarjanja metafizičnega pojmovanja kriminalitete.¹⁰³ Sporočilo klasične kriminologije je predvsem protimetafizično. Beccaria je v *O zločinih in kaznih* predstavil model kazenskopravnega sistema, v katerem je postavil zelo jasno ločnico med zločinom in grehom. Zločin ni pojmoval kot zlo samo na sebi ali za transcendentno bitje, katerega želje poskušamo uganiti, temveč kot zlo za družbo. Zločin je dejanje, ki oškoduje družbo, ne pa abstraktnega suverena ali transcendentnega bitja. Greh je na drugi strani kršitev »božje« zapovedi, dejanje, ki ne prizadene nobenega imanentnega tostranskega bitja, temveč

---

⁹⁸ Beccaria se sklicuje na razum z besedami: »Velikim monarhom, dobrotnikom človeštva, ki nam vladajo, so pri srcu resnice, ki jih brez nestrpnosti razglaša malo znan filozof, ki budi nestrpnost le tistemu, ki se zateka k sili ali slepariji, zavrača pa razum.« Beccaria 2002: 57–58.

⁹⁹ Bavcon 2002.

¹⁰⁰ Materialno kazenskopravno materijo obsegajo naslednji deli eseja *O zločinih in kaznih*: individualna, krivdna odgovornost, ločitev greha in kaznivih dejanja, škodnost kot temelj kazenskega prava, dejanje kot temelj kaznovanja, načelo zakonitosti, načelo jasnosti, določnosti, splošnosti zakonov, institut poskusa, udeležbe, pomilostitve, o kaznih: pravičnost, sorazmernost, *ultima ratio*, specialna in generalna prevencija, odprava smrtne kazni, način odmere, namen, takojšnja kazen (promptnost) in vrste kazni. Beccaria, 2002.

¹⁰¹ Procesno kazenskopravno materijo obsegajo naslednji deli Beccarijevega eseja: o pričah, indicij, oblikah sodnih postopkov, prepovedi mučenja, priporu, trajanju postopka, zastaranju, prepovedi sugestivnih vprašanj, o izpovedbah, nepristranosti in drugih temeljnih procesnih garancijah. Po Adler, Mueller, Laufer 1998: 51. Več v: Schüler-Springorum, H. (1990). Cesare Beccaria and Criminal Proceedings. Cesare Beccaria and Modern Criminal Policy. Milano: Giuffrè, s. 121 in nasl.

¹⁰² Sem sodijo Beccarijeva razmišljanja o delitvi oblasti, o načelu, da zakone sprejemajo zakonodajalci, o sodnikih in uporabi pravnega silogizma ter o njihovi vlogi kot »trobilu zakona« (Montesquieu). Beccaria 2002.

¹⁰³ Po Kanduč 1999: 37.

transcendentno entiteto, ki ni le oškodovana stranka, temveč hkrati tudi najvišji zakonodajalec, sodnik in izvršilec sankcije.

Beccaria je svoja pojmovanja kriminalitete in reakcije nanjo oprl na tedanjo empirično »znanost« o človeku. Shema človeka po Beccariji, je precej mehanična.¹⁰⁴ Človeka razume kot bitje, ki ga vodijo strasti, ki se direktno odziva na zunanje dražljaje in niha med bolečino in ugodjem. Iz Beccarijevega besedila implicitno izhaja, da je človek zgolj proizvod čutnih reakcij na zunanje dražljaje.¹⁰⁵ Posameznik je vpet med »senzacije«, ki so posledice učinkovanja objektivne »realnosti« na čutila. Kanduč¹⁰⁶ zato sklepa, da je za »Beccario človekova volja determinirana (ne pa »pandeterminirana«) in potemtakem tudi manipulabilna, namreč bolj ali manj dovzetna za usmerjanje od zunaj«. Ne glede na vprašljivo »gradiranje« pojma determiniranosti v »pandeterminiranost«, je ključno, da to pojmovanje predpostavlja, da se subjekt ne odloča v nekem »praznem« prostoru, kjer bi povsem neodvisno (od družbenih, psiholoških in drugih determinizmov) tehtal prednosti in slabosti svojega ravnanja. Beccarijev subjekt ravna v okviru svojega čutnega »aparata«, giblje se v strukturi užitka in bolečine in ravna precej bolj omejeno, kot so to pripravljene priznati apologeti klasične kriminologije, ki v njenem (implicitno predpostavljenem) subjektu prepoznavajo ustoličenje povsem neodvisnega, racionalnega in svobodnega subjekta. Bolj kot za preračunljivost in tehtanje prednosti in stroškov prihodnjega ravnanja gre za »boj« med različnimi čutnimi impresijami in v to shemo umesti Beccaria svojo teorijo o kaznih.

Beccarijeva shema človeka po drugi strani izhaja iz implicitne domneve, da »tiktakanje« med bolečino in ugodjem ni povsem pogojno refleksno in da človeka pri tem tehtanju in predvidevanju vodi tudi »kalkulirajoči« razum. Beccaria tako združi obe plati, čutno-senzorno in razumsko. V svojem predlogu nove ureditve kaznovalne *justice* poziva podložnike k mišljenju, vladarje pa k čutenju. Beccaria piše za misleče podložnike in čuteče vladarje:

»(O)d politične etike ni pričakovati nobene trajne prednosti, če ne temelji na nerazrušljivih človekovih čustvih. Kateri si bodi zakon se od teh oddalji, bo vedno naletel na nasproten odpor, ki naposled zmaga ...«¹⁰⁷

Aktualnost Beccarijevega razmišljanja o kaznih se danes kaže v pronicljivem pripisovanju vzrokov krutih kazni in krutih kazenskih postopkov instrumentalnemu racionalnemu odločanju. Krute kazni *ancien régime* so zanj »zglede hladne krutosti« in nečutečega odločanja. Na moč podobno, čeprav pod etiketo, da gre za »vrednostni suspens« in »hipertrofični racionalizem«, presojata Bauman¹⁰⁸ in Arendt¹⁰⁹ obe svetovni vojni in koncentracijska taborišča. Teh niso povzročile razbrzdane »živalske« strasti in predmoderna iracionalnost, temveč »hladno«, instrumentalno-racionalno delovanje

---

¹⁰⁴ Po Kanduč 1999: 38.

¹⁰⁵ Tako Beirne 1993: 24–30 in Kanduč 1999: 38.

¹⁰⁶ Kanduč 1999: 38.

¹⁰⁷ Beccaria 2002: 62.

¹⁰⁸ Bauman 1999.

¹⁰⁹ Arendt 2007.

»naoljenega« modernega birokratskega stroja. Strašljivo je, da kljub napredku družboslovja, psihologije, psihoanalize, kognitivnih znanosti in drugih ved, ki se ukvarjajo s človekovimi čustvi, motivacijo in kognitivnimi procesi, celo danes ugotavljamo pri odločevalcih v kazenskoprnem sistemu še bolj popreproščena pojmovanja subjektivnosti od tistih pri Beccariji. Ta »nezavedna vednost« obstaja ob formalistični pravni ideologiji in skrita v obliki »pravne kriminologije«, ki se hrani z verovanji, predsodki in stereotipi akterjev penološke oblasti in še vedno (so)določa delovanje kazenskoprnega sistema.

Padec v metafizičnost moderne

Klasična kriminologija je ločila zločin od zla in pojmovala zločinca kot kršitelja »zgolj« družbenih pravil. V tem je bila že »prava« znanost. Zločin se s tem »spusti« na družbeno raven. V tem »družbeno škodljivem« pa se kaže tudi ideološkost ali metafizičnost kriminologije. Zločin je za klasično kriminologijo napad na družbo »v celoti«, a kako lahko entiteta, kot je družba »v celoti« (družba »kot taka«), utрпи zločin? Za klasično kriminologijo je kaznivo dejanje kršitev družbene pogodbe in šele mit o družbeni pogodbi, predpostavka, da so se nekoč, v naravnem stanju svobodni posamezniki zaradi grožnje vojnega stanja in negotovosti trajanja miru odpovedali delu svobode, omogoči »sestop« zločina na družbeno raven. Ta mit šele osmisli družbo »kot tako«, ta postane nova »entiteta«, ki jo je potrebno zaščititi s kazenskim pravom. Takšno pojmovanje družbe je mogoče razumeti zgolj v kontekstu političnih načel o enakosti in učenj razsvetljenskih angleških in francoskih mislecev, od Davida Huma, Johna Locka, Voltaira, Montesquieuja in Jean-Jacques Rousseauja. Pojem družbe in škode, ki naj bi jo ta utrpela, in ki jo je potrebno s kazenskim pravom ščititi, je fikcija, je šele nekaj, kar ustvari nova vednost/oblast, ki stopa na mesto usihajočih predmodernih partikularnih oblasti. V tem smislu je pojem družbene škode, ki jo povzroči kaznivo dejanje, »metafizičen«, postavljen je nasproti škodi konkretne osebe (žrtve), stanu, suverena in/ali boga. Vsi ti akterji izpadejo iz kazenskega postopka kot subjekti. V manjši meri in šele dosti kasneje pride do vnovičnega poskusa reintegracije zlasti žrtev in skupnosti nazaj v »kaznovalno enačbo« v okviru paradigme restorativne pravičnosti.

Očitek neznanstvenosti klasične kriminologije je zavzemal tudi osrednje mesto v kritiki novo nastajajoče pozitivistične kriminologije. Očitek pozitivistične kriminologije je bil (paradoksalno) popolnoma enak očitku, ki ga je pred tem klasična kriminologija naslavljala na predmoderno justico: da so njena pojmovanja subjekta »metafizična«. Če je klasična teorija zavračala predmoderno, na zemljišče vezano oblast, z argumenti o metafizičnosti suverenove (hkrati cerkvene in posvetne) oblasti, o potrebi po ločitvi (metafizičnega) greha in (družbenega) zločina, je pozitivistična kriminologija menila, da so klasični pojmi svobodne volje in racionalnosti tudi »metafizični«. Willson je leta 1908 zatrjeval, da je:

»... potrebno pojem svobodne volje in odgovornosti ponovno preučiti z oziroma na sveže znanje. Ljudje nismo nič več kot stroji različne stopnje vzdržljivosti in

zmogljivosti, in v skladu s kakovostjo tega mehanizma bi nas bilo potrebno presojati«. ¹¹⁰

Ferri je bil leta 1917 podobnega mnenja:

»Naša izkušnja je, da so sedanji zakoni, ki so navdahnjeni s tradicionalnimi doktrinami, nemočni pri ohranjanju civilne družbe pred kriminalno nadlogo.« ¹¹¹

Po mnenju pozitivističnih kriminologov je treba znanost zasnovati na »dejstvih«, zbranih z znanstveno metodo, kar omogoča nepristransko in objektivno zbiranje, opazovanje, razvrščanje in preverjanje.

Klasična kriminologija je zato trenutek hkratnega vznika in uveljavljanja kriminologije in modernega kazenskega prava. Gre za uveljavitev idejno filozofske podlage, vrednostno-etičnih temeljev kazenskopravnega interveniranja, ki se jih kasneje ni več pretresalo. Bolj kot vsebina pojma subjekt pa je ključno žarišče – osredotočanje na posameznika bodisi kot moralno bitje bodisi kot psiho-bio-sociološko determiniran organizem. ¹¹²

Klasična kriminologija je političen projekt razsvetljene oblasti, ki z ustoličenjem subjekta kot prazne abstraktne forme omogoči kasnejši družbeni boj za njegovo vsebino. Subjekt postane središče kazenskopravnega sistema, forma, o katere vsebini še danes poteka »boj« med različnimi vednostmi. Beccaria pa je tisti, ki kljub naslonitvi na abstraktni subjekt razsvetljenstva, s svojimi implicitnimi deterministični pojmovanji o čutno-senzornem psihičnem ustroju človeka odpre tudi pot na dejstvih zasnovane kriminologije. Omogoči nikoli končani »lov« na dejstva, iz katerih naj bi vznikala normativnost (zločin).

---

¹¹⁰ Willson 1908.

¹¹¹ Ferri 1917: xli (Prevod A. Z.).

¹¹² Glej tudi Adler, Mueller, Laufer 1998: 53, 64.

Prehod iz moderne v postmoderno

Moderna in subjekt

Moderna je mišljenjski (kulturni) koncept, njeno temeljno načelo pa je subjektivizem oziroma individualizem, ki se kaže v relativni osebni avtonomiji, v raznolikosti, možnosti kritike in v priznanju posameznika kot avtonomnega bitja.¹¹³ Moderna je čas »odčaranja« sveta, njene glavne značilnosti so: uporaba razuma, želja po kontroli, sekularizacija, specializacija, birokratizacija, povečana regulacija in standardizacija.¹¹⁴ Njen nastanek je povezan z nastankom kapitalizma, tehnično revolucijo, nastajanjem nacionalnih držav in vzponom množične kulture. Značilnosti moderne družbe zadevajo vsa področja človekovih izkušenj, mišljenje, čustvovanje, družbeno organiziranost, dojemanje samega sebe, drugih, sveta in kozmosa.¹¹⁵

Običajno razumemo moderno kot osvoboditev posameznika izpod lokalnih partikularizmov, kot proces detradicionalizacije in sekularizacije, transformacije posameznika v državljana in nosilca univerzalnih človekovih pravic in svoboščin. Moderni človek je izstopil iz skupnosti (*Gemeinschaft*), ki ga je podrejala tradiciji in avtoritarno določenim odnosom v svetu. Ta podoba je pravilna, ni pa popolna. V predmoderni družbi je družbeno nadzorstvo opravljala oblast, razpršena po skupnostih in cehih, ki so bili dovolj majhni, da je bilo nadzorovanje recipročno, ubikvitarno in vsestransko. A razpad teh zaprtih skupnosti je pomenil tudi razpad reprodukcije družbenega reda in na to »prazno mesto« je stopila moderna centralizirana država, nagnjena k upravljanju in obravnavi družbenih problemov in patologij. Posameznik se zato v moderni znajde v novi obliki »skupnosti«, družbi, ki ji vlada pravo in racionalnost (*Gesellschaft*). Posameznikova osvoboditev zato hkrati pomeni tudi (novo) discipliniranje.¹¹⁶

Država je za izvajanje svojih politik (socialne, kriminalitetne) potrebovala nove oblike vednosti in prek njih je stekel proces disciplinacije. V ta »disciplinirajoči« vidik procesa modernizacije se je umestila tudi kriminologija. Nadzorovanje in reprodukcija družbenega reda sta postala predmet sistematičnega raziskovanja, odkloni od družbenih norm so postali predmet znanstvenega preučevanja.

---

¹¹³ Cerar, 2001.

¹¹⁴ Weber, 2000.

¹¹⁵ Izkušnja moderne obsega tri temeljne faze: (1) med leti 1500-1789 z nastankom svetovnega trga nastane osnovna dezorientacija v tradicionalnih skupnostih, (2) obdobje med letom 1790 in koncem 19. stoletja predstavlja obdobje revolucije in nastanka moderne javnosti. Ta ima skupno občutje, da živi v (osebno, družbeno in politično) revolucionarnem obdobju. (3) V 20. stoletju pa moderna postane problematična (in problematizirana), a ji hkrati to ne preprečuje, da se kot družbeni proces razvija globalno. Po Berman 1982.

¹¹⁶ Glej tudi Wagner 1994.

V procesu modernizacije kot procesu hkratnega osvobajanja in discipliniranja se kriminologija in kazensko pravo umestita v nasprotujoča si vidika modernizacijskega procesa. Moderna država uvede vladavino prava in na področju kazenskega pregona vzpostavi ravnotežje strank s samoomejitvijo, ki jo predstavlja podelitev »temeljnih pravic in svoboščin« posamezniku (čeprav deklarira, da gre za priznavanje človeku, kar je že njegovega). To je prvič v zgodovini omogočilo posamezniku distanco od oblasti, kar vključuje možnost kritike oblasti in tudi njene zamenjave. A hkrati moderna država s kazenskim pravom sama prevlada na račun dotlej razširjenih metod razreševanja sporov. Samoomejitev države zato poteka sočasno z oblastno uzurpacijo vseh družbenih mehanizmov za reševanje sporov. Šele kasneje, v sredini 60. let 20. stoletja, v abolicionistični teoriji in v paradigmi restorativne pravičnosti, ki poudarja vlogo žrtve in skupnosti pri reševanju »problematične situacije« (Hulsman), se ponovno začno vračati v državne mehanizme delno predgručeni načini reševanja sporov.

Proces modernizacije je pomenil tudi zavestno usmerjanje in disciplinizacijo prebivalstva v okviru socialne države. Kot meni Furlan v analizi racionalizma, ta predpostavlja povsod enako razširjenost razuma in na tej podlagi zahteva tudi politično enakost posameznikov v družbi. To se na »družbenem področju vedno izraža v obliki zakonodavstva«¹¹⁷ oziroma v obliki družbenega »inženirstva«. Nova moderna država, usmerjena v upravljanje in obravnavanje družbenih problemov in patologij, je v okviru nadzorovanja kriminalitete težila k aktivni in kreativni vlogi. Svobodni in racionalni posameznik je postal kazenskopravno odgovoren, a hkrati tudi vir nevarnosti. In za ta problem, ki naj bi se skrival v posamezniku, je socialna država proizvedla rešitev – novo kriminološko znanost, ki naj razišče kriminalno »stigmato« posameznika v njegovi »duši«, v telesu ali življenjskem okolju.

Nadzorovanje kriminalitete v regulatorni moderni državi ni več obsegalo zgolj kazenskega postopka zoper domnevnega storilca, temveč je postalo del socialne politike in družbenega inženiringa. Po eni strani se je pozornost razširila na zgodnejše (»kriminogene«) faze v izvrševanju deliktov, po drugi strani pa se nadzor ni končal z izrekom kazenske sankcije. Po izreku sodbe se pred zaporniškim vrati znajde prav nič abstrakten subjekt. Z njim je bilo potrebno nekaj storiti, ga reformirati, poboljšati, poiskati in odpraviti njegovo kriminalno stigmo in preprečiti recidivizem. Daljnosežna kriminalitetna politika se ni zanimala le za storilca, temveč je skrbela tudi za to, da potencialne storilce reši »pred samim seboj«. Takrat začet razvoj je kasneje proizvedel diskurz o rizičnosti posameznika.

Najstveno razumevanje subjekta, pojmovanje o tem, kakšen naj bi subjekt bil, domneva, na kateri sloni moderno kazensko pravo, se je v postopkih racionalnega družbenega inženiringa socialne države dopolnilo z dejstvenim razumevanjem subjekta, z razumevanjem njegove materialno-fizične in psihološke razsežnosti. Prazen formalni subjekt kazenskega prava je »napolnila« kriminološka znanost. Rešitev »kriminalnega problema« naj bi se skrivala v zločincu in zanj je odtlej skrbela domnevno objektivna znanstvena disciplina.

---

¹¹⁷ Furlan 2002: 226–227.

Foucault, ki kriminologijo opazuje kot umeščeno v disciplinirajoči del modernizacijskega procesa, je prav zato do nje izjemno kritičen.¹¹⁸ Njegova kritika, da je kriminologija »dekla penološke oblasti«, je delno utemeljena, a ne velja za celotno kriminološko znanost ne glede na njeno »nacionalnost« ali, še pomembneje, zgodovinsko obdobje. Kriminologija se je v 20. stoletju uspešno izvila iz »pretesnega« objema penološke oblasti. To ji je omogočilo oblikovanje kritične raziskovalne agende, kakršno naslavlja na oblast radikalna, kritična in feministična kriminologija.¹¹⁹ Profesionalizacija kriminološke znanosti, vključitev kriminologije v izobraževalne procese, nastanek od oblasti neodvisnih raziskovalnih inštitucij, lastno določeni cilji, predmet in metode raziskovanja, odkrivanje odnosov družbene moči, opozarjanje na zločine moderne države, na zločine »močnih in vplivnih« in na simbolno nasilje je kriminologiji zagotovilo visok nivo avtorefleksivnosti in relativno neodvisnost od penološke oblasti.

Z utrditvijo novega humanističnega ideala in z ideologijo pravnega formalizma je moderno kazensko pravo izrinilo odkrivanje vrednostnih in subjektivnih dimenzij procesa kriminalizacije. Ta vprašanja so bila za kazenskopravno znanost legitimna, a vprašanja »nadpravne« narave, ki so v domeni politične teorije, moralne filozofije in kriminologije. Tendenca »zakonodavstva«, ta hrbtna plat usmerjanja družbenega razvoja, se je na področju »upravljanja« z deviantnostjo nujno odrazila v nastanku kriminologije, ki je napolnila abstraktni pravni subjekt. Kriminologija in kazensko pravo sta se v modernizacijskem procesu umestila na drugo mesto, kar je botrovalo razlikam v pojmovanju zločinca – subjekta, a ta komplementarnost je še danes v vrednostno, interesno, razredno, spolno in še kako drugače razklani moderni družbi ključna za razumevanje in odziv na kriminaliteto.

Moderna in nasilje

Moderna pomeni prelom v številnih vidikih, a nasilje ostaja stalnica družbenih odnosov. Kar se v moderni spremeni, je razumevanje in problematiziranje nasilja. Nasilje je v moderni postalo nekaj, kar pretežno doživljamo kot problematično. Nasilje nad otroki, nasilje v družini,¹²⁰ nasilje med zakonci, psihično nasilje,¹²¹ nasilje držav, simbolno nasilje,¹²² »normalizacijsko« nasilje, strukturno in sistemsko nasilje¹²³ so vrste nasilja, ki so bile pred moderno dojete kot »normalni«, sestavni del »vkulturacije« posameznika in delovanja družbe. Spremenil se je tudi obseg ukvarjanja z nasiljem, saj je ta tema vstopila v številne družboslovne vede, sociologijo, psihologijo, filozofijo, lingvistiko in antropologijo.

---

¹¹⁸ Foucault 1988, 2004.

¹¹⁹ Glej še Garland 1992: 405.

¹²⁰ Filipčič 2002.

¹²¹ Ambrož 2003.

¹²² Žižek 2007.

¹²³ Kanduč 2003.

Ocena nasilnosti moderne (dobe) danes ostaja kontradiktorna. Po eni strani naj bi moderna pomenila zmanjševanje »gole« sile, fizičnega prisiljevanja in pretrganja s pred-modernimi krutimi medosebnimi odnosi, ki so jih obvladovale »iracionalne« temne sile duševnosti. V zgodovini kazenskega postopka sovpadata s prehodom v moderno odprava dokaznih sredstev (na primer mučenja) in kazenskih sankcij (na primer telesnih kazni), ki veljajo za tako krute, da štejejo za neracionalne in nečloveške.¹²⁴ Osrednja vera moderne je, da se nasilje odpravlja iz medosebnih odnosov.¹²⁵

Po drugi strani so danes vidni znaki nasprotnega. Moderno je zaznamovalo povečanje (celokupnega) nasilja v družbi. Pri tem gre za povečevanje »gole« fizične sile, saj prejšnje stoletje imenujemo tudi »stoletje genocida«, masovnih, tovarniških oblik organiziranega iztrebljanja, ki ne bi bile mogoče brez konglomerata imanentno modernih značilnosti družbe in posameznika. Dodatna nasilna prvina je premeščanje nasilja na drugo »prizorišče« – v posameznika. Ta je s povečanim (samo)nadzorovanjem zadolžen za obvladovanje vedno večjega števila družbenih disonanc. Psihično nasilje dobi novega »akterja«, »vkulturjeni« posameznik izvaja nasilje nad samim seboj. V obdobju »nelagodja v kulturi« se zato spremeni »prizorišče« boja.¹²⁶ Razmišljujoči človek je izgubil ontološko varnost, ki mu je omogočala razumevanje sveta kot celote. Opustil je navezavo na privilegirani objekt, ki ga je našel v samemu sebi. Samozavestni »Mislim, torej sem!« Arendt nadomešča z »Mislim, torej nisem!«. ¹²⁷ Samozadostnost, središčnost in avtonomija subjekta je postavljena pod vprašaj. Gotovost in objektivnost, ki sta izviralici iz nevprašljive hierarhije vrednot in nevprašljive strukture dominacije, bledita.

Ali smo z intenzivirano (samo)refleksijo, ko spoznavamo, da je nasilje imanenten (neizogiben) del vkulturacije posameznika in del simbolnega (jezikovnega) posredovanja realnosti, prišli do novega prehoda (»odčaranja«)? Ali prehod iz fordistične v postfordistično produkcijo, iz proizvodne družbe v potrošniško družbo, iz industrijske v postindustrijsko družbo (od proizvodnje blaga k proizvodnji kulturnih dobrin) predstavlja prehod iz moderne v poznomoderno ali že (kvalitativno) predrugačeno postmoderno?

---

¹²⁴ Glej Beccaria 2002.

¹²⁵ Na primer Eliasova teorije civiliziranja. Glej Elias, 2001.

¹²⁶ Na primer Arendt 2003; Bauman 2006; Spengler 1991; Dobkowski, Rubenstein, Wallimann 2000.

¹²⁷ Arendt 1987: 210.

Postmoderni naproti?

Koncept postmoderne

Lyotard je v znanstveno razpravo vnesel pojem postmoderne v delu *La condition postmoderne* (1979),¹²⁸ kjer je predstavil posledice informacijsko-komunikacijskih tehnologij, na bolj temeljni ravni pa podal kritiko moderne znanosti. »Razglasil« je konec meta-pripovedi (o inherentnem družbenem napredku, samouresničevanju in emancipaciji), ki stoji zunaj znanosti, a legitimira znanost in različne oblike družbenega sodelovanja. Ideja napredka je bila del neizpraševanega prepričanja, da bo razvoj umetnosti, znanja in svobode koristen za celotno človeštvo:

»... Po dveh stoletjih smo bolj občutljivi na označevalce nasprotnega. Niti ekonomski niti politični liberalizem, niti različni marksizmi niso iz krvavih dveh stoletij izšli brez dvomov o hudodelstvih zoper človečnost.«¹²⁹

Sodobna kriza je povezana z globalizacijo, razrušenjem socialne države, povečano urbanizacijo in ekološkim opustošenjem. Priča smo spremembam razredne strukture, spremembam v organizaciji zasebnega življenja in intimnih odnosih, kar vodi v izgubo prejšnjih stabilnosti, ki jih je zgodnji kapitalizem uspel konsolidirati. Vendar različne dimenzije in številna mesta sprememb še ne vodijo v enotne ocene, ali nas je kriza že privedla v novo dobo.

Pravni filozof Kaufmann¹³⁰ in sociolog Bauman¹³¹ sta prepričana, da smo že v postmoderni dobi. Za Baumana je postmoderna reflektivna moderna, »ozaveščanje« v razvoju moderne, ko ugotavljamo krizo zaupanja in pomanjkanje usmeritve.¹³² Za postmoderno naj bi bila značilna ambivalentnost, kontingentnost in pluralizem, postmoderna skupnost je tekoča in spremenljiva. Za Jamesona¹³³ je postmodernizem »kulturna logika kapitalizma«. Med postmodernizmom kot stilom refleksije, estetskim kanonom in obliko senzibilnosti na eni in vrtinčasto dinamiko globaliziranega kapitalizma na drugi strani obstaja vez. In ta vez se kaže v novem pojmovanju avtonomije in subjektivnosti. Postmoderno označuje kot prehod k sobivanju in premirju med različnimi vrednotami, v njej ni strukture dominacije, kar vprašanja o objektivnih standardih naredi za brezpredmetne. Ni več univerzalnih meril resnice, presoje in okusa.

Habermas nasprotuje označbi sodobne družbe kot postmoderne, ker meni, da ostajamo ujeti v temeljne probleme moderne, ki jih (še) nismo uspeli izpeljati. Bolj kot v postmoderni (ki predpostavlja zaključeno moderno) smo v situaciji nedokončane

---

¹²⁸ Lyotard 1984.

¹²⁹ Lyotard 1984: xxiii–xxiv.

¹³⁰ Kaufmann 1994: 203.

¹³¹ Bauman 1993: 245.

¹³² Bauman 1991; Beilharz 2001: 19.

¹³³ Jameson 1991.

moderne. Meni, da je zato primerneje označiti sodobno družbo kot pozno moderno.¹³⁴ Tudi Cerar¹³⁵ kljub številnim spremembam meni, da moderna ostaja, o postmoderni pa bo mogoče govoriti šele takrat, ko se bodo misli (nove vizije) v prevladujoči meri manifestirale tudi v praksi in se bodo ključne družbene institucije bistveno spremenile. Kritika postmoderne, Heller in Feher¹³⁶ menita, da ta pojem ne označuje nove zgodovinske dobe, temveč parazitira in se hrani na dosežkih moderne. Kar je zares novega, je nova zgodovinska zavest, da bomo za vedno ostali v sedanosti in hkrati za sedanostjo.¹³⁷

Postmoderna in konec nasilja?

Kaj pa nasilje v postmoderni družbeno-psihološki konstelaciji? V razumevanju in odzivanju na kriminaliteto se v družbah zahodnega kulturnega kroga širi paradigma »zaslužene kazni« (*just desert*). Retribucija, podprta z idejo o posameznikovi moralni odgovornosti, se uveljavlja kot primarni namen kaznovanja. Namesto rehabilitacije (reintegracije) obsojencev kot temeljnega namena kaznovanja ob naraščajoči stopnji inkarceracije kot hrbtne plati neoliberalizma prihaja v ospredje načelo onemogočanja (inkapitacije) obsojencev kot namena kaznovanja. Prevladujoča zaporska paradigma se osredotoča na upravljanje s tveganji in varnostjo (»nova penologija«, Feeley in Simon). V mednarodnih odnosih se ta težnja po povečani punitivnosti odraža v psevdo pravnologičnih argumentacijah: od posebnih eksteritorialnih zaporov na »nikogaršnji zemlji«, imunitete pred mednarodnimi kazenskimi tribunali, najemu pravno nevezanih preiskovalcev, zasebnih vojsk in zasebnih preiskovalcev kaznivih dejanj, zaostritev pri

---

¹³⁴ O vsebinskih podobnostih, ne glede ali jih imenujemo postmoderne ali poznomoderne, med Habermasom in ključnim »triptihom« postmodernistov (Derrida, Foucault in Lacan), glej Stacy 2001: 147–167.

¹³⁵ Cerar 2001: 192.

¹³⁶ Heller, Fehér 1998.

¹³⁷ Sodobno okcidentalno »družbo prehoda« spremljajo številni označevalci, označena je kot (1) družba simulakra, v katerem je vse spremenljivo in kjer se zabriše meja med pretvezo in realnostjo (Baudrillard), (2) digitalni kapitalizem (Virilio), (3) hiper kapitalizem (hiper moderna), ki se osredotoča na pospešeno in vedno večjo proizvodnjo materialnih dobrin (4) kulturni kapitalizem (Rifkin), ki se osredotoča na dejstvo, da industrijsko produkcijo zamenjuje kulturna produkcija, (5) postindustrijska družba (Bell, Tourraine), ki se prav tako osredotoča na proizvodnjo kulturnih dobrin, ki zamenjujejo materialne, (6) postkapitalizem, (7) digitalni darvinizem (Taylor) označuje boje za prevlado na trgu informacijskih tehnologij, (8) družba nasvetov (*advice-ridden society*, Salecl), ki se osredotoča na osebno kriziranje posameznika in njegovo iskanje »velikega Drugega«, (9) družba minimuma (Schirmmacher), (10) programirana družba (Tourraine), (11) tehnokratska družba, (12) družba menedžerskega kapitalizma, (13) potrošniška oziroma porabniška družba (Featherstone), (14) družba prostega časa, (15) informacijska družba, (16) družba dveh (treh itd.) hitrosti, (17) družba nadzorstva (Deleuze), (18) karceralna družba (Foucault), kjer logika zapora preplavi družbeno polje, (19) postfordistična družba, ki se osredotoča na spremenjeno naravo dela in z njim povezane osebne in družbene nasledke, (20) poznomoderna družba, (21) družba blaginje, (22) rizična družba in družba tveganja (Beck), (23) »mcdonaldizacijska« družba (Ritzer) kot standardizirana, instant družba.

nadzorovanju državnih meja (od nadzora z biometričnimi tehnologijami do betonskega zidu, ki »rešuje« izraelsko-palestinska in ameriško-mehiška »vprašanja«) in kriminalizacije imigrantov.

Zločinec je danes postavljen v večkratno nevhvaležen položaj. Družba ga potrebuje kot grešnega kozla, primerno tarčo (*good enemies*, Christie) in »nadomestno žrtev« (Girard), na katero odvaja »civilizacijska nelagodja«. Nastaja »podrazred« (*underclass*), ki ga v času povečevanja nesorazmerij v bogastvu in moči tvorijo imigranti, ki odžirajo »naša« delovna mesta, povečujejo občutja ekonomske ogroženosti in identitetne negotovosti.¹³⁸ Strah pred kriminaliteto narašča, kljub temu, da uradne statistike kažejo nasprotno: tudi če kriminaliteta pada, se strah pred njo povečuje.¹³⁹ Strah pred kriminaliteto prekriva tesnobo in strah, ki izvira iz drugih, zlasti ekonomskih in ontoloških negotovosti.¹⁴⁰ Nadzor nad vedno večjo deprivilegirano populacijo,¹⁴¹ nad zaporniki, revnimi in sicer drugačnimi, se brutalizira.¹⁴²

Posledica postmodernega kapitalističnega sistema se na subjektivni ravni odražajo v ideologiji »samo-ustvarjenega« človeka (*self-made man*), ideologiji »bodi tak kot si« (*be-yourself*, Renata Salecl), pojavih »nesprožene« psihoze (*non-triggered psychosis*), »as-if« osebnosti (Helen Deutsch), »narcisističnih osebnosti« (Chritiopher Lasch), »patološkem narcisizmu« (Slavoj Žižek), »tržnem značaju« (David Reisman) in shizofrenem »dividuumu« (Gilles Deleuze). Subjektovo delovanje se v postmoderni

---

¹³⁸ Zgovorni so podatki o deležu tujcev v strukturi zaporske populacije (v odstotkih tujcev dne 1.9.2004): Armenija 1,1%, Poljska 1,3%, Ukrajina 1,7%, Turčija 1,7%, Bolgarija 2,0%, Slovaška 2,2%, Slovenija 13,2%, Norveška 19,2%, Švedska 19,9%, Nizozemska 27,2%, Nemčija 28,2%, Španija 29,6%, Italija 31,5%, Švica 70,5%, Luksemburg 74,6%. Vir: Council of Europe, Space I (*Council of Europe Annual Penal Statistics*).

¹³⁹ Pfeiffer v raziskavi za Nemčijo ugotavlja nesorazmerja med gibanji kriminalitete in strahom pred kriminaliteto. Kot primer navaja tatvine, katerih število se je v letu 2005 zmanjšalo za 27%, medtem pa je kar 66% anketirancev menilo, da se število povečuje, nihče pa ni bil mnenja, da število upada. Pfeiffer 2005.

¹⁴⁰ Kritično o strahu pred kriminaliteto v Kanduč 2005: 344.

¹⁴¹ Število zaprtih oseb na 100.000 prebivalcev za leto 2004: Slovenija 56, Norveška 65, Finska 66, Danska 70, Irska 79, Švedska 81, Francija 90, Avstrija 106, Luksemburg 121, Bolgarija 140, Madžarska 162, Poljska 208, Latvija 333, Estonija 338, Ukrajina 407, Rusija 548. Vir: Council of Europe, Space I (*Council of Europe Annual Penal Statistics*).

¹⁴² Kanduč opisuje povezavo med osebnim »kriziranjem« in postroženim kaznovanjem takole: »Prizadevanje, da ne zdrkneš z osrednjih družbenih prizorišč (da imaš spodobno plačano zaposlitev, urejeno družinsko življenje in čim bolj obilen odmerek potrošniških doživetij) zahteva vse več odrekanja, (samo)omejevanja, discipline, (»odgovornosti«), časa, energije, truda in osebne angažiranosti, vzporedno s tem pa se skoraj neizogibno bohotijo frustracije, napetosti, odtujenost, utrujenost, zavist... (p)osledica je dokaj predvidljiva: kaže se v močno izraženi potrebi po grešnih kozlih in *easy enemies*, tj. po skupinah, ki jih smemo »mi« ... upravičeno sovražiti, poniževati, zaničevati, sramotiti, kaznovati (ne nujno zgolj s kazenskopravnimi sankcijami), segregirati, držati čim dlje (od nas, dobrih in nedolžnih ljudi, naših družin in etično/etično skrbno očiščenih skupnosti), izključevati, odstranjevati, odganjati, izganjati ali siliti v to, da bodo voljni opravljati bedno plačana, umazana, nezaželeno, neperspektivna, priložnostna, nevarna, duhomorna, naporna, idiotska in druga nižja dela (primerna zgolj za nižja, kulturno zaostala in torej manjvredna človeška bitja).« Kanduč 2005: 228–229.

družbi zgošča na področju dela in potrošnje,¹⁴³ a delo je postalo prekarno, fleksibilno in pluralno. Ker sta delo in poklic področji posameznikovega udejstvovanja, ki jima namenja vse več (in največ) časa in energije, da se tam »uresničuje« in »samoaktualizira«, disonance na teh področjih ne vodijo le v socialno-ekonomsko negotovost, temveč v bivanjsko in ontološko negotovost. Trg dela spominja na Hobbesovo »vojno vseh zoper vse« oziroma »digitalni darvinizem« (Taylor).¹⁴⁴ Če bi zaradi policijskega neupravičenega jemanja vzorcev urina, testiranja z »detektorji laži«, nadzorovanja telekomunikacij in fizičnega gibanja civilna družba še protestirala, se to v primeru, ko to enako neupravičeno počne delodajalec, ne zgodi.

Povečevanje negotovosti, bojazni, zaskrbljenosti, strahov pred zunanjimi objekti in tesnobe, ki razžira od znotraj, zapiranje vase in dezintegracija so stalne teme filozofskih, socioloških in psiholoških besedil. Kar je novo v času izgube tradicionalne varnosti, je to, da so takšna psihična stanja kot reprinti družbenega, družbeno funkcionalna. Po Becku¹⁴⁵ v »družbi tveganja« prihaja do trojne »individualizacije«: (1) osvoboditve iz zgodovinsko vnaprej danih družbenih form, (2) izgube tradicionalne varnosti (»dimenzija odčaranja«) in naposled (3) nove vrste vključevanja v družbo (»dimenzija reintegracije«). Ker je subjektivnost odvisna od družbenega,¹⁴⁶ so psihološke reperkusije izvrženja ali »odčaranja« za delovanje in poustvarjanje postmoderne kapitalistične »tržne družbe« funkcionalne. Ta družba proizvaja razklane, shizofrene »dividuume«, ker jih potrebuje, in jih potrebuje, da (naprej) proizvaja. Najbolj akutne in trdožive skrbi, ki preganjajo naše izmuzljivo življenje, so strahovi, da bomo zadremali, zamudili zadnje, hitro dogajajoče se dogodke in bili puščeni nekje zadaj. Te občutke krivde, strahove in skrbi pa sodobni kapitalizem kot oblika religije potrebuje.¹⁴⁷ Občutja neadekvatnosti so temeljna prevara in uspeh hiperkapitalistične družbe (angl. *success in failure*).¹⁴⁸

---

¹⁴³ Glej Kanduč 2003.

¹⁴⁴ Taylor 1999.

¹⁴⁵ Beck 2001: 188.

¹⁴⁶ Soodvisnost družbenega in psihičnega je preučeval Erich Fromm (glej *Man For Himself, The Sane Society*), Norbert Elias (glej *O procesu civiliziranja*).

¹⁴⁷ Benjamin, W. (1996). *Capitalism as Religion*. V: Bullock, M.; Jennings, M. W., eds., *Walter Benjamin, 1 Selected Writings 1913–1926* 288. (Po Salecl 2005: 1139–1157.)

¹⁴⁸ Salecl 2004.

Sklepno

Pri raziskovanju »družbenih« fenomenov ni mogoče ločevati med družbenim in osebnim, temeljne spremembe na področju družbenega (oziroma osebnega) se ne morejo »zgoditi« brez prav tako temeljnih ali daljnosežnih sprememb osebnega (oziroma družbenega). Moderna subjektivnost je zato neločljivo povezana z nastankom moderne družbe, moderne znanosti, spremenjene narave proizvodnje, usihanja moči religioznih avtoritet in krepitve posvetne oblasti, skratka moderne kot mišljenjskega in kulturnega koncepta (ali procesa). »Vznik subjekta« je zato potrebno opazovati kot neločljiv sestavni del moderne, sodobne spremembe v subjektu in subjektivnosti pa kot neločljiv del njene krize in prehoda v postmoderno. To je tudi razlog, da je danes preučevanje razmerja med pravnim in drugimi diskurzi (kriminološkim, psihoanalitičnim) nujno. Ti z osredotočanjem na različne vidike osebnega/družbenega prispevajo k (bolj) celovitemu razumevanju vrednostno nabitih in interesno pristranih dimenzij procesa kriminalizacije.

Če upoštevamo kriterije, ki so odločilni, da o kriminologiji začnemo misliti kot o znanstveni disciplini, od jasno določene metode, predmeta preučevanja, institucionalnega pokritja in profesionalizacije, in plejado možnih pojmovanj o začetkih kriminologije, je bistveno določilo kriminologijo in zagotovilo njeno institucionalno podporo v penološki praksi njeno osredotočanje na posameznika. Ob tako definiranem predmetu je zgodnja kriminologija sprva iskala kriminalnost v »duši« zločinca in se naslonila na psihiatrično gibanje, ki je v sekularizirani moderni družbi pridobivalo monopol nad posameznikovo dušo. Kasneje se je iskanje kriminalnosti razširilo tudi na zločinčevo telo in okolje, v katerem je živel. Tudi danes, ko psihiatrična vednost v svoji psihoanalitični različici v kriminološkem diskurzu nima več tolikšne družbeno-simbolne moči, kot jo je imela v prvi polovici 20. stoletja, osredotočanje na zločinca ostaja (vsaj del) kriminološke znanosti. Zločinec je ob imperializmu znanosti o življenju (tj. molekularne biologije, biokemije, biotehnologije, genetike, različnih nevroznanosti – nevrobiologije, nevrokemije, nevrofiziologije, nevrofarmakologije) še danes razumljen kot biološki mehanizem. Kriminalitetno »vprašanje« ostaja osredotočeno na zločinski subjekt – v zadnjih desetletjih na mesto zločinčeve »duše« stopa njegovo »telo«, psihiatrično-psihoanalitični »pogled« se umika naravoslovnemu »pogledu« v obliki genetskega *screening*a in nevroloških preslikav.

Zločin, v klasični pravni doktrini razumljen zgolj kot posamični dogodek, pove o posamezniku zgolj to, da je v nekem trenutku storil prepovedano dejanje. V znanstveni pozitivistični kriminologiji pa je preučevanje dejanja izvzeto iz znanstvene analize. Kriminalnost se v takšni znanstveni kriminologiji poveže z naravoslovjem in dobi enak ontološki status kot bolezen.¹⁴⁹ Zločin je zgolj znamenje ali simptom »bolezni«. Iz družboslovja tako preidemo v naravoslovje, iz prava in filozofije v psihologijo in sociologijo, iz deontologije v ontologijo, iz preskriptivnega sveta najstva v deskriptivni svet biti. Metafizično (neopredeljivo, enotno) dušo zamenja psihološka (merljiva, kompleksna) osebnost.

---

¹⁴⁹ Davie 2005: 10.

Ocena na zločinca osredotočene kriminologije je težko enoznačna. Kljub očitni omejenosti dometa tako pojmovane kriminološke znanosti, ki spregleduje številne druge škode in nasilje, kot utemeljeno opozarja radikalna in kritična kriminologija, pa je šele tovrstno osredotočanje vzpostavilo pogoje za vznik kriminološke znanosti. Osredotočanje na subjekt je omogočilo humano obravnavo delinkventne populacije, a hkrati postavilo inherentne meje kriminološke agende.

3 KAZENSKOPRAVNI SUBJEKT: PRAZNA FORMA APERCEPCIJE

Subjekt in moderno pravo

Moderna kot mišljenjski oziroma kulturni koncept je zasnovana na »izumu« subjekta kot avtonomnega bitja. V modernem pravu se to odraža v tem, da ima posameznik položaj osrednjega gradnika (temeljnega substrata) prava. Priznan je kot avtonomno bitje, zamišljen kot samosvoja in enovita eksistenca, obdarjena z izvornimi pravicami. Moderno pravo v celoti nikoli ne more odstopiti od te svoje temeljne predpostavke.

Cerar¹⁵⁰ povezuje nastanek ideje modernega prava (v pojmovnem smislu) v okcidentalni pravni teoriji in praksi z uveljavitvijo štirih (dominantnih) načel: (1) pravna avtonomija posameznika in njegova možnost pravne kritike, (2) splošni ekvivalenčni princip (enakopravnost), (3) ideja družbene pogodbe in (4) načelo prava kot sistema. Pravna avtonomija posameznika pomeni novost v primerjavi z zgodnejšimi pravnimi obdobji, kjer je bil človek zgolj objekt prava, njegovo pravno področje in način pravnega delovanja pa sta bila v celoti določena »od zunaj« (od oblasti). Moderno pravo načelno vsakemu posamezniku priznava kot izvorno (in ne izvedeno) določeno območje osebne svobode. Posameznik ni več dojet kot determinirano bitje, pač kot samostojen stvaritelj in izvrševalec svojih misli, volje in dejanj.

Avtonomija posameznika v absolutnem smislu sicer ni povsem novost moderne, saj je bila – vsaj v evropskem prostoru – ideja osebnosti uveljavljena že v antiki in v »krščanskem« srednjem veku.¹⁵¹ A kvaliteta avtonomije, individualizem kot prepričanje o moči osebnosti, o posameznikovi ločeni eksistenci in o pomembnosti njenega tostranskega življenja, se je resnično uveljavil šele v renesansi.¹⁵²

---

¹⁵⁰ Cerar 2001: 203, 206.

¹⁵¹ Cerar 2001: 183.

¹⁵² Morrison prepoznava kot eno izmed osrednjih vprašanj moderne – poleg vprašanja, ki zadevajo družbo (kako jo razumeti in organizirati) in moč (kako jo nadzorovati in pridobiti) – vprašanje, kako človek razume samega sebe. Vprašanja, ki se postavljajo modernemu subjektu, so vprašanja emancipacije (od vezi tradicije in običajev), odgovornosti za lastno usodo, moči za krojenje lastne prihodnosti, osredotočenosti posameznika in dejavnost povezana s sedanostjo in

Subjekt v pravu

Subjekt v pravu ni neposredno človek, temveč je »neka antropomorfná enota, ki ji pravne norme (pravni sistem) pripisujejo pravno sposobnost oziroma določen sklop pravic in obveznosti«. ¹⁵³ Bistveno za (človekovo) pravno subjektivnost je, da je človek kot pravni naslovljenec postavljen v neko pravno vlogo. Kljub temu pa je pomembno, da ta transformacija človeka »kot takšnega« na pravno področje ne more pomeniti njegove redukcije v objekt. Ta odmik od »naravnega« subjekta, ki je sestavni del transformacije človeka v sfero prava, ima meje, nikoli ne more pomeniti njegove negacije. Zato velja, da pravo ni več (»pravo«) pravo od trenutka, ko bi bil človek v njem opredeljen izključno in na splošno le še kot objekt. ¹⁵⁴

Vprašanje je, v kolikšni meri je takšna opredelitev subjekta v modernem pravu samoreferenčna in ideološka. Pravo po eni strani sicer priznava subjekt, njegovo svobodo in z njo povezane »temeljne človekove pravice in svoboščine« kot nekaj izvirnega, torej kot nekaj kar »zgolj« deklarira. A po drugi strani je šele pravo tisto, ki subjekt konstituira, šele v pravnem registru subjektu pripadejo njegove »naravne« pravice. ¹⁵⁵ Ta samoreferenčnost je zato ideološka, kolikor gre za samozanikovanje moči prava in njegove domnevne objektivnosti. Ni pa problematična, kolikor se nanaša na pojmovanje, da subjekt nikoli ne mora postati izključno objekt prava. Čeprav po drugi strani kriminološka (sociološka) optika razkriva, da je posameznik danes tako ali drugače vedno (tudi) objekt modernega prava. Pravo je namreč (tudi) sredstvo za ohranitev razmerij moči, kot so se vzpostavila v »prednormativnem« stanju, in vključuje v izgradnjo pravnega subjekta prvine »naravnega« subjekta, ki so relevantne za vladajoče družbene skupine.

Pravni subjekt

Ker v pravu človek nastopa v vlogi subjekta kot zavestni posameznik in usmerjevalec lastne dejavnosti, pri tem pa hkrati ostaja podrejen pravu, pravna teorija opredeljuje pravni subjekt v dveh pomenih: ¹⁵⁶ po eni strani gre za človeka, ki nastopa v prednormativnih pravnih odnosih, po drugi strani pa je pravni subjekt hkrati tudi ideološko-normativna nadgradnja prvega pojma.

Opisano dvojno vlogo človeka v pravu je mogoče razumeti zgolj na logični (»površinski«) ravni. Po eni strani je definicija »prednormativnih pravnih odnosov« težavna, saj v »prednormativnem« (stanju) ni »pravnih« odnosov. A bolj temeljno je

---

še posebej s prihodnostjo (in ne s preteklostjo). Modernost subjekta pomeni izgradnjo samopodobe kot svobodne, samo-uresničujoče in nepretgoma rastoče individualnosti, ki si sama racionalno in voljno zastavlja cilje ne glede na tradicijo. Po Morrison 1995: 25–39. Podobno na primer Bauman 2003: 324. Tako tudi Cerar 2001: 183.

¹⁵³ Citirano po Cerar 2001: 422.

¹⁵⁴ Po Cerar 2001: 422.

¹⁵⁵ Podobno Cerar 1996: 28–45. Glej poglavje o psihoanalitičnem subjektu.

¹⁵⁶ Po Cerar 2001: 421.

vprašanje, v kolikšni meri je v prednormativnem stanju sploh že mogoče govoriti o subjektu, saj je pravo (kot del družbeno-kulturne matrice) imanenten del subjekta. V pojmovanju »lacanovske« teoretske psihoanalize se subjekt s podreditvijo pravu (zakonu) šele vzpostavi. To ne pomeni, da »lacanovska« psihoanaliza »ontologizira« pravo. Pravo razume kot sestavni del kulture, jezika in institucij, kar imenuje register simbolnega. Simbolno je nekaj, kar predhodi subjektu in nekaj, kar subjekt konstituira, a je hkrati tudi to, kar subjekt dejavno (so)oblikuje. Po tem pojmovanju subjekt zunaj kulture (katere imanenten del je tudi pravo) sploh ne obstaja kot subjekt. Vstop subjekta v simbolni red (pravo) je zato nujen za njegovo psihično vzpostavitev. V prednormativnem (ne-pravnem) stanju seveda obstaja človeško bitje (naravni človek), a ne obstaja kot ozaveščen nosilec dejanj oziroma lastnosti.

Meja med subjektom in družbo je seveda umetna, saj v absolutnem smislu subjekt in družba nista nikoli zares ločena – ni enega brez drugega.¹⁵⁷ Tega se zaveda tudi Cerar¹⁵⁸ pri opredeljevanju pravnega subjekta, saj meni, da sta v »integralnem (i)racionalnem smislu« subjekt in objekt prava neločljivo povezana oziroma eksistenčno enotna in se nam »zgolj« v racionalni refleksiji kažeta kot eksistenčno in funkcionalno ločena. Ta paradoks teoretiziranja o subjektu podobno osmišlja »lacanovska« psihoanaliza:¹⁵⁹ po eni strani je družbeno-simbolni red vedno predpostavljen kot okolje subjektove družbene eksistence, po drugi strani pa sam ta Red obstaja, kolikor se subjekti prepoznajo v njem v ponavljajočih se performativnih dejanjih. Družbeni red obstaja in se reproducira zgolj tedaj, če subjekti predpostavljajo njihova mesta v njem in ga sami reproducirajo.¹⁶⁰ Dilema pri opredeljevanju pravnega subjekta je zato v tem, da po eni strani pravo podeljuje subjektu pravno subjektiviteto in je zato subjekt pravu podrejen, po drugi strani pa prava brez subjekta ni.

Pravni in »naravni« subjekt

Pravni subjekt se razlikuje od sociološkega, psihološkega, kriminološkega in drugih pojmovanj subjekta. Ta pojmovanja se osredotočajo na druge prvine človeka. Pravni subjekt je zato potrebno ločiti od drugih pogledov na človeka »kot takega« (na primer na drugih področjih znanosti ali drugih filozofij, religij), od drugih časovnih in krajevnih konceptualizacij in od subjekta kot »naravnega« človeka oziroma subjektivnosti »tukaj in zdaj«. Pravni subjekt (predvsem fizična oseba) je kljub vezanosti na idejo avtonomnega individuuma, ki ima moč samostojno oblikovati svoje

---

¹⁵⁷ Poleg Eliasa (teorija civiliziranja) na to umetno ločitev opozarja tudi na primer Fromm, ki je povezal tipe človeške osebnosti s social-ekonomskimi in političnimi strukturami in tako povezal delo Freuda in Marxa. Glej Elias 2001 in Fromm 2003.

¹⁵⁸ Cerar 2001: 421.

¹⁵⁹ Glej na primer Žižek 1999a: 260.

¹⁶⁰ Diskurz o subjektivnosti zaradi tega, nikoli končanega konstituiranja, nujno prehaja v diskurz oblasti, družbene moči. Najbolj znamenito povezavo obeh, subjekta in oblasti, je opravil Foucault z identifikacijo različnih načinov subjektivizacije. Foucault je s tem napravil filozofsko, meta-psihološko konceptualizacijo subjekta, hkrati pa z analizo oblasti prikazal, kako se oblast/vednost »vpisuje« v subjekt in ga šele ustvari.

misli, voljo in dejanja, še vedno subjekt, oblikovan na področju prava in za »potrebec« prava. Kakšne so potem razlike med naravnim in pravnim subjektom?

Pravni in naravni subjekt se razlikujeta v vseh bistvenih pogledih:¹⁶¹ (1) Nastanek obeh subjektov je različen: pravni subjekt nastane, ko ga pravni red prizna kot nosilca (vsaj) nekaterih pravic in obveznosti. Tak pravni subjekt je običajno vezan na nastanek naravnega subjekta, ni pa to nujno. Lahko je skonstruiran še pred rojstvom (kot na primer *nasciturus*) ali po njem (na primer osvoboditev sužnja v rimskem pravu). Nastanek naravnega subjekta je nemogoče enoznačno opredeliti: trenutek združitve spolnih celic obeh (bioloških) spolov, možganska aktivnost, nastanek zavesti, sposobnost življenja zunaj materinega telesa, rojstvo itd. (2) Obstoj in spreminjanje obeh vrst subjekta je različno: pravni subjekt obstaja znotraj svojega okvira pravic in dolžnosti, naravni subjekt pa v okviru celote bioloških, kulturnih (družbenih) in »samoaktivnostnih« danosti. (3) Prenehanje pravnega subjekta ni nujno povezano s smrtjo naravnega subjekta, lahko obstaja še po smrti naravnega subjekta ali preneha že v času življenja naravne osebe (na primer pri kazenski sankciji izgona in izgube vseh državljskih pravic). (4) Sposobnost za delovanje pravne osebe določajo pravni predpisi (opravilna [poslovna] sposobnost), sposobnost delovanja naravnega subjekta pa se opredeljuje po drugih atributih (celokupnost njegovih psiho-fizičnih, umskih, čustvenih idr. sposobnosti).

Primerjava med naravnim in pravnim subjektom je »zdravorazumsko« nesmiselna, saj sta obe pojmovanji del različnih registrov oziroma kodov vednosti. Razlika med njima je posledica racionalnega analitičnega dojetanja, njuna povezava je mogoča le na ravni (logične) analogije, razlika ni nikoli dejanska.¹⁶² Kako potem med tema »zgolj« analognima »fenomenoma« napravimo povezavo, kako enega povežemo z drugim?

V splošnem smislu realne povezave med pravnim in naravnim subjektom ni mogoče racionalno dojeti in opredeliti. Cerar v skladu z lastnim večrazsežnostnim pojmovanjem »tega, kar je« meni, da povezava resnično obstaja le v dinamičnem večrazsežnostnem smislu, ki sodi v domeno iracionalnega (izvenrazumskega). V tem opredeljevanju stika med pravnim in naravnim subjektom je zanj bistveno, da se »celotno pravno dogajanje v naši zavesti dejansko nanaša na takšno ali drugačno (psihološko) predstavo o pravnem človeku kot subjektu ali osebi prava (...), čeprav nas ob tem hkrati vedno spremlja *iracionalni(!)* občutek, da v pravo vključujemo *naravnega* človeka.«¹⁶³ Stik naravnega in pravnega subjekta se torej zgodi ob konkretnih primerih, ob transformaciji pravno opredeljenih atributov fizične osebe v konkretne življenjske vsebine, ki jih udejanja naravni človek.¹⁶⁴

V odgovoru na vprašanje, kako se naravni in pravni subjekt stikata in povezujeta, se skriva tudi pomen sodobne kriminologije za kazenskopravno pojmovanje subjekta. Danes, v času hipertrofije racionalizma, je namreč subjekt na poti, da postane objekt prava in da pravo izgubi stik z številnimi drugimi človekovimi razsežnostmi.

---

¹⁶¹ Po Cerar 2001: 428.

¹⁶² Cerar 2001: 428–429.

¹⁶³ Cerar 2001: 429 (kurzivi v orig.).

¹⁶⁴ Cerar 2001: 429.

Kriminologija kot izjemno receptivna za spoznanja številnih drugih znanstvenih disciplin pa lahko omogoča kazenskemu pravu ta stik oziroma most.

Most med kazenskim in »naravnim« subjektom

Pravni subjekt je forma, ki lahko zajema različne vidike naravnega subjekta. Bistveno za to formo je, da nikoli ne more biti popolnoma skladna s človekom kot naravnim bitjem. Glavno spoznanje kriminologije je, da ta redukcionizem ni (bil) nikoli naključen. Pri zapolnitvi pravnega subjekta gre za (zavestno ali nezavedno) izbiro in interpretacijo (določenih) vsebin naravnega subjekta, ki so pomembne za vzpostavitev pravnega subjekta.

Sodišče je tako v primeru *Plessy proti Ferguson*¹⁶⁵ (1896) priznalo temnopolte kot enakopravne subjekte, a je hkrati potrdilo rasno segregacijo. Menilo je, da temnopolti ne smejo razumeti zakonskega razlikovanja kot obliko neenakosti. Ker pravnega subjekta ne določa barva kože, pravila, ki ločujejo belopolte in temnopolte ne pomenijo, da obstaja kakršnakoli neenakost med formalno določenim pravnim subjektom. Pravni subjekt ostaja enoten. Ena skupina brezrasnih subjektov se mora družiti na enem mestu, druga pa na drugem. Vsakršna manjvrednost ali stigma, je zaključilo sodišče, zato obstaja izključno v glavah temnopolte populacije. Atribut rase torej ni bil vključen v pojem pravnega subjekta in zato primerjava med »rasno« različnimi pravnimi subjekti niti ni bila mogoča. Nekatero družbene vsebine so postale »pravno relevantne« in so vstopile v pojem pravne subjektivitete, druge so bile zanemarjene. Kar je potrebno storiti pri analizi pravnega subjekta, je zato razkriti boj za njegovo vsebino. Načeloma je namreč pravni subjekt prazna forma, a ob konkretnih primerih se izkaže, da ni nikoli očiščen empiričnih vsebin.

Ta razkorak med pravnim in naravnim subjektom nam odkriva pomen, ki ga (lahko) ima kriminološka znanost za kazensko pravo. Cerar¹⁶⁶ utemeljeno opozarja na nevarnosti depersonalizacije prava, ko bi se pravni subjekt lahko spremenil v pravni objekt oziroma v »manipulativne pol-objekte« prava. Aktualni primer takšne odtujenosti v sodobnem kazenskem pravu je koncept, poimenovan »vladanje-nadaljavo« (angl. *government-at-a-distance*), situacija v kazenskopravnih sistemih, ki poznajo kaznovalne smernice v obliki računalniških programov (angl. *sentencing information systems*). Kot opozarjajo raziskovalci,¹⁶⁷ je tam obsojenec v postopku odločanja o vrsti in višini kazenske sankcije predstavljen kot amalgam zločina in kaznovalne predkaznovanosti, kot dvodimenzionalna entiteta. Kazenskopravno pomembne okoliščine pri odmeri kazni so že vnaprej predvidene v računalniškem sistemu, drugih parametrov pa sodnik ne sme upoštevati. Vse, kar mora storiti, je: vnesti vnaprej predvidene parametre v računalniški program, ki nato »izračuna« kazen.

Ta odtujenost razkriva dejstvo, da subjekt že vseskozi ni vključen v pravo kot »naravnim« subjekt, kot oseba v številnih razsežnostih, in da je bil že ves čas tro- ali

---

¹⁶⁵ 163 U.S. 537 (1896).

¹⁶⁶ Cerar 2001: 437.

¹⁶⁷ Glej Franko Aas 2005.

»nekaj več« dimenzionalna entiteta, ustvarjena v pravni sferi (za potrebe prava). Kljub temu pa je redukcija »pravno relevantnih« dejstev v sistemih »vladanja-na-daljavo« privedena do stopnje, ki pretresa našo vest. Tudi pravičnost se zato tam preoblikuje v »pravičnost-na-daljavo«. V praksi se zato sodniki odpovedujejo sodnim mandatom, ker rezultati računalniških izračunov pretresajo njihovo vest. Pravo na ta (in podobne) način(e) izgublja stik z drugimi človekovimi razsežnostmi, zlasti moralno razsežnostjo, kar lahko pomeni konec prava.

Kriminologija je danes zato (lahko) tista, ki informira kazensko pravo in pomaga vzdrževati stik pravnega subjekta z drugimi razsežnostmi osebe kot večrazsežnostnega bitja. Odnos obeh znanstvenih ved je zato odnos, v katerem kazensko pravo zagotavlja kriminologiji normativno-pravno relevantnost, kriminologija pa kazenskemu pravu normativno-moralno moč in stik s številnimi drugimi razsežnostmi subjekta, ki so nujne za ohranitev etične upravičenosti (legitimnosti) kazenskopravnega nasilja.

V zgodovini so se vedno nove oblike znanstvene vednosti o človeku kot naravnem bitju prek kriminologije (v njenem zgodnjem obdobju pozitivističnih »šol«) »prelile« v bolj ustrezno konstrukcijo pravnega subjekta. Lea¹⁶⁸ na primer ugotavlja, da so poskusi »dejstvenega« razumevanja subjekta delno izpodkopali pravna pojmovanja o individualni kazenski odgovornosti. Razvoj mladoletniškega kazenskega prava je posledica interpretacije (nekaterih) »naravnih« razlik kot »ključnih« in upoštevanja vrednih pri kazenskopravni reakciji na kriminaliteto. Prejele so pravno priznan status in bile vključene v kazenskopravno doktrino, tako da so se za del prebivalstva oblikovala posebna pravila, ki upoštevajo razvojnopsihološke posebnosti.

Kritično je potrebno dodati, da je kriminologija tudi sama »otrok« hipertrofije racionalizma moderne. Pozitivistične kriminološke smeri so želele najti najstvo (kriminalnost) v »objektivno« merljivih dejstvih. Zaradi večplastnosti subjekta kot »naravnega«¹⁶⁹ bitja ta dejstva namreč niso nikoli dokončno opredeljiva. Nikoli ne moremo podati dokončnega odgovora na vprašanje: »Kaj je to, kar imenujemo zločinec?«, saj kriminalnost ni nekaj »naravno« danega, temveč je oznaka (etiketa) dejanja kot vrednostno slabega in obsodbe vrednega. Vrednot (najstva) ni moč »prebirati« v dejstvih. Tako kot pravo tudi kriminologija trči ob omejitve, ki so lastne znanosti: vezanost na racionalnost, mit o objektivnosti spoznanj, dogma o eksteralizaciji naših misli.

Kljub (inherentnim) značilnostim (slabostim in prednostim) kriminološke vede (kot znanosti) pa njena zgodovina kaže, da je bila sama precej bolj dovzetna za spoznanja o človeku, ki so jih (v veliki meri v 20. stoletju) postopoma naplavile (številne) druge družboslovne vede, kot je bilo zanje dovzetno kazensko pravo. V tem se kaže njena vrednost za kazensko pravo in njuna komplementarnost. Kazenskemu pravu (lahko) kriminologija omogoči stik z drugimi razsežnostmi subjekta in mu zagotovi normativno moralno moč. Ob sodobnem razraščanju penalnih institucij (globalnem povečevanju uporabe zaporne kazni in splošne »gulagizacije«) je njena temeljna naloga opozoriti na odtujenost pravnega subjekta od številnih drugih

---

¹⁶⁸ Podobno Lea 2002: 52.

¹⁶⁹ Atribut »naravni« subjekt/bitje/človek razumem v smislu tega, kar človek lahko je ali postane, tega kar danes še ne zaznavamo, vemo pa, da je že na nek način pred nami.

razsežnosti »naravnega« subjekta. Zato v tem smislu nastopa kot vest (nadjaz) kazenskega prava.¹⁷⁰

Vsebina kazenskopravnega subjekta

V primeru *Coppage proti Kansas*¹⁷¹ (1915) se je zastavilo vprašanje o zakonitosti odpovedi delovnega razmerja, če delavec ne pristane na klavzulo v pogodbi o zaposlitvi, s katero se odpoveduje pravici članstva v delavskem sindikatu. Kansaški zakon je namreč delodajalcu prepovedoval »prisilo, zahtevo, prošnjo ali vplivanje« na osebo, da bi privolila v tak sporazum in mu tudi prepovedoval pogojevanje sklenitve pogodbe o zaposlitvi s takšnim sporazumom. A sodišče je odločilo, da bi imel pritožnik »denarno in siceršnjo korist«, če bi obdržal službo in bil (hkrati) član sindikata. Razpravljalo je o delavčevi svobodi privolitve v takšno pogodbeno določilo in menilo, da ni prav nobenih dokazov, da bi pritožnik ne ravnal kot svoboden subjekt. Iz »pravno relevantnega« vidika je bila za sodišče situacija neproblematična, sodniki so menili: kjerkoli obstaja lastninska pravica, tam obstajajo neenakosti v premoženju. Zato ni mogoče hkrati vzdrževati pogodbene svobode in lastninske pravice, ne da bi neenakosti v bogastvu šteli za legitimne in upravičene. Premožensjske neenakosti in pritiski, ki izvirajo iz njih, sodišče ne more šteti za nelegitimne, je menil senat, saj so nujen nasledek obstoja lastninske pravice. Oba pravna subjekta sta bila zato v svojih odločitvah svobodna. Nesposobnost, ki je lahko pravno priznana, je bila v tem primeru zaznamovana zelo ozko – je zgolj tista, ki vpliva na izvajanje volje v okviru premoženjskih neenakosti. Sodba sodišča je zato popolnoma formalno-logično skladna. Kaj ji lahko sploh očitamo?

Očitamo ji lahko razredno pristranost. Sodišče je spregledalo odnos moči (pogajalsko moč), ki temelji na premoženju (ali njegovi odsotnosti) in vpliva na (ne)svobodo in izid postopka. Z vidika pravne subjektivitete je primer zanimiv, ker odkriva prvine pojma pravnega subjekta. Pravni subjekt je sicer prazen in sodišče ga je v tem primeru »zgolj« napolnilo z vsebino, ki je prevladovala v družbi tistega časa. Domnevno nevtrarno odločanje, ki je očitno podpiralo interese kapitala (korporacije) in izkoriščanje delavcev, je potrdilo veljavne družbene neenakosti. Deklarirana enakost je bila pojmovana kot enakost pravnih subjektov (in ne »naravnih« oseb) in ni vključevala ali upoštevala neenakosti v premoženju.

Pravni subjekt kot »antropomorfna enota, ki ji pravne norme pripisujejo pravno sposobnost« zato ni dejansko nikoli prazna enota. Pravni subjekt zgolj zgloda prazen, v resnici pa je vedno poln.¹⁷² Zato se zastavlja vprašanje, kdaj neka enota postane pravni subjekt in kateri atributi so vključeni v to »črno škatlo« pravne subjektivnosti? Tu »se začne« kriminologija, ki opazuje interesni in razredni boj za vsebino pravnega subjekta.

---

¹⁷⁰ Po Christie 2004: 101 in nasl.

¹⁷¹ 236 U.S. 1 (1915).

¹⁷² O vsebini pravnega subjekta Boyle slikovito meni: »It is transparent to our gaze so, like a fragment of glass in water, it can be seen to exist as an artifact only at moments of the most severe refraction and distortion...«. Po Boyle 1991: 514.

Zanima nas torej, kako je pravni subjekt receptiven za spoznanja nepravnih vsebin o subjektu, kajti ta subjekt nujno predpostavlja neko vsebino.

Vsebina pravnega subjekta se radikalno spreminja v času in prostoru. Primerjalno pravo in zgodovina kazenskega prava kaže, da je bila pravna subjektiviteta priznana tudi živalim,¹⁷³ ali na primer, da kljub deklarirani pravni enakosti ni bila priznana ženskam in pripadnikom (rasnih) manjšin. Ali je lahko potem vsebina pravnega subjekta poljubna?

Pravni subjekt je, tako kot vsak drug pravni koncept, konstrukcija nekaterih (kontingentnih) družbenih dejstev. Connolly¹⁷⁴ prepričljivo pokaže, da tudi pravni pozitivist Kelsen ne pojmuje pravnega subjekta kot prazno formo, torej kot sklop pravnih obveznosti in pravic. Meni, da vsebina pravnega subjekta ne obsega zgolj vsebine drugih pravnih konceptov. Nasprotno, vsebina pravnega subjekta je na splošno sicer zelo majhna, a vendar ni »čista« (»nekontaminirana«). V njej so tudi zunajpravne prvine.¹⁷⁵ Koncept pravne osebe je nujno povezan z neko množico družbenih dejstev. Semantično je sicer neodvisen od neke določene družbene vsebine, ni pa popolnoma neodvisen od take vsebine nasploh.

Očitno je potemtakem, da poteka pri izbiri vsebin, ki postanejo »pravno relevantne« in vstopijo v pojem pravne subjektivitete, boj za vsebino pravnega subjekta. Te vsebine ni mogoče opredeliti v celoti in »kar tako« na splošno, lahko pa se dokopljemo do vsebine pravnega subjekta ob posamičnih primerih in z analizo posameznih pravnih institutov.

V nadaljevanju zato pogledimo: (1) kakšno podobo človeka predpostavlja načelo materialne resnice v obeh idealnotipskih modelih kazenskega postopka, kako je subjekt pojmovan v akuzatornem in inkvizitornem kazenskem postopku? Dekonstrukcija univerzalnega kazenskopravnega subjekta bo potekala s primerjavo spoznavnoteoretičnih (gnoseoloških) usmeritev (pojmovanj realnosti) na eni in psiholoških teorij o subjektu na drugi strani; (2) implicitno pojmovanje subjekta v teoriji restorativne pravičnosti, ki naj bi postala ne le nova teorija kazenskopravnega odzivanja na kriminaliteto, temveč kar nova evolucijska stopnja, ki premošča retributivni in utilitarni (prevenzijski) kazenskopravni sistem. (Implicitno) pojmovanje subjekta v tej paradigmi namreč na moč spominja na predmoderno zasnovano subjekta in njegovo »potopljenost« v družbeno. Vprašanje je, ali je pojmovanje subjekta, kot so ga zasnovali restorativisti po zgledu »stoletja starih, a pozabljenih načel«, sploh združljivo z modernim pojmovanjem avtonomnega subjekta?

---

¹⁷³ Glej na primer zgodovinske primere v Viskovič 1995.

¹⁷⁴ Po Connolly 2003, *passim*.

¹⁷⁵ Connolly 2003: 195.

Načelo materialne resnice in kazenskoopravni subjekt

V mešanih tipih kazenskega postopka se resnica pojmuje kot *adequatio intellectus et rei* z nekaterimi izjemami, ki dopuščajo tudi večje uveljavljanje dogovorne resnice.¹⁷⁶ Način, kako se dojema realnost oziroma na kakšni »vrsti« resnice implicitno tak kazenski postopek temelji, se v luči razumevanja možnih odnosov subjekta do realnosti kaže kot neprimeren. Inkvizitorni in mešani postopki namreč (implicitno) izhajajo iz domneve o objektivni naravi sveta, ki ni odvisen od človekovega opazovanja. Resnica naj bi obstajala »tam zunaj«, samo »dokopati« se je treba do nje. Dosegla naj bi se takrat, ko je naša predstava popolnoma skladna z zunanjo stvarnostjo (*adequatio intellectus et rei*). Tovrstni postopki tako utelešajo najosnovnejše dojetje realnosti.

Pomanjkljivost takšnega pogleda na realnost je, da tako ugotovljena resnica zajema v prvi vrsti le pravno relevantne okoliščine dejanskega stanja in ne vseh, za nastanek kazenskoopravnega primera odločujočih okoliščin. Poleg tega je že sama pravna opredelitev (pravna kvalifikacija) prejudicialnega pomena za iskanje dejanskih okoliščin. Ne nazadnje pa tako doseženo resnico determinira spoznavajoči subjekt, tj. njegove življenjske izkušnje, predstavne zmožnosti, vrednote, stereotipi, predsodki, kar vse opredeljuje referenčni okvir iskanja resnice.

Iz tega, katero »resnico« favorizira kazenski postopek, lahko izpeljemo vsebino pravnega subjekta. Inkvizitorni postopek z odnosom do realnosti kot *adequatio intellectus et rei* favorizira osnovne psihološke podobe človeka, osnovnejše koncepcije (psihološkega) subjekta. Tudi v tem je inkvizitorni kazenski postopek manj etičen. Kako torej sploh lahko pojmujejo realnost?¹⁷⁷

Odnos subjekta do realnosti

Ko se v vsakodnevnem življenju sprašujemo, »kaj je res«, predpostavljamo, da sami nečesa ne vemo, da pa lahko to resnico odkrijemo. Izhajamo iz predpostavke, da resničnost obstaja neodvisno od nas. Furlan¹⁷⁸ takšen pogled na resničnost imenuje *naivni realizem*, po katerem je svet, ki nas obdaja, neodvisen od človeškega duha. Resnično spoznanje je podano takrat, ko je naša predstava skladna z zunanjo

---

¹⁷⁶ Zakon o kazenskem postopku (ZKP) odstopa od materialne resnice na primer s prepovedjo *reformatio in pejus*, ki prepoveduje spremembo sodbe v obdolženčevo škodo glede pravne presoje dejanja in kazenskih sankcij, če je pritožba podana le v obdolženčevo korist; s pravico privilegiranih prič, da so oproščene dolžnosti pričevanja, čeprav bi njihove izpovedbe pripomogle k spoznanju resnice; s prepovedjo uporabe nezakonitih spoznanj o kaznivem dejanju in njihovo ekskluzijo, ne glede na to, da takšni dokazi kažejo na resničnost obstoja pravno pomembnih dejstev; s pravico obdolženega do molka. Po Dežman, Erbežnik 2003: 271–272.

¹⁷⁷ Pojmi resnica, resničnost, realnost, stvarnost in sintagma »to, kar je« so uporabljeni kot sinonimi.

¹⁷⁸ Furlan 2002: 65.

resničnostjo (resnica, pojmovana kot *adequatio intellectus et rei* ali *korespondenčna teorija*¹⁷⁹).

Odnose subjekta do realnosti je mogoče razvrstiti v več temeljnih gnoseoloških usmeritev. *Filozofski realizem*¹⁸⁰ prav tako predpostavlja obstoj objektivnega reda, ki je neodvisen od subjekta, vendar resnico išče v objektivnem nadfenomenalnem redu. *Subjektivni idealizem* izhaja iz predpostavke, da je realen le subjekt, zunanji svet pa je resničen le toliko, kolikor ga subjekt lahko spozna. *Transcendentalni idealizem* prav tako izhaja iz postavke, da je zunanji svet odvisen od subjekta. Ta subjekt pa ni empirični subjekt in Furlan ga v skladu s Kantovim pojmom »zavesti sploh«, imenuje »subjekt sploh«. Ta je nadčasovni, brezprostorski in kot tak edini zmožen spoznanja resničnosti.

Cerar¹⁸¹ dodaja tej razčlembi pet teorij. *Korespondenčno teorijo*, pojmovano kot ujemanje med »miselno zmožnostjo« (*intellectus*) in »predmetom« (*rei*), razume v konvencionalnem in v »večrazsežnostnem smislu«. O zadnjem pravi, da je mogoče:

»ustrezanje med »miselno zmožnostjo« in »predmetom« dojeti kot ustrezanje tiste misli, ki se oblikuje v človeku, in tiste misli, katere (miselni, energetski ali materialni) izraz predstavlja nek predmet človekovega mišljenja. ... (C)elotna Kreacija (je) le Misel, ki se v svojih pojavnih manifestacijah cepi v neskončno število najrazličnejših mentalnih, energetskih in grobosnovnih miselnih koncentratov.«¹⁸²

Na nižji ravni pa Cerarju navedena *adequatio* pomeni:

»...popolno prilagoditev človeške misli na tisto nihajno (vibracijsko) strukturo, ki je v celoti izenačena z nihajno strukturo predmeta opazovanja, kar pomeni, da človek v svojem umu v širšem smislu (angl. »mind«) povsem neposredno doživi opazovani predmet.«¹⁸³

Poleg tovrstnega *transcendentnega* gledanja je po *koherentni teoriji resnice* resničnost pojmovana kot univerzalno formalno in vsebinsko ujemanje stavkov, ki so jezikovni izraz resničnosti. Resničnost se tako spozna, ko se stavki, ki opisujejo predmet, in stavki, ki izražajo misli o predmetu, ujemajo. *Semantična teorija resnice* pa se sklicuje na splošni sporazum o resničnosti:

»Resnična izjava je tista izjava, ki opisuje, da se predmeti vedejo na nek način, pri čemer se predmeti vedejo prav na tak način.«¹⁸⁴

Konsenzualna teorija resnice poudarja, da se mora iskanje resničnosti omejiti na tisti človeški domet, ki ga ponujata diskurz in argumentacija. Udeleženci naj bi imeli enake možnosti sodelovanja v diskurzu in v procesu argumentacije, tako da bi se vzpostavil dogovor, katerega vsebina naj bi veljala za »resnično«. Slabost te teorije je,

---

¹⁷⁹ Po Cerar 2001: 401.

¹⁸⁰ Po Furlan 2002: 65–70.

¹⁸¹ Cerar 2001: 401.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Tarski Alfred: *Der Wahrheitsbegriff in den formalisierten Sprachen*, *Studia Philosophica* I, Leopoli 1935, s. 268 – navedeno po Cerar 2001: 402, op. 1120.

da sama po sebi ne jamči, da je takšen konsenz tudi vrednostno pozitiven. Njena dobra stran pa je, da omogoča uveljavitev širšega in strokovno utemeljenega pravnega diskurza.

Po *konvergenčni teoriji resnice*, ki povezuje korespondenčno in konsenzualno teorijo, dejansko merilo resničnosti ni obstoj konsenza, temveč okoliščina, da več medsebojno neodvisnih subjektov pride glede istega »predmeta« do stvarno sovpadajočih (konvergirajočih) spoznanj. Konvergenca ni razumljena le kot kopičenje subjektivnih mnenj (»splošno mnenje«), temveč poenotenje različnih spoznanj o istem bivajočem, spoznanje različnih subjektov, ki so do njega prišli neodvisno.¹⁸⁵

Vprašanje razmerja med pravom in realnostjo zanima tudi Zupančiča¹⁸⁶ pri analizi poštenosti kazenskega postopka. Resnici, pojmovani kot *adequatio intellectus et rei*, zoperstavlja pojmovanje resnice kot razodetja (*aletheia*). Te resnice podrobneje ne opiše,¹⁸⁷ razliko med obema vrstama resnic pa ironično nakaže z navedbo, da bi se roman *Zločin in kazen*, napisan v kazenskopravnem smislu, suhoparno glasil: »Razkolnikov je kriv umora prve stopnje.« Bistveno za razumevanje »pravne resnice« je, poudarja, da pravni silogizem pomeni »samo in zgolj« skladnost zgornje premise, opredeljene z materialnim kazenskim pravom, in dejstev primera kot spodnje premise. Vsakršna pretenzija, da bi resnica, ugotovljena v kazenskem postopku, lahko pomenila kaj več, je napačno in škodljivo.

Postmoderna teorija nasploh izpodbija našo zmožnost, da pridemo do objektivnih spoznanj. Vsa vednost je po njej družbeno umeščena, subjekt je del govoreče skupnosti, zgodovinskega obdobja in govori v specifičnem diskurzu. Hkrati tudi objekta (preučevanja) nikoli ne moremo zaznati, opisati ali nasploh misliti brez pred-določenega interpretativnega okvirja. Zato so na primer za strukturaliste pojmi subjekta in objekta precej »metafizični«. Resnica je pojmovana kot matrika družbene moči, ki konstituira realnost med objektom in subjektom.

Podobno Rorty¹⁸⁸ meni, da resnico ustvari šele jezik. Ker ni neodvisnega testa, ki bi »merilo« ali je povezava med tem, kar je, in med poimenovanjem (tega, kar je) pravilna, in ker nam ni dostopna točka pogleda, ki bi se prebila iz jezika (*God's – eye standpoint*), Rorty zavzame stališče, da resnica ne obstaja neodvisno od človeka. Materialna resničnost je odvisna od mišljenja. Rešitev, ki jo ponuja, je »wittgensteinovska«: vprašanja, zaradi katerih bi morali splezati iz naših glav, naj se raje ne postavljajo. V iskanju resnice vidi osrednjo značilnost zahodne kulture, točko spraševanja, ki izhaja že iz grških časov in na kateri je prišlo do obrata iz solidarnosti v objektivnost. Iz želje po solidarnosti so nastale zgodbe o prispevanju (realni ali imaginarni) skupnosti – ta pogled Rorty imenuje pragmatičen. Resnico opredeljuje družbeno soglasje. Iz želje po objektivnosti pa je nastal pristop, ki življenje osmišlja v neposrednem odnosu do neke nečloveške resničnosti. Tovrsten pristop imenuje

---

¹⁸⁵ Glej Kaufmann 1994: 243–246.

¹⁸⁶ Povzemam po Zupančič 1996: 27, op. 19.

¹⁸⁷ Pomen, ki ga daje *alethei*, je mogoče razbrati iz njegovega dela *Bitje in hrepenenje*, kjer navaja: »Ta slika, ta Celota je čisto nekaj drugega kot vsota delov, je navsezadnje obstoj vsega kar je.« Zupančič 1989: 102.

¹⁸⁸ Povzemam po Rorty 1991.

realističen. Ta izhaja iz razumevanja, da je resnica tam zunaj, neodvisna od naših sredstev spoznavanja.¹⁸⁹

Watzlawick, ki je kot klinični psihoterapevt presojal, ali je neka osebnost že »prilagojena resničnost«, razlikuje med dvema vidikoma resničnosti.¹⁹⁰ Prvi vidik se nanaša na fizične, objektivno razločljive lastnosti stvari, ki so v povezavi s pravilnim čutnim zaznavanjem, in na vprašanje objektivno ponovljive znanstvene verifikacije (»resničnost prvega reda«). Ker pa to področje resničnosti ničesar ne pove o smislu in vrednosti svoje vsebine, je pomembnejši drugi vidik, ki se nanaša na podeljevanje smisla in vrednosti tem stvarim. Osnova tega procesa pa je komunikacija (»resničnost drugega reda«).¹⁹¹ Ker se ta resničnost oblikuje preko komunikacije, je nesmiselno razpravljati o tem, kaj je »resnično« resnično. Ljudje, meni Watzlawick, se ne zavedamo te razlike in naivno menimo, da je resničnost način, na kakršnega mi vidimo stvari. Zato vsakogar, ki iste stvari vidi drugače, dojemamo kot norega (»naravno« deficitarnega) ali slabega (moralno-etično deficitarnega). A šele komunikacija je tista, ki poda smisel čutnim zaznavam, zato absolutne resničnosti (drugega reda) ni, obstajajo samo subjektivna in pogosto protislovna dojetanja resničnosti.

Opisane odnose subjekta do realnosti lahko razdelimo na absolutne in relativne gnoseološke usmeritve. Absolutni so tisti, ki se na koncu opirajo na neko trdno točko (oziroma se ji tangencialno približujejo), najdejo pa jo bodisi v človeku (v njegovi naravi) bodisi zunaj njega (v Bogu, kozmosu). Relativni pa so tisti, ki so brez tovrstne točke in se opirajo na solidarnost, komunikacijo, so krožni in samopotrjujoči.

Vse gnoseološke usmeritve stremijo k »najvišji« oziroma čim bolj »resnični« resnici. Kljub istemu cilju pa resnica ni nikoli vseobsežna, nikoli ni Resnica. Ali nekateri gnoseološki pristopi na koncu vendarle prikažejo ne-resnice ali manj-resnice, drugi pa več resnice, čeprav ne Resnice? Od česa je odvisen subjektov odnos do realnosti in v kakšnem razmerju so različne resnice? Na koncu je dojetanje tega, kar je res, odvisno od subjekta. Odnos do realnosti je del osebnostnih razsežnosti spoznavajočega subjekta, ki so resnico posredovale oziroma (so)proizvedle. Zato je lahko resnica izrazito formalno-logično racionalistična, to je takšna, da je proizvedena s pretežno racionalnim aparatom, ali pa izraža celokup človekovih osebnostnih razsežnosti.¹⁹² Gre za paradoks, saj na eni strani spoznanja o resnici vedno vodijo skozi

---

¹⁸⁹ Več v Rorty 1991: 13–14.

¹⁹⁰ Watzlawick 1987: 130.

¹⁹¹ Primer razlike med prvim in drugim vidikom resničnosti je rdeča luč na semaforju: otrok lahko opazi rdečo luč na semaforju natančno tako jasno kot odrasla oseba, pri čemer ni nujno, da tudi ve, da to pomeni: »Ne hodi čez cesto!« Drug primer, ki kaže na navedena vidika resničnosti, je npr. dvojna resničnost zlata. Resničnost zlata v smislu prvega reda, tj. njegove fizične značilnosti, je mogoče preveriti v vseh zgodovinskih obdobjih. Vloga oziroma njegova vrednost pa je bila različna in tudi danes je njegova vloga (vrednost, ki krepi ali zruši nacionalna gospodarstva) ne nazadnje odvisna od določitve njegove vrednosti na mednarodni borzi.

¹⁹² Dejansko seveda ne moremo reči, da je resnica »proizvod« ene same osebnostne razsežnosti, npr. da bi zgolj racionalistična formalno – logično proizvedena resnica izključevala morebitne vrednostne ali čustvene komponente, ali da bi sploh resnica bila drugačna kot tudi racionalna. V slednjem primeru bi je sploh ne bilo mogoče razumsko prepoznati (v smislu

subjekt, ker nam je vse dostopno le prek nas samih. Na drugi strani pa nas pot v nas vodi prek tega, kako spoznavamo realnost. Ni torej mogoče govoriti o resnici, ne da bi hkrati govorili o sebi. Šele pot navznoter omogoča dojetje tega, kar je zunaj.

Kako osmišljati (konceptualizirati) kompleksne psihične procese, ki na koncu koncev pogojujejo človekov pogled na svet? V luči teorij osebnostnega razvoja bomo v nadaljevanju prikazali, zakaj med ljudmi prihaja do različnih pogledov na resničnost. Posamezniki ne »grešijo« v svojih razlagah, a kljub temu ostajajo na različnih bregovih. Na bolj abstraktni ravni prihaja med pogledi na resničnost (gnoseološkimi usmeritvami) in teorijami o subjektu do neke korelacije. Na podlagi te korelacije bomo lahko iz pojmovanja resnice, na kateri implicitno temeljijo različni tipi kazenskega postopka, sklepali o (psihološki vsebini) kazenskopravnega subjekta.

Psihološka pojmovanja subjekta

Teorije osebnostne rasti in humanistične psihologije obravnavajo na osebnostni razvoj kot proces (psihofizične) rasti. Odnos subjekta do resničnosti je odvisen od osebnostne razvitosti subjekta, njegovih sposobnosti in duhovnih razsežnosti. Osebnost naj bi se po teh teorijah razvijala iz temeljnih dispozicij in potencialov, pod vplivom okolja in lastne dejavnosti naj bi se približevala najvišjim stopnjam razvoja. Proces razvijanja osebnostnih zmogljivosti je bil poimenovan kot »samouresničenje«, »samoaktualizacija«, individualizacija, osebnostna rast, samoizpopolnjevanje, personalizacija, personifikacija, samorazvoj, samorealizacija, posestvanje ali »postajanje«.

Humanistični psiholog Maslow¹⁹³ posameznikov življenjski cilj vidi v samoaktualizaciji, osebnostnem stanju, ki presega prilagojenost posameznika. Na osnovi biografske analize nekaterih oseb, ki naj bi po splošnem mnenju dosegle izjemno visoko stopnjo osebnostne aktualizacije, je Maslow izločil petnajst bistvenih značilnosti samoaktualizirane osebnosti.¹⁹⁴ Pojmu samoaktualizacije je podoben pojem »polno funkcionirajočega« posameznika humanističnega psihologa Rogersa.¹⁹⁵ Ta je posameznik, ki ostaja zvest svoji lastni naravi, razvija potencialne in ohranja kongruentnost med podobo o sebi in organizmičnimi težnjami. Inkongruentnost med

---

notranjega govora), če že ne posredovati njenega jezikovnega (seveda vedno racionalnega) opisa. Gre le za pretežnostni odraz ene ali hkrati več osebnostnih razsežnosti.

¹⁹³ Po Musek 1998: 372.

¹⁹⁴ To so: 1. zadovoljitev potreb in motivov na nižji stopnji motivacijske hierarhije; 2. superiorno dojetje realnosti; 3. sprejemanje sebe, drugih in narave; 4. spontanost, enostavnost in prirodnost; 5. osredotočenost na probleme; 6. potreba po zasebnosti in samoti; 7. neodvisnost od kulture in okolja, v katerem živi; 8. stalna svežina dojetja in emocionalno bogastvo; 9. vrhunska doživljaja; 10. stopnjevano istovetenje s človeškim rodом; 11. globoke vezi z manjšim številom posameznikov in izboljšani medosebni odnosi; 12. demokratičnost; 13. natančno razlikovanje sredstev od ciljev; 14. smisel za filozofski humor in 15. ustvarjalnost.

¹⁹⁵ Ibid., s. 383.

jazom in organizmičnimi težnjami vodi do izkrivljene simbolizacije (zamišljanja) stvarnosti.¹⁹⁶

Jung govori o individualizaciji in samopreseganju. Osebnostna rast je proces preraščanja nasprotij, ki se oblikujejo v osebnostni strukturi in njenem razvoju. Osebnost je zanj polna nasprotij, iz katerih se poraja duševna energija, ki omogoča izravnavanje teh nasprotij ter njihovo preseganje in transcendiranje. Razvoj osebnosti deli na dve fazi: v prvi fazi prevladujejo zunanji dejavniki in vidiki razvoja. Gre za soočenje s svetom in za razvoj zavestnega jaza, ki osebnosti pomaga, da se prilagodi zunanji stvarnosti. V drugi fazi pa začne prevladovati notranja rast. Zanj je značilna usmerjenost k individualizaciji, k samouresničevanju, ko se posameznik sooča s »samim seboj«, s »pravim bistvom« osebnosti.¹⁹⁷ Kolektivno nezavedno («nakopičena modrost in izkušnost številnih stoletij») posamezniku postane dostopno šele v procesu individualizacije, v katerem posameznik preraste osebnostna nasprotja, tako da jih na novi razvojni stopnji združi kot »*homo totus*«.

Piaget je zasnoval teorijo kognitivnega razvoja, po kateri duševni razvoj določajo štirje osnovni dejavniki: zorenje, izkustvo, družbeno okolje in uravnoteženje (ekvilibracija). Zadnji dejavnik je najpomembnejši, ker vzpostavlja ravnotežje in omogoča stabilno osebnostno delovanje. Razvojne stopnje, po katerih subjekt napreduje, razume kot dialektični postopek; te stopnje predstavljajo uravnoteženje razvojnih nasprotij na novi, višji ravni.¹⁹⁸ Po eni strani vsi odrasli ne dosežejo zadnje ravni, po drugi strani pa nekatere osebe v svojem kognitivnem razvoju presežejo te stopnje in vstopijo v stopnjo dialektičnega mišljenja.

Razvojni psiholog Kohlberg je razvil teorijo o kulturno in razvojno nespremenljivih stopnjah moralnega razvoja.¹⁹⁹ Na zadnji, tretji, postkonvencionalni stopnji je posameznik sposoben zavzeti načelna stališča neodvisno od konkretnih družbenih in osebnih okoliščin. Ta stopnja se deli na podstopnjo legalnega dogovora oziroma družbene pogodbe in na (razvojno višjo) podstopnjo univerzalnih etičnih načel. Značilnost prve je, da je merilo moralno pravilne odločitve tisto, kar je najboljše za večino ljudi. Posameznik v tej razvojni fazi že spoznava vrednostne in mnenjske razlike med ljudmi, zato je zanj temelj morale skupni dogovor. Posameznik dopušča odstopanje od pravnih pravil, če je v korist večine ljudi. Pravila zanj niso več nekaj absolutnega, nekaj, čemur je treba slediti za vsako ceno. Na drugi, višji podstopnji moralnega razvoja pa posameznik izoblikuje lastna etična načela, ki temeljijo na globalnih in univerzalnih

---

¹⁹⁶ Kot »polno funkcionirajočo« osebnost Rogers opredeljuje osebnost, ki se »giblje k temu, da zavestno in hote vse bolj postaja proces, kar navznoter dejansko tudi je. Oddaljuje se od tega, da bi bil, kar ni, da bi bil fasada. Ne poskuša biti več, kot je, in ohranjati občutja negotovosti ter bombastično obrambnost. Ne skuša pa tudi biti manj, kot je, in ohranjati občutke krivde in samoprezira. Vse bolj prisluškuje najglobljim izvorom svojega fiziološkega in emocionalnega bita in odkriva, da je vse bolj željan biti kar najbolj takšen, kot dejansko je.« Po Musek 1998: 384.

¹⁹⁷ Jung pojmuje duševnost kot kroglo, kjer je zavestno le majhno področje na površini. »Jaz« je center zavestnega dela, medtem, ko je »jaz sam« (»sebstvo«) dejansko središče celotne krogle in hkrati ta krogla v svoji totaliteti.

¹⁹⁸ Več v Musek 1982: 207–210.

¹⁹⁹ Po Musek 1982: 302. O pomenu Kohlbergove teorije za pravo glej Šugman 1998.

načelih. Družbeni zakoni in dogovori so veljavni toliko, kolikor so v skladu s temi načeli. Kohlberg govori tudi o sedmi, vseobsegajoči podstopnji moralnega razvoja, ki naj bi dala odgovor ne le na vprašanje, »kaj je moralno«, temveč tudi, »zakaj sploh biti moralen«. Za to stopnjo je značilna povezanost z vsem obstoječim, ne le povezanost z vsem človeškim.²⁰⁰

V nasprotju z navedenimi razvojnimi psihološkimi konceptualizacijami subjekta se po Lacanovem psihoanalitičnem pojmovanju subjekt ne razvija v vedno »višje faze«. Osebnost ni samorefleksivna in modelirana po vzorcu totalnega človeka, ki bi ga lahko dosegli s samoaktualizacijo. Človek nima trdne narave in bistva, ki bi ju lahko samoaktualizacijsko dosegel, temveč je simbolno bitje z izvornim mankom, nemožnostjo »izpopolniti« resnico o sebi. Kastracija, ki potegne subjekt iz imaginarne vsemočnosti v simbolno – jezik, naredi subjekt zaprečen. Želja artikulira subjektu potrebo na vedno nov in nujno nedokončen način. Resnica subjekta zato ni nekaj, kar je potrebno iz njega izkopati. Mogoče jo je rekonstruirati že iz tega, kar je tu: nezavedno je zunaj, v govoru. Lacan radikalno relativizira subjekt. Bistvo« subjekta oziroma »srčika« njegove biti posamezniku ni nikoli dostopna. Če bi se ovedel te realne točke, bi se subjektov simbolni univerzum razpustil in subjekt bi padel v norost.

Primerjava pojmovanj realnosti in psiholoških pojmovanj subjekta

Razvojni psihologi razumejo osebnost kot nenehno spreminjajoče se psihofizično stanje subjekta, ki se razvija iz nižjih razvojnih stopenj, na podlagi dedne zasnove, pod vplivom okolja in samodejavnosti v bolj kompleksno osebnost. Med psihološkimi teorijami in spoznavnoteoretičnimi pristopi spoznavanja resnice obstaja povezava. Če so absolutne teorije resnice tiste, ki strmijo v neko trdno točko, ki je lahko zunaj (na primer v Bogu) ali znotraj razvijajočega se subjekta (na primer v človekovi naravi), lahko tudi razvojne teorije osebnosti označimo kot absolutne. To so teorije, ki anticipirajo cilj, ki naj bi ga razvijajoči se posameznik dosegel. Stopničastemu pojmovanju resnice ustreza stopničasto pojmovanje osebnosti. V procesu samouresničitve subjekta, ko torej postaja vedno bolj on sam, tisto, kar »dejansko« je, postaja tudi »resnica«, ki jo dojemamo, bolj »vseobsegajoča«.

Na drugi strani stojijo teorija resnice po Rortyju in Watzlawicku (resničnost drugega reda) in Lacanova koncepcija subjekta. Če absolutne teorije resničnosti in razvojne teorije osebnosti vodijo subjekt na vrh, kjer bo odkrita Resnica (stvarstva in subjekta), omenjeni avtorji ne pojmujejo resničnosti in ne subjekta hierarhično. Rorty navaja, da je iskanje resnice osrednja točka zahodne kulture, točka, na kateri je prišlo do zasuka iz solidarnosti v objektivnost. Povedano »lacanovsko«, resnica je travmatična realna točka zahodne moderne civilizacije. Na razumu osnovana znanost naj bi skupaj z vero v njeno vsemoč človeku končno podala odgovor na vprašanje, »kaj je res«. A nemogoče je zapisati zadnjo besedo o tem, kaj je »resnično« res, in kaj je človek. Zato pojmovanje tega, kar je res, bistveno sodoloča to, kaj človek sploh je. Brez vseobsegajoče opredelitve samega človeka je resnico nemogoče opredeliti. Razsežnost

---

²⁰⁰ Po Šugman 1998: 182.

fenomena človek, ki je »s tem, kar je« v povratni zvezi, pa daje slutiti, da uporaba pojma resnice služi ciljem, ki imajo malo opraviti s samo resnico, še manj pa z Resnico.

Katero resnico naj vzame za svoje kazenskopravno načelo materialne resnice in kakšen posameznik (naj) služi kot model? Po eni strani resnica ne sme biti posplošena in prosojna. Pravo se v tem primeru ne bo percipiralo kot legitimno in etično, kohezivni učinek na družbeno tkivo, iz katerega nastaja, bi odpadel. Po drugi strani, pravno relevantne resnice tudi ne more predstavljati (mistična) »resnica kot razodetje«. V obeh skrajnih primerih pravo ne bi izpolnjevalo družbene funkcije mirno razreševati spore, pa tudi nase ne bi vezalo psihične energije njenih naslovnikov, ki pravo dviga nad to, da bi bilo »zgolj« sredstvo za razreševanje medčloveških razprtij. Moč prava je kljub njegovi podprtosti z grožnjo sile namreč še večji meri odvisna od libidinalne investicije²⁰¹ subjektov, ki se pravo podrejajo povsem prostovoljno.²⁰² Kakšno subjektivnost predpostavlja oziroma implicitno vsebuje na materialni resnici zasnovano kazensko pravo?

Resnica in subjekt v inkvizitornem in akuzatornem kazenskem postopku

Na kazenski postopek je mogoče gledati kot na naraščajočo kaskado verjetnosti, da je obdolženec storil kaznivo dejanje.²⁰³ Na podlagi večjih stopenj verjetnosti, da je določena oseba storila kaznivo dejanje, se postopa z vedno večjimi posegi v integriteto obdolženca in kaskadno ruši domneva nedolžnosti, dokler se je na koncu popolnoma ne ovrže (obsodilna sodba) ali v celoti ponovno vzpostavi (oprostilna sodba). Zakon o kazenskem postopku (ZKP) (smiselno) uporablja štiri stopnje verjetnosti, da je podano kaznivo dejanje. Te stopnje predstavljajo pragove, prek katerih steče kazenski postopek: razlogi za sum, utemeljeni razlogi za sum, utemeljen sum in gotovost. Gre za dokazne standarde, ki pomenijo (določeno) stopnjo verjetnosti, ki jo razumemo kot stopnjo materialne resnice o pravno pomembnih dejstvih.²⁰⁴ ZKP prek stopenj verjetnosti

---

²⁰¹ Pravo in ideja, da pravičnost »naposled zmaga«, daje večini subjektov ontološko trdnost; pravičnost je pogosto referenčna točka v pravu, ki posrka vase cele množice in nacije, ki pod ščitom pravičnosti izvajajo težko dojemljive zločine; samo kaznovanje je prežeto s psihološkimi učinki ugodja in zadovoljstva ipd.

²⁰² V tem smislu kaže razumeti tudi slavni Bismarckov rek, da se da z bajoneti marsikaj doseči, le na njih se ne da prav dolgo sedeti.

²⁰³ Po Šugman 2000: 158.

²⁰⁴ V civilni procesni teoriji pa razlikujejo med naslednjimi stopnjami materialne resnice: dvomom, verjetnostjo, prepričanjem in gotovostjo. O *dvomu* se govori tedaj, kadar so razlogi, ki govore za obstoj določenega dejstva, v ravnovesju z razlogi, ki govore proti njegovemu obstoju. O *verjetnosti* je govor, kadar so razlogi, ki govore za obstoj določenega dejstva močnejši od razlogov, ki govore proti njegovemu obstoju. *Prepričanje* pomeni, da o resničnosti določenega dejstva ne dvomi noben izkušen človek. *Gotovost* kot najmočnejša stopnja materialne resnice pa je podana pri popolni skladnosti subjektivne predstave z obstoječimi dejstvi. Civilni procesualisti poudarjajo, da mora biti za vsebinsko odločitev o tožbenem zahtevku podano vsaj prepričanje, o nekaterih procesnih sklepih pa je mogoče odločiti tudi (le) na podlagi verjetnosti obstoja dejstev. Sicer se resnica v civilnih postopkih pojmuje (domneva) drugače. V civilnem postopku namreč

implicitno razkriva svoj odnos do resnice. Resnica je cilj, ki naj ga kazenski postopek doseže, in sicer (popolna) gotovost, da je obdolženi storil kaznivo dejanje.

V kazenskih postopkih kontinentalnega tipa se resnica predpisane stopnje doseže na podlagi proste presoje dokazov.²⁰⁵ Po tem načelu sodnik na podlagi logičnih pravil in življenjskih izkušenj sklepa na obstoj določenega pravno relevantnega dejstva. Načelo materialne resnice je v pravni doktrini nastalo ob opuščanju načela formalne resnice. Atribut materialna zato o sami resnici odkriva le metodo, po kateri ta zagotovo ni bila dosežena, ne pojasnjuje pa same vrste ali stopnje resnice. Gre za resnico, ki ni bila dosežena z vezanostjo sodnika na formalna dokazna pravila, kjer zakonodajalec vnaprej določi pomen in težo, ki jo pripisuje posameznim dokazom, in sodnika zaveže, da določenemu dokazu dodeli točno določeno težo in pomen. Sodnik mora tako v pravnih sistemih, ki poznajo načelo formalne resnice, ugotoviti le obstoj določene vrste in količine dokazov, na podlagi katerih domneva, da določeno pravno relevantno dejstvo obstaja. Na primer, obstoj prepoznave storilca s strani dveh verodostojnih prič avtomatično pomeni, da je očitano dejanje obdolžencu dokazano. V sistemu materialne resnice bi sodnik lahko kljub skladnim izpovedbam in prepoznavi dveh prič odločil drugače (oziroma bi celo moral odločiti drugače, če bi obstajal dvom v resničnost njenih izpovedb).

Inkvizitorni in akuzatorni tip kazenskega postopka se razlikujeta po idealizaciji resnice v prvem in pragmatični uporabi resnice v drugem. Po instrumentalnem pojmovanju, na katerem temelji inkvizitorni kazenski postopek, je resnica sredstvo za ugotavljanje upravičenosti očitka obtožbe. Kazenski postopek je v celoti pojmovan kot sredstvo za odkrivanje resnice. Po drugem pojmovanju, na katerem temelji akuzatorni kazenski postopek, pa je resnica sredstvo za razrešitev spora med posameznikom (obdolžencem) in državo. V kazenskih postopkih inkvizitornega tipa se prek različnih stopenj resnice skuša priti do ultimativne Resnice o historičnem dogodku. Tako oznaka »materialna resnica«, ki je prvotno označevala resnico, ki ni vezana na formalna dokazna pravila, prejme nove razsežnosti. Iz prvotnega pomena, ki razkriva o resnici to, da pri njenem iskanju sodnik ni bil vezan na formalna dokazna pravila, se oznaka razširi v iluzorično pričakovanje, da bo v kazenskem postopku dosežena kar zgodovinska resnica. Zupančič zato meni, da je pravo »znanost o razreševanju sporov« in ne »nekakšna epistemologija medčloveških razprtij«. Resnica, ugotovljena v kazenskem postopku, namreč nikoli ni vsa, saj nikoli ne more zajeti vseh (psiholoških, socioloških

---

sodišče šteje, da so resnična vsa dejstva, ki med strankama niso sporna, in ni dolžno samo raziskovati vseh pravno relevantnih dejstev, da bi doseglo o njih gotovost. (Po Ude 1995: 93.)

²⁰⁵ Zakon o kazenskem postopku (ZKP) v 17. členu določa, da morajo sodišče in državni organi, ki sodelujejo v kazenskem postopku, po resnici in popolnoma ugotoviti dejstva, pomembna za izdajo zakonite odločbe. V ta namen morajo z enako pazljivostjo preizkusiti in ugotoviti tako dejstva, ki obdolženca obremenjujejo, kakor tudi dejstva, ki so mu v korist. Po določbi drugega odstavka 299. člena ZKP pa je dolžnost predsednika senata, da skrbi za to, da se zadeva vsestransko razčisti, da se dožene resnica in odvrne vse, kar bi zavlačevalo postopek, ne da bi koristilo razjasnitvi stvari. Zakon pri tem ne opredeljuje, kakšno »vrsto« resnice »se mora dognati« oziroma kdaj je dejansko stanje stvari »popolnoma razjasnjeno«.

in drugih) okoliščin, ki so poleg pravno pomembnih okoliščin soprispevale k nastanku kazenskopravnega primera.²⁰⁶

Akuzatorni tip kazenskega postopka v nasprotju z inkvizitornim uporablja resnico za pomiritev strank. »Resnica« naj bo potemtakem takšna, da se bo čim bolj približala zadovoljivi rešitvi spora. Njeno oblikovanje poteka bolj kot z ozirom na preteklost z upoštevanjem (anticipiranjem) prihodnosti. Bolj ko se bo približala resnici strank, večja je verjetnost, da bosta stranki spoštovali odločitev sodišča in v nadaljnji fazi odločitev sodišča ponotranjili kot pravično. Pravo bo na ta način potrdilo lastno avtoriteto, dojeto bo kot legitimno sredstvo za urejanje družbenih razmerij. Na osrednjo točko prava, ki jo predstavlja pravičnost, bodo udeleženci projicirali lastna občutja pravičnega. Na ta način se pravo, sicer racionalnemu sistemu, v obliki občutenja pravičnega pridružijo še iracionalni dejavniki.

Resnica se potemtakem v akuzatornem tipu kazenskega postopka dojema z drugačnega gnoseološkega vidika. Resnica se ne pojmuje kot ena in nikoli ni vsa. V tem smislu je akuzatorni tip kazenskega postopku odprt okvir, forma, ki strankama omogoča pomiritev. Resnica akuzatornega kazenskega postopka je tako v prvi vrsti dogovorna. Gre za gnoseološki pristop *konsenzualne teorije resnice*, ki poudarja, da se mora iskanje resničnosti omejiti na tisti človeški domet, ki ga ponujata diskurz in argumentacija. Strankam kazenskega postopka je zato prvenstveno potrebno zagotoviti enake možnosti sodelovanja v postopku, tako da bi se na koncu vzpostavil konsenz. Slabost te teorije je, da sama po sebi ne jamči, da je takšen konsenz tudi vrednostno »pozitiven« (širše družbeno sprejemljiv). V kontekstu kazenskega procesnega prava to pomeni, da bo na primer po dogovoru med obdolžencem in tožilcem v postopkovni fazi *plea bargaing*, kot tipičnim institutom dogovorne resnice, obdolženec obsojen za popolnoma drugo kaznivo dejanje, kot ga je »storil«. Razlika v moči pridobiti in izvajati dokaze v lastno korist in sugestibilna igra med obdolženim in tožilcem v stilu, »kaj si on misli, da jaz mislim, da ima on proti meni«, lahko privede do absurdne »resnice«. Ta je pravna resnica zgolj strank kazenskega postopka, ki nima neposredne zveze s historično resnico in resnico neudeležencev. A se vsaj kot Resnica niti ne želi prikazati. Kar je torej ključno za kazenski postopek, je, kako zagotoviti čim bolj enako definicijsko moč strank, njun enak položaj v »diskurzivni situaciji«, ne pa si prizadevati za domnevno skupni interes, da se »zadeva razčisti« oziroma se odkrije Resnica historičnega dogodka.

Resnica v inkvizitornem tipu kazenskega postopka postane cilj zase. Iz solidarnosti preidemo v objektivnost, bi dejali z Rortyjem. Nase veže pričakovanja, da jo je mogoče odkriti z znanstveno gotovostjo – ob tem, da je znanost razumljena v smislu pozitivistične ideologije in da bo odkritju resnice sledil katarzični učinek. Spoznanje resnice o historičnem dogodku naj bi izpolnjevalo funkcijo družbenega očiščevanja. Konkretna realnost inkvizitornega kazenskega postopka je žal drugačna. Če je bila vsaj do trenutka kazenskopravnega interveniranja demarkacijska linija (ne)dopustnega še določljiva, so se s kršitvijo temeljnih človekovih pravic obdolženca,

---

²⁰⁶ V civilnem procesnem pravu je tovrstnega domišljanja manj. Sodišče tam šteje, da so resnična vsa dejstva, ki med strankama niso sporna. Za vsebinsko odločitev o tožbenem zahtevku pa zadostuje že prepričanje oziroma za odločitve o nekaterih procesnih sklepih celo verjetnost o obstoju pravno relevantnih dejstev.

ki so v odnosu do Resnice sekundarnega pomena, meje zabrisale. Obsesivno prizadevanje za odkrivanje resnice zato kvečjemu slabi (in ne krepi) družbeno kohezivno moč prava.

Ugotavljanje resnice kot cilja kazenskega postopka odstira nekatere psihološke sestavine prava. Odraža neusahljivo težnjo človeka po osebni rasti in samopreseganju. V kazensko pravo se prek pojma resnice investira toliko psihične energije, da se ji ob sedanjem dojetju in doživljanju prava (zaenkrat) ni mogoče odpovedati. Mobilizacija psihične energije v kazenskem pravu je toliko večja, ker načelo materialne resnice (razumljene kot *adequatio intellectus et rei*) obljublja, da bo reafirmiralo družbeni red, če že ne družbo popolnoma osvobodilo zla. Osmišljanje historičnega dogodka sicer odpravlja negotovost, saj zamejuje in definira nekonceptualizirano stanje nikoli povsem razumljivega zla, s katerim se še vedno pretežno izenačuje kriminaliteta. Resnica na ta način osmišlja človekovo življenje tako, da zasidra jedro njegove biti in prepreči tesnobo, ki jo občutimo ob zlu. Če pa postane kazenski postopek to, kar praviloma pomeni čisti akuzatorni kazenski postopek, odpade tudi vsa ideološka moč resnice. Kaznivo dejanje ni več zlo, temveč je dejanje, naperjeno zoper človeške norme, ki jih je postavila politična, kapitalska, razredna ali kako drugače opredeljena (definijska) elita. Odpade torej libidinalni objekt v pravu. Postopek iskanja resnice v kazenskem postopku se tako umešča med sredstva, ki skušajo zaježiti radikalno relativizacijo subjekta. Seveda racionalno-jezikovna konceptualizacija resnice ne more ujeti in zamejiti vsega, »kar je«. Resnica je vseobsegajoča in diapazon človekove biti odpira in ne zamejuje, ruši (racionalne) konceptualizacije in jih ne konceptualizira. Težava je seveda druge. Je v tem, da kazenski postopek *in concreto* pač ne more biti sredstvo katarzičnega očiščenja. Kot družbena tehnika razreševanja medčloveških razprtij ne more ponuditi malodane religioznih doživetij.

Žuganje z resnico v družbeni realnosti zato največkrat preraste v takšno ali drugačno obliko totalitarizma. Resnica je na koncu koncev, kot ugotavlja na primer tudi Šugman,²⁰⁷ avtoritarna. Kot konceptualizirna stvarnost zamejuje posameznikovo dojetje tega, kar je. In takšna, združena z benevolentnostjo in misijonarskim žarom razsvetljevanja lahko vodi le do nasilja.

Sklepno

Obravnava gnoseoloških vidikov resničnosti kaže, da je resničnost v eni in edini Teoriji, ki bi vsakomur omogočala na racionalno jezikovni ravni dojeti vse njene razsežnosti, neizrazljiva. Že simbolno (jezikovno) posredovanje resnice taki »resnici« odzame njeno celost in vseobsežnost. Tako je tudi oblikovanje konkretnega dejanskega stanu (spodnje premise pravnega silogizma) vedno podvrženo vpetosti spoznavajočega subjekta v simbolno racionalno strukturo (jezik),²⁰⁸ začetni pravni opredelitvi primera

---

²⁰⁷ Glej Šugman 1998.

²⁰⁸ Omejena moč prava iskati vseobsegajočo resnico je posledica dejstva, da pravo kot racionalni konstrukt vsebuje tudi imanentne omejitve samega razuma. Cerar v tej zvezi govori o značilnostih razuma, ki jih lahko razumemo kot njegove imanentne omejitve: 1. vedno deluje v okviru časa in prostora, 2. sporočilno sredstvo razuma so jezik in drugi dogovorni simboli

(pravni kvalifikaciji) in ne nazadnje osebnosti spoznavajočega subjekta. Resnica, pojmovana kot *adequatio intellectus et rei*, izvira iz pozitivistične znanstvene ideologije. Ne le, da je ta že sama po sebi naivna, njena umestitev v kazenskem postopku sproža še dodatne nemogoče »obljube«.

Sodobno pozitivno kazensko pravo dejansko ne zavzema nobenega od opisanih pojmovanj resnice, čeprav prizadevanje za odkrivanje resnice v kazenskem pravu še vedno ostaja realnost. Konsenzualna resnica ostaja učinkovito sredstvo (za razrešitev spora), saj podeljuje kazenskopravni represiji legitimnost in etično upravičenost. Pojma resnice »kot take« kazensko pravo tudi ne sme (in ne more) v celoti opustiti. Primerneje pa bi bilo, da bi resnico pojmovalo v smislu dogovorne, konsenzualne teorije. S tem bi se iskal skupni imenovalc, na katerem je mogoče rešiti nastali spor, postopek pa bi ohranil atribut etičnosti in pravičnosti. Ravno v tem se skriva poanta: v delu, v katerem pravo veže nase psihično energijo svojih naslovnikov, presega cilj na miren način razreševati spore. Subjektom namreč nudi kohezivnost njihove identitete oziroma povezuje »jedro njihove biti«, hkrati pa s pomirjanjem strank deluje kot kohezivni element družbe. Dokler se bo resnico dojemalo kot cilj postopka, kamor bodo subjekti projecirali lastne percepcije resnice in iskali oporo svoji identiteti, bo pravo moralo iskati resnico. Pri tem pa konsenzualno razumevanje resnice vsaj dopušča možnost, da obstaja več resnic in da resnica kazenskega postopka *in concreto* nikoli ni vsa resnica življenjskega historičnega dogodka, kaj šele Resnica.

Pojmovanje (psihološkega) subjekta v kazenskem pravu bi moralo upoštevati, da subjekt »kot tak«, kot predoločena entiteta, ki spoznava svet (»tam zunaj«), ne obstaja. Subjekt se oblikuje v diskurzu in je kreacija diskurza, zločinec pa kreacija kazenskopravnega diskurza. Kar je potrebno, je zagotoviti diskurzivni okvir, ki je dovolj odprt in omogoča sprejemanje (vpisovanje) najrazličnejših subjektivnih izkušenj. Na tem uvidu, da je subjekt diskurzivno oblikovan, pa sloni tudi paradigma restorativne pravičnosti, ki je zasnovala razmerje med subjektom in družbo povsem na novo.

---

sporazumevanja, po katerih je uglasitev lahko le nominalna, saj sama po sebi ne more zagotoviti uglastitve tudi na ravni drugih razsežnosti, 3. mišljenje razuma je skokovito, od ene statične predstave do druge, 4. razum je vedno dualističen, kar pomeni, da vedno niha med afirmativnimi in negativnimi postavkami *ad infinitum*, 5. razum je nemiren, ker vedno oddaja in sprejema misli, 6. kljub svoji nenehni nemirnosti, pa razum vedno teži k zavzetju dokončnega stališča. (Glej Cerar 2001). Sells v tej zvezi govori o tiraniji razuma. (Glej Sells 1997: *passim*). Psihologija naj zato pomaga pravu odpravljati zanke racionalnosti in poskuša s povezavo iracionalnih dejavnikov osmišljati primere, v katerih pravo odpove.

Restorativna pravičnost in kazenskopravni subjekt

Restorativna pravičnost: *moderna in kazenska paradigma?*

Koncept restorativne pravičnosti²⁰⁹ prinaša dobrodošle novosti v doslejšnja razumevanja kriminalitete in v kazenskopravno odzivanje nanjo, zlasti ker omili povečevanje punitivnosti držav zahodnega kulturnega kroga, ki smo ji priča od konca 60. let prejšnjega stoletja (vrednostni argument),²¹⁰ in ker zmanjšuje preobremenjenost akterjev kazenskopravnega sistema (pragmatičen argument).²¹¹ Restorativna pravičnost je pojmovana kot nov kazenskopravni *diskurz* (Hill),²¹² nova *paradigma* kazenskega prava (Meier,²¹³ Fattah²¹⁴), ali kazenskemu pravu *nadomestni sistem* (Bošnjak),²¹⁵ ki stoji nasproti klasični (retributivni in preventivski/utilitarni) kazenskopravni reakciji na kriminaliteto. Pojavljajo se tudi ocene, da je restorativna pravičnost postala ne le nova znanstvena teorija, diskurz ali paradigma, temveč kar družbeno gibanje.²¹⁶ Vendar, ali je to novo obliko odzivanja na kriminaliteto mogoče v celoti osnovati na razsvetljenskih temeljih moderne in modernega kazenskega prava?

Koncept restorativne pravičnosti zadeva v temelje modernega (kazenskega) prava in nasprotuje (nekaterim) njegovim temeljnimi predpostavkam. V svoji idealni teoretični zasnovi ni niti kaznovalne niti moderne narave. Številni restorativni elementi v

---

²⁰⁹ Restorativna pravičnost (angl. *restorative justice*) je teorija pravičnosti, ki poudarja pomen poprave škode, povzročene s kaznivim dejanjem, ta cilj pa skuša doseči v postopku s sodelovanjem vseh zainteresiranih strank. Marshall jo opredeljuje kot postopek, v katerem se sestanejo vse stranke, udeležene v konkretnem kaznivem dejanju, da bi skupaj sklenile, kako rešiti posledice kaznivega dejanja in njegove nasledke za prihodnost. (Po Marshall 1996.) Zaradi raznolikih vsebin Van Ness opredeljuje načela in vrednote, ki tvorijo temelje restorativne pravičnosti. Ta načela so (1) pravičnost, ki zahteva, da si prizadevamo za obnovitev (angl. *restore*) prizadetih s kaznivim dejanjem, (2) najbolj neposredno vpleteni in prizadeti s kaznivim dejanjem, bi morali imeti možnost polno sodelovati v odzivu nanj, če to želijo, (3) naloga vlade je skrb za pravičen javni red, skupnosti pa izgradnja in vzdrževanje pravičnega miru. Temeljne vrednote restorativne pravičnosti so: (1) soočenje storilca, žrtve in članov skupnosti, (2) poboljšanje storilca s konkretnimi dejanji (na primer opravičilom), (3) reintegracija storilca in žrtve in (4) inkluzija kot priložnost žrtve, storilca in prizadete skupnosti, da sodelujejo v pravnem postopku. (Po Van Ness 2002: 2–6.)

²¹⁰ Braithwaite 2002: 150.

²¹¹ Tipični restorativni programi oziroma reakcije na »problematična«
dejanja so: poravnavanje med storilcem in žrtvijo, (spravne) družinske konference, krogi (na primer za nasilne alkoholike), programi za (predstavniško, psihološko in gmotno) pomoč žrtvam (na primer skladi), programi postpenalne pomoči za obsojence in njihove družine, plačila odškodnine, programi dela v korist lokalnih skupnosti ali humanitarnih organizacij.

²¹² Hill 2007.

²¹³ Meier 1998.

²¹⁴ Fattah 1993.

²¹⁵ Bošnjak 2007.

²¹⁶ Braithwaite 2002: 150.

absolutni meri ne morejo nikoli popolnoma vstopiti v moderno kazensko pravo. Prepustitev kazenskopravnega odziva na kriminaliteto deležnikom oziroma »zainteresiranim strankam« (angl. *stakeholders*) bi pomenilo »kalopsiranje« javnega kazenskega prava v zasebno pravo. Restorativno pojmovanje subjekta bi privedlo do odprave tiste kakovosti avtonomije subjekta, ki je značilna za moderno pravo. Spravni elementi, ki v modernem (kazenskem) pravu ostajajo relativno pozunanjeni, bi privedli do odprave tiste stopnje ločenosti subjekta in družbe in bi zahtevali od subjekta »intimno« podreditev družbenemu, ki ni značilna za moderno. Naposled, restorativna pravičnost odpravlja tudi nekatere formalne značilnosti modernega prava ter postavlja pod vprašaj tudi temeljna načela kazenskega postopka.

Priznati je treba, da paradigma restorativne pravičnosti na številnih mestih odstira težave tradicionalnih (utilitarnih in retributivnih) paradigem kaznovanja: tako v razumevanju kriminalitete (kot kršitve metafizičnega moralnega reda in družbene pogodbe), v razumevanju oblikovanja subjektivnosti (ki se nikoli ne konča in je diskurzivno proizvedena), v pojmovanju javnega interesa, v gnoseološkem pojmovanju resnice (ki ni nekaj »tam zunaj«, kar lahko objektivno – brez subjektivnih primesi – opazujemo) in v načinih reagiranja na kriminaliteto (ki ne bi smelo biti v pretežni meri zapiranje, ki obsojenim ponuja zgolj identifikacijske vzorce, zaradi katerih bodo prav verjetno recidivirali). Poglejmo, zakaj paradigma restorativne pravičnosti ni v celoti združljiva s pojmom modernega (kazenskega) prava, ker drugače pojmuje subjekt, in kakšen je njen subjekt?

Stranke restorativnega postopka

Glavna ideja restorativne pravičnosti je, da je potrebno razreševanje kazenskega spora vrniti tistim, ki jih neposredno zadeva. Države in z njimi pravni profesionalci so ukradli konflikte posameznikom, da bi legitimirali svojo oblast.²¹⁷ Ta prenos spora med tiste, ki jih spor neposredno zadeva, je nujen tudi zato, ker danes večinoma izhajamo iz (zdravorazumske) domneve, da žrtev kaznivega dejanja in skupnost koprnita po maščevanju.²¹⁸ Ta napačna domneva ustreza centralizirani (paternalistični) penološki oblasti ter pravnemu in socialnemu profesionalnemu stanu. Velik del žrtev naj bi bil dosti manj retributiven, kot se to domneva. Običajno večje nezadovoljstvo skupnosti nad delovanjem kazenskopravnega sistema ni mogoče enoznačno pripisati nezadovoljstvu z višino izrečenih kazni, temveč dejstvu, da ni učinkovite metode za preprečevanje povratništva. Zahteve po strogi kazni bolj kot iz kaznivega dejanja izvirajo iz tesnobe pred negotovimi prihodnjimi viktimizacijami. Ideja vrnitve spora tistim, ki jih ta neposredno zadeva, pa izhaja tudi iz teze, da ljudi, ki jih bolje poznamo, vedno ocenjujemo glede na celokupnost njihovih dejanj in ne zgolj po enem dejanju. Zato smo do njih prizanesljivejši. Ker nas torej bližina naredi manj kaznovalno nastrojene, je mogoče celokupno nasilje v družbi zmanjševati tudi tako, da konflikte vrnemo tistim, ki jih neposredno zadevajo. A vendarle, kdo so »stranke, ki jih spor neposredno zadeva«?

---

²¹⁷ Po Christie, 1977.

²¹⁸ Po Strang, Sherman 2003: 18, 25.

Bistvena novost restorativne pravičnosti je njeno pojmovanje strank, ki so bile prizadete s kaznivim dejanjem in naj bodo udeležene v kazenskem postopku. Opredelitev *neposredne žrtve* kaznivega dejanja običajno ne predstavlja težav²¹⁹ in ena bistvenih novosti koncepta restorativne pravičnosti je ravno v poudarjanju potreb in interesov konkretno in neposredno prizadetih žrtev. Skrb za žrtve, četudi so te (neizogibno) selektivno izbrane, in njihova pritegnitev v postopek kazenskopravnega reagiranja, kjer v vlogi priče ne nastopajo le kot vir dokazov zoper obdolženega, temveč jim pripada položaj enakovrednega subjekta, ki soodloča o izidu postopka, je ena izmed glavnih lastnosti in pridobitev, po kateri se restorativna pravičnost razlikuje od tradicionalne (retributivne in prevencijske) paradigme razumevanja kriminalitete in odzivanja nanjo. V tem oziru nov koncept pomeni dobrodošlo spremembo, saj skuša poskrbeti za (vsaj *pravno* priznane) žrtve, ki imajo možnost oblikovati svojo zgodbo o preteklem dogodku in pridobiti svojevrstno moč nad obdolžencem – moč odločati o milosti in odpuščanju.²²⁰

Večje težave povzročata zagovornikom restorativne pravičnosti definiranje »*drugih zainteresiranih*« (angl. *stakeholders*) za odzivanje na kriminaliteto, tj. tistih drugih, ki naj bodo primerno odškodovani oziroma pomirjeni z izidom kazenskopravne reakcije na kaznivo dejanje. Zgolj konkretna definicija *vseh* drugih bi namreč omogočila distanco restorativne paradigme od predpostavke klasične paradigme o obstoju (»abstraktnega«) metafizičnega *moralnega reda*, v imenu katerega se domnevno kaznuje. Bistvo »kantovskega« (klasičnega) odgovora na vprašanja, zakaj in kako reagirati na kriminaliteto, je namreč v tem, da se penalna oblast na posamezniku izvršuje zaradi ponovne uveljavitve (»celjenja«) moralnega tkiva družbe. V kolikor zato ne uspemo identificirati vseh »drugih zainteresiranih«, obsojenca potisnemo v položaj, ko postane sredstvo za uveljavljanje metafizičnega moralnega reda. Kant se seveda skuša izogniti tovrstni instrumentalizaciji človeškega bitja (obsojenca) v svoji teoriji o kaznovanju, saj bi s tem nasprotoval lastnemu kategoričnemu imperativu. Zato prestopnika koncipira kot razumno bitje, ki bo uvidelo smisel (razumnost) kazni, ki je umeščena v univerzum metafizičnega moralnega reda. Kot racionalno bitje bo sprejelo naloženo kazen. Torej, obsojenec je pojmovan tako, da bo v primeru nesprejemanja kazni v bistvu deloval proti svoji lastni (racionalni) naravi. Kljub temu zasuku pa je učinek nedvoumen in zdi se, da Kant ostane v (klasični) utilitarni koncepciji kaznovanja – dobro enega (obsojenega) je namreč žrtvovano za dobro »večine« (metafizičen moralni red).²²¹

---

²¹⁹ Identifikacija žrtev je v bistvu lahko izredno težavna: po eni strani poznamo t. i. kriminaliteto brez žrtev, kjer očitno ne gre za kazenskopravno zaščito »neposredno oškodovanih«, temveč kazensko pravo nastopa kot sredstvo drugih odkritih ali latentnih ciljev (na primer vzdrževanje moralnega reda), po drugi strani pa obstaja, kot je prikazala viktimologija, množica žrtev, ki niso kulturno in (še manj) kazenskopravno priznane. Na tem mestu probleme, povezane z viktimizacijami in statusom žrtve, za »ceno« jasnosti glavnega argumenta puščam ob strani. Več o teoretičnem in pozitivnopravnem spregledu različnih viktimizacij v Kanduč, 2002.

²²⁰ Vprašanje je, koliko je lahko ta moč žrtve dvorezen meč, tj. kako preprečiti, da bi moč žrtve vodila v drugo skrajnost, ki bi pomenila priložnost za povečevanje punitivnosti kazenskopravnega reagiranja zoper kriminaliteto.

²²¹ Po Hill 2007: 26.

Navedena nujnost identificiranja »drugih zainteresiranih« izhaja ne le z vidika moralne filozofije, temveč tudi z vidika liberalne politične filozofije. Konkretna opredelitev *vseh* drugih bi namreč pomenila, da bi odpadla potreba po imaginariju *družbene pogodbe*, ki jo domnevno ščiti kazensko pravo. Tudi v tem primeru je subjekt pojmovan tako, da deluje proti lastni naravi, če ne sprejme naložene kazni: družbena pogodba je šele tista, ki podeli posamezniku pravice in obveznosti (ga pravno konstituira), tako da nesprijemanje kazni, ki je vnaprej predvidena za kršitev obveznosti, prevzetih z družbeno pogodbo, pomeni odstop od družbene pogodbe. To pa hkrati pomeni tudi zanikanje lastne pravne subjektivitete. V obeh primerih bi odpadlo predpostavljeno abstraktno »tretje«, v imenu česar kaznujemo: bodisi metafizični moralni red bodisi družbena pogodba, ki sta sestavni prvini modernega kazenskega prava (v retributivni in preventivski kaznovalni paradigmi).²²²

Zasebno in javno v restorativni paradigmi

Opredelitev »drugih zainteresiranih«, ki jih je potrebno pritegniti v postopke poravnavanja, restorativisti na najbolj splošen način opredeljujejo z ločitvijo med *zasebnimi in javnimi* potrebami/interesi. Če tradicionalni kazenski postopek postavlja javno nad zasebnim, restorativna pravičnost ta vrstni red obrača: zasebno nad javnim. A bistveno je, da je abstraktni metafizični moralni red oziroma družbena pogodba konstitutivna predpostavka modernega (kazenskega) prava. Javnopravno kazensko pravo lahko zasebne interese pripušča le do določene mere.²²³ Ta abstraktni »javni interes« predstavlja mejnik »spuščanja« kazenskopravne justice iz primeža sicer neosebnega in depersonaliziranega kazenskopravnega aparata v zgolj zasebnopravno razmerje med storilcem in žrtvijo. V kolikor bi prestopili to mejo, sploh ne bi bilo mogoče več govoriti o *kazenskem* (temveč o civilnem) pravu. Vprašanje zato je, koliko se restorativna pravičnost z upoštevanjem »javnega« sploh oddalji od obeh klasičnih kaznovalnih paradigem. Ali ni opredeljevanje javnega interesa (morebiti javnih »potreb«), ki bi bilo brez preostanka, že vnaprej obsojeno na neuspeh, saj je (abstraktno) »javno« imanentni del *kazenskopravne* reakcije na kriminaliteto?

Poskus natančne shematizacije »drugih zainteresiranih«, ki sloni na ločitvi med javnimi in zasebnimi (interesi, potrebami), je izdelal McCold.²²⁴ »Javne potrebe«, ki naj jih zadovolji izid kazenskega postopka, členi v potrebe mikro in makro skupnosti.²²⁵

---

²²² Problem predpostavke (metafizičnega moralnega reda oziroma družbene pogodbe), v katero zadeva restorativna pravičnost, je v tem, da zaradi njene nedoločenosti ostajajo prikrite neartikulirane retribucijske težnje (v retributivni kaznovalni paradigmi) oziroma je omogočen vnos poljubnih, s strani (definiციjske) oblasti določenih pojmovanj koristnega (v preventivski kaznovalni paradigmi).

²²³ Bošnjak 2006: 50.

²²⁴ McCold 2002: 114 in nasl.

²²⁵ Podobno razlikovanje napravi Claasen, ki govori o primarnih in sekundarnih žrtvah. Primarne žrtve so tiste, ki jih je kaznivo dejanje najbolj prizadelo, sekundarne pa tiste, ki tudi čutijo posledice kaznivega dejanja, obsegajo pa na primer družinske člane, prijatelje, priče,

Prve opredeljuje kot sekundarne žrtve, to so tiste žrtve, ki trpijo zato, ker so v osebnem razmerju z žrtvijo ali storilcem (vključno z družinskimi člani žrtve in storilca), in tudi podporne skupnosti, ki skrbijo za žrtve in storilca in so zgolj posredno čustveno povezane s specifičnim prestopkom. Te skupnosti so primarni »drugi zainteresirani« (angl. *primary stakeholders*). Druge, makro skupnosti, vključujejo lokalne prebivalce, ki niso osebno povezani s storilcem ali žrtvijo, in tudi lokalne oblasti in vlado. Makro skupnosti nadalje deli na podkategoriji (a) lokalnosti, sosesk in mest ter (b) države in družbe. Bistvo njihove prizadetosti je že bolj abstraktna prizadetost, zato štejejo za sekundarne »druge zainteresirane« (angl. *secondary stakeholders*).

Vendar McCold še vedno ne izključuje zelo abstraktno opredeljene družbe (družbe »kot take«) in države. To pomeni, da ti »entiteti« še vedno lahko posežeta v morebiti povsem prostovoljni dogovor med storilcem in žrtvijo. Razlog tega vmešavanja je predvsem ta, da dogovor ne bi upošteval javnega interesa, tj. veljavnih vzvodov moči/oblasti.

»Druge zainteresirane« pri odzivanju na kriminaliteto s kaznovanjem lahko nadalje opredelimo z analizo, koliko restorativni odziv zadovolji tradicionalno opredeljene cilje kaznovanja. Meier²²⁶ je primerjal klasično in restorativno odzivanje na kriminaliteto v luči generalne prevencije (negativnega vidika – odvratanja ter pozitivnega vidika – potrditve zaupanja javnosti v pravni red) in specialne prevencije (negativnega vidika – odvratanja in onemogočanja ter pozitivnega vidika – rehabilitacije). Ugotovil je, da je povsem upravičeno domnevati, da obstaja meja, ki ne dopušča nadomeščanja klasičnega odzivanja na kriminaliteto z restorativnim. Pri generalni prevenciji namreč nadomestitev ne bi bila mogoča v vseh primerih, ker javni interes ne bi bil zadovoljen samo z restorativnim odzivom na kaznivo dejanje, temveč bi zahteval še retribucijo in kazen. Pri specialni prevenciji pa nadomestitev ne bi bila mogoča za doseg negativnega vidika (onemogočanja), ki se v določenih primerih tudi zahteva pri reakciji na kriminaliteto. Popolna nadomestitev klasičnega odzivanja na kriminaliteto z restorativnim (ki pa ga ne reducira zgolj na postopke poravnavanja med storilcem in žrtvijo, temveč vanj uvršča še povrnitve škode, zadoščenje in restitucijo), zato ne bo nikoli popolnoma mogoča.²²⁷ To je zanj tudi razlog, da restorativna pravičnost ne pomeni nove »paradigme«, temveč gre bolj za novo *perspektivo* v kazenskopravnem sistemu ali novo *vejo* kazenskopravnega sistema.²²⁸ Kljub temu, da takšna oznaka učinkuje bolj »pretehtano« ali morda manj evforično, pa je napačna, saj leži temeljni problem pri integraciji restorativne pravičnosti v moderni kazenskopravni sistem precej globlje. Nezmožnost opredelitve »zainteresiranih drugih« brez preostanka (v obliki metafizičnega moralnega reda ali nedoločnega načela koristnosti) kaže, da gre za nepomirljive paradigmatске premike in restorativna pravičnost ne more biti zgolj »veja« modernega kazenskega prava (saj so njegove »korenine« drugje).

---

uradnike v kazenskem pravosodju, skupnost. Clasesen, R., Restorative Justice – Fundamental Principles, URL: <http://www.fresno.edu/pacs/docs/rjprinc.html>. (Po Bošnjak 2002: 87.)

²²⁶ Meier 1998: 131.

²²⁷ O možnostih nadomestitve kazenskega prava s postopki/instituti restorativne pravičnosti glej še Bošnjak, 2007.

²²⁸ Meier 1998: 137, 139.

Kolapsiranje javnopravnega v zasebnopravno kaznovanje

Kljub poskusom restorativistov, da odgovor na kriminaliteto vrnejo neposredno prizadetim, pa nedoločnega pojma »javnega« (tj. javnih interesov/potreb), metafizičnega moralnega reda oziroma predpostavljene družbene pogodbe ne uspejo odpraviti iz kaznovalne enačbe. Moderno kazensko pravo je nerazdružljivo povezano z moderno državo kot zastopnico vselej na splošno neopredeljivega *javnega* interesa/potreb. Ker tudi zagovorniki restorativne pravičnosti ne želijo odpraviti te povezave, so se prisiljeni v tem obračanju prednosti pri zadovoljevanju potreb (od javnih k zasebnim) sprijazniti z bodisi dejansko ukinitvijo javnega bodisi s tem, da restorativne pravičnosti ne morejo uresničiti v obliki nove paradigme.

Dejanska ukinitvev javnega je izvedena tako, da se zadovoljenost zasebnih potreb razume kot nekaj, kar vodi avtomatično tudi do celjenja širših družbenih ran, ki jih je povzročil zločin. V tem se teorija restorativne pravičnosti v temelju oddaljuje od utilitarnih (prevenzijskih) in retributivnih teorij, ki priznavajo močne makronivojske družbeno-moralne potrebe, ki naj bi jih sprožil zločin. A vendar v tem primeru javno kazenskopravno reagiranje kalopsira v zasebnopravno razmerje. Odgovor na zločin postane zasebna zadeva – javnost je zadovoljena v toliko, kolikor so zadovoljeni zasebni interesi vpletenih. Slabosti tovrstne »privatizacije« so znane: s prepuščanjem razreševanja kazenskopravne justice neposredno vpletenim varnost postane zasebna zadeva. Ob socialni neenakosti in razklanosti sodobnih družb vzdolž premoženjskih, etničnih, rasnih in drugih značilnosti, takšna rešitev privede do kršitev načela enakosti in partikularnega urejanja kazenskih zadev. Z dosledno izločitvijo javnega restorativisti »privatizirajo« reakcijo na kriminaliteto, javnopravno razmerje postane zasebnopravno razmerje.

Če pa pristanemo na tezo, da ne gre za izločitev javnega, temveč le zasuk prednosti, ugotovimo, da pojem države v teoriji restorativne pravičnosti nima enakega pomena kot v obeh tradicionalnih teorijah. Zagovorniki restorativne pravičnosti s tem ne priznavajo državi ali družbi »kot taki«, da ima druge legitimne potrebe/interese kot zgolj tiste, ki zadevajo ožje skupnosti. To spremenjeno razumevanje države in skupnosti posameznika »utopi« v partikularizmih lokalnih oblasti, kot so nam znani iz predmoderne dobe. Romantična zgledovanja zagovornikov restorativne pravičnosti po tradicionalnih skupnostih, ki so omogočale »neodtujeno« razreševanje kazenskih primerov, imajo žal tudi to pogosto spregledano hrbtno plat. Bistvo teh skupnosti je bila namreč ravno popolna »potopljenost« posameznika v lokalni skupnosti, ki je imela v predmoderni osrednje mesto v posameznikovem življenju.

S tem, ko predružači pojem države (in odpravlja metafizično »javno«), pa ta paradigma odpravlja povezanost modernega (kazenskega) prava z moderno državo. Temeljna značilnost modernega prava je namreč ravno sistemska povezanost z moderno državo.²²⁹ osnova moderne kot idejnega in kulturnega fenomena je »proizvod«, imenovan nacionalna država, ki uzurpira sredstva fizičnega prisiljevanja in z njimi tudi družbeno reakcijo na kriminaliteto. Ta je poverjena birokratskemu (delno tudi)

---

²²⁹ Cerar 2001: 207 in nasl.

razosebljenemu kazenskopravnemu podsistemu. Moderno pravo je vedno tudi centralizirano pravo, kljub temu da dopušča nekatere partikularne oblike.

Pojmovanje subjekta v restorativni pravičnosti

Iz zgledovanja restorativistov po tradicionalnih načinih družbenega odzivanja na kriminaliteto izhaja njihovo drugačno razumevanje subjektivnosti (storilcev in žrtev). Osnovo obeh tradicionalnih kaznovalnih paradigem predstavlja kartezijanski subjekt, ki je temelj moderne kot kulturnega in mišljenjskega koncepta. Subjekt je pojmovan kot temeljni nosilec vednosti in je gibalno razvoja, opredeljuje ga svobodna volja in razumsko delovanje. Tako na eni strani utilitarna teorija izhaja iz domneve, da lahko vso človeško motivacijo in izkušnje omejimo na pojem (ne)koristnosti, da torej obstaja nekakšna »prava« ali nespremenljiva človekova narava, ki se ravna po nekaterih (oziroma zgolj enem) regulativnih načelih. Na drugi strani retributivna teorija temelji na podobnem univerzalističnem razumevanju subjektivnosti: ljudje smo racionalna in avtonomna bitja, ki iščemo smisel v življenju. Razum je bistven za razumevanje človekove narave, saj se lahko le s pomočjo razuma »dvignemo« nad sile narave in naposled odkrijemo kategorični imperativ, ki naj vodi naše življenje.

Restorativna pravičnost, nasprotno, zavrača razumevanje, da univerzalna in transcendentalna racionalnost (Razum) ali drugo regulativno načelo (Koristnost) uokvirja naše delovanje in oblikuje subjekt.²³⁰ Namesto tega razume oblikovanje (konstituiranje) subjekta precej bolj tekoče (fluidno), pojmuje ga kot nekaj, kar je odvisno od zgodovinskih, institucionalnih, socioloških in kulturnih pogojev življenja. Zagovorniki restorativne pravičnosti pojmujejo subjektov razum drugače. Racionalnost ni enovito nadzgodovinsko načelo, temveč gre za sisteme racionalnosti, v okviru katerih subjekt deluje in se izraža, in ki so v bistvenem zgodovinsko določeni in povezani z razmerji družbene moči. Tovrstno restorativno pojmovanje subjekta se močno približa Foucaultovemu pojmovanju subjektivnost.

Odnosi moči v oblikovanju subjekta

Foucault zavrača totalne (vse vključujoče) teorije (metanarative) in razgalja pojem univerzalne »resnice« in znanstvene objektivnosti, ki so le ideološki slogani, ki služijo zagotavljanju/ohranjanju *statusa quo* v razporeditvi družbene moči. V skladu s tovrstnim razumevanjem »tega, kar je« (gnoseološkimi pristopom), je tudi subjekt nekaj, kar določajo odnosi moči in družbene strukture. Subjekta zunaj družbenega diskurza in družbene prakse ni. Subjekt je vedno (pre)oblikovan, aktivno in pasivno, v razmerjih moči z drugimi in s samim seboj.²³¹ Sodoben subjekt je zato »zgolj« proizvod sodobnih

---

²³⁰ Hill 2007: 2.

²³¹ Foucault loči štiri glavne »tehnologije«, ki jih uporabljamo, da bi se razumeli: (1) *tehnologije proizvodnje*, ki nam omogočajo proizvodnjo, preoblikovanje in manipuliranje s stvarmi, (2) *tehnologije simbolnih sistemov*, ki nam omogočajo uporabo znakov, pomenov in simbolov, (3) *tehnologije moči*, ki določajo vedenje posameznikov in jih podrejajo določeni

diskurzov in novih oblik (znanstvene) vednosti. Zato je Foucaulta – kot je tik pred smrtjo za nazaj opredelil svoje delo – zanimala »zgodovina različnih načinov, kako v naši kulturi človeška bitja postanejo subjekti«. ²³² Tako pa tudi restorativisti (implicitno) pojmujejo subjekt: v spravnem postopku naj bi s komunikacijo in pritegnitvijo skupnosti preoblikovali obsojenčevo in žrtvino identiteto in njeno samopriповed (angl. *rebiographing*). V tem se restorativna paradigma bistveno oddalji od predpostavk o »metafizičnem« redu ali nadzgodovinskosti »človekove narave«.

Ta relativizacija subjekta, razumevanje, da je subjekt v stalnem procesu postajanja, in da je entiteta, ki je v temelju soodvisna od kulturnih, jezikovnih, institucionalnih pogojev, je temeljna novost restorativne paradigme. Analogna je številnim postmodernim teorijam (na primer poststrukturalizmu, dekonstruktivizmu), saj poudarja zgodovinsko, družbeno, institucionalno in kulturno pogojnost subjekta. Prav zato v reakcijo zoper kriminaliteto vključuje tudi žrtve in skupnost, v kateri se obdolženi reflektira in vzpostavi kot govoreče bitje. V tem smislu restorativna paradigma zavrača pojem univerzalnega in transcendentnega subjekta, ki je lasten tradicionalnima kaznovalnima paradigama. Tako kot tradicionalni paradigmi kaznovanja izhajata iz modernih predpostavk o človeku (svobodi, racionalnosti, naravni enakosti), novejša restorativna paradigma izhaja iz postmodernih predpostavk o človeku. Kakšen je ta »fluidni«, diskurzivno oblikovani subjekt in na kakšne načine se drugačno pojmovanje subjekta kaže v restorativni paradigmi?

Diskurzivno oblikovanje subjekta

Postmoderni diskurzi, katerih najvidnejša predstavnika sta poleg Foucaulta še Jacques Lacan in Jacques Derrida, so sprožili novo samopreizpraševanje in analizo načinov, kako naše življenje strukturirajo »diskurzi«. Po Lacanovi psihoanalitični teoriji subjekt vznikne tedaj, ko je »potopljen« v družbeno simbolno mrežo. »Vznik« subjekta je možen zgolj s podreditvijo pravnim in jezikovnim (simbolnim) strukturam. V nasprotnem primeru, če torej ta podreditev ne uspe, ne pride do dokončne vzpostavitve subjekta, kar vodi v psihozo. Človeško bitje postane subjekt šele z vdružbljenostjo, ko postane nosilec pravic in obveznosti, hkrati pa je tak subjekt kastriran subjekt, subjekt, zaznamovan z mankom.

Poststrukturalizem se osredotoči na diskurze in procese oblikovanja (konstrukcije) vednosti. Pozornost ni več usmerjena na pred-določene entitete, ampak na procese oblikovanja teh entitet, kot jih lahko opazujemo v določeni družbi v določenem zgodovinskem trenutku. Vsa vednost je po tej teoriji družbeno umeščena, subjekt je del govoreče skupnosti, določene družbe, zgodovinskega obdobja, določenega profesionalnega diskurza. Predpostavka o obstoju objektivne vednosti, da »tam zunaj« obstaja pomen, ki je pred našo interpretacijo, je napačna. Ni objektivne vednosti (in

---

dominaciji, in (4) *tehnologije* *sebstva*, ki omogočajo posamezniku, da s svojimi sredstvi ali s pomočjo drugih izvaja določene učinke na lastnem telesu, duši, mislih, vedenju in načinu bivanja, da bi spremenil samega sebe z namenom, da bi se dokopal do določenega stanja sreče, čistosti, modrosti, popolnosti ali nesmrtnosti. Foucault 2004: 109.

²³² Po Foucault 1991: 103–120.

znanosti), ki bi ne bila že »kontaminirana« z vrednotami, jezikom, institucijami, rituali. Subjekt v tej teoriji ni pojmovan kot ontološko dana »naravna« entiteta, temveč kot nenehno oblikovan v diskurzu in z diskurzom. Zato so za strukturaliste pojmi subjekta in objekta precej »metafizični«.

Restorativisti, ki drugače razporejajo moč med udeležence odzivanja na kriminaliteto, implicitno razumejo subjekt kot nekaj spremenljivega in vpetega v odnose moči. Pojmujejo ga kot nekaj, na kar lahko vplivamo s prerazporejanjem doslejšnje porazdelitve moči v reakciji na kriminaliteto, ki očitno ne vodi do reintegracije obsojencev (hkrati pa tudi ne zagotavlja celjenja žrtve in ne sprememb kriminogenega družbenega okolja). Uvid restorativistov v povezave med subjektom in institucijami se kaže pri njihovih analizah učinkov zavora: institucija zavora odstrani subjekta iz ožje družine, lokalne skupnosti in drugih skrbstvenih skupnosti in ga umesti v okolje, ki ga primarno obvladujeta sila ali nasilje (bodisi sila med zaporniki in zaporniki/pazniki bodisi inherentna disciplinirajoča sila, ki je lastna vsaki institucionalizaciji). Posameznik v takšnem okolju razvije socialne veščine, sprejme strategije in načine subjektivizacije, ki mu omogočajo preživetje v takšni sredini, ne pa strategij in subjektivizacije, ki bi bile ustrezne kasnejšemu družbenemu okolju, v katero se bo vrnil po prestani kazni. Torej zavor še kako močno deluje v oblikovanju subjektivnosti, a subjektivnosti, ki bo zelo verjetno ponovno izvrševala kazniva dejanja.

Restorativni sistem vzpostavlja odziv na kriminaliteto, ki omogoča tudi žrtvi, da predstavi svojo zgodbo in je ne »skrči« v položaj izpovedovalca o preteklem dogodku. Storilca pa vzpodbuja, da najde pomen in se preoblikuje ustrezno skupnosti. Tovrstno soočanje zahteva od storilca napor druge vrste, saj naj se žrtvi empatično približa, od njega se pričakuje, da preoblikuje svoje življenje v »neproblematično« vedenje v prihodnosti (in ne zgolj, da »odsluži« svoj dolg). To zahteva od storilca precej večji intimni vložek v poravnalni proces kot je pozicioniranje v adversarni strukturi tradicionalnega kazenskega postopka. Ta ni mesto priznavanja, kesanja, odpuščanja – to so kategorije, ki so tradicionalnim (inkvizitornim in akuzatornim) postopkom tuje oziroma jih tradicionalni postopek razume v bistveni meri bolj pozunanjeno. Priznanje je bilo v inkvizitornem kazenskem postopku sicer res pojmovano kot »kraljica dokazov«, a to priznanje je bilo zadovoljivo, če je bilo opravljeno na zunanji manifestativni ravni in ni dosegalo tiste stopnje notranje (intimne) podreditve obdolženega kot se zahteva pri restorativni paradigmi.

Glede na to, da je razmerje moči med storilcem in žrtvijo vpeto in oblikovano s strani drugih institucionalnih, ekonomskih, kulturnih razmerjih moči, pa je udeležena v postopku restorativne pravičnosti tudi skupnost, v kateri je bil zločin storjen. Reakcija na kriminaliteto je tudi priložnost za reflektiranje in preoblikovanje skupnosti, saj je bila ta posredno tista, ki je sistemsko omogočila nasilje. V naštetih vidih se zato restorativna pravičnost kaže kot postmoderna diskurz, ki razblinja »klasično« dihotomijo subjekt – objekt.

Subjekt in sprava

Postopki restorativne pravičnosti z drugačnim prerazporejanjem moči spreminjajo posameznikovo razmerje do kulturnih, družbenih in institucionalnih oblik moči, ki ga sooblikujejo. Učinkujejo pa tudi na subjektovo razmerje do samega sebe. Cilj restorativnega odziva na kriminaliteto je omogočiti ne le soočenje storilca in žrtve, temveč doseči odpuščanje in spravo.

Sprava²³³ kot sestavni del restorativne pravičnosti odstira novo kakovost razmerja med posameznikom in družbo ter odstopa od racionalistične bipolarne (dihotomne) zasnove modernega (kazenskega) prava.²³⁴ Racionalnost je sicer temeljna značilnosti modernega prava, kar se kaže v obliki posploševanja (generaliziranja), sistematizacije, avtorefleksivnosti, dualizma pravnih konceptov in prevlade konfliktnega dojemanja prava.²³⁵ Paradigma restorativne pravičnosti pa pojmuje racionalnost drugače. Cilj restorativistov je odpraviti konfrontacijo, poudarjanje razlik in bipolarnosti. Konflikt ni več pojmovan kot »problem«, temveč skupni »izziv«.

Sprava, pomiritev in obnavljanje temeljijo na večji skladnosti (konsonanci) med osebnim in družbenim, med subjektom in skupnostjo. Zato je sprava kot idealno-teoretični cilj restorativne paradigme skrajni in končni domet integracije spravniških mehanizmov v moderno kazenskopravno odzivanje na kriminaliteto. S tem restorativna paradigma zadeva v paradoks razmerja med subjektom in družbo, tega, da je po eni strani družbeno-simbolni red vedno predpostavljeno okolje subjektive družbene eksistence, po drugi strani pa ta Red obstaja in je reproduciran zgolj v toliko, kolikor se subjekti v njem prepoznajo prek ponavljajočih se performativnih dejanj.

Restorativna pravičnost rahlja moderno pojmovanje ločenosti subjekta in družbe, pojmovanje, da je subjekt ločen od družbe in vstopa v družbo svobodno po lastnem preudarku, v kolikor mu to ustreza, sicer pa se lahko iz družbe tudi umakne, da bi bil pri sebi (*homo clausus*; Elias).²³⁶ Inštituti spravnega urejanja sporov lahko zato v modernem pravu dosegajo zgolj pozunanjene družbeno-funkcionalne učinke (kot je razbremenitev dela pravosodnih organov), ne pa globljega integralnega dojemanja posameznika in družbe.²³⁷ To na prvi pogled lahko razumemo kot slabost in kritiko restorativne paradigme, ki v praksi ne sledi deklariranemu cilju »globinske« notranje skladnosti in pomiritve med udeleženci v konfliktni situaciji. Kljub temu pa je ta »slabost« v nekem smislu še kako dobrodošla. Za religiozne in tradicionalne pravne sisteme, ki nimajo te »slabosti«, velja,²³⁸ da ima spravno urejanje bistveno globljo

---

²³³ Temeljna vrednota restorativne pravičnosti je soočenje storilca, žrtve in članov skupnosti, kjer je poudarek na pomenu čustev, poboljšanju storilca z opravičilom, spremembi vedenja, restituciji in velikodušnosti, ki naj preseže proporcionalno v obnašanju storilca. Po Van Ness 2002: 3–6.

²³⁴ Glej Cerar 2001: 219–221.

²³⁵ Po Cerar 2001: 207 in nasl.

²³⁶ Elias 2001: 399.

²³⁷ Po Cerar 2001: 219.

²³⁸ Po Cerar 2001: 219.

utemeljitev in funkcijo, saj pogosto pripisujejo spravnemu dojemanju prava celo temeljni pomen, ki naj omogoči, da bi se družba, kolikor je mogoče, izognila pravnim konfliktom.²³⁹ Tovrstno dojemanje prava, po katerem se zgledujejo tudi restorativisti, krepi spravne elemente, ki so v kompleksni sodobni družbi, preplavljeni s pravnimi spori, še kako dobrodošli. A druga plat težnje po »globinski skladnosti« posameznika in družbe je, da posameznika »utopi« v družbenem. Posameznik je dojet kot izključno ali pretežno v funkciji države ali skupnosti in se mora praviloma podrediti tej celoti ne le na zunanji, manifestativni ravni, temveč na številnih osebnih ravneh (npr. moralni, običajni, religiozni, politični). Sprava tako dobiva ne le pravno pozunanjeni značaj, temveč že kar moralno religiozne dimenzije, saj je, ugotavlja Cerar,²⁴⁰ avtonomija posameznika, kot jo razumemo v moderni družbi, v tradicionalnih in religioznih pravnih sistemih bistveno manjša.

Poravnavanje v modernem kazenskem pravu zato ne sme preseči tiste meje, ki bi pomenila razrahljanje relativne avtonomije obdolženca. Spravne sestavine morajo ostati relativno pozunanjene. Tudi vključevanje skupnosti v odzivanje na kriminaliteto, ki jo zagovarjajo restorativisti, ima svoje zglede v tradicionalnih pravnih sistemih. A te interese skupnosti je v modernem kazenskem pravu mogoče priznati le do določene mere. Bistveno za tradicionalne in religiozne pravne sisteme je, da institut sprave izhaja iz predpostavke o »naravnem« (božjem, kozmičnem) redu bivanja, katerega neločljiv del so tudi vsi posamezniki in družba, pri tem pa šteje, da so posamezniki vključeni z vsem svojim bitjem.²⁴¹ Sprava ne le presega razmerje med neposrednimi udeleženci spora, temveč zajema tudi širšo družbeno skupnost, pomeni »potopitev« posameznika v družbeno mrežo, zmanjšanje njegove avtonomije in (lahko tudi) njegovo instrumentalizacijo.

Restorativna pravičnost je zato nova paradigma, ki ne more biti v celoti integrirana v sodobno moderno kazensko pravo. Prednost obnavljalne pravičnosti naj bi bila v tem, »da naj bi počivala na stoletja starih, a pozabljenih načelih«,²⁴² a koncept restorativne pravičnosti pri tem trči na inherentno mejo modernega kazenskega prava, tj. avtonomijo pravnega subjekta, racionalnost ter tezo o ločenosti subjekta in družbe. Odsotnost popolne notranje podrejenosti je namreč bistvena za moderno (kot mišljenjski in kulturni koncept), vključno z modernim (kazenskim) pravom, ki avtonomijo posameznika priznava v večji meri kot religiozni in tradicionalni pravni sistemi. Ni nujno, da posameznik tudi ponotranji rešitve med udeleženci spora, bistveno je, da se v skladu z njimi ravna. Notranje življenje posameznika je področje, kamor naj moderno kazensko pravo ne posega.²⁴³

---

²³⁹ Od tod tudi očaranost restorativistov z japonsko družbo in njihovimi mehanizmi odzivanja na kriminaliteto, saj je jasno, da je relativno najnižje število sodnih sporov v japonski družbi od vseh razvitih držav na svetu potrebno pripisati izredni podrejenosti posameznika družbenemu, npr. tradiciji, običajem in drugim konvencijam, ki zahtevajo večjo psihično podrejenost posameznika in ne zgolj površinsko- manifestativno.

²⁴⁰ Cerar 2001: 219

²⁴¹ Cerar 2001: 220.

²⁴² Bošnjak 2002: 79.

²⁴³ Glej Bavcon *et al.* 2003.

Sklepno

Restorativna pravičnost z drugačno semantiko in jezikom, drugačnim odnosom do realnosti (gnoseološkim pristopom), pojmovanjem subjekta in pojmovanjem odnosa med subjektom in družbo, drugačnim pojmovanjem racionalnosti in iracionalnih dejavnikov (na primer pomena čustev), ruši temeljne predpostavke na razsvetljenski liberalni filozofski dediščini zasnovanega modernega kazenskega prava. Odstira težave tradicionalnih (utilitarnih in retributivnih) paradigem kaznovanja tako v razumevanju kriminalitete (kot kršitve metafizičnega moralnega reda in družbene pogodbe) kot tudi v razumevanju oblikovanja subjektivnosti (ki se nikoli ne konča in je diskurzivno proizvedena), javnega interesa, resnice (ki ni nekaj »tam zunaj«, kar lahko objektivno – brez subjektivnih primesi – opazujemo) in načinov reagiranja na kriminaliteto (ki ne more biti zapor, saj obsojenemu ponuja zgolj identifikacijske vzorce, zaradi katerih bo z veliko verjetnostjo recidiviral).

Naposled je treba priznati, da potrebujemo nove koncepte, nove načine, kako misliti zločin in kako se odzivati nanj, ter ne opustiti možnosti za razvoj, ki jo ponuja paradigma restorativne pravičnosti. Restorativna paradigma sloni na nekaterih uvidih postmoderne teorije o subjektu in njegovi vpetosti v družbeno-simbolno mrežo, kar kaže na to, da moderno (kazensko) pravo ni vrhunec kazenskopravnega razvoja, na katerem kaže (še vedno in neumorno) vztrajati.

4 ŽENSKA SUBJEKT: *CONTRADICTIO IN ADIECTO*?

Ženska skrčena na telo

Feministična teorija očita zahodni filozofski tradiciji, da spregleda žensko kot subjekt, ki je nosilec in objekt vednosti, subjekt *de iure* in subjekt *de facto*.²⁴⁴ Subjekt zahodne filozofije in na njem utemeljene družboslovne znanosti je zgolj moški. »Splošni« in »univerzalni« nauki opisujejo in perpetuirajo »falocentričen« kulturni univerzum, seksistično in patriarhalno družbo.

Feministična kritika filozofije in družboslovja (vključno s kazenskim pravom in kriminologijo) izhaja iz izkušenj žensk o spolni diskriminaciji, spolnem nadlegovanju, ki sega vse od obscenih seksualnih šal prek »zablodelih« rok do spolnega nasilja in ekonomske odvisnosti.²⁴⁵ Radikalne feministke gredo pri analizi nasilnosti, ki se izvaja nad ženskami, najdlje in razglasijo vse moške kot fiziološko »sprogramirane« za posiljevanje. Brownmiller²⁴⁶ tako meni, da je »normalna« spolnost nemogoča (tj. nujno nasilna), ker je izvor neenake porazdelitve moči določen že z anatomsko zgradbo moškega in ženske. Odkritje, da moškemu lahko genitalije služijo kot orožje, je eno najpomembnejših odkritij predzgodovinskega časa.²⁴⁷

»Ni nič več in nič manj kot zavesten postopek zastraševanja, s katerim *vsi moški* držijo *vse ženske* v stanju strahu«.

Feministična teorija nadalje trdi, da je ženska zreducirana na seksualizirano telo. Kaj to pomeni, kaže naslednji primer.²⁴⁸

---

²⁴⁴ Za Baumana iz prepada med položajem posameznikov *de iure* in možnostmi, da postanejo posamezniki *de facto* – to je, da prevzamejo nadzor nad svojo usodo in si izberejo, kar resnično želijo – izhaja »večina najbolj strupenih izcedkov, ki zastrupljajo življenja sodobnih individuumov«. Bauman 2000: 50–53.

²⁴⁵ Glej Alstott 2004: 79.

²⁴⁶ Brownmiller 1988: 19.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 20 (kurziv v originalu).

²⁴⁸ Smart 1995: 222.

»Ženska hodi proti železniški postaji podzemne železnice po dolgem hodniku, kjer je precejšnja gneča. Razmišlja o delu, s seboj nosi knjige in kovček, hiti z ostalimi naprej. Prezaposlena je s svojimi skrbmi in mislimi in ne gleda okoli sebe. V Rileyevem (1988)²⁴⁹ smislu je to trenutek, ko se niti ne počuti specifično ženska. Potem pa jo mimoidoči moški zagrabi za prsi. Malce zaboli in fizično telo je komajda kaj poškodovano. Zgodi se tako hitro, da se uspe zgolj obrniti za moškim, ki smejoč se hiti dalje. Nima časa za maščevanje, niti da bi zavpila ali naredila karkoli drugega, razen tega, da se ustavi. Toda ljudje se zgostijo ob njej in jo namrščeno gledajo, kot bi bila ona tista, ki je nadležna ali vsaj potencialno problematična.«

Ta dogodek je občutno manj problematičen kot na primer posilstvo. Ne pušča fizičnih poškodb, običajno tudi ne težkih psihičnih poškodb na strani žrtve. A je ravno zato, ker bolečina ni tista, ki v nas avtomatično sproži obsodbo storilca in prepreči problematizacijo širših družbenih implikacij, dogodek poučen, saj odkriva strukturni položaj ženske v družbi. Dogodek je simptomatičen, prikaže postavljanje ženske na njeno mesto, ki ji pripada v patriarhalni seksistični družbi. To mesto je »simbolni okvir pomenov, v katerih so ženske zgolj seksualizirana telesa, in kot takšna na voljo rabi in zlorabi.«²⁵⁰ Opisano dejanje je postavilo žensko nazaj v njeno telo; »pozabila« je, da ga ima, a dejanje jo je skrčilo zgolj za telo.

Izhajajoč iz tovrstnih izkušenj žensk feministična teorija odkriva spolno predoločeno delovanje družbenih institucij in veljavnih kodov vednosti, trdi, da je sam osnovni gradnik naše vednosti, razsvetljenski pojem subjekta, odraz in sredstvo perpetuiranja moške dominacije. Razgraditev abstraktnega in univerzalnega gradnika liberalne filozofske tradicije pa pomeni, da se nam tudi enovit racionalni in svobodni subjekt modernega kazenskega prava razblini v luči feministične teorije, ko na kriminaliteto, viktimiteto in delovanje kazenskopravnega sistema pogledamo skozi prizmo (»očala«) spolnih vlog (t. i. *gendered perspective*). Univerzalnost in splošnost kriminoloških ugotovitev je navidezna in delovanje kazenskopravnega sistema spolno pristrano, kot v okviru prava opozarja »feministična pravna teorija« v okviru kriminologije pa »kriminološke feministične perspektive«.

Spol je s feminizmom postal nov indikator za »merjenje« (ne)pristranosti kodov vednosti in delovanja družbenih institucij, pokazatelj tega, ali ti kodi in institucije dajejo prednost eni skupini posameznikov na račun druge. A vendar »feminizem«, krovni pojem ženskega osvobajanja, ni tako homogen, označuje množico teoretičnih (tudi nasprotujočih si) perspektiv, »pozicij«, smeri in družbeno gibanje. Ali je »feminizem« teorija žensk, teorija o ženskah, ženska teorija ali teorija za ženske? Ali gre za feministično teorijo, feminizme, feministične perspektive, študije spolnih vlog (*gender studies*), študije spolov ali feminizem kot družbeno gibanje?

---

²⁴⁹ Gre za Riley, D. (1988). *Am I That Name?* Macmillan: London.

²⁵⁰ Smart 1995: 223.

Kaj je »feminizem«?

Feminist je predvsem nekdo, ki verjame, da so ženske zaradi svojega spola podrejene.²⁵¹ Feminizem je oblika nasprotovanja socialni, politični ali ekonomski diskriminaciji, ki jo trpijo ženske zaradi svojega spola²⁵² oziroma zavezanost k odpravi moške prevlade, kaže pa se v teoretičnem diskurzu (teoriji) in v družbenem gibanju.²⁵³ Kot akademska manifestacija je relativno mlad, del ponovno oživelega ženskega gibanja v 60. letih prejšnjega stoletja v ZDA in kasneje v ostalih državah zahodnega kulturnega kroga, kot družbeno gibanje pa sega v 60. leta 18. stoletja.

Feministična teorija ni enoten sistem mišljenja. Vsem perspektivam, »pozicijam«, teorijam oziroma smerem je skupno, da (1) izhajajo iz diskriminiranosti žensk v sodobni družbi, kar se kaže v ekonomski deprivilegiranosti, (normaliziranem) fizičnem nasilju, vse do bolj sofisticiranih oblik podrejenosti v spolno pristranih nazorih in naukih (na primer v delih mizoginov Konfucija in Evripida, Schopenhauerja, Nietzscheja, Strindberga, Moebiusa)²⁵⁴ in (2) poskušajo spremeniti diskriminatorne družbene prakse in uveljavljene spolno pristrane kode vednosti.²⁵⁵

Zgodovinsko gledano se je feminizem v zahodnih družbah pojavil v treh emancipacijskih »valovih«. Prvi »val«, v 60. letih 18. stoletja do prve svetovne vojne, lahko razumemo kot odsev na razsvetljsko postavitev subjekta kot osnovnega gradnika liberalne filozofije. Ženske so zahtevale vključitev v to pojmovanje subjekta, kar se je pokazalo v zahtevah po splošni volilni pravici, v zagotavljanju izobraževalnih možnosti, krepitvi socialnih pravic in odpravljanju revščine žensk z zagotavljanjem lastninske pravice. Drugi »val« feminizma v poznih 60. letih v ZDA in v začetku 70. let prejšnjega stoletja v Evropi, je pljusnil vzporedno z gibanjem za državljanske pravice, študentskim gibanjem in gibanjem manjšin. Ta t. i. liberalni feminizem je zahteval popolno družbeno emancipacijo žensk z zahtevo po enakosti pred zakonom, priznanje (ustavne) pravice do izobrazbe, dela, političnega predstavnštva, torej poudaril je priznanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Liberalni feminizem je v veliki meri ohranjal vero v obstoječe družbene institucije in v zmožnosti pravnega boja. Tretji »val« feminizma pa zajema obdobje od 80. let prejšnjega stoletja dalje, ko se kritika pravnega reda nadomešča z nujno de/re/konstrukcijo ženskih identitet, političnih ureditev in družbenih institucij. Pravo je dojeto kot ovira in ne sredstvo emancipacije.

Od zgodovinskih faz feminizma se razlikujejo vsebinske različice feministične vednosti, zaokrožene teoretične pripovedi (narativi) o razlogih za diskriminatorni

---

²⁵¹ Gelsthorpe, Morris 1988: 94.

²⁵² Po Bouchier, D. (1983). *The Feminist Challenge*. Macmillan: London. (Po *ibid.*, s. 94.)

²⁵³ Mansbridge, J. (1995). *What is the feminist movement? V: Feminist Organizations* (ur. M. M. Ferree, P. Y. Martin). Temple University Press: Philadelphia, s. 27–34. (Po Castells 2004: 234.)

²⁵⁴ Tako že Maklecov 1944: 89–115.

²⁵⁵ Oznaka feminizem vsaj v slovenskem prostoru bolj kot na svobodo aludira na geto(izacijo). Glej Jalušič 2000.

položaj žensk in sredstvih njegove odprave:²⁵⁶ (1) empirični feminizem, (2) perspektivni feminizem (*standpoint feminism*) in (3) postmoderni feminizem. Empirični feminizem, ki je nastal v poznih 60. letih prejšnjega stoletja, očita kriminologiji spregled žensk v teorijah o kriminaliteti, kazenskemu pravu pa stereotipno razumevanje spola.²⁵⁷ Perspektivni feminizem z začetka 80. let prejšnjega stoletja problematizira uporabo pojma »ženska« kot univerzalne kategorije. Kritizira modele raziskovanja, ki so se predstavljali kot vrednostno nevtralni, in poudarja raznolikost ženskih izkušenj ter diskurzivno pogojenost naših pojmovanj (vključno spola). Postmoderni feminizem, nastal v 90. letih prejšnjega stoletja, pa izhaja iz spoznanj dekonstruktivistične teorije, lingvistike, strukturalizma in poststrukturalizma. Njegova kritika se nanaša na pojmovanje sebstva in skupinske identitete, kritizira idejo avtentičnega »gledišča« kot nekakšne Arhimedove točke, ki naj bi omogočala vzpostavitev univerzalnih metateorij, in razgalja pojem univerzalne »resnice«.²⁵⁸

Ker feminizem gradi svojo emancipatorno vsebino na problematizaciji razlik med spoloma, je ključno njegovo razlikovanje med spolom in spolno vlogo. To predstavlja pomemben epistemološki rez, ki je omogočil vpogled v mehanizme oblikovanja subjekta in v vzroke podrejenosti, diskriminacije in izkoriščanja žensk. Na njem je feministična teorija osnovala zahteve po spremembah družbenih okoliščin, družbenih institucij in pravne ureditve. To, kar je dotlej štelo za biološki odklon od »naravnega« vedenja Ženske, se je pokazalo kot družbena etiketa odklona od družbene norme, kar je v času in prostoru spremenljivo. Kako torej razumeti spol in spolno vlogo?

---

²⁵⁶ Tako Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press: New York. (Po Smart 1995: 3–11.)

²⁵⁷ Kriminaliteto žensk je obravnaval že »oče« kriminologije Lombroso v *La Donna Delinquente* (1895). Več v Kanduč 1998: 233 in nasl.

²⁵⁸ Feministična teorija združuje še (vsaj) naslednje perspektive: (1) liberalni, (2) radikalni, (3) marksistični, (4) socialistični feminizem, (5) feminizem temnopoltih, (6) ekofeminizem. Več v: Harding, 1987; Burke 2001: 159; Kanduč 1998: 231.

Kaj je spol?

Spol ni biološko in še manj kulturno samo po sebi jasna kategorija. Kaj na primer šteje za »žensveno« in kaj za »možato« vedenje, se v različnih kulturah razlikuje in s časom spreminja. A že na biološki ravni lahko o tem, kaj je »žensko« in kaj »moško«, nastanejo dileme. Pri testiranju spola atletov na olimpijskih igrah, so bile na primer osebe zaradi »kromosomskih nepravilnosti« kljub telesnim značilnostim zatrjevanega spola, ki jih običajno povezujemo z moškim oziroma ženskim spolom, diskvalificirane, ker naj bi bile »dejansko« nasprotnega spola. »Ženske«, ki so imele dodaten Y kromosom, so bile po mnenju zdravstvene komisije »bolj« moški kot ženske (ne glede na spolne organe, težo, mišično maso). Primer kaže, da je razumevanje bioloških razlik med spoloma kot »naravnih« razlik, zgodovinsko pogojeno in spremenljivo. Laqueur²⁵⁹ umešča nastanek razumevanja bioloških razlik med spoloma kot »naravnih« razlik v porazsvetljenski viktorijski čas, ko prinese nastajajoča moderna znanost s seboj dogmo o objektivni naravi, ki jo je mogoče »odkriti« in popisati. Pred razsvetljenstvom je prevladovalo pojmovanje, po katerem so različne anatomske strukture reproduktivnih organov razumeli zgolj v smislu moških genitalij. Ženski reproduktivni organi so bili razumljeni izključno v smislu penisa, razlika naj bi bila zgolj v fizični izoblikovanosti. Ta model enega spola sicer ni bil osnova za razumevanje enakosti med spoloma, kljub temu pa ženske, meni Laqueur,²⁶⁰ niso bile razumljene kot bistveno drugačne. Šele model dveh spolov je prinesel idejo o temeljni razliki, ki naj bi bila naravna in biološko dana.

Spol kot biološka kategorija

V državah zahodnega kulturnega kroga je bilo v 19. in v večjem delu 20. stoletja domnevano, da sta spol (angl. *sex*) in spolna vloga (angl. *gender*) zamenljiva koncepta.²⁶¹ Moški spol (angl. *male sex*) je povzročil moške (angl. *masculine*) lastnosti in vedenje na eni in ženski spol (angl. *female sex*) je povzročil ženske (angl. *feminine*) lastnosti in vedenje na drugi strani.

Takšno razumevanje spola se je odrazilo v razlagah ženske odklonskosti. Biologistično pojmovanje spola, ki je *a priori* določen in obstaja v naravi, je pomenilo, da obstaja vedenje žensk(e), ki je »naravno« in ki odraža »resnično« žensko naravo. To je pomenilo pasivno, ponižno, konformistično vedenje v trdno opredeljenih vlogah hčere, žene in matere. Odklone v vedenju so iskali v naravi, kar je v razlagah ženske odklonskosti vodilo v biološko-pozitivistične razlage. Deviantne ženske naj bi zato

---

²⁵⁹ Laqueur, T. (1987). *Orgasm, generation and the politics of reproductive biology*. V: Gallagher, C.; Laqueur, T., eds., *The Making of the Modern Body*, London: University of California Press. (Po Smart 1995: 104.)

²⁶⁰ *Ibidem*.

²⁶¹ Slovenski prevod angleškega *sex* in *gender* nekateri avtorji prevajajo drugače: *sex* kot »rod« ali »naravni spol«, tako da biti »ženskega rodu« pomeni imeti določeno anatomijo, *gender* pa kot »spol«, kar pomeni biti predmet množice domnev in imeti posebno vlogo.

nasprotovale primarno biologiji (tj. njihovi »naravni« pasivnosti) in šele v drugi vrsti družbenim konvencijam. Ker naj bi spolno vlogo ženske določala že biologija, je tudi odstopanje od spolne vloge moralo pripadati sferi biologije. Ženska, ki se ne vede v skladu z (sicer implicitno predpostavljeno in nerefektirano) žensko »naravo«, ima naravne (biološke) motnje. Odstopanja od »prave« ženske narave so bila primarno razumljena kot norost (»*mad not bad*«), sekundarno pa kot zločin – pojava norosti in zločina sta bila razumljena kot simptoma, ki kažeta na isto (patološko) biološko osnovo, le izražata se na različni način.

V skrajni konsekvenci je pomenilo, da imajo ženske, ki se vedejo tako kot po družbenih normah pritiče moškim (maskulino), biološke moške lastnosti.²⁶² Kršitev družbenih norm (tj. normativnih pričakovanj vezanih na spolne vloge) je tako pomenila odklon od bioloških zakonov. V zgodovini biološkega pozitivizma je znano, da se je kljub temu nesmislu, da je kršitev v registru družbenega avtomatično pomenila odklon v registru narave/biologije, iskalo (in tudi našlo!) biološke kriminogene dejavnike v najrazličnejših bioloških značilnostih prestopnic (na primer v hormonih, genih, nevrološkem funkcioniranju možganov, PMS sindromu) in da so bile v vsej zgodovini preučevanja »kriminalitetnega vprašanja« biološke pozitivistične razlage kriminalitete še posebej trdovratne pri pojasnjevanju in institucionalni obravnavi odklonskosti žensk.

Osredotočanje na biološke vzroke kriminalitete je vodilo v zaničanje popolne ženske racionalnosti in svobodne volje, posledično tudi krivde in kazenske odgovornosti.²⁶³ Zanimarilo je možnost, da bi lahko bilo delinkventno ravnanje povsem racionalno v okviru danega družbenega položaja žensk. Žensko aktivnost so lahko pojasnile le želje, impulzi, instinkti – »biološka platforma«. V analizi vzrokov kriminalitete žensk so bile družbene okoliščine zanemarjene in omejene na sprožilce patogenih bioloških predispozicij. Temu so ustrezala tudi kriminalitetnopolitična napotila: kriminaliteto je mogoče odpraviti z odstranitvijo bioloških stigmat in ne morebiti s korenitimi spremembami družbenih okoliščin. Zlo korenini v biologiji in tam ga je potrebno »zatrčiti«, kar je vodilo v zaščitniško in paternalistično obravnavanje žensk.

Spol kot odraz biologije in spolna vloga kot odraz kulture

Oakley (1972)²⁶⁴ je bila prva, ki je enotnost spola (angl. *sex*) in spolnih vlog (angl. *gender*) razrahljala in med njima ustvarila razliko. S študijem različnih kultur je ugotovila, da to, kar šteje za »moško« vedenje ali to, kar štejejo za »moške« lastnosti, izredno variira med različnimi kulturami, in narobe, da je to, kar šteje za »ženske« lastnosti in vedenje, v različnih kulturah pojmovano povsem različno in tudi povsem kontradiktorno. Spol je definirala kot »biološki spol« (angl. *male, female*), spolno vlogo pa kot maskulino ali feminilno (angl. *masculinity, femininity*). Spol se nanaša na

---

²⁶² Smart 1995: 21.

²⁶³ Po Morrissey 2003: 21.

²⁶⁴ Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. London: Temple Smith. (Po Smart 1995: 101.)

biološke značilnosti, spolna vloga pa označuje družbene, kulturne, psihološke značilnosti, ki niso prirojene, temveč posredovane s kulturo v socializaciji posameznika/ce.

Spol kot biološka danost ali biološka kategorija, v katero smo vrojeni in ki jo določijo kromosomi in hormoni, je bil odtlej razumljen kot predkulturalna baza, neobremenjena z zgodovino, jezikom in družbo. Je nekaj, na kar delujejo kulturne sile, ki na to prilepijo normativna pričakovanja v zvezi z vedenjem in (samo)dojemanjem. Medtem ko je bil spol še vedno pojmovan kot *a priori* dan, pa so bile spolne vloge dojete bolj fluidno. Kaj šteje za maskulino ali feminilno se v času in prostoru spreminja, zamenjuje, prehaja iz različnih oblik vedenja in ni v ničemer vezano na telesne znake. Kaj šteje za žensko, je torej družbeno oblikovana matrica normativnih pričakovanj in (samo)dojemanj, »ženskost« ni nekaj logičnega in določenega z naravo – je kulturni fenomen in (po mnenju feministične teorije diskriminatorna) pozicija v družbeno-kulturni mreži, ki se lahko (ali tudi ne) navezuje na biološki spol. Ideja ženskosti je ženski vsiljena od zunaj, ali kot meni Simone de Beauvoir: »Ženska se ne rodi: ženska to postane.«²⁶⁵ To postane s samonadziranjem, v katero je primorana in ki postane pri »dobro vzgojenemu dekletu« njena druga narava, ki uniči vso spontanost. Tako ženskost pomeni predvsem izkazovanje nezmožnosti, neznatnosti, pasivnosti in pohlevnosti.²⁶⁶

Psihoanalitična teorija gre pri tem poudarjanju kulturne pogojenosti ženske spolne vloge še dlje. Lacan meni, da »Ženska ne obstaja«. To seveda ne pomeni, da ne obstaja ženski biološki spol, temveč da je Ženska (kulturno proizvedena spolna vloga) naša fantazma. Natančneje, da Ženska zaradi drugačne narave seksualnosti, nikoli ne more biti v celoti izražena (»vpotegnjena«) v simbolni (jezikovni) red, da vedno uhaja simbolizaciji. Ženski *jouissance* ni mogoče ujeti s simbolnim aparatom, zato Ženska tudi nikoli »ni vsa«. Ker vedno obstaja del, ki uhaja simbolizaciji, Ženska univerzalna pozicija ne obstaja.

»Lacanova« psihoanaliza tudi seksuacijo ne razume v smislu izgube drugega spola, kot izhaja iz jungovskega mita, tj. da smo pri vstopu v družbeno-simbolno mrežo izgubili svoj drugi spol in zato vse življenje moški kopirni po svojem komplementarnem ženstvenem dvojniku, da bi bil zopet cel, in narobe (animus – anima). Žižek²⁶⁷ meni, da bi bilo napačno domnevati, da izgubimo drugi spol in smo zato ne-celi, temveč, da smo izgubili svoj lastni spol, zato da bi znova to postali. Izguba, ki jo mora ženska domnevati, zato da bi postala ženska, ni odpoved moškosti (kot bi šel jungovski mit), temveč je izguba, meni Žižek,²⁶⁸ ki ji preprečuje, da bi polno postala ženska – »ženskost« je maškarada, maska, ki nadomešča neuspeh postati ženska: »entiteta lahko *postane* X, le v kolikor se mora odpovedati temu, da *je* X«.

Seksualna razlika za lacanovsko psihoanalizo zato ni nekaj na ravni simbolnega, kar bi dalo obema spoloma pozitivno identiteto, ki bi bila določena v razmerju do drugega spola. Psihoanalitično gledano gre za izgubo, a za skupno Izgubo, zaradi katere

---

²⁶⁵ Beauvoir 1999: 13.

²⁶⁶ Po Beauvoir 1999: 88–89.

²⁶⁷ Po Žižek 1999a: 272.

²⁶⁸ Žižek 1999a: 272

ženska nikoli ni zares ženska in tudi moški nikoli ni zares moški; »maskulina« in »feminilna« pozicija sta zgolj dva načina soočenja s to inherentno izgubo. Povedano drugače: pri spolni razliki po Žižku²⁶⁹ ne gre za direktno ujemanje s kontingentno družbeno-simbolno oblikovanostjo spolne vloge. Seksualna razlika je nekje »vmes«, ni biologija in tudi še ne popolnoma prostor družbeno-simbolnega oblikovanja. Ta »rez«, ta obstoj spolne razlike nekje vmes, kaže na luknjo/zarezo med Realnim in kontingentnimi številnimi načini njegove simbolizacije. Torej način, kako simboliziramo seksualnost, ni določen že z naravo, temveč je rezultat kompleksnih in kontingentnih družbeno-simbolnih bojev moči. Toda ta prostor kontingentne simbolizacije mora biti podkrepjen z rezom, ki ga Lacan imenuje »simbolna kastracija«. »Maskulina« in »feminilna« pozicija sta torej odgovor na to, kar sta oba spola izgubila v »simbolni kastraciji«. ²⁷⁰ To, kar pri simbolni kastraciji ostaja zunaj, nesublimirani del, je ravno libido, Lacanova *lamella*, nemrtvi »organ-brez-telesa«. ²⁷¹ Neseksualizirani libido, ki ni ne moški in ne ženski, je to, kar sta oba spola izgubila ob vstopu v simbolno. To izguljeno zato ni komplementarna polovica, temveč aseksualen tretji objekt – mitična aseksualna Enakost, ki še ni označena z rezom seksualne razlike.

Problema pri tako pojmovanem spolu in (povsem kontingentni) spolni vlogi pa sta bila dva. (1) Dihotomna zoperstavitev spola in spolne vloge je v feministični teoriji vodila v nepomirljivo debato o enakosti in različnosti: ali smo si moški in ženske v bistvenem podobni ali smo si v bistvenem različni? Ta razprava je vodila v dva zaključka: da smo si v bistvenem podobni in je zato potrebno ženske obravnavati tako kot moške, ali da smo si v bistvenem različni in je ženske potrebno obravnavati povsem drugače. (2) Razlikovanje med spolom in spolno vlogo je pojem ženstvenosti (feminilnosti) in posledično moškosti (maskulinosti) vrglo s tečajev: spolna vloga je postala prosto lebdeča in ni v ničemer vezana na biološki spol. Kljub temu pa je kmalu postalo nenavadno, kot se je v *Gender Trouble* spraševala Judith Butler, ²⁷² da se kljub dvema spoloma (*sex*), oblikujeta zgolj dve spolni vlogi (*gender*) in ne multiple in raznolike spolne vloge. Dejstvo, da so lahko nekateri moški feminilni in nekatere ženske maskuline v svojih spolnih vlogah, ni postavilo pod vprašaj binarnega režima spolnih vlog. Nenavadno je torej to, da glede na to, da je spolna vloga družbeni produkt in je teoretično možna plejada različnih spolnih vlog, obstajata zgolj dve.

Spol in spolna vloga kot družbeno-kulturni proizvod

Za zgodnjo feministično teorijo je bila kategorija žensk dojeta kot enotna in očitna, kasnejša feministična teorija pa je opozorila na napačnost tega pojmovanja žensk kot enotne in vnaprej dane kategorije. Feministke iz delavskega razreda in temnopolte feministke so opozorile, da feminizem govori le o belih, premožnih ženskah iz srednjega razreda, ki živijo v družbah zahodnega kulturnega kroga. Izkušnje žensk so

---

²⁶⁹ Žižek 1999a: 275.

²⁷⁰ Žižek 1999a: 272.

²⁷¹ Žižek 1999a: 267.

²⁷² Butler 1991: 7.

izjemno raznolike, feminizem, kot so ga poznale, pa je poudarjal izključno izkušnje enih in zanemarjal izkušnje drugih (skupin) žensk. Feministke, ki so izhajale iz spoznanj postmodernistične in poststrukturalistične teorije, pa so opozorile, da tudi kategorija ženske ni očitna in sama po sebi umevna.

Kritika reprezentativnosti je bila posledica tega, da so zgolj nekatere ženske govorile v imenu vseh. Kritika je na statistični ravni prepričljiva, a je morda teoretično manj zanimiva od kritike, ki izhaja iz dekonstruktivističnega obrata v razumevanju tega, kar človek sploh lahko spozna.

Dekonstruktivistična teorija izhaja iz pojmovanja, da ni realnosti »tam zunaj«, realnosti, ki bi ne bila že posredovana z jezikom in kulturo. Klasična filozofija je namreč izhajala iz razumevanja, da označenec (*signified*) predhodi označevalcu (*signifier*).²⁷³ V skladu s tem je biološki spol dan z naravo in besede nanj nimajo vpliva – zgolj poimenujejo to, kar je že »tam zunaj«, v »naravi«. Izhajajoč iz dekonstruktivističnega obrata, da je označevalec (znak, jezik) šele tisti, ki postavi/naredi označenca za resničnega, pa Judith Butler v *Gender Trouble*²⁷⁴ pravi, da je dihotomija med naravo in družbo, ki se na področju razumevanja spola odraža v dihotomiji med spolom (*sex*) in spolno vlogo (*gender*), napačna. Tudi narava je namreč diskurziven konstrukt. Kaj šteje za narav(n)o, ni nekaj, kar naj nam bi bilo neposredno dostopno brez posredovanja jezika (simbolno-kulturne matrice) oziroma nekaj, kar naj bi bivalo »tam zunaj«, neodvisno od našega »pogleda«. Razlika med spolom in spolno vlogo, na kateri je slonela feministična kritika, zato ni bila več prepričljiva demarkacija.²⁷⁵ To, kar štejemo za narav(n)o, je vedno že »kontaminiramo« z našim razumevanjem in jezikom. Od številnih dejstev, ki so »tam zunaj«, v skladu z našimi omejenimi zmožnostmi zaznavanja in spoznanja vzamemo zgolj nekatera od njih in jih razglasimo za »naravna«. Domneva, da seksualne razlike obstajajo v resničnem (tj. jezikovno neposredovanem) svetu in jih zgolj opisujemo in jim podeljujemo imena, se je izkazala za napačno. Ne obstaja »naravna«, pred-jezikovna eksistenca ali realnost, ki je »tam zunaj«, na katero bi se obračali, kot da bi bila zunaj kulture. Naravnih seksualnih razlik ni preden niso ozaveščene v jeziku in ta jezik je konstitutiven za našo subjektivno vzpostavljanje kot žensk oziroma moških. Spol je dosežek (in ne *a priori*na entiteta) spolne vloge, je »zgjolj« predstava/igra (angl. *performance*).²⁷⁶ Butler je zato zaključila, da nismo »seksualizirani« z naravo (tj. da nas narava ne determinira s spolom) in da se potem v kulturi tej naravni razliki pripiše določen kulturni pomen (na primer kaj šteje za feminilno), temveč da smo v procesu, ko se nam pripisuje spolna vloga hkrati tudi seksualizirani.²⁷⁷

Domnevne »naravne« razlike med spolom in spolnimi vlogami so s tem padle in bile v celoti iztrgane iz primeža »logične nujnosti«. Dihotomno razumevanje razlik med

---

²⁷³ Derrida, 1994.

²⁷⁴ Butler 1991: 105.

²⁷⁵ Butler 1991: 9.

²⁷⁶ Od tod pojmovanje teorije Judith Butler kot teorije o performativnem oblikovanju spolne vloge: subjekt se vzpostavi skozi performativne disciplinatorne prakse.

²⁷⁷ V originalu: »We are not sexed by nature and then gendered by culture... In the process of being gendered we are also sexed.« (Po Smart 1995: 9.)

spoloma kot nekakšnih naravnih in večnih razlik, ki predhodijo kulturi in družbeni skonstruiranosti, se je izkazalo za napačno in je v končni fazi zadelo tudi enotno kategorijo (zatiranih in viktimiziranih) žensk. Butler gre tako, ne glede na zrelativiziranje enotne kategorije ženske in s tem implicitno tudi zrelativiziranja feminističnih političnih zahtev, do konca. Koalicija žensk žrtev se v tej luči prikaže kot teoretično sporna, saj ni mogoče enoznačno opredeliti ženske in ženstvenosti nasploh, ki ji domnevno dominira moški in moškost.

Glavna kritika, ki jo postmoderni feminizem odtlej naslavlja na dotlejšnjo feministično teorijo je, da je z opozarjanjem na ženske izkušnje in jemanjem kategorije ženske za samo po sebi umevne, perpetuirala in potrjevala dualizem moškega in ženske. Ženska je lahko v tej strukturi dihotomnega obstojala kot zgolj konceptualni negativ moškega. Teh razlik feministična teorija, ki izhaja iz nepreizpraševane kategorije ženske, ne more zaobiti, saj vsakič, ko izkušnjo ženske vzame kot za dano in samo po sebi umevno, potrdi kategorijo ženske in s tem pade nazaj v konceptualni okvir dihotomne strukture moškega in ženske.²⁷⁸ Sklicevanje na neko žensko »Bistvo« zato zgolj navidezno daje osnovo ženskemu uporju moškemu simbolnemu redu, saj to sklicevanje hkrati potrjuje ženskost kot vnaprej dano entiteto.

Ker ni neke ženske »narave«, ontološkega pojma Ženske, kje je potem mesto, s katerega bi bil možen upor zoper maskulinizirani simbolni red? Ali je feministični boj zoper moško dominacijo potemtakem obsojen na nesupeh? Lacanovska psihoanaliza ponuja odgovor in Žižek²⁷⁹ meni, da po eni strani sicer ni nobenega predobstoječega pozitivnega Telesa, tj. telesa, ki bi ne bilo osmišljeno z jezikom/kulturo in kamor bi lahko ontološko umestili upor zoper disciplinsko oblast. A to je ravno razlog, da je upor proti obstoječi stavbi moči sploh možen. Izhajajoč iz Heglovega pojmovanja,²⁸⁰ da zatiralna sila sama generira oblike upora, pravi, da »represivni« disciplinski mehanizmi sami odprejo mesto za odpor, v kolikor že sami generirajo presežek v svojem objektu. Torej, če patriarhalno prizadevanje po brzdanju in kategorizaciji feminilnosti samo generira oblike upora, to odpira mesto ženskega upora, ki ni več upor na račun spodaj ležeče »prave« Ženske narave, temveč postane upor aktiven princip v ekscesu nad zatiralno silo. Ontološka očrnitev ženske in reduciranje ženske na zgolj »simptom moškega« (utelešenje moške fantazije) je zato bolj subverzivno (če je odkrito priznано in sprejeto) kot pa neposredno zatiranje ženske avtonomnosti.²⁸¹

Kako globoko (v epistemološkem smislu) se feministična teorija »zarezuje« v to, kar vemo, in kako se videz spolne nevtralnosti in abstraktnosti obstoječih kodov vednosti (tj. kazenskega prava in kriminologije) in delovanja družbenih institucij (tj. kazenskopravnega sistema) oziroma slepota za spol (*gender-blindness*) konkretno kaže?

---

²⁷⁸ Smart 1995: 82.

²⁷⁹ Žižek 1999a: 254.

²⁸⁰ Heglova dialektika gospodarja in sužnja kaže na naslednji paradoks: suženj je vedno bolj suženj, (bolj) ko dojema lastno pozicijo kot pozicijo avtonomnega agenta. Žižek 1999a: 257–258.

²⁸¹ Žižek 1999a: 255.

Feministična kritika znanosti

Feministična teorija je najbolj daljnosežna v delu, ki se nanaša na kritiko obstoječih kodov vednosti, za katere zatrjuje, da so spolno preddoločeni (angl. *gendered*) oziroma slepi za spol (angl. *gender-blind*). S tem se loteva tega, kar Gouldner²⁸² imenuje področne domneve znanosti (angl. *disciplin's domain assumptions*), ki so globoko ukoreninjene v način, na katerega gledamo na svet in ki jih jemljemo za »naravno« dane in samoumevne. Gelsthorpe in Morris²⁸³ merita na področne domneve znanosti s pojmom »akumulirane modrosti«, ki jo skuša feminizem pretresti. Sprašujeta se, zakaj je vednost oblikovana tako, kot je, katerim interesom služi, kakšni so načini vzdrževanja vednosti o ženskah in kako se ta vednost v družbeno-simbolni mreži prenaša. Tudi Smart²⁸⁴ izhaja iz predrazumevanja, da opazovanje »dejstev« ni nikoli »čisto« oziroma brez subjektivnih primesi. Sam obstoj »dejstev«, njihovo opazovanje, opis in še toliko bolj razumevanje, ni mogoče brez predkonceptualizacije oziroma »vednosti, ki je vedno že proizvod nekih sredstev produkcije vednosti«. Razlage, ki ne upoštevajo spolne »obarvanosti« (»preddoločeni«), so zgolj nereflektirane oblike teoretiziranja, ki pod masko »znanstvenosti« implicitno slonijo na drugih oblikah vednosti (zlasti nereflektirani »zdravi pameti«).

Feministična teorija je v tem pogledu epistemološka kritika in metapripoved (*metanarativ*) o (*mainstreamovskih*) znanstvenih disciplinah, pri čemer seveda ni bolj objektivna ali nevtralna, temveč tudi sama tvori svoje lastne pripovedi (narrative).

Feministična kritika znanstvene objektivnosti

Po feministični teoriji je posledica izključenosti žensk iz izgradnje ideologije, vednosti in kulture ta, da njihove izkušnje, interesi in načini spoznanja sveta niso utelešeni v organizaciji vladanja niti v sistematičnem razvoju vednosti. Gelsthorpe in Morris²⁸⁵ menita, da so bile ženske izključene iz družbeno etabliranih oblik vednosti kot proizvajalke/nosilke/subjekti vednosti in kot objekti vednosti. Spender²⁸⁶ meni, da so večino znanja v zahodni družbi proizvedli moški, ki so navadno postavili svoje razlage in sheme, potem pa drug pri drugem preverjali in jamčili za pravilnost in točnost svojih pogledov na svet. To, kar velja za vednost v takšnem režimu, zato nujno odraža enostranske interese in »pogled« moških, čeprav se ta vednost prikazuje kot univerzalna, nevtralna in objektivna.²⁸⁷

---

²⁸² Gouldner 1973.

²⁸³ Gelsthorpe, Morris 1988: 98.

²⁸⁴ Smart 1995: 23.

²⁸⁵ Gelsthorpe, Morris 1988: 95.

²⁸⁶ Spender 1981: 2–4.

²⁸⁷ Gouldner označi doktrino o znanstveni objektivnosti v sociologiji (kar velja *mutatis mutandis* za kriminologijo in kazensko pravo) za mit, ki služi znanstvenim elitam: carstvo objektivnosti je carstvo *episteme*, *wahrheita*, *raisona* resnice, ki je bila vedno nekaj več od gole informacije, je »carstvo svetih v družboslovni znanosti«. Gouldner 1973: 32, 71. Podobno meni

Feministični argument o neobjektivni naravi (etablirane) vednosti ne izhaja zgolj iz empiričnih dejstev o podzastopanosti žensk v organizaciji vladanja in v sistematičnem razvoju vednosti. Glavna teza perspektivnega feminizma je, da so vse meta- ali totalizirajoče teorije, ki vsiljujejo uniformno perspektivo in zanemarjajo raznolikost ženskih (in moških) subjektivnosti, popačene. Koncept (oziroma pripoved) o eni (enotni) realnosti, ki izvira iz »perspektive univerzalizma gospodarja«, je napačna.

Kaj lahko danes storimo za vključitev ženskega »pogleda« v razumevanje »tega, kar je«, ne da bi pri tem padli v revizionizem? Kako naj ob zavedanju, da ni »tretjega« in nevtralne točke »pogleda«, izvedemo integracijo moškega in ženskega?

Po mnenju Sandre Harding²⁸⁸ v bistvu tovrstna združitve ni mogoča. Položaj ženske je shizofren, ker ženska zaseda hkrati mesto »Druge«, nepopolne in izvržene članice iz družbe na eni in mesto vdružbljanja na drugi strani. Ker ženska zaseda položaj nekje na kontinuumu med družbo (kulturo) in naravo (biologijo), razvije sposobnost reflektiranja lastnega družbenega položaja in hkrati tudi družbenega položaja (perspektive) moškega. Harding zato sklepa, da je ženska vednost bolj objektivna od moške. Ženska logika zaobseže več subjektivnih pozicij (in ne zgolj lastne), zato bi jo bilo treba v celoti nadomestiti z moško.

Dorothy Smith²⁸⁹ prav tako izpodkopava idejo o nevtralni, univerzalni in objektivni vednosti. Prevladujoča vednost je po njenem mnenju specifična, spolno določena in subjektivna. Te spolne preddoločenosti ni mogoče preoblikovati z vključevanjem žensk v teoretične kode znanja. Meni, da samo zatirana skupina lahko vidi vso »resnico« sistema. Nosilci patriarhalnosti ne morejo uvideti te »resnice«, ker je njihova perspektiva odvisna od nujnega, a nevidnega dela žensk. Samo ženske imajo uvid v delovanje patriarhalnih razmerij, ker so one tiste, ki opravljajo delo, ki ta razmerja podpira. Delo, ki v patriarhalnih družbenih razmerjih bremeni ženske (na primer gospodinjska opravila, vzgoja otrok), je nevidno, a sistemsko nujno, brez njih moški ne bi mogli zasedati položajev, ki so razbremenjeni teh nalog in posledično tudi ne konceptualizirati sveta na sedanji način. Ženske zato ne le vidijo svet drugače, temveč so edine, ki vidijo vso resnico patriarhalnih družbenih odnosov.

Problem perspektivnega feminizma obeh avtoric je, da obrača hierarhijo med moško in žensko vednostjo in da v bistvu ostaja esencialističen. Kaj naj šteje za žensko in moško izkušnjo, je pri tovrstnem vztrajanju na domnevno enotnih perspektivah povsem nevprašljivo. To, kar je »ženska«, in to, kar je »moška« družbena (!) izkušnja, določa biologija, zato imajo vsi moški na eni in vse ženske na drugi strani enako perspektivo in izkušnje. Kar je seveda problematično, saj je težko vnaprej izključiti, da nekateri moški oziroma oblike moškosti, ki se odmikajo od kulturno dominantne ali

---

Bauman, da je bila odstranitev vrednot iz znanosti in njihovo odrinjenje na področje subjektivnega (ker je pomenilo zlasti v domeno poljubnega) ena glavnih značilnosti modernega razumevanja znanosti. Gre za sestavine moderne, ki se na področju znanosti poleg izgona vrednot kažejo v razvoju instrumentalne racionalnosti, poudarku na tehničnem znanju in pretenzij po objektivnosti. Bauman, 2006.

²⁸⁸ Harding 1991: 3.

²⁸⁹ Smith, D. (1988). *The Everyday World as Problematic*. Open University Press: Milton. (Po Smart 1995: 75.)

hegemonske oblike moškosti, lahko v enaki meri (ali še bolj) izkušajo položaj družbene »drugosti« ali izvrženosti. To pomeni, da ta »nehvaležni« družbeni položaj tudi moškimi omogoča refleksijo lastnega položaja in položaja hegemonске oblike moškosti. Ne nazadnje perspektivni feminizem implicitno vzpostavlja in vzdržuje hierarhijo vednosti tudi med samimi ženskimi perspektivami.²⁹⁰ Tovrstno stališče zavrača vse oblike (ženske) vednosti, ki niso dosegle določene stopnje kolektivizacije in politične angažiranosti.

Feministična kritika koncepta racionalnosti

Racionalnost utemeljeno štejemo za temeljno »področno domnevo« moderne znanosti, ki je koncept z lastno zgodovino, nastal v določenem zgodovinskem trenutku z določenim namenom. Splošna in univerzalna racionalnost je legitimirala napad na družbene neenakosti in oblike izkoriščanja v *ancién regimu* – in seveda, kot je pokazal Foucault, neizogibno pripravila teren za nove oblike podrejanja – tudi glede na spol, trdi feministična teorija.

Na univerzalnem in splošno veljavnem konceptu racionalnosti se je v 18. stoletju gradila nova stavba človeškega reda. Na razumu utemeljen kartezijanski duh je prepojil vsa področja duhovnega ustvarjanja: literaturo in moralo, politiko in družboslovje. Razum, kot nam ga odkriva Descartesov *Discours*, ni dogmatičen traktat, marveč razgovor, v katerem se avtoriteta umakne prepričevalnosti argumentov, dostopnih vsem, ki so zdrave pameti.²⁹¹ Kvaliteta tega razuma je jasnost, ki predpostavlja povsod enako razširjenost razuma, ali kot meni Descartes: »Zdrava pamet je tista stvar, ki je na svetu najboljše razdeljena.«²⁹² Takšno razumevanje racionalnosti je bila osnova moderne znanosti.

Racionalnost zahteva dvoje:²⁹³ da se znebimo predanosti kakšni od tekmujočih se teorij o racionalnosti in hkrati, da se odmislimo (abstrahiramo) iz posameznega družbenega razmerja. A na primer MacIntyre²⁹⁴ dvomi, da bomo na ta način prišli do nevtralnega, neodvisnega in univerzalnega gledišča. Zanj je ta postopek doseganja racionalnosti sporen, ker zahteva po nezainteresiranosti predpostavlja privrženost specifičnemu tipu pravičnosti, ki izhaja iz liberalnega individualizma, in ga šele skušamo utemeljiti. Po drugi strani pa koncept tovrstne idealne racionalnosti spregleda neizogibnost zgodovinske in družbene predločenosti niza racionalnih načel. Racionalnost je nerazdružljiva od intelektualne in družbene tradicije, v kateri se

---

²⁹⁰ Smart 1995: 43, 98.

²⁹¹ Furlan 2002: 226 in nasl.

²⁹² Ibid., s. 228.

²⁹³ MacIntyre 1988: 7–8.

²⁹⁴ Ibid., s. 3.

uteleša.²⁹⁵ Tako kot obstajajo različne tradicije poizvedovanja in preizpraševanja, obstaja tudi več »vrst« racionalnosti in ne zgolj ena sama.²⁹⁶

Zgodovinskost racionalnosti izhaja tudi iz Eliasove²⁹⁷ teorije civiliziranja, ki racionalnost umesti v proces napredujočega »pokulturnenja« človeka. Spremembe, ki se zgodijo na ravni družbenega, se nujno odražajo na ravni psihičnega, in racionalnost je zanj logičen psihični nasledek modernih družbenih sprememb: večje razčlenjenosti družbe, množenja družbenih funkcij in vedno večje delitve dela. Za nemoteno delovanje spleta vedno bolj razpršenih družbenih funkcij so potrebni vedno bolj kontrolirani posamezniki, ki morajo prilagoditi svoje vedenje drugim, se vesti bolj diferencirano, enakomerno in stabilno, kar zahteva večje uravnavanje čustev, spremenjeno doživljanje, višanje pragu sramežljivosti in neprijetnosti, večjo samoregulacijo in ravnanje na »dolgi rok«. To pomeni, da se širi miselni prostor in spodbuja razvoj racionalnosti.

Feministična teorija dodaja k tovrstnim (zgodovinsko umeščenim) oblikam razumevanja racionalnosti, da racionalnost tudi spolno ni nevtralna. Koncept racionalnosti, kot ga poznamo, ponazarja moški (*masculine*) način razmišljanja, ženski načini mišljenja pa so degradirani. Lloyd²⁹⁸ analizira teorije racionalnega subjekta, kot implicitno izhajajo iz učenj različnih zahodnih filozofov od Aristotela do Sartra, in ugotavlja, da kljub izredni raznolikosti posameznih teoretikov, iz njihovih del izhaja precej poenotena slika subjekta: neodvisnost, racionalnost, avtonomija, ločenost od drugih, svoboda, odgovornost, sposobnost odločanja in izključno moški spol. Njen zaključek je, da so v teh delih zgolj moški priznani kot subjekti, medtem ko so ženske skoraj popolnoma izpuščene iz razprav o subjektivnosti.

Razlog te redukcije ženske se skriva v biologističnem pojmovanju ženske v zahodni tradiciji, dejstvu, da je Ženska vedno razumljena (koncipirana) kot telo.²⁹⁹ Problem enačenja Ženske s telesom pa je v tem, da je telo v zahodni filozofski tradiciji obravnavano pretežno pejorativno. Dojeto je kot nečisto, atavistično in neracionalno, kot mehanizem, ki ga intelekt sicer uporablja, a ki ga mora naposled transcendirati.³⁰⁰ Ta »redukcija« Ženske na telo je tista, ki Žensko izvzrže iz sfere racionalnega, saj je telo označevalec seksualnega (pod vplivom religije pojmovanega kot nekaj, kar je *apriori* »umazano«) in biološke reprodukcije. Vendar, kaj kaže danes storiti, kako ženske (pogled, interese) pritegniti v »falocentrično« znanost?

Na splošno je rešitev, ki jo ponuja feministična teorija, rekonstruirati spolno predoločene kode vednosti (1) z vključevanjem žensk v obstoječe teoretične kode znanja, (2) z razvijanjem novih teorij in (3) z revitalizacijo akumuliranega znanja. Po

---

²⁹⁵ Na primer, Cerar opredeljuje racionalnost v avtentičnem smislu kot miselno dejavnost, ki je vedno pogojena z iracionalnimi (izven-razumskimi) dejavniki. Po Cerar 2001: 113.

²⁹⁶ Glej »vrste« racionalnosti v *ibid*, s. 114–129.

²⁹⁷ Elias 2001: 399 in *nasl*.

²⁹⁸ Lloyd, G. (1993). *The Man of Reason: Male and »Female« in Western Philosophy*. Routledge: London. (Po Morrissey 2003: 32.)

²⁹⁹ Smart 1995: 221–222.

³⁰⁰ Schneider na primer meni, da si človeška civilizacija s pehanjem za transcendenco telesnega in čutnega spodrezuje nekatera bistvena področja lastne izkušnje. Schneider 2004: 210.

drugi strani nekatere feministke do znanosti niso tako kritične. Balibar v eseju *Ali obstaja ženska znanost?*³⁰¹ sicer meni, da znanost ni čista intelektualna in raztelesena aktivnost, vendar bi bilo, po njenem mnenju, za žensko gibanje izredno nevarno, če bi trdilo, da je znanost zgolj izraz specifičnih interesov brez univerzalne veljave. Zavračanje znanosti bi se lahko prehitro obrnilo v zavzemanje za to, naj ženske ne vstopajo v znanost. Tudi to namreč predpostavlja, da ženska in znanost nista kompatibilni. Vendarle pa Balibar na koncu priznava slabosti znanosti, saj meni, da ženske lahko osvobodijo znanost iz oklepa scientizma, v katerega je trenutno ujeta: gibanje za osvoboditev žensk je lahko hkrati tudi gibanje za osvoboditev znanosti.

Le Doeuff³⁰² najde rešitev v intuiciji, v kateri prepozna ženske principe, in način »mišljenja«, ki v zgodovini ni bil vedno omalovaževan. Descartes, opozarja, je intuicijo pojmoval kot »koncept čistega in pozornega uma«, teorija kogita je v bistvu takrat pomenila to, da je kogito brezspolen, da v njem obstaja možnost za osvoboditev žensk izpod patriarhalnega jarma. Za Rousseauja je bila intuicija oblika božanske vednosti, neposredna, ki ni potrebovala argumentiranja. Šele Hegel je intuicijo degradiral na nezavedno in neproduktivno formo mišljenja. Odtlej je bila pripisana ženskam in velja za neverodostojno, nepreverljivo in neprepričljivo.

Feministična kritika nosilca vednosti

Poglavitna implicitna predpostavka moderne znanosti je obstoj nosilca vednosti, kartezijanskega subjekta, od katerega naj bi izhajala vsa aktivnost in misli. Ta subjekt naj bi obstajal že *a priori*, dan naj bi bil z »naravo« in obstajal zunaj kulture. Razumljen je kot statično gibalno aktivnosti in določevalec kulture.

Od 19. stoletja dalje so se z znanstvenim pozitivizmom začele upoštevati nekatere empirične razlike, a model človeškega bitja je ostajal enak: eden, edinstven, sam in odrasel, aktiven racionalni moški zahodnjak. Različnost je bila zaznana, a zasnovana hierarhično.³⁰³ V perspektivi enega modela človeka so bile razne osebne okoliščine, od starosti, rase, kulture in spola, nujno pojmovane kot odstopi od norme. Tako Simone de Beauvoir v *Drugem spolu* meni:³⁰⁴

»Moški je norma, zakon, model, ženska je odklon od norme, novela zakona, odtis modela. Poseben položaj ženske je že v samem izhodišču, v uvodni ugotovitvi, v predpostavki. Ženska je Drugi: Določena je glede na moškega in se razlikuje glede nanj, ne pa on glede na nanjo; ona je nebitveno nasproti bistvenega. On je Subjekt, on je Absolutno; ona je Drugi.«

Feminizem zato naslavlja na zahodno filozofijo očitek, da je subjektivnost, na kateri temelji, spolno preddoločena (*gendered*), da model človeka obsega singularnega, posameznega in historičnega moškega. Tovrsten filozofski subjekt je zreduciral

---

³⁰¹ Balibar 2004: 320.

³⁰² Po Le Doeuff 2004: 298.

³⁰³ Po Irigaray 2004: 83.

³⁰⁴ Beauvoir 2000: 447.

Drugega na odnos do samega sebe – njegovo naravo, njegov univerzum, njegovo dopolnilo, njegovo projekcijo, njegovo sredstvo... – znotraj njegovega sveta in horizonta. Skratka, zahodna kultura in filozofija sta enosubjektivni, enospolni in zato patriarhalni in falocentrični.

Ta kritika feministične teorije ima konkretne pravno-politične učinke. Po mnenju Irigaray³⁰⁵ je demokratičnost zahodnih družb močno vprašljiva, če obe spolni vlogi nista priznani enako. Demokracije ni mogoče zagotoviti zgolj s političnimi proklamacijami »Enakost ne glede na spol«, za kar so se bojevale zgodnje feministične generacije. Teza Simone de Beauvoir, da morebitne empirične razlike med moškimi in žensko tvorijo konstitutivno razliko, je sicer na prvi pogled povsem legitimna, a je za Irigaray napačna. Ker se sama ne želi ujeti v past teze o zanikovanje ženske drugačnosti, zastopa stališče,³⁰⁶ da je sicer opozarjanje na razvrednotenje ženske kot kulturno »sekundarne« upravičeno, da pa je sklicevanje na »bistveno« enakost in zanikanje biti drugi spol, napačno. Zato se zavzema za priznanje »drugosti«, ki je nezvedljiva na moški subjekt. Irigaray želi, da bi spol in spolna vloga postala dvojna, pri čemer ne bi bilo vrstnega (hierarhičnega) reda. Rešitev, ki jo predlaga, je v prehodu od modela enotnega »omnipotentnega« Enega in več »drugih« k modelu »Dvojega«, ki naj ovrže avtoriteto »Enega«, v zgodovini pojmovanega bodisi v smislu človeka, očeta, Boga, edinstvene resnice. Subjekt ni eden niti edinstven, temveč je Dvojen. Na pravno-politični ravni je za Irigaray potemtakem za izenačenje nujno priznati razlike v obliki specifičnih državljskih pravic, ki bi ženskam zagotovile ločeno državljsko identiteto. Ženska drugačnost je, po njenem mnenju, bolj radikalna, kot jo lahko sprejme enoten model (moškega) subjekta. V čem se kaže ta drugačnost?

Vsebino ženskega subjekta Irigaray najde v drugačnem jeziku, podobah in reprezentacijah, to pomeni, v lastnostih »ženskega sveta«, ki ga prepoznava v njenem odnosu do jezika, telesa, narave in kulture. Po eni strani pomembno razliko med ženskami in moškimi odkriva v preferiranih »subjektivnih konfiguracijah«. To pomeni, da naj bi moški raje delovali v odnosih subjekt-objekt, ženske pa v odnosih subjekt-subjekt. Po drugi strani ženske razlikuje od moških način govora, tako da so značilnosti njihovega jezika prevlada konkretnega konteksta, sedanjosti in prihodnosti, medtem ko moški dajejo prednost preteklosti in metaforični uporabi jezika. Brez upoštevanja tovrstnih lastnosti »ženskega sveta«, po mnenju Irigaray, ni mogoče govoriti o osvoboditvi žensk, o demokraciji in tudi ne o etičnem obnašanju do drugih nasploh. Predlog pravno-politične narave, ki ga ponuja, je dopolnitev veljavnih kodov pravic s pravicami, oblikovanimi z »ženskim duhom« (*genio femmine*).

---

³⁰⁵ Irigaray 2004: 85.

³⁰⁶ Ibid., s. 88.

Feministična kritika prava in kazensko-pravne konstrukcije Ženske

Feministična teorija je vstopila v številne znanstvene discipline, čeprav ostaja akademska vednost še vedno »*malestreamovska*«. ³⁰⁷ Vpliv feministične teorije na pravno znanost se kaže v torišču običajno poimenovanem »feministična pravna teorija«, »feministična jurisprudenca« ali feministična socio-pravna teorija, čeprav feministke niso enotnega mnenja, ali je sploh zaželeno govoriti o enotni in zaključeni pravni podpanogi. Smart ³⁰⁸ meni, da je takšna označba škodljiva, ker ni mogoče vzpostaviti takšnega prava, ki bi predstavljalo vse ženske izkušnje. Ne glede na tovrstne pomisleke o »zaokroženosti« predmeta, ki vznikna na intersekciji feministične teorije in prava, pa je dejstvo, da se feministična teorija v veliki meri ukvarja s (kazenskim) pravom. ³⁰⁹ »Feministična pravna teorija« je kritika *mainstreamovske* pravne teorije in (meta)priprave o njej. Kaj »pripoveduje« o pravu in kakšno kritiko naslavlja na kazensko-pravno konstrukcijo ženske?

Feministično razumevanje prava

Feminizem razume pravo ³¹⁰ na tri načine: ³¹¹ (1) verjame in zaupa v moč prava, (2) razume ga kot del moške kulture in (3) razume pravo postmodernistično.

»Pravo je seksistično«

Feministično zaupanje v pravo ustreza poziciji liberalnega feminizma, ki sprejema pravo kot načeloma (potencialno) pravično in nepristrano. Pravo je sicer aktivno deprivilegiralo ženske s tem, da jim je odrekalo materialna sredstva (na primer pri dedovanju), jih diskriminiralo (na primer v izobraževanju) ali jih presojalo na podlagi

---

³⁰⁷ Gelsthorpe in Morris na primer za sociologijo ocenjujeta, da feministična teorija ni transformirala področja sociologije: tema spolnih vlog ni prisotna v *mainstreamovskih* debatah o skupnosti, moči, razredih in politiki. Gelsthorpe, Morris 1988: 95.

³⁰⁸ Smart 1989: 24.

³⁰⁹ Slovenska kazensko-pravna znanost se osredotoča na oblike nasilja, na katere je opozorila feministična teorija, ni pa mogoče govoriti o posebnem sistematičnem preučevanju, ki bi ga lahko razumeli kot »feministično (kazensko)pravno teorijo«, ki bi motrila institute z vidika spola/spolnih vlog in na ta način postavljala ogledalo *mainstreamovski* teoriji. Prva razmišljanja o ženskah in kriminaliteti zasledimo v delih Maklecova (Žena in zločin iz leta 1944) in v nalogi Selekcija obsojenk Ade Klanjšek (iz leta 1959).

³¹⁰ Feministična teorija označuje s pojmom »pravo« različne predmete svoje kritike: včasih se nanaša na pravo »nasploh« (idejo prava), drugič gre za kritiko pravne znanosti (pravne metode in logike), tretjič za kritiko prava kot skupka pravnih norm. Posamezni pomeni so v besedilu bodisi izrecno navedeni bodisi izhajajo iz vsebine kritike.

³¹¹ Po Naffine 1990; Smart 1995: 187–195.

seksističnih standardov, a vendar so te seksistične diskriminatorne prakse rezultat neuspešne uporabe prava lastnih standardov pravičnosti. Ta spodletelost in seksističnost je hkrati spodletelost uresničevanja ideje prava. To feministično razumevanje prava vzpostavlja debato s pravom v njegovih lastnih kategorijah.

Zasluge liberalnega feminizma so velike (na primer pridobitev volilne pravice žensk, pravic iz dela), a tovrsten, na pravicah osnovan pristop, v kritičnosti ne gre »do konca«, saj spregleda temelje in naravo modernega prava. Iz pravnih kategorij samih je težko uvideti vso »resnico« (nekega) prava, njegovo vpetost in podporno vlogo, ki jo opravlja za družbeno-ekonomski sistem in za odnose družbene moči v družbi (najsi bodo to razredna, rasna, narodna ali spolna razmerja moči). To feministično razumevanje prava ostaja ujeta v pravnih kategorijah in od tod njegove prednosti (poznavanje prava in iskanje sistemsko sprejemljivih rešitev znotraj njega) in njegove slabosti: spregled »podporne« vloge prava pri ohranjanju *statusa quo* v razmerjih družbene moči, kar v primeru podrejenosti žensk pomeni spregled dejstva, da je pravo tudi mehanizem za ohranjanje patriarhalnih družbenih razmer. Poleg tega tovrstno razumevanje prava implicira, da je mogoče seksualno razliko odmisлити kot nekaj spremljevalnega (epifenomenalnega), namesto kot nečesa, kar je že vpeto v način, kako razumemo družbeni red, kot del binarne strukture jezika in pomena.

»Pravo je moško«

Razumevanje prava kot »moške kulture« (angl. *»male culture of law«*) ustreza radikalnemu feminizmu, ki razgali temeljne vrednote prava in prek njih dokazuje neprimernost prava kot sredstva za emancipacijo žensk. Glavni agent/vzrok zatiranja žensk je po tem razumevanju moški. Moška dominacija je najstarejša in osnovna oblika dominacije, iz katere izvirajo vse druge oblike izkoriščanja in zatiranja (rasizem, kapitalizem in imperializem): »Moški vladajo ženskam, manjšina moških vlada ostalim.«³¹²

To razumevanje izhaja iz empiričnega dejstva, da so bili procesi ustvarjanja/uporabe prava pretežno v moški domeni, kljub temu pa se ne ustavi pri tej ugotovitvi. Sprašuje se, ali bi statistično večja ženska navzočnost v procesih ustvarjanja/uporabljanja prava pomenila večjo žensko enakopravnost?

Po tem naziranju, ki se prebija vse do osnov prava, tvorijo osnovo prava takšne vrednote, ki opredeljujejo pravo kot fundamentalno patriarhalno institucijo. Te vrednote so zavezanost k racionalnosti, nezainteresiranost (angl. *detachment*), tekmovalnost, adversarnost, kar so moške vrednote. Skupni učinek teh vrednot je, da pravo vzpostavljajo kot institucijo, vpeto v moško »perspektivo«. Več žensk na položajih večje družbene moči zato ne bi v bistvu rešilo problema. O tem, kaj šteje za objektivno in racionalno, odločajo moški, to ustreza moškim interesom in vzvratno potrjuje moške položaje, interese, naziranja, njihovo »racionalnost« in »objektivnost«. To feministično razumevanje prava tako demitificira znanstvene težnje po objektivnosti in racionalnosti

---

³¹² Po Schneir, M. (1994). *The Feminism in Our Time*. Vintage Books: New York, s. 127. (Po Castells 2004: 236.)

prava, ter jih prikaže kot nekaj, kar je že predoločeno z moško perspektivo. Povedano drugače, iskanje objektivnosti in racionalnosti je že v štartu spolno »kontaminirano« (angl. *gendered*) s tem, ko je vpeto v strukturo vrednot, ki ustrezajo moškim.

Pravo je spolno predoločeno in spolno predloča

Tretji način feminističnega razumevanja prava opozarja, da pritegnitev ženskih načel (perspektiv) in domnevno bolj objektivnega ženskega »pogleda na svet« v pravo, še vedno implicitno priznava konsistentnost in uniformnost prava, lastnosti, ki jih pravo nima. Pravo ni preprost in koherenten niz vrednot, ki bi se ga dalo sistematično in natančno opredeliti ter po »pretehtanju« postaviti v medsebojna razmerja. Pravo je kompleksno in pogosto tudi kontradiktorno, možne so interpretacije iz različnih izhodišč in v različne smeri. Način, kako pravo postavlja zahteve po racionalnosti, pravičnosti in objektivnosti, so nerazdružljivo povezane z vrednotami širše družbe, kar v patriarhalni družbi pomeni v prvi vrsti moške racionalnosti in moške objektivnosti.

Ta način razumevanja prava nam omogoča bolje razumeti, kako pravo sploh deluje. Smart³¹³ ugotavlja, da je glavna domneva prava, tj. da je pravo nevtralen mehanizem znotraj liberalnega režima, zavajajoča, ker zanemarja naravo moči in moč prava. »Pravo ne obstaja izven odnosov med spolnimi vlogami in zgolj razsoja nad njimi. Pravo je del teh odnosov in je vedno že spolno predoločeno (angl. *gendered*) v svojih načelih in praksah.«³¹⁴ Pravo je zato »falocentričen« in »logocentričen« – »falogocentričen« diskurz. Falocentričen zato, ker je njegova osrednja značilnost, da je maskulinizirano in heteroseksualno, logocentričen pa zato, ker tako proizvedena vednost ni nevtralna, temveč proizvedena v patriarhalnih družbenih okoliščinah.

Bistven zasuk v tem razumevanju prava je, da pojme »pravo«, »ženske« in »moški« razume kot diskurzivno oblikovane. Ta pristop ne skuša najti spolno nevtralne pozicije, ki bi jo zasedlo pravo (angl. *genderlessness*), temveč se sprašuje, kako je pravo samo strategija, mehanizem oziroma tehnologija za ustvarjanja spolnih vlog. Rešitev zato ni v tem, da pravo končno »spregleda« in da se odpravi njegova slepota za spol (angl. *gender blindness*). Ker ni mogoča pozicija, ki bi ne bila že vpeta v kulturo, je pravo vedno vpeto v strategije ustvarjanja spolnih vlog. Pozornost je s tem preusmerjena v načine, kako so ženske in (ideja) Ženske ustvarjene v pravu kot diskurzu.³¹⁵ Zato ta pristop nasprotuje tudi razumevanju moških kot homogene celote, ki jim pravo služi pri njihovem zatiranju žensk. Nadomeščanje moških pogledov na svet z ženskimi bi pomenilo zgolj nadomeščanje ene prisilne enotnosti z drugo, v enaki meri zavezano esencializmu (fundamentalni ženski in moški različnosti) in determinizmu (da ljudje nimajo izbire).

Če prava ne analiziramo več kot nevtralno sredstvo za razsojanje med že vnaprej spolno določenimi subjekti, temveč kot proces, ki sam proizvaja in fiksira spolne vloge

---

³¹³ Smart 1989: 187.

³¹⁴ Smart 1995: 43.

³¹⁵ V originalu: »The question *How law is gendered?* is substituted with a question *How law is a gendering strategy?*« Ibid., s. 186–202.

in identitete, potem lahko raziščemo, kako pravo ustvarja Žensko. Pod tem pogojem, da torej Žensko in ženske razumemo kot nekaj, kar ni mogoče skrčiti na zgolj biološko kategorijo, da torej obstaja nek kulturni preostanek, lahko najdemo diskurzivne strategije, diskurzivne konstrukcije, ki šele vzpostavljajo Žensko/ženske v pravu. Na kakšen način kazensko pravo (so)oblikuje (»konstruira«) ženske in Žensko?

»Subjektivne pozicije« žensk v pravu

V oblikovanju žensk in Ženske sodeluje kazensko pravo kot ena izmed strategij določanja spolnih vlog. Strategije subjektivizacije oziroma postajanja subjekta nimajo jasno opredeljenega avtorja in ne načrta ter so pogosto kontradiktorne. Med te strategije se uvršča tudi kazensko pravo, ki je v tej perspektivi diskurz z lastno pripovedjo o preteklih dogodkih.

Pravna diskurzivna produkcija ženske ima dve obliki, ki učinkujeta hkrati: po eni strani pravo producira določene tipe Ženske.³¹⁶ V pravu se ženske pojavljajo v določenih trajnih in trdoživih »subjektivnih pozicijah« in v zgodovini je pravo proizvedlo tip Kriminalne Ženske, Prostitutke, Posiljene Ženske, Seksualizirane Ženske in Samovoljne Matere. Tovrstni specifični subjekti ne nastajajo naključno in niso »tam zunaj«, kjer bi jih mi našli in zgolj opisali, nekaj, na kar bi položili lastne konceptualne mreže. Šele pravni diskurz s posebnim pogledom na določen problem je tisti, ki proizvede te podobe (»subjektivne pozicije«).

Po drugi strani, poleg teh različnih tipov Ženske, pravni diskurz oblikuje tudi idejo Ženske, ki jo postavlja nasproti Moškemu. Gre za epistemološki rez oziroma primarno diferenciacijo, na kateri se ustvarjajo nadaljnje delitve. Tako je Kriminalna Ženska, kot tip ženske, ki se razlikuje od ostalih žensk, hkrati vedno že v opoziciji do Moškega. Lahko je nenormalna, ker odstopa od drugih žensk, a hkrati potrjuje naravno razliko med Žensko in Moškim. Seksualna delavka je v kazenskopravnem diskurzu zasnovana kot slaba ženska, a hkrati tudi poseeblja Žensko *vis-à-vis* Moškemu. Je to, kar bi lahko bila vsaka ženska, predstavlja spletkarstvo in razvratnost, ki izvira iz njene »narave«.

Feministična teorija napada pravne »diskurzivne formacije« iz več razlogov. V prvi vrsti so te sporne, ker gre za ustvarjanje »virtualnih« razlik (z realnimi učinki). Kategoriziranje učinkuje tako, kot opozarja Šugman,³¹⁷ da se, potem ko neko kategorijo osvojimo, večja težnja, da to razumevanje ohranjamo: precenjujemo razlike med moškimi in ženskami (diferenciacija) in hkrati podcenjujemo razlike v sami kategoriji Ženske in Moškega (asimilacija). »Subjektivne pozicije« pa so za feministke prokrustove postelje za raznolike ženske izkušnje in njihova (samo)dojemanja. Očitek, ki ga naslavlja na pravni diskurz je, da omogoča produkcijo zgolj določenih oblik subjektivnosti in zavira razvoj drugih. Kljub temu opozarjajo, da absolutna odprtost subjektivnih pozicij v kateremkoli diskurzu ni mogoča, da noben diskurz ne more nikoli

---

³¹⁶ Ibid., s. 193–194.

³¹⁷ Glej Šugman 2006: 16–17.

»totalizirati družbenega polja.«³¹⁸ Nekonceptualiziran svet »tam zunaj« nam ni neposredno dostopen brez predhodne »kontaminacije« našega »zrenja« z jezikom in kulturo.

Kljub tej načelni nemožnosti »totaliziranja« družbenega polja je zasluga feministične teorije v tem, da razgali pravne diskurzivne konstrukcije tipov Ženske in prikaže (možne) nove tipe. Omogoča nam vpogled v oblikovno moč prava in njegovo nezmožnost simbolizirati določene zločine žensk. Nekatere kategorizacije »subjektivnih pozicij« oziroma nizov subjektivnosti žensk v pravu so problematične tudi zato, ker ženskam odvzemajo polno subjektiviteto, s tem pa ustvarjajo patriarhalni družbeni red in ideje o tem, kaj pomeni biti »prava« Ženska. Potrjujejo tudi specifično institucijo družine kot edine »naravne« oblike skupnega bivanja. Feminizem daje uvid, da je pravo (kazenskem) pravu, kažejo, da pravo (vsaj delno) ženskam zanika polno subjektiviteto, in sicer (1) »portret« žensk, ki ubijajo in (2) t. i. pretepenih žensk, (3) razumevanje in kazensko procesiranje posilstev in (4) razumevanje standarda »razumnega človeka«.

»Subjektivne pozicije« morilk

Kaznivo dejanje umora je samo po sebi grozljiv dogodek, ker nas sooča z našo minljivostjo. V patriarhalnih družbah, kjer je spolna razlika pojmovana biologistično, morilke k tej srhljivi dimenziji dodajajo novo grozo: morila je ženska, kar je odstop od družbene norme in hkrati odstop od (ženske) narave.³²¹ Danes je izvrševanje kaznivih dejanj še vedno nekaj, kar se pripisuje pretežno moškim: izvrševanje kaznivih dejanj (angl. »*doing crime*«) je del »performansa« oziroma »igranja« spolne vloge (angl. »*doing gender*«).³²² Ženske, ki storijo zločin, so zato dojete bodisi kot »ne popolnoma ženske« bodisi kot »ne popolnoma zločinke«. ³²³ V primerih morilk se tako kazensko

---

³¹⁸ Butler, J. (1993). *Bodies that Matter*. Routledge: New York, s. 191–192. (Po Morrissey 2003: 2).

³¹⁹ Smart 1989: 49.

³²⁰ Šugman 1996: 92.

³²¹ O tej domnevno dvojni sprevrženosti deviantne ženske sta razmišljala že Lombroso in Ferrero: ker je rojena kriminalka (*la donna delinquente*) izjemna kar v dveh ozirih, sta jo označila za »pošast« (monstrum). Glej Kanduč 1998: 234.

³²² Za pionirja v preučevanju pomena spolne vloge pri izvrševanju kaznivih dejanj velja Messerschmidt s tezo, da je za moške prestopništvo oblika »igranja« in (samo)potrjevanja v spolni vlogi (»*doing masculinity*«). Messerschmidt, 1993.

³²³ Worrall 1990: 31.

pravo ne ukvarja samo z odklonom od pravne norme, temveč tudi z odkloni od družbenih norm, ki se nanašajo na spolne vloge.

Nasilne ženske subjektivnosti, ki jih pravo (so)oblikuje, odražajo specifična zgodovinsko pogojena pojmovanja Ženske in žensk. V študiji primerov žensk morilk *When Women Kill* je Morrissey³²⁴ analizirala način, kako se je pravo odzvalo na umore žensk, kako je portretiralo njihove tragične zgodbe in kako je oblikovalo (konstruiralo) subjektivteto storilk. V odzivanju prava na umore, ki so jih storile ženske, je prepoznala motnje, ki so izvirale iz tega, da so morilke v dveh ozirih pretresle prevladujoči patriarhalni diskurz. Po eni strani so postavile pod vprašaj in demistificirale temeljno družbeno institucijo – patriarhalno družino, pojmovano kot prostor varnosti in skrbi za sočloveka, ter jo prikazale kot kraj nasilja in psihofizičnega zlorabljanja. »Nasilje, tako kot dobrotljivost, se začne doma.«³²⁵ Po drugi strani pa so umori, ki so jih storile ženske, izzvali implicitna pojmovanja in stereotipe o tem, kaj pomeni biti »prava« ženska – idejo Ženske.

Glavna ugotovitev Morrissey se nanaša na pravno oblikovanje subjektivtete storilk. Vsem analiziranim morilkam je namreč pravo na različne načine odvzelo njihovo sposobnost biti in ravnati kot svoboden, racionalen in avtonomen subjekt, tj. zanikalo moč delovanja (angl. *denial of female agency*). Tehnike zanikovanja polne subjektivtete morilk v pravnem diskurzu, ki jih je identificirala,³²⁶ so sramotenje, mitifikacija in viktimizacija. (1) Tehnika sramotenja oziroma predstavljanja žensk kot pošasti je ženskam zanikala njihovo sposobnost delovanja s poudarjanjem domnevno zle narave umorov. Ta tehnika stremi k temu, da zanika človeško naravo žensk, da jih obravnava kot tujke človeški vrsti. Ženska zato ne ogroža samo žrtve, temveč celotno človeško vrsto. Delovala je kot nečloveška ženska, dejanje, ki ga je storila, lahko stori zgolj pošast. (2) Tehnika mitifikacije pogosto sledi tehniki sramotenja. Ta tehnika predstavlja morilko tako, da jo primerja z mitičnimi morilkami in s tem »zareverberira« arhetipe o ženskih hudičevkah in čarovnicah z nadnaravno močjo. Učinek te tehnike je povečan strah pred takšno žensko, kar posledično vodi do zahtev javnosti po njenem čim strožjem kaznovanju. (3) Tehnika viktimizma pa je tehnika prikazovanja morilk kot žrtev (»okolja« ali druge osebe), češ »ni mogla ravnati drugače«. Tehnika temelji na poudarjanju šibkosti žensk, vsebuje pa ključni paradoks viktimologije. V poudarjanju žrtvenosti, žrtvina voljnost in sposobnost delovanja odpadeta.³²⁷ Tehnika viktimizma zanika storilkino odgovornost, krivdo, »agenturo« (angl. *agency*) in racionalnost. Njena privlačnost izvira iz dejstva, da je za obtoženke v konkretnem kazenskem primeru pogosto koristna, ker jim pomaga doseči izrek blažje kazni, a žal ne omogoča izboljšanja siceršnjega družbenega (kar pogosto pomeni slabega premoženjskega) položaja storilk.

---

³²⁴ Morrissey 2003.

³²⁵ Ibid., s. 68.

³²⁶ Ibid., s. 25.

³²⁷ Podobno Daly opozarja, da je osredotočanje zgodnje feministične teorije izključno na ženske kot žrtve pomenilo, da so bile ženske namesto kot odgovorni subjekti vzpostavljene kot objekti, ki jih lahko zgolj pomilujemo in se »kavalirsko« zavzamemo zanje. Po Daly 1994: 149.

Zanikanje polne ženske subjektivitete v dejanskem delovanju oziroma »tistem tkanju« kazenskopravnega sistema izhaja tudi iz načina, kako poskušajo deviantne ženske razumeti in o njih oblikovati koherentne zgodbe raznovrstni izvedenci, ki delujejo v okviru kazenskopravnega sistema (»'psi' agentje«: zdravniki, psihiatri, psihologi in socialni delavci). Worrall³²⁸ je ugotovila, da je obtoženkam med sojenjem rutinsko ponujena možnost, da nevtralizirajo učinke lastne kršitve z implicitnim vstopom v t. i. »pogodbo o spolni vlogi« (angl. »gender contract«).³²⁹ S tem privolijo, da se njihovo življenje prikazuje primarno v smislu družinskih, seksualnih in patoloških dimenzij. Tudi posamični akterji v kazenskopravnem sistemu delujejo kot varuhi specifičnih oblik razumevanja Ženske in ženskosti (implicitno tudi Moškega in moških). Na kakšen način poteka potrjevanje teh podob, odkriva Eatonova³³⁰ študija, v kateri je analiziral, kako specifična pojmovanja družine in doma ter »pravega« mesta žensk in moških v družini vplivajo na presojo značaja domnevnih storilk in storilcev, razlago kriminalnega vedenja in celo na izrečeno kazen. V sojenju zoper obtoženke so bila ključna naslednja vprašanja: »Ali ima ob sebi moškega? Ali ima otroke, kako skrbi zanje in kako ustreza liku Matere? Kako dobro gospodinja?« Eaton ocenjuje, da so odgovori na ta vprašanja pogosto odločilni pri presoji obstoja kaznivega dejanja in pri določanju/odmeri kazenske sankcije. Ta študija kaže, kako implicitne domneve o ženskosti in pojmovanje »normalne« družine vstopajo v sodno dvorano, ter kako sodišča ustvarjajo domneve o spolnih vlogah. Žensko določa (na)vezanost na dom, čustvenost, skrb za druge in pasivnost.

Tovrstno osredotočanje na žensko »naravo« implicitno pomeni, da se iz pravne presoje izločajo neprijetna izpraševanja o socialnem položaju konkretne ženske, o njenih morebiti popolnoma racionalnih razlogih za storitev dejanja, ki bi bili jasno razvidni, če in v kolikor bi družbene razmere konkretne ženske »eksperti« razumeli. Iz pravne presoje se izločajo tudi širša vprašanja o družbenem položaju žensk in možnosti za odpravo za ženske škodljivih mitov in stereotipov. Pravo s tem opušča aktivno kreativno vlogo in kritično performativno moč. Tako se strategija ustvarjanja spolnih vlog sklene, ko sodni proces potrdi veljavno (patriarhalno) koncepcijo »prave« Ženske. Motnje patriarhalnega diskurza zato nujno pomenijo tudi motnjo v pravu. Iz te resonance izhaja, da je spolna nevtralnost kazenskopravnega sistema mit: ker sta kriminaliteta in kazenskopravni odziv nanjo pretežno svet moških, ženske, ki vstopijo vanj, ogrožajo odnose moči med spoloma. Kazenskopravni sistem v svoji nadzorstveni funkciji (kot sredstvo »zatiranja« kriminalitete) služi tudi kot sredstvo vzdrževanja *statusa quo* v odnosih med spoloma.

Način pravnega »portretiranja« žensk, ki ubijajo, kaže, da ti »portreti« praviloma ne odražajo enake stopnje sposobnosti avtonomnega, svobodnega in racionalnega delovanja žensk in moških: moškimi je večinoma priznana sposobnost samostojnega delovanja, medtem ko je ženskam ta sposobnost pogosto zanikana. Kar je za naravo kazenskopravnega postopanja tragično: rutinska praksa klasificiranja in opisovanja

---

³²⁸ Worrall 1990: 35.

³²⁹ Carlen 1988.

³³⁰ Eaton, M. (2004). *Justice for Women?*. Open University Press: Milton Keynes. (Po Walklate 2004: 178–188).

prestopnic na vnaprej določene načine se je izkazala neprimerna tako pri razlagah preteklega vedenja žensk kot pri poseganju v njihova življenja z oziroma na njihovo pričakovano vedenje. Kar so vse ženske imele skupnega, je bilo dejstvo, da so jih »eksperti« slabo razumeli in da so ostala dejanja nerazložena. Tako so bile te ženske ocenjevane, sojene, obravnavane in kaznovane ne zato, ker bi se jih (in njihova dejanja) razumelo, temveč zato, ker se jih ni.³³¹

Sindrom »pretepe ne žene«

Krute življenjske zgodbe žensk, ki so jih dolgo trpinčili njihovi družinski člani, že dolgo časa služijo feministični teoriji kot paradigmatičen primer moške dominacije. Opozarjanje nanje ima velike zasluge za razkritje spregledanih oblik nasilja, zlasti spolnega nasilja in nasilja v družini. Uporabi kazenske obrambe s (psihološkim) konceptom »pretepe ne žene«, ko ta po dalj časa trajajočem poniževanju in mučenju mučitelja ubije, feministična teorija načeloma ne nasprotuje iz več razlogov. Z razgaljevanjem tovrstnih oblik nasilja je namreč uresničila svoje geslo »osebno je politično« in zabrisala dotlejšnje meje med zasebnim in javnim. Upošteva je kriminološko dejstvo, da so ženske v večini primerov žrtve kaznivih dejanj v domačem okolju, je odstiranje tovrstnih oblik nasilja nad ženskami pomenilo signifikantno izboljšanje položaja žensk v družbi nasploh. Ker je družba danes že v tolikšni meri senzibilizirana za nasilje v družini in s takšnimi žrtvami v veliki meri sočustvuje, je feminizem s tem prejel tudi širšo družbeno legitimnost. Problem sindroma »pretepe ne žene« se kaže drugje: v načinu pravne uporabe te psihološke diagnoze, ki ženskam zanika sposobnost (racionalnega) delovanja (angl. *denial of agency*) in ki iz žensk napravi objekt kazenskopravne intervencije.

Ker se »pretepe ne žene« mučitelju običajno ne uprejo v trenutku, ko se ta izživlja nad njimi (temveč na primer spi), je kazensko materialno pravo v zagati: ali gre za maščevanje »pretepe ne žene« ali gre za silobran, ker je bil/a na vrsti bodisi ona ali on?

Tovrstna obramba ženske postavlja v dvojni položaj: po eni strani so te ženske v družbi sprejete, po drugi strani pa so izločene kot pripadnice brutalizirane manjšine. Ta dvojni status pretepenih žensk je posledica viktimizma, ki morilke spreminja v žrtve. Ženske so predstavljene kot nemočne žrtve, ki niso same sposobne voljnega in racionalnega delovanja. Kar je problematično, je obravnavanje teh žensk kot žrtev, ki niso presekale pravno relevantne verige vzrokov in posledic. Problem je v tem, da je podoba močne, neodvisne ženske očitno za sodišče (in družbo nasploh) problematična oziroma ni v skladu s hegemonskim likom Ženske. Zgolj etiketa nemočne žrtve, ki ženski odvzema njeno sposobnost racionalnega delovanja, jo lahko reši kazenskopravne intervencije. Poanta je precej lažje razumljiva, če situacijo obrnemo: kaj če bi v nevzdržnih življenjskih razmerah moril moški? Z veliko zanesljivostjo lahko domnevamo, da bi bil ta še vedno dojet kot sposoben (racionalnega) delovanja, dojet kot pogumen upornik.

---

³³¹ Glej Worrall 1990: 2 in 50.

Nadaljnji paradoks viktimizma je, da se sposobnost delovanja (agentura) prenaša na mučitelja. On je bil akter, sprožitveni agent vzročne verige, ki je ne nazadnje privedla do njegove lastne pogube. Sam je odgovoren, saj bi kot racionalni subjekt moral in mogel predvideti, kako bo »ona« reagirala.

Ugotovitve o skrčenju ženske subjektivnosti v sojenjih potrjujejo tudi raziskave o načinih uporabe možnosti zmanjšane »kazenske odgovornosti« (v naši kazenski materialni terminologiji bistveno zmanjšane prištevnosti ali/in blažjih oblik krivde). Allen³³² je v analizi psihiatričnih izvedenskih mnenj ugotovil, da so v njih ženske predstavljene (»portretirane«) v smislu njihovega psihičnega dogajanja (na primer čustev in motivacije), medtem ko so moški predstavljeni v smislu njihove aktivnosti in udejstvovanja v zunanjem svetu. Primeri uporabe »zmanjšane kazenske odgovornosti« moških so pokazali, da se je moške zlahka predstavljalo kot pošasti in zveri, a kljub temu moški pri tem niso bili spoznani za neprištevne. V primeru žensk je bilo obratno: ženske so bile precej lažje predstavljene kot »normalne« ženske, vedenjski odkloni so bili razumljeni v smislu potencialnih odklonov, ki so del ženske »narave«. Kljub temu pa te »normalne« ženske niso bile dojete kot polno kazensko odgovorne. Ker so bile »zmanjšano kazensko odgovorne«, so zanje veliko lažje uporabili ukrepe »pomoči«. »Pretepe ne žene« so se tako znašle na paradoksalnem mestu: njihova skrajna dolgotrajna (primarna) viktimizacija je vodila nazadnje še do zanikanja sposobnosti delovanja s strani kazenskega prava (sekundarne viktimizacije).

Ali kaže zato uporabo sindroma »pretepe ne žene« v kazenski obrambi opustiti? Po mnenju Morrissey,³³³ ki mu je pritrditi, ne. Kar kaže opustiti, je sedanjo interpretacijo tega sindroma v pravnem diskurzu, interpretacijo, ki ženske »patologizira« in ustvarja škodljiv stereotip o nemočni ženski. Potrebujemo torej novo razlago (narativ), ki bi podpirala ženske zagovore o samoobrambnem vedenju in temeljila na konceptu samodoločenega vedenja – vedenja, ki bi temeljilo na ženski racionalni odločitvi za umor, a hkrati odločitvi, v katero je bila prisiljena zaradi pomanjkanja družbene podpore in neprepoznave, zanjo težke situacije. Tovrstno pojmovanje bi poudarilo družbeno odgovornost za preprečevanje takšnih zločinov – »kontekstualiziralo« bi vedenje žensk, hkrati pa bi »portretiralo« »pretepe ne žene« kot akterke lastnih dejanj.

Posilstvo in ženska subjektivnost

Kazenski primer Mary Kay Letourneau, 36 letne učiteljice, ki je bila v ZDA obsojena na 6 let zavora zaradi »ljubezenske afere« s 14 letnim učencem, so izvedenci razlagali na naslednje načine: po eni strani je šlo za znanstveno objektivizacijo in medikalizacijo primera – storilka naj bi bila manično-depresivna. Če je obdolženka predstavljala nevarnost, je bila to predvsem nevarnost, ki jo je predstavljala sama sebi (tehnika viktimizma). To bi vodilo do izreka ukrepa obveznega zdravljenja. Po drugi

---

³³² Allen, H. (1987). *Justice Unbalanced*. Open University Press: Milton Keynes. (Po Walklate 2004: 179–180.)

³³³ Morrissey 2003: 34.

strani so storilko demonizirali, predstavljali kot polno odgovorno osebo, ki pa je opustila elementarne dolžnosti (tehnika mitifikacije).

Kazenskopravno se opisani primer nanaša na svobodno privolitev. Niti deček niti ženska nista bila sposobna pravno veljavno privoliti v spolno dejanje. Če na tem mestu ne problematiziramo vprašanja »primerne« starosti za (pravno veljavno) privolitev v spolno dejanje, lahko ugotovimo, da ženski ni priznana sposobnost delovanja: bodisi je dojeta kot nora (in predstavlja nevarnost zase in za okolico) bodisi sploh ni Ženska (ker »prava« ženska ne bi bila sposobna storiti česa tako zavržnega).³³⁴

Posilstvo je za feministično teorijo paradigmatičen primer nasilja nad ženskami in odraža paradigmo lastništva. Zgodovinska študija posilstev, ki jo je opravila Brownmillerjeva, razkriva, da so posilstva postala nezakonita, ko in ker so pomenila zmanjšanje premoženjske vrednosti očeta:

»Posilstvo je vstopilo v pravo skozi stranska vrata, kot zločin nad lastnino moškega proti moškemu. ... Tako se je prvi pojem zločinskega posilstva po vijugasti, trudapolni poti priplazil v moško definicijo zakona. Patriarhalni oče je gledal na zločinsko posilstvo kot na kršitev novega načina opravljanja poslov. Povedano s frazo, to je bila kraja devištva, poneverba poštene tržne cene njegove hčere.«³³⁵

Posilstvo danes opredeljujemo kot dejanje, ki je (v prvi vrsti) nasilno, tj. storjeno brez soglasja žrtve, in (v drugi) seksualno. Bistvo posilstva je zavestna oblika ponižanja žrtve z namenom povečevanja storilca, tako da »dokazuje« njegovo superiornost in ne morda potešitev domnevno »naravno« »neukrotljive« spolne sle.³³⁶ Sedanja konstrukcija posilstev v sojenjih služi po mnenju Smart³³⁷ diskvalifikaciji ženskih izkušenj in proslavljanju »falogocentrizma«. Namen sojenja namreč ni zgolj dokazovati, da soglasja za spolni odnos ni bilo, temveč tudi, da ženska ni prejela nobenega užitka. Walklate³³⁸ to prikaže z jezikovno analizo zasliševanja na sojenju, iz katere izhajajo implicitna razumevanja seksualnih odnosov in razmerja med definicijsko močjo moških in žensk. Avtorica ugotavlja, da potek zasliševanja *de facto* obrača vloge, tako kot bi se sodilo ženski: (1) presoja se njeno vedenje in njena »obča poštenost«; (2) poskuša se diskreditirati verodostojnost njene izpovedbe; (3) žensko se dojema na kontinuumu med »Marijo in prostitutko«; (4) ženske se dojema kot tiste, ki sploh ne vedo kaj hočejo, zato

---

³³⁴ Nesimetričnost odnosov med spoloma se pokaže, če spol akterjev obrnemo. Imamo torej situacijo Lolite, ko se 36-letni učitelj zaljubi v svojo 14-letno učenko. Tak primer zelo verjetno ne bi bil obravnavan z odvzemom avtentične »subjektivne pozicije« moškega in patologizacija v smislu manično-depresivne motnje, ki bi moškega spreminjala v kazensko neodgovorno žrtev, se zdi skrajno neverjetna.

³³⁵ Brownmiller 1988: 23.

³³⁶ Naravo posilstev odkrivajo (homoseksualna) posilstva v zaporih: tovrstna posilstva namreč ne potrjujejo teze, da imajo moški nevzdržno »naravno« seksualno slo, ki jo morajo v celibatski organizaciji zapora potešiti pri komerkoli že, temveč je posilstvo v zaporih bolj kot seksualni potešitvi namenjeno razkazovanju moči in potrjevanju moške spolne vloge. Homoseksualna aktivnost v zaporu zato ni izraz predanosti k homoseksualnosti, temveč je izraz moči, »pravi« homoseksualci pa so v zaporu zelo verjetno deležni agresivne homofobičnosti.

³³⁷ Smart 1998.

³³⁸ Walklate 2004: 180–184.

za prepoznavo lastnih želja potrebujejo moškega – da si ženska želi spolnega odnosa »ve« zgolj njeno telo, te znake pa lahko prebere zgolj moški; (5) primarnega pomena pri inkriminiranju in dokazovanju kaznivega dejanja na sodišču je penetracija, ki za obstoj posilstva ni ključna.

Na »falocentričnost« modernega kazenskega prava primerjalnopravno kažejo še problematične (1) inkriminacije samo heteroseksualnega posilstva (ne pa posilstva istega spola); (2) inkriminacije zgolj genitalne kopulacije, ne pa penetracija v druge telesne odprtine; (3) posilstvo dolgo časa ni veljalo za zakonske partnerje, ker se je domnevalo, da ob poroki podano soglasje velja »za večno« in ker je zakonska zveza sama po sebi ščitila interese moža; (4) način storitve primerjalnopravno pogosto ni relevanten, čeprav obstajajo razlike glede na oboroženost in število napadalcev; (5) zgodovinsko se je privilegiralo incestno posilstvo.

Inkriminacije posilstev in načini sojenja za posilstva kažejo, da je ženska izkušnja razumljena v moškem »jeziku«, da je favoriziran moški pogled (na moško in žensko) seksualnost, kar daje moškemu mišljenju v pravo večjo težo, ženskam pa zanika polno(pravno) subjektivnost.

Standard »razumnega človeka« in ženska

Feministična teorija se v kritiki uveljavljenih kodov vednosti obrača tudi na domnevno univerzalni koncept »razumnega človeka«. ³³⁹ Kennedy ³⁴⁰ ugotavlja v študiji, izvedeni v Veliki Britaniji, da je vsebina tega koncepta, ki naj bi obsegal v enaki meri moške in ženske, danes sicer širša kot v preteklosti, a vendar koncept še vedno odraža belega, protestantskega in heteroseksualnega moškega. V pravni praksi in teoriji je ženskost dojeta kot zgolj dopolnilo liku »razumnega človeka«. ³⁴¹ Ideja »razumnega človeka« naj bi bila vedno predstavljena tako, da molče izpušča ženske zgodbe:

»Razumni človek je opisan kot odgovoren za svoja dejanja, čeprav ni nujno kriv zanje.« ³⁴²

Moški je sposoben racionalne presoje in obdrži svojo sposobnost delovanja (angl. *agency*), čeprav se vede začasno nekontrolirano. Zanj se domneva, da ravna kot svoboden, avtonomen subjekt. Ženska pa je v pravnem diskurzu pojmovana kot nerazumna in neodgovorna – njena odgovornost in sposobnost delovanja se ne priznata avtomatično.

Vprašanje je, zakaj ne obstaja koncept »razumne ženske«? Po Kennedyju je ženska kriminaliteta dejansko redkejši pojav in zato ni potrebe po tem konceptu. Morda, a za test »razumnega človeka« se v britanski pravni doktrini ³⁴³ danes domneva,

---

³³⁹ V besedilu sta pojma razumen/razumna na eni in racionalen/racionalna na drugi strani uporabljena kot sopomenki.

³⁴⁰ Kennedy 1993: 222.

³⁴¹ Morrissey 2003: 36.

³⁴² Morrissey 2003: 169.

³⁴³ Worrall 1990: 94.

da vključuje tudi »razumno žensko« in porota ne sme presojati okoliščin, kot so nosečnost, menstruacija ali menopavza, kot da bi te ne sodile že v pojem »racionalne ženske«. Te lastnosti sodijo v kategorijo »osebnih značilnosti« ženske in ne v kategorijo »univerzalne kvalitete« žensk, iz česar izhaja, da te »osebne okoliščine« tudi ne morejo voditi k izključitvi kazenske odgovornosti. Kljub temu pa je mogoče te okoliščine uporabiti kot »olajševalne okoliščine«. Ta dvojnost je sporna.³⁴⁴ Test »razumnega človeka« vključuje »normalno« žensko zgolj v odvisnosti od materialnih posledic tega priznanja: če bi bila ženska na podlagi teh okoliščin spoznana za kazensko neodgovorno, je sprejeta kot razumen človek z vsemi »ženstvenimi okoliščinami« vred. Ko pa gre za nadzorovanje kršiteljic v fazi izvrševanja kazenskih sankcij, pa so te »ženstvene okoliščine« pravno relevantne.³⁴⁵

Test »razumnega človeka« omogoča krinko in ohranjanje moči pravnih institucij in tistih, ki jih vodijo. Ženskam njihove posebne »osebne okoliščine« niso priznane, ko gre za podelitev avtoritete njihovim izpovedbam in mnenjem, ter se jih »blagohotno« vključi v raztegljiv koncept »razumnega človeka«. Iste okoliščine pa so pravno relevantne, ko gre za omilitev kazni ženskam, spoznanim za kazensko odgovorne. Takrat se jih obravnava kot potrebne pomoči.

Ženska spolna vloga je v zahodni patriarhalni kulturi v bistvu nezdružljiva s konceptom »razumne ženske«, ki je *contradictio in adjecto*. Vsebina koncepta »racionalnega človeka« je ravno v tem, da vzpostavlja moško racionalnost in s tem moškost za normo. Kljub temu, da so ženske v pravni doktrini vključene v koncept razumnega človeka, danes koncept »razumnega človeka« še vedno vzpostavlja moškost za normo. Ta koncept odstira dvojno vlogo prava: pravo ni samo spolno predoločeno, temveč je, kot menijo postmodernistične feministke, tudi strategija določanja spolnih vlog (angl. »gendering strategy«)³⁴⁶ oziroma »tehnologija spolne vloge« (angl. »technology of gender«).³⁴⁷ Koncept razumnega človeka predstavlja mehanizem, prek katerega pravo ohranja pojmovanja spolnih vlog in razmerje moči med spoloma.

---

³⁴⁴ Worrall 1990: 95.

³⁴⁵ Po Worrall 1990: 94 in nasl.

³⁴⁶ Smart 1995: 192.

³⁴⁷ De Lauretis, T. (1987). *Technologies of Gender*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

Sklepno

Feministične kritike pravnega oblikovanja (ženskih) subjektivnosti, ki črpa iz filozofije, psihoanalize, semiotike, »pripovedništva« (*narratology*) in komunikacijskih študij, ni mogoče razumeti zgolj s pravno logiko ali gledano skozi pravna »očala«, ki naj bi z dozdevno abstraktnostjo, objektivnostjo in splošnostjo omogočila transcendenco družbenih antagonizmov. Odgovori na vprašanja, ki jih zastavlja radikalni marksistični, socialistični in postmodernistični feminizem, so po svoji naravi že nadpravne narave, so kritika epistemologije, načina našega spoznavanja in osnov tega, kar mislimo, da vemo. Pravo je interaktivno vpeto v družbeno simbolno mrežo kot sestavni del in soustvarjalec družbe, zato avtomatično odraža neenakosti spolnih vlog.

Na ravni subjektivnosti pa feministke opredeljujejo ključno dilemo kot dilemo med biti subjekt ali postati objekt:³⁴⁸ od ženske se pričakuje, da bo svojo ženskost dopolnila tako, da bo iz sebe naredila objekt in plen, da se bo odpovedala zahtevam suverenega subjekta. Le tako lahko postane »prava« Ženska, desubjektivizirana, samozadostna, ujeta v zaprt krog brezglavega gona, ki se ne zaveda lastne fascinacije. Če pa se noče zamejiti zgolj v žensko vlogo, ker se noče pohabiti, to zavračanje svojega spola prav tako pomeni pohabo – ženska bi sicer lahko razvijala norme, tako da bi se te približale moškim, a ker je ideja ženskosti ženski vsiljena od zunaj, bi se potem spolno in družbeno razvrednotila. Nevtralnost ni mogoča.

Kaj ta dilema med »biti« (subjekt) in »imeti« (nekaj več, kar se imenuje Ženska) pomeni za oceno nasilnosti nad ženskami? Odgovor, ki ga nudi Brownmiller³⁴⁹ gre »do konca«: kriminalitetna preventivna opozorila, ki jih ženske prejemajo celo življenje,³⁵⁰ in se iztekajo v mit, da krepostna ženska ali sploh ne more biti posiljena ali pa ne hodi tja, kjer bi se lahko taki nevarnosti izpostavila, vodijo žensko v obnašanje, ki anticipira dejstvo, »da je bilo posilstvo v čustvenem in psihološkem pogledu nad žensko že izvršeno, *ne da bi bila dejansko posiljena.*«³⁵¹ To, kar Brownmiller imenuje »posilstvo v čustvenem smislu«, se nanaša na desubjektivizacijo žensk.

Glavni očitke pravni diskurzivni konstrukciji žensk ni v tem, da so te konstrukcije omejujoče. Totalizirajoči diskurz ne obstaja in zato v nobenem diskurzu tudi ni mogoče zajeti vseh možnih oblik subjektivnosti. Kultura, družba in jezik v odnosu do subjekta vedno nastopajo kot oblike nasilja. A ta nasilnost je hkrati tudi produktivna za subjektivnost in očitek feministične teorije je, da v tem produktivnem postopku pravnega »konstruiranja« žensk prepogosto ženske niso dovolj slišane in prepoznane kot zavestni nosilci misli in dejanj. To kaže na temeljni problem feministične kritike kazenskopravne konstrukcije (ženske) subjektivnosti. Ta želi ob sicer utemeljeni kritiki mehanizmov družbenega nadzorstva pustiti subjekt nedotaknjen. Feministični subjekti so namreč še vedno zmožni razuma in svobodne refleksije, sposobni se odločati in imeti

---

³⁴⁸ Po Beauvoir 2000: 352, 536.

³⁴⁹ Brownmiller 1988: 364.

³⁵⁰ Sporočila kot so: Nikar ponoči same ne hodite naokrog, izogibajte se samotnim predelom ipd.

³⁵¹ Brownmiller 1988: 365 (kurzivi v originalu).

svobodo izbire. Osnovno obliko moderne subjektivnosti feministična teorija pušča nedotaknjeno.³⁵²

---

³⁵² Žižek 1999: 287.

5 DIGITALNI SUBJEKT: ZLOČINEC BREZ TELESA

Informacijska tehnologija, družba in subjekt

Sodobne informacijske tehnologije (IT) spreminjajo pomen telesa v pravu in družbenem nadzorovanju. Pri biometriji je telo edino relevantno za identifikacijo in avtentikacijo subjekta, ker telo »nikoli ne laže«. V kibernetnem prostoru pa telesa ni in je pomemben le posameznikov »digitalni dvojnik«. Pomen subjekta kot večdimenzionalne kompleksne celote (»posameznika z dušo«) se v teh tehnologijah oziroma družbenih sistemih, ki uporabljajo IT, spreminja. V biometriji telo v celoti nadomesti subjekt, v kibernetnem prostoru pa telo sploh ni več pomembno. Ta izguba telesa v kibernetnem prostoru ni brez pomena za pravo: ali virtualno posilstvo, ki ne pušča ran na telesu žrtve, a poškoduje psihično integriteto, zahteva kazenskoopravni odziv? Ali gre za otroško pornografijo, če gre za podobo otroka, ki je izdelana digitalno, brez zlorabe konkretnih otrok? Ali naj v tem primeru kazensko pravo varuje konkretnega otroka ali dostojanstvo otrok nasploh?

Za postmoderno kapitalistično družbo je značilna visoka tehnološka razvitost, zato je pri raziskovanju koncepta Zločinca v visoko-tehnološki družbi nujno analizirati vplive IT na družbeno nadzorstvo in spremembe, ki jih IT sproža v razumevanju subjekta. Tehnologija sama po sebi ne spreminja družbenega in psihičnega polja, a njena uporaba ni nikoli nevtralna. Uporabo tehnologije v družbenih procesih vedno spremljajo vrednote o tem, kaj želimo s tehnologijo doseči (na primer večjo standardizacijo, predvidljivost, nadzor). Lastnosti IT se zato (hote ali nehote) prenašajo na družbeno in psihično področje. Moderna tehnologija zaradi videza, da je bližje naravnim kot družbenim zakonom, nima veliko skupnega s filozofskim konceptom individuuma, psihoanalitičnim konceptom subjekta ali psihološkim konceptom identitete. »Zdravorazumsko« je »visoka tehnologija« še vedno mašinerija, ki deluje po fizikalnih (ne družbenih) zakonih. Od plavža ali tekočega traku kot paradigmatkega delovnega sredstva v fordistični družbi jo razlikuje »zgolj« dejstvo, da je bolj mehansko sofisticirana, uporabna malodane na vseh področjih človekovega delovanja (od predmetov osebne rabe do regulacije velikih infrastrukturnih sistemov), zmožna procesiranja ogromnih količin podatkov in pomanjšana do nano velikosti. Razum, svobodna volja, zavest, nezavedno, čustva, motivacija in jezik so lastnosti človeškega bitja in nekaj, kar še tako dovršeni tehnologiji ni lastno ali vanjo prevedljivo.

Vendarle teza o absolutni ločitvi tehnologije in družbeno-psihičnega področja ni prepričljiva, saj sociološke raziskave o družbeno-psiholoških učinkih IT razkrivajo kvalitativne spremembe, ki jih tehnologija sproža na družbeno-psihološki ravni. Na primer, že glavna ločnica med fordistično in postfordistično družbo se nanaša na spremenjeno organizacijo dela, ki so jo omogočile tehnologije: od tekočega traku kot paradigmatnega sredstva organizacije dela v fordistični družbi in njenih družbeno-psiholoških implikacijah (na primer v organizaciji zasebnega življenja in psihičnih strukturah) smo prešli k fleksibilni, fluidni, individualni organizaciji dela ob podpori IT. Ta ima v postfordistični družbi povsem določljive družbeno-psihološke implikacije, od horizontalne (in ne vertikalne) organizacije dela, do novih »permissivnih« avtoritet fantovskega tipa *à la* Bill Gates in padca meja med institucijami, ki delujejo ubikvitarno, druga prek druge in ves čas (tako smo na primer danes normalizirani v okviru družinskega doma in po mobilnih telefonih in elektronski pošti hkrati še s strani delodajalca).

Uporaba moderne tehnologije na biološki »platformi« človeka (na primer v obliki telesnih vsadkov in plastične kirurgije), v medosebni komunikaciji in sistemih družbenega nadzorstva (na primer v obliki nadziranja javnega prostora z videonadzorstvenimi sistemi) močno spreminjajo (samo)podobo človeka. Posameznik se v postmodernej družbi vedno bolj (ali manj), hote (ali nehoti), reflektirano (ali nereflektirano) sooča z moderno tehnologijo in se ji ne more izogniti. Ker subjektivnost ni nekaj ontološko danega, temveč nekaj, kar je izrazito dinamično, fluidno in kar nastaja v interakciji človeka z vsem, kar ga obdaja, IT ne določa le materialne parametre posameznikovega bivanja, temveč s svojo »logiko« vpliva tudi na subjektovo simbolizacijo okolja in samega sebe. Tehnološka logika spreminja osnovne izrazne vzorce in načine, kako misliti svet. Raziskovalci kulturnih učinkov modernih tehnologij tako ugotavljajo, da je postala baza podatkov nova privilegirana oblika družbenega izražanja, da binarna logika računalnika postaja logika celotne kulture in da se logika IT prenaša na kulturo na splošno. Delovanje človeka kot živega bitja vedno pogosteje opisujemo v jeziku IT: predstavljamo ga, kot da je sestavljen iz »strojne opreme« (angl. *hardware*) telesa in »programske opreme« (angl. *software*) možganov, ki »procesirajo« informacije. Pri tem ne gre le za pogovorno izražanje o tem, da se moramo »resetirati«, temveč tudi za vedno bolj pomembne ugotovitve nevroznanosti, da »procesiramo« informacije, da se naši možgani med učenjem »premorežijo« (angl. *rewiring*), kot da bi šlo za mreže.

Kriminologija v visokotehnološki družbi prepoznava in vrednoti učinke informacijskih tehnologij na kriminaliteto, na nadzorovanje in načine kazensko-pravnega odzivanja na odklonske pojave. Moderna tehnologija spreminja poglede na številne kriminološke koncepte in zahteva oblikovanje novih. Koncept družbenega nadzorstva v informacijski družbi dobiva nove razsežnosti, ki so jih v preteklosti prikazovale zgolj znanstvenofantastične distopije, kot je Orwellov 1984, Huxleyjev Krasni novi svet ali Burgessova Peklenska pomaranča.

Informacijska tehnologija na področju nadziranja in kaznovanja deluje večplastno: na eni strani omogoča pravosodnemu sistemu poenostavitev in odpravo kopice rutinskih opravil, večji pregled in zlasti tako željeno obvladljivost sistema v menedžerskem etosu učinkovitosti delovanja državne oblasti. A vse to poteka za ceno povečanega nadzora in ubikvitarne »benthamovskega« pogleda. Pod pretvezo

varovanja človekovih pravic oblast izumlja vedno nove postopke discipliniranja, ki se v visoko-tehnološki družbi kažejo kot multiplikacije pogleda, ki naj varuje veljavne odnose družbene delitve, neenakosti in moči. Pogleda v obliki nadzornih kamer, elektronskih beleženj našega gibanja (od hrambe prometnih podatkov javnih komunikacijskih omrežij, »zaščitnih« sledilnih RFID sredstev različnih vrst, kod za vstop v prostore), varovanja javnega prostora z videonadzornimi sistemi, z oblikovanjem baz podatkov (o prstnih odtisih, DNK sledih) itn.

Vpliv informacijskih tehnologij na nadzorovanje in varstvo človekovih pravic je izrazito kontradiktoren. Kot ugotavlja Leman-Langlois,³⁵³ tehnologijo predstavljajo objekti, ki jih ni lahko opazovati ali meriti. To so sociološki objekti, ki jih kultura spreminja, a tudi sami spreminjajo kulturo. Zato tehnologija (1) po eni strani omogoča nove načine izvrševanja kaznivih dejanj (na primer mobilni telefoni omogočajo učinkovito, hitro in fleksibilno dogovarjanje pri izvrševanju kaznivih dejanj), po drugi strani pa omogoča tudi nove načine odzivanja na kriminaliteto, kar je privedlo do razširitve in poglobitve policijskega delovanja (na primer satelitsko (GPS) sledenje označenim predmetom in vozilom ali prestrezanje in shranjevanje prometnih podatkov); (2) tehnologija pomeni novo grožnjo nacionalni varnosti in ogroža delovanje kritične nacionalne infrastrukture, po drugi strani pa ponuja tudi nove možnosti za zaščito nacionalne varnosti. Baze podatkov o naših nakupovalnih navadah (na primer s »karticami zvestobe«), o našem fizičnem gibanju (na primer s slednjem našim mobilnim telefonom) in o naših elektronskih komunikacijah omogočajo nepredstavljive možnosti obveščevalnega delovanja; (3) tehnologija pomeni nove možnosti kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin (na primer posegi v zasebnost), po drugi strani pa nove možnosti za varstvo temeljnih človekovih pravic in svoboščin (na primer avtomatizirani sistemi za posameznikovo identifikacijo omogočajo nediskriminatorno delovanje). Opisane ocene učinkov tehnologije so zato vse pravilne, čeprav si nasprotujejo. Bistveno spoznanje je, da je tehnologija in z njo tudi tehno-kriminaliteta gordijski vozec političnih interesov, ekonomskih interesov, pravnih pravil in tehnološkega razvoja. Je križišče interesov različnih akterjev, od policije, zasebne varnostne industrije in forenzičnih ekspertov, odraža masovne individualne želje, geopolitične strategije in druge oblike moči.³⁵⁴

Kulturni učinki tehnologije so za razumevanje človeka obširni in zadevajo reprezentacijsko moč informacijske tehnologije, ki ponuja nov jezik za opisovanje pojavov, vplivajo na medosebno komunikacijo, ki je bistvenega pomena za človekovo izoblikovanje in samorazumevanje, in spreminjajo družbene procese (na primer sojenje, vodenje in organizacijo upravljaljskih procesov). Na kriminološkem področju pa IT sproža vprašanja, ki se nanašajo na pronicanje specifične »računalniške ontologije« v kaznovano kulturo, v kazenskopравни sistem in v delovanje penalnih institucij.

---

³⁵³ Leman-Langlois 2008: 2.

³⁵⁴ Po Leman-Langlois 2008a: 3.

Informacijska tehnologija, zločin in nadzorovanje

Kriminološka raziskovalna žarišča, povezana z informacijsko tehnologijo, se nanašajo na učinke tehnološkega razvoja na družbeno nadzorovanje in vedenje o kriminaliteti. Raziskave o videonadzornih sistemih se usmerjajo na panoptične učinke, ki jih omogoča napredujoča elektronska industrija. Ta se je najprej uveljavila v upravljanju infrastrukturnih sistemov (na primer pri nadzoru prometa in pri varovanju trgovinskih kompleksov), danes pa je sestavni del varnostnega industrijskega kompleksa v »boju zoper kriminaliteto«. Učinki videonadzornih sistemov so žal nasprotni od želja apologetov videonadzorovanja: nameščene kamere povečujejo (in ne zmanjšujejo) strah pred kriminaliteto.³⁵⁵ Nadzorovanje in discipliniranje z novimi IT proizvodi se ne ustavlja zgolj na fizično-materialni ravni. Discipliniranje se premešča navznoter, v tehnično nadzorovanih prostorih in mestih se povečuje samoregulacija in samokontrola. Množenje pogledov vsenavzočih snemalnih naprav, ki beležijo dogajanje 24/7, se introjecira. Tudi tam, kjer kamere, ki bi nas skrivoma opazovale, ni, se obnašamo, kot da je ta pogled vseprisotnega Drugega tu.

Razlage družbenih učinkov videonadzora se večinoma opirajo na »Foucaultev« disciplinsko mrežo, ki naj v javnih prostorih proizvede disciplinirane posameznike. Druge, bolj strukturno usmerjene razlage, pa raziskujejo čustveno in kulturno okolje centrov videonadzorstvenih sistemov, ki predpostavlja ali spremlja materialne in ideološke dimenzije javnega videonadzorovanja. Raziskovalci ugotavljajo, da je družbeni monitoring selektiven in da prihaja do osredotočanja na t. i. rizične skupine. Etnografska raziskovanja nadzornih centrov videosistemov kažejo, da vsenavzoč pogled še zdaleč ni vsenavzoč in enak za vse družbene skupine. Kategorije, ki še posebej veljajo kot rizične in potrebne posebnega pogleda, so mladi, brezdomci, ulični preprodajalci mehkih drog in pripadniki manjšin. »Moralna vizija« (Coleman) dobre družbe je programsko načelo, ki je neizogibno vključeno pri postavljanju videonadzorstvenih sistemov. Definicije urbanega tveganja niso *a priori* dane, logične, samoumevne, nepristranske in ideološko neoporečne. Prav nasprotno. Urbanost ni nekaj, kar se oblikuje mimo ljudi, temveč jo posledica zavestnih (ali nereflektiranih) odločitev o tem, v kakšnem okolju želimo živeti. Te odločitve niso nikoli nevtralne, temveč utemeljene na določenih vrednotah. S pomočjo tehnologije se zato utrjujejo kvazifevdalna ozemlja, ustvarjena z upravno-imigracijskimi postopki in z ograjenimi

---

³⁵⁵ Leman-Langlois v empirični študiji o dojemanju in učinkih videonadzora v mestu Montreal ugotavlja, da so nadzorne kamere nepomembne z vidika dojemanja (ne)varnosti. Občutek (ulične) varnosti je pogojen z drugimi dejavniki, zlasti na primer z znaki vandalizma, grafiti, na tleh ležečih iglah. Dojemanja varnosti se zaradi varnostnih kamer sicer spremenijo: nekaterim so v opozorilo, da živijo v nevarnem delu mesta (kar pomeni, da kamere še povečujejo strah pred kriminaliteto), drugim, da se policija boji patroljiranja po ulicah in da se s tem odtuja od dejanskega dogajanja (kamere sugerirajo, da na policijo ob težavah ni mogoče računati). Še največjo stopnjo zadovoljstva z videonadzorom izražajo lastniki trgovin, ki na »svojih« ulicah ne želijo »skvoterjev«, žeparjev, postopaške mladine in preprodajalcev mamil, ker povzročajo strah med njihovi klientelo. Glavna ugotovitev avtorja je, da so kamere preprosto nepomembne za življenje in varnost v območjih, kjer so nameščene. Po Leman-Langlois, 2008b.

skupnostmi (kot so poslovno-trgovinski kompleksi in elitne soseske) z dosledno kontrolo prehoda.

Druge kriminološke raziskave o uporabi sodobne tehnologije se nanašajo na vplive in možnosti, ki jih omogoča hitra obdelava večje količine podatkov pri procesu določanja kazenskih sankcij in odmere kazni.³⁵⁶ Kaznovalne smernice v elektronski obliki (angl. *sentencing information systems*) kažejo, kako informacijska tehnologija neposredno vpliva na vsebino ustavnopravne ureditve in na temeljno načelo neodvisnosti sodstva v njenem okviru. IT spreminja naravo sodnega odločanja, s čimer vpliva na temelje legitimnosti kazenskega prava nasploh. Ali lahko računalniški program nadomesti sodnika? Ali naj bo postopek določanja kazenske sankcije in odmere kazni preveden v binarni računalniški jezik – algoritem in kaznovalno matrico, v kateri bodo upoštewane in ustrezno ponderirane le vnaprej predvidene okoliščine in bodo s tem iz procesa sodnega odločanja izločene druge okoliščine? V celoti najbrž nikoli, a raziskovalci ugotavljajo, da imata informacijska tehnologija in kazenski postopek vsaj nekaj skupnih lastnosti, ki na formalno-logični ravni povsem omogočajo nadomestitev in zmanjšanje diskrecijske pravice sodnikov: določnost algoritmičnega procesa, ideja racionalnosti, ideja eksplicitnosti in izraženosti misli in razlogov, ki so ključni za posamezno odločitev. Kljub pragmatičnim razlogom za uporabo informacijske tehnologije v pravosodnem sistemu (na primer za izdelavo baz pravnih virov, olajševanje komunikacije med akterji pravosodnega sistema, pregled nad pravnimi spisi, *on-line* dostop do pravnih informacij, kar vse zagotavlja večjo stopnjo transparentnosti delovanja represivnih državnih organov), je pronicanje IT na kaznovalno področje v pretežni meri rezultat menedžerskega etosa. Ta temelji na obsežnih podatkovnih analizah, namenjenih zlasti učinkoviti alokaciji materialnih sredstev in ne morebiti bolj doslednem zagotavljanju človekovih pravic.³⁵⁷

Tretje kriminološke raziskave analizirajo informacijske proizvode, namenjene akterjem kazenskopravnega sistema. Ti produkti so pretežno upravljalvskega značaja, nastopajo v vseh fazah odkrivanja in pregona kaznivih dejanj. V fazi sojenja se na primer uporabljajo videokonferenčni sistemi, programska oprema za določitev/odmero kazenske sankcije, elektronski vpisniki in sistemi za vodenje primerov (angl. *Case-Management Systems*), v fazi izvrševanja kazenskih sankcij pa na primer elektronske zapestnice s satelitskim navigacijskim sistemom (angl. GPS – *Global Positioning System*).

Četrte kriminološke raziskave o učinkih IT na kriminaliteto in odziv nanjo se usmerjajo na sociološko kulturne vidike pomena telesa v postmodernem tehnološkem

---

³⁵⁶ Glej Franko Aas, 2005.

³⁵⁷ »Slovenski kiberfašizem« (Zadnikar) oziroma množični izbris prebivalcev iz registra stalnega prebivalstva je bil mogoč ravno v tehnološko podkrepjenem sistemu evidentiranja prebivalcev: na eni strani je bil ta akt civilne smrti neoseben in njegova izvedba relativno preprosta, na drugi strani pa je imel daljnosežne posledice za posameznikov položaj, saj tega v sodobni družbi v bistveni meri določa posameznikov »digitalni dvojnik« (na primer socialne pravice, pravice do dela so vezane na pridobitev podatkov o stalnem prebivanju). Povezavo med informacijsko tehnologijo in njeno priložnostjo za izvrševanje zločinov proti človeštvu v času 2. svetovne vojne dobro ponazarja študija o vlogi ameriškega računalniškega podjetja IBM in kartičnih računalnikov pri nacističnem »reševanju« židovskega »vprašanja«. Glej Black, 2001.

svetu. »Prevajanje« telesa v informacijske vzorce in ustvarjanje novih identitet, nove nadzorovalne metode in njim služeče nove identifikacijske metode (biometrija) vodijo v »transparentno družbo« (Brin), »narod baz podatkov« (»*database nation*«, Garfinkle). V takšni družbi telo postane potni list, saj je bolj zanesljivo od verbalne izpovedi. Biometrija omogoča nove razsežnosti nadzovanja in programirano družbo. Kako daleč smo od »protiteroristične rešitve« »elektronskih policistov«, tj. obvezne osebne izkaznice z biometričnimi podatki, ki jo avtomatično prepoznajo statični senzorni sprejemniki, postavljeni ob cesti? Raziskovalci ugotavljajo, da se nadzor povečuje vertikalno (s tehnološkim generiranjem nove kvalitete podatkov o posamezniku) in horizontalno (zbiranje osebnih podatkov o vedno več vidikih posameznikovega življenja), ter da je uporaba biometrije aktualna zlasti na področju zagotavljanja varnosti (anti-terorističnih ukrepov) in komercialnih dejavnosti (v nakupovalnih centrih, športnih in *wellness* središčih, letališčih). Intenziviran tehnološko podkrepjen nadzor (angl. *surveillance*) je primarno namenjen varovanju sedanjih lastninskih upravičenj in sedanji porazdelitvi bogastva. Biometrija omogoča lažji nadzor nad »nezanesljivimi potniki« (Curry), kot jih definirajo vladajoče elite, ta nadzor pa podpira menedžerski etos stratificiranja visoko in nizko rizične populacije. Tveganje je danes izmerjeno na/v telesu samem, kar je (bila) ultimativna tantra pozitivistične kriminologije, »biokriminologije« in sodobnih kazenskoprnih poskusov opredelitve »splošno nevarnega storilca kaznivega dejanja«.

Življenje je na opisane načine pretvorjeno v informacijske vzorce. Ti naši »električni dvojniki« (Bing) ali »digitalna sebstva« niso govoreči večdimenzionalni subjekti, temveč informacije o naši identiteti, ki so shranjene v bazah podatkov in se z lahkoto posredujejo naprej v sistem, kjer jih je mogoče primerjati z drugimi, povezovati v sklope in ustvariti novo vednost o posamezniku. Subjekt zato v digitalni dobi nič več ne nastopa kot celota »telesa in duha«, temveč kot fuzija telesa in stroja. To je tista enota, ki v tehnološko okrepljenih družbenih (pod)sistemih, kar vedno bolj velja tudi za kazenskopravnih sistem, posreduje vso (tudi pravno relevantno) resnico o subjektu. Pomembne postanejo le kode in binarni jezik, v katerega je telo prevedeno. Subjektov govor postane na ta način nepomemben, »govori« lahko le še njegovo telo, zaznamovano z »biopolitičnim tatujem« (Agamben), v načinu, ki ga lahko prepozna le tehnologija.³⁵⁸

---

³⁵⁸ O subjektu v avtomatiziranih sistemih več v Lianos, Douglas, 2000.

Subjekt v kibernetskem prostoru: »Kdo smo, ko smo on-line?«

Postmodernistične teme *par excellence*, kot so identiteta in klonirani jaz, hiperrealnost in simulakri realnosti, ter spremenjena bivanjska občutja sodobnika se v celoti odražajo v kibernetskem prostoru. To niti ni presenetljivo, saj je prav kibernetski prostor tisti, ki je imanentni del postmoderne dobe. Geneza kiberprostora in hekerska vredno(s)tna (o)pozicija, ki je sploh omogočila nastanek kibernetskega prostora, sodita v miselne tokove postmodernistične teorije. Kakšne so psihološke razsežnosti odsotnosti telesa v kibernetskem prostoru? Ontološka nestabilnost in identitetna destabilizacija postmoderne sta bistveni psihološki implikaciji kibernetskega prostora, ki določata tudi deviantna ravnanja v tem prostoru. Kako razumeti kibernetsko realnost in kibernetske skupnosti, ki obljublajo osvoboditev posameznika, po drugi strani pa vodijo v pacifikacijo in izolacijo osamljenih, v ekran boljšečih monad?

Kibernetska realnost: osvobaja ali zaslužuje?

Posebnost kibernetske kriminalitete je njena pojavnost v dozvedno povsem drugi, virtualni realnosti, kjer naj bi bili vsi videni ali slišani objekti zgolj »simbolni«; niso niti fizični niti niso nujno reprezentacije fizičnih objektov, ampak so lahko tudi simbolizacije objektov, ki so skonstruirane v tej realnosti. V Baudrillardovem jeziku gre za simbolne reprezentacije drugega reda.³⁵⁹ Virtualno realnost tako označujeta fizična, geografska ločenost udeležencev in to, da namen njihovega sodelovanja ni nujno določen vnaprej, ampak je lahko povsem nov in se vzpostavi šele v virtualni realnosti.³⁶⁰ Specifična komunikacija, ki je bistvena za preučevanje kibernetskega prostora, ruši zvezo med fizičnim kontekstom in družbeno situacijo; čas in prostor sta transcendirana, komunikacijo označuje anonimnost »priklopljenec«, ločenih od telesa, kar deinhirira, sproža občutja drznosti, osvobojenosti in nezmotljivosti. V tem smislu je kibernetska realnost podpornik narcisistične kulture (Lasch) oziroma patološke narcisoidnosti kot najbolj prilagojene osebnostne strukture v postmoderni družbi (Žižek). Internet je performans, spektakel, kjer se predstavljamo poljubno in na novo izumljamo. Je ekran za projekcijo naše podobe, prostor samokreacije in naracije o samem sebi, »a funclub to oneself« (Di Giovanna), zvezan s principom užitka in postmoderno potrošniško kulturo.

---

³⁵⁹ Francoski sociolog, poststrukturalist Jean Baudrillard, je avtor vzporednih umetnih resničnosti, konceptov kloniranja, implozije, simulacije, hiperrealnosti. Za njegov pojem hiperrealnosti je značilno, da ta ni nerealna, temveč tista realnost, ki je realnejša od samega realnega, je učinek stvari, postavljenih v umetno stopnjevanost, v ekstatično potenco. Hiperrealno tako sodi na področje simulacije (same) simulacije. Baudrillard loči tri redove simulakra: 1. naturalistične simulakre, osnovane na podobi, ki ciljajo na povrnitev ali na idealno stvaritev narave po podobi Boga; 2. produktivne simulakre, osnovane na energiji, moči, njeni materializaciji s pomočjo stroja; 3. simulakre simulacije, osnovane na informaciji, modelu, kibernetski igri z namero totalnega nadzora. Glej Baudrillard 1999: 143 in nasl.

³⁶⁰ Praprotnik 2003: 6.

Osvobojenost od telesnosti naj bi v kibernetnem prostoru zagotavljala emancipacijske učinke. Tako psihologi kibernetnega prostora trdijo,³⁶¹ da virtualne »zmenkarije« (angl. *on-line dating* oziroma *cyberdating*) osvobajajo udeležence spon »telesnosti«, zaradi česar se v kibernetnem prostoru počutijo bolj sproščene. Zlasti uporabnice *on-line* »zmenkarij« naj bi se v tem prostoru počutile bolj prijetno, saj naj bi laže odpravile strah, ki je povezan z zavrnitvijo, po drugi strani pa se lahko tudi odmaknejo od hegemonskih imperativov ženske spolne vloge (lahko so na primer bolj agresivne). Na prvi pogled torej kibernetni prostor vsebuje pomemben osvobajajoč potencial.

Po drugi strani je očitno, da »pravi« problemi v razmerju moči (v tem primeru med spoloma) še vedno ostajajo nerešeni. Dekleta se s prikrievanjem »telesnosti« ne znebijo samega diktata estetskih zapovedi v kibernetnem prostoru, saj tudi v *on-line* zmenku pogosto reproducirajo zunajkibernetne hegemonse vzorce »lepšega spola« (na primer tako, da se opisujejo kot »vitke«). Diktat estetskih zapovedi in ženske spolne vloge tako udejanjajo na prikrit način, kar vodi v reprodukcijo (in ne odstranitev) seksizma.

Kako potem kaže oceniti zatrjevano večjo stopnjo osvobojenosti uporabnikov v kibernetnem prostoru? V kibernetni realnosti se vzorci, vrednote, stereotipi in predsodki iz »resničnega« sveta v veliki meri reproducirajo, po drugi strani pa udeležence kibernetnega prostora »telesnost« ne predeterminira. V tradicionalni vrednotni optiki obstaja nek zamrznjen konglomerat ponotranjenih vzorcev, vlog, shem, stereotipov, vrednot, ideologije, ki jo subjekt dojema za svojo. V kibernetnem prostoru pa subjekt spozna, da identiteta ni nekaj vnaprej določenega, kar se pridobi z rojstvom, temveč je »nekaj«, kar (vsakodnevno) v interakciji z drugimi vedno znova (re)definira. Kibernetni prostor tako razblini prepričanje, da obstaja neka ontološko dana identiteta. V tem smislu Turkle³⁶² izpostavlja dve možnosti, kako se soočiti s težavami iz »resničnega« sveta v kibernetnem svetu: na način »udejanjanja« (angl. *acting out*) ali »predelave« (angl. *working through*). V prvem primeru subjekt zgolj sledi ubežniški logiki in »udejani« težave »resničnega« sveta v kibernetni realnosti. V drugem primeru pa uporablja kibernetni prostor, da ozavesti nekonsistentnosti v lastnih identifikacijah in jih predela. V tem primeru tako lahko računalniški zaslon (kibernetna realnost) deluje kot psihoanalitik, saj prek njega suspendiramo simbolna pravila, ki vodijo in urejajo naše aktivnosti v »resničnem« življenju in tako pozunanjimo potlačene vsebine, s katerimi se sicer nismo zmožni soočiti.

Kibernetno realnost lahko razumemo na tri načine. Po prvem pogledu je to mesto subjektive psihične regresije. V njej posameznik nazaduje v predsymbolno psihotično stanje in se stopi z materinsko stvarjo. Kibernetni prostor po tem pogledu ni mesto osvoboditve posameznika, temveč mesto zaslužnja. Realno se prekrije z imaginarnim, ki je po »lacanovski« psihoanalizi mesto uživanja, domišljije in fantazije, ter hkrati psihotičnega stanja, v katerem posameznik postane suženj lastnega užitka.³⁶³

---

³⁶¹ Glej Clark, 1998.

³⁶² Turkle 1997: 138.

³⁶³ Tovrstno privlačnost kiberprostora ponazarja kiberpankovski prvenec *Nevromant*: »Caseu je bilo štiriindvajset let. Pri dvaindvajsetih je bil eden najboljših kavbojev v Sprawlu. ...

Drugi pogled na kibernetsko realnost poudarja osvobajajoče zmogljivosti kiberprostora. V kibernetskem prostoru lahko zavzemamo različne identitete, kar nas osvobaja prijema patriarhalnega zakona in bioloških okovov. Ta pogled spodbuja ideologijo ustvarjanja samega sebe in iskanja odgovora na subjektovo dilemo o lastni identiteti. Gre za prehod od strukturne simbolne kastracije k novi post-ojdipski libidinalni ekonomiji. V to skupino sodijo tehnični navdušenci in drugi apoletični kibernetskega prostora, ki jih družijo mistično/religiozna vizija o boljši prihodnosti v kibernetskem prostoru. Ta uteleša ideologijo in mite neoliberalizma, mit o neskončnih možnostih in nepretrganem razvoju vsega človeštva.³⁶⁴

Po tretjem pogledu na kiberprostor navedena pogleda na kibernetski prostor zgrešita poanto, ker danes »Drugi ne obstaja več«.³⁶⁵ Kibernetski prostor ne more nadomestiti »velikega Drugega«, lacanovske oznake za simbolni red, ki je sestavljen iz jezika, institucij, ritualov, ter ne omogoča razrešitve naših dilem. Je zgolj protitež umika velikega Drugega, ki obstaja v Realnem. Vero v velikega Drugega v Realnem pa Žižek³⁶⁶ označi kot definicijo paranoje. Gre za nezaupanje v red simbolnih funkcij, združeno z vero, da obstaja neki »Drugi (od) Drugega«, ki vleče niti našega dogajanja.

Kibernetska identiteta

Kdo smo, ko smo *on-line* povezani na internet?³⁶⁷ Virtualno realnost in komunikacijo med udeleženci virtualnega prostora še vedno dojemamo kot (pretežno) anonimno.³⁶⁸ Virtualna realnost omogoča uporabniku nastanek virtualne identitete, ki jo oblikuje po lastnih željah – internet je »laboratorij za konstrukcijo identitete« (Turkle), je prizorišče, kjer lahko vsakdo »udejani« svoj »resnični« jaz, želje in fantazije. Uporabnik pusti lastno identiteto, ki jo ima v vsakdanjem svetu v sobi, kjer je računalnik. Kibernetska identiteta je tako razumljena kot nekaj, kar odraža naše (bolj)

Zaradi mladosti in sposobnosti je bil skoraj ves čas v stanju *adrenalinskega vzburjenja*, priključen na predelan kiberstolp, ki je projiciral njegovo breztelesno zavest v *skupno halucinacijo*, matriko.« Gibson 1984: 9 (poudarki A.Z.).

³⁶⁴ Poglavitni mit računalniške komunikacije je, da bo ta pomenila epohalno transformacijo subjektove izkušnje. Subjekt bo lahko transcendiral čas, kar se kaže v »koncu zgodovine« (Fukuyama), transcendiral bo prostor, kar se kaže v koncu geografije, in moč, kar se kaže v koncu politike in ekonomije (nastanek t. i. »mrežne ekonomije«). Mosco ugotavlja, da so bila tovrstna pričakovanja investirana že pred vznikom računalniške revolucije v telegrafsko revolucijo, v revolucijo elektrike, telefona, radija in televizije. Vse te »revolucije« so nekoč inspirirale velike vizije o družbeni transformaciji, danes pa vsi ti tehnični dosežki niso več sublimni. To pa po njegovem mnenju ne pomeni, da nimajo družbene in ekonomske moči. Šele takrat, ko te tehnologije prenehajo biti sublimne mitološke ikone in vstopijo v prozaičen svet banalnosti, postanejo pomembne sile za družbene in ekonomske spremembe. Po Mosco 2004: *passim*.

³⁶⁵ Po Žižek, 1997.

³⁶⁶ Ibid.

³⁶⁷ Jones 1997: 9.

³⁶⁸ O mitu o anonimnosti na internetu glej Završnik, 2008.

»resnično« sebstvo, tam smo lahko končno »pri sebi« in odvržemo maske, ki jih nosimo v »resničnem« svetu.

Ta pogled na kibernetško identiteto spregleduje dejstvo, da internet kljub vlogam, ki jih igramo na njem, omogoča obdržati našo samopodobo iz »resničnega« sveta.³⁶⁹ V virtualni podobi, ki jo izgradimo na internetu, odkrivamo vidike naše identitete, ki si jih v »resničnem« življenju nikoli ne bi upali niti priznati. Kibernetški prostor sproža »deinhibijski efekt« (Suler), »elektronski id dobi krila«, ³⁷⁰ kar omogoča sprožiti našo »temno stran in povnanjiti ves libidinalen potencial«. ³⁷¹ A sprejem tovrstnih vidikov identitete bi vodil v dezintegracijo naše biti. Podoba, ki jo gradimo v virtualnem prostoru, je zato zunanja in ločena od »resničnega« mene, a ne zato, ker bi bila bolj resnična. Takrat nismo bolj »pri sebi«, temveč smo lahko drugi in vsaj za kratek čas pozabimo nase, se odpočijemo od nenehnega »stika s samim seboj«.

Preskok v kibernetško (digitalno) identiteto razkriva naravo tega, kaj identiteta sploh je. Naša siceršnja identiteta je razgaljena kot nestalna, kontingentna. Identiteta ne obstaja kot ontološka kategorija, nekaj, kar je v »človekovi naravi« že v trenutku njegovega rojstva. Obstajajo le mehanizmi, ki posameznikom ponujajo različne identitete, in s tem povezani mehanizmi, ki subjektom ponujajo razloge za sprejemanje določenih identitet. Postopki proizvodnje identitete se nikoli ne »končajo«. Bistvo identitete je ravno v njenem revidiranju, (samo)zanikovanju in redefiniranju, ki poteka *ad infinitum*. Identiteta je proizvod interakcije, diskurza in komunikacije, zato vsaka diskurzivna situacija zahteva od nosilca, da vedno znova zavzame svojo identitetno pozicijo. Primer kibernetškega prostora tako jasno kaže, da je »petrifikacija« identitetne pozicije fikcija, saj je identiteta v bistvu nekaj tujega subjektu, nekaj, kar ni povsem njegovo. Identiteta je zato lahko zgolj družbeni proizvod, »skupinski projekt« (Crawford), projekt »biti specifična oseba« (Clarke).

Vprašanje identitete je ena izmed glavnih tem postmoderne teorije, po kateri je subjekt razsrediščen, fragmentiran, brez stalne in trdne identitete. To ne pomeni, da v prejšnjih obdobjih identiteta ni bila problematizirana, ³⁷² a ni bila v tolikšni meri predmet dvoma, saj družbeni red ni dopuščal in omogočal radikalno drugačnih »preživetvenih strategij« posameznikov. V tem oziru je zato ključno preučevati mehanizme, ki med seboj tekmujejo in posameznikom »vsiljujejo« posamične identitete. Eden izmed takih mehanizmov je tudi ideologija o osvobajajočem potencialu kibernetškega prostora, v katerem lahko posameznik postane to, »kar v resnici je«. Ker z identifikacijo z

---

³⁶⁹ Po Žižek 1999b: 127 in nasl.

³⁷⁰ Turkle 1997: 137, op. 15.

³⁷¹ Žižek 1999b: 137.

³⁷² V kiberpankovskem romanu *Nevromant* Williama Gibsona je vprašanje identitete prikazano na naslednji način: »Prav nič ne pomeni, če gresta vidva z Gladkim še tako globoko s tistim kitajskim virusom, če tale zadeva ne sliši prave besede.« »In kakšna je ta beseda?« »Ne vem. Lahko bi rekel, da me to, da ne vem, prav določa, ker *ne morem* vedeti. Sem tisto, ki ne more vedeti besede. Tudi če bi ti vedel in bi mi povedal, jaz ne bi mogel vedeti. Tako imam vse zvezano. Nekdo drug jo mora zvedeti...« »Kaj se zgodi potem?« »Potem mene ni več. Neham obstajati.« Gibson 1984: 189.

določenimi identitetami subjekt ne postaja vedno bolj »on sam«, se zastavlja vprašanje, kdo je potem ona ali on (»kot takšna« ali »kot takšen«)?

»Lacanovska« psihoanaliza odgovarja, da identiteta subjektu ni lastna in ni njegov sestavni del, toda ravno ta neustreznost identitete s subjektivnim »resničnim bistvom« je konstitutivna za vznik samega subjekta. Ravno, v kolikor subjekt ne pride do sebe, postaja subjekt. Subjekt je radikalno odtujen od samega sebe. Zato Lacan³⁷³ pojmuje »jaz« kot instanco samoprevare, samoodtujujočo instanco, prek katere subjekt postaja tuj samemu sebi. Ta proces premikanja med mnogoterimi identifikacijami predpostavlja neke vrste prazno vez, ki omogoča preskok iz ene identitete v drugo – ta prazna vez je ravno subjekt.³⁷⁴

Kibernetski prostor tako razgali identiteto. Ta ni trdna, temveč fluidna, amorfna in večdimenzionalna in zato so mogoče multiple identitete, identitetne spremembe in manipulacije.

Tatvina identitete

Veliki pomen identitete v kibernetskem prostoru se kaže v kriminologiji v pojavu tatvine identitete (angl. *identity theft*) oziroma identitetne prevare (angl. *identity fraud*). Pri tatvini identitete gre za krajo osebnih identifikacijskih informacij in njihovo fraudolentno uporabo v (običajno) pridobitniške namene (na primer pridobitev zneska posojila, ki pa ga mora odplačati oškodovani). Za (kazensko)pravno operacionalizacijo pojma identitete – kar pomeni uvajanje pojma tatvine identitete – je potrebno diverzificirati njegove pomenske odtenke. V tem smislu je mogoče razlikovati več vrst identitete: individualno identiteto, družbeno identiteto in pravno identiteto.³⁷⁵ Individualna identiteta je subjektivna konstrukcija sebe, soustvarjena z refleksijami drugih in v posameznikovih interakcijah z družbenim redom. Družbena identiteta je povezana z načinom, kako posameznik predstavlja sebe v družbi, kar jo loči od individualne identitete, ki je odvisna zlasti od načina, kako je posameznik dojet v družbi. Na ti dve identiteti lahko tatvina identitete vpliva, čeprav teh dveh identitet v kazenskopravno smislu ni mogoče ukrasti. Ukrasti je mogoče le pravno identiteto. Ta je za razliko od prvih dveh precej trdna, saj gre pri njej za skupek karakteristik in znakov, ki omogočajo odgovor na vprašnji: »Kdo je ta oseba?« in »Ali je to ista oseba?«. ³⁷⁶

Glede na intenzivnost neujemanja med individualno identiteto in pravno identiteto v teoriji razlikujejo med več vrstami tatvine identitete. Zlorabo informacij specifičnih za določeno osebo, z namenom prepričati druge, da gre za to osebo, je mogoče

---

³⁷³ Odtujitev subjekta Lacan locira v fazo nastajanja jaza, t. i. fazo zrcaljenja. Glej Benvenuto, Kennedy 1986: 145.

³⁷⁴ Po Žižek 1997.

³⁷⁵ Tako Emily Finch, *What a tangled web we weave: identity theft and the Internet*. V Jewkes 2003: 87.

³⁷⁶ Glej Torpey 2000: 166.

tipologizirati glede na tri spremenljivke:³⁷⁷ 1. trajanje, 2. stopnjo poglobljenosti oziroma intenzivnost posega v žrtvine osebne informacije in 3. motivacijo storilca. Glede na trajanje zlorabe povezane z ukradeno identiteto gre lahko za enkratni dogodek ali za dalj časa trajajočo zlorabo. Stopnja intenzivnosti posega je glede na množico podatkov, zbranih o posamezniku, v »informatizirani družbi« vedno večja (na primer bančni in finančni podatki, zdravstveni in socialni podatki), tako da lahko ločimo med totalno tatvino identitete, ki je običajno trajna in s katero subjekt začne novo (pravno) življenje, ubežniško tatvino identitete ali delno tatvino identitete, ki je običajno začasna in se nanaša le na nekatere vidike življenja (na primer nakup blaga s tujo kreditno kartico).

Za zaščito pred tatvino identitete je treba uporabiti identifikacijsko tehnologijo. Ker pri transakcijah v kiberprostoru manjkajo sekundarne informacije (na primer pri nakupu s kreditno kartico osebo vidimo in slišimo), je te informacije pri transakcijah potrebno posebej dodati. Gre torej za verifikacijo (ideja digitalnega podpisa) in ne za odkrivanje identitete. Identifikacijska tehnologija temelji na ideji, naj tatvino identitete prepreči nekaj, kar poseduje le zadevna oseba (na primer kreditna kartica) ali/in nekaj, kar le ta oseba pozna (na primer PIN koda – *Personal Identity Number*) ali kar njene nespremenljive in neponovljive fizične lastnosti (na primer prstni odtis).³⁷⁸ Paradoks je seveda v tem, da tovrstna identifikacijska tehnologija sloni na obsežnih bazah osebnih podatkov, s čimer deluje kot pospeševalec karceralne informacijske mreže.³⁷⁹

Tatvina identitete je bila ob koncu 20. stoletja označena kot »najhitreje rastoča kriminalna dejavnost« (na primer zlasti pri *on-line* finančnem poslovanju). Glede na to, da informacije iz preteklosti danes »vztrajajo«, čeprav bi bile sicer pozabljene, in da informacijska tehnologija omogoča vedno hitrejšo obdelavo vedno večje količine osebnih podatkov, se priložnosti za storitev tovrstnih kaznivih dejanj povečujejo. »Informacijska revolucija« je proizvedla informacijske karceralne mreže, ki postajajo vedno bolj goste in ustvarjajo strukturne pritiske k nastajanju vedno novih osebnih podatkov. Povečane zahteve po identifikacijah so zato neposredni vzrok povečanja števila tatvin identitete. Ta etos »identificalnosti« in nenehnega preverjanja identitete, ki je povezana z nadzorstvenimi aspiracijami regulatorne moderne države, ustvarja vedno več osebnih podatkov in evidenc: včasih antropometrija (merjenje telesa), danes pa obvezno fotografiranje obraza, registracija rojstev, smrti, skupnega življenja, prebivališča, potovanj, prehodov skozi razne »vmesne točke« natančno razdeljenega prostora itn.³⁸⁰ Skušnjave po zbiranju podatkov so danes večje, zlasti biometrija (t. i.

---

³⁷⁷ Tako Emily Finch, *What a tangled web we weave: identity theft and the Internet*. V Jewkes 2003: 90.

³⁷⁸ Glej Davies 1994.

³⁷⁹ Daljnosežnost zlorabe zbranih podatkov je najbrž najbolj očitna pri podatkih o DNK, ki omogoča zanesljivo identifikacijo, saj gre pa za podatke o vsebini genetičnega profila osebe, kar pa na družbeni ravni lahko vodi k stratifikaciji in diskriminaciji na podlagi »sumljivih« genov, v genetični elitizem in »orwelovsko« državo.

³⁸⁰ Glej Torpey 2000: 19.

»znanost na pohodu«) omogoča merjenje prstnih odtisov, očesnih mrežnic, DNK, geometrijo rok (preslikavanje dlani),³⁸¹ kar vse vodi k privlačnosti tatvine identitete.

Večina pravnih ureditev ne pozna tatvine identitete kot samostojnega kaznivega dejanja, kar pomeni, da je to dejanje mogoče pravno kvalificirati kot goljufijo. V pravnih ureditvah, kjer je tatvina identitete samostojno kaznivo dejanje, pa je ta vezana na storilčev namen, da uporabi osebne identifikacijske podatke za storitev kaznivega dejanja (takšna je ureditev po *Theft and Assumption Deterrence Act* iz 1998 v ZDA) ali pa je usmerjena na premoženjske posledice, ki jih utрпи žrtev (takšna je ureditev po *Theft Act* iz leta 1968 v Veliki Britaniji). Vprašanje zato je, ali v kiberprostoru (»laboratoriju za konstrukcijo identitete«) potrebujemo posebno »pravo o identiteti«?

Pravo o identiteti?

Danes najbolj pogosta oblika digitalne identitete je elektronski poštni naslov. Ker je elektronska pošta postala že vsakodnevno komunikacijsko sredstvo, se pomen *on-line* identitete povečuje. Zakonodajalčevo »centralno« pravo o identiteti ali »listina svoboščin« zaradi kontingentne narave identitete skoraj ni mogoča, možna pa so zasebna pravila, pravila uporabnikov, ki so odvisni od nemotenega upravljanja z *on-line* identiteto.

Danes imajo *on-line* identitete v lasti posredniki – podjetja, ki ustvarjajo kibernetske prostore, podjetja, ki ustvarjajo spletna socialna omrežja,³⁸² prostore za igre³⁸³ oziroma zasebne splete. Ti posredniki so »zakonodajalci« z lastnimi pravili, so lastniki informacij (vključno s slikovnim gradivom), ki jih puščamo pri njih (na primer na spletnem socialnem omrežju) in imajo pravico do izklopa posameznega uporabnika zaradi kršitve pravil uporabe. Imajo torej moč, ki je analogna »kapitalni« (smrtni) kazni v fizičnem svetu. Ker so ponudniki dostopa do interneta in spletnih storitev zasebniki oziroma velja v razmerjih do uporabnikov zasebno pravo,³⁸⁴ je »uporaba sile« v kiberprostoru zasebnopravna zadeva. To diverzifikacijo javnega in zasebnega pospešuje tudi vedno večja privatizacija interneta in zasebniško upravljanih mrež, ki naj preprečijo vstop nezaželenim vsebinam (na primer virusom, neželenim poštnim sporočilom,³⁸⁵ vohunski programski opremljenosti³⁸⁶). Tudi na področju kibernetskega prostora se na ta način

---

³⁸¹ V ZDA deluje po temnačelu letališki sistem INPASS (angl. *Immigration and Naturalisation Passenger Accelerated Service System*) za hitrejšo vkrcavanje, pri katerem potnik vstavi pametno kartico, v kateri je shranjena slika njegove dlani, svojo dlan pa položi na skener – če se podobi ujemata, lahko potnik nadaljuje pot. Sistem je prostovoljen. Zaenkrat.

³⁸² Na primer Facebook.

³⁸³ Na primer Everquest.

³⁸⁴ V primeru *Noah v. AOL Time Warner, Inc.*, 261 F. Supp.2d 532 (E.D.Va. 2003) je tožnik trdil, da AOL (*America Online*) krši njegove pravice iz 1. amandmaja s tem, ko je zaprla njegov račun kot odgovor na njegova pro-islamska sporočila; sodišče je odločilo, da AOL ni državni organ in se zato nanj 1. amandma ne nanaša.

³⁸⁵ Angl. *spamming* (pošiljanje nezaželenih reklamnih sporočil) ali *flooding* (poštni napad ali zasutje poštnega predala s sporočili).

³⁸⁶ Angl. *Spyware*.

s »filtriranjem« ustvarjajo enklave, ograjeni »vrtovi« s privatno upravo, ki med seboj tekmuje za klientelo.

Oblikovanje identitet v fizičnem svetu se razlikuje od oblikovanja identitete v virtualnem svetu v vlogi skupnosti. V fizičnem svetu je vloga skupnosti implicitna, skrita, medtem ko v virtualnem svetu to oblikovanje identitete s strani skupnosti v celoti postane eksplicitno. Bogovi *online* sveta so tako ljudje, ki vodijo ta svet in oblikujejo kode, zato se v teoriji v glavnem zavzemajo za kolektivno lastništvo *on-line* prostora.

Kibernetske skupnosti

V kibernetski realnosti udeleženci oblikujejo kibernetske skupnosti. Te skupnosti naj bi bile družbeno dovršene možnosti bivanja, ki ponujajo lažnejše in (skorajda) čudežno življenje, možnost, da decentralizirane mreže omogočijo posameznikom povezavo in izgradnjo transparentnega političnega sistema brez birokratske državne oblasti. Takšen je pogled zagovornikov osvobajajočega potenciala kibernetskega prostora. Vendar danes vedno bolj postaja jasno, da tehnologija, ki naj bi nam v prvi vrsti izboljšala kakovost življenja, slabi kakovost naših socialnih vezi in skupnosti.

Atomiziranost in razmeroma visoka stopnja izoliranosti posameznika v postmoderni družbi na eni in narava človeka kot »socialne živali« na drugi strani v kibernetskem prostoru vodijo uporabnike k oblikovanju skupnosti. Gre za »lakoto« po skupnosti, ki jo začne človek graditi, takoj ko se mu odpre nov prostor, za strah pred praznim prostorom nepripadanja, grozo pred padcem v Lacanovo »Realno« oziroma Freudovo »grozljivo« (*Das Unheimliche*). Druga plat množične uporabe računalnikov je diametralno nasprotna.³⁸⁷ Oblikovanje kibernetske skupnosti namreč še vedno reducira posameznike na izolirane in osamljene v monitor bolščeče monade. Te skupnosti, oblikovane znotraj računalniške strojne opreme, na koncu koncev niti ne vedo, s kom komunicirajo: z »resnično« ali neresnično osebo, državnim agentom, ki združuje več »resničnih« oseb hkrati, morda računalniškim programom.

Kibernetske skupnosti so s kriminološkega vidika zanimive zaradi relativizacije konvencionalnih moralnih imperativov, transformacije deviantnih ravnanj v nedevidantna, njihove normalizacije in destigmatizacije storilcev. Uporabniki, ki bi bili sicer v fizičnem življenju ogroženi, zlasti statusno ali identitetno, imajo v kibernetskem prostoru možnost, da se povežejo in oblikujejo lastne skupnosti.³⁸⁸ Na ta način se

---

³⁸⁷ Tako Žižek 1999b: 138.

³⁸⁸ Na primer, spletna stran *Punternet*, ki povezuje uporabnike storitev prostitutk (glej Jewkes 2003: 41–51) ali skupnosti za sklepanje »paktov smrti« po internetu na Japonskem (t. i. *cyber suicides*). Pri slednjem gre za fenomen, ko se povežejo v skupine (2–7) ljudje, ki si niso blizu in prebivajo v različnih predelih države, z namenom, da skupaj naredijo samomor. V skupini predvsem zato, ker jim je tako lažje in je manj verjetnosti, da si bodo premislili v zadnjem trenutku. Gre za specifičnost japonske kulture, ki pretendira k hierarhični organiziranosti, tako da se oblikujejo šibke individualne identitete. Reakcije policije na Japonskem so panične, tako da zapirajo spletne strani, kar pa nima smisla, ker si uporabniki pomagajo s stranmi, odprtimi na serverjih v tujini. Paradoksalnost tovrstnih skupnosti je tudi v tem, da tovrstne strani postajajo forumi za pomoč ljudem v stiski, ki tako dobijo prostor, kjer lahko spregovorijo o svojih težavah.

običajno dojete transgresivne prakse prelevijo v družbeno sprejemljivo razvedrilo. Informacije krožijo v teh skupnostih brezplačno, zato so v tem smislu izvorno zveste internetni ideji o »darovalni ekonomiji« (angl. *gift economy*, Rheingold), po kateri nobena programska rešitev ni bila namenjena materialnemu okoriščenju posameznega programerja, temveč programski (hekerski) skupnosti, kamor je programer posredoval svoj izdelek v morebitne dopolnitve (ideja odprte kode).

Suspens konvencionalnih moralnih imperativov ne pomeni, da kibernetske skupnosti nimajo pravil. Oblikujejo si lastna minimalna etična pravila primerne obnašanja (angl. *netiquette*). Regulativna funkcija v kibernetskih skupnosti poteka na več nivojih. Demokratični potencial teh skupnosti se kaže v veliki vlogi uporabnikov (angl. *netizens*), samoregulaciji in na ta način oblikovanem kolektivnem etosu. Pomembno regulativno vlogo ima tudi industrija (zlasti proizvajalci zaščitne programske opreme) in druge interesne skupine. Vloga represivnih državnih organov je pri zagotavljanju reda v kibernetskem prostoru občutno manjša. Wall³⁸⁹ tako ugotavlja, da se skrb za red (angl. *policing*) v kibernetskem prostoru izvaja prek številnih mehanizmov, akterjev in njihovih združenj. Nadomeščajo jo »vozli omrežne internetne vladavine« oziroma nadzorstvena mreža (angl. *surveillante assemblage*),³⁹⁰ ki jo sestavljajo: (1) internetni uporabniki in njihove skupine, ki imajo na voljo različne sankcije, od cenzure do izločitve »problematičnih« posameznikov iz virtualnih skupnosti; (2) upravljavci virtualnih skupnosti (na primer moderatorji v otroških klepetalnicah); (3) ponudniki internetnih storitev, ki zagotavljajo red s »pogodbeno vladavino«, (4) korporacije in drugi večji uporabniki, ki imajo lastne e-varnostnike, (5) nevladne hibridne (javno/zasebne) organizacije (na primer *Internet Watch Foundation* v Veliki Britaniji), (6) vladne (nepolicijske) službe (na primer carina in pošta) in šele nazadnje (7) policija. Razčlenjena narava interneta se na področju zagotavljanja reda v kibernetskem prostoru odraža v tem, da država nima monopolne nadzorstvene vloge.

Poleg tega, da ta večagencijska in čezsektorska partnerstva in koalicije nadomeščajo državno kazenskopravno justico, je pomembno tudi nadomeščanje nadzora druge vrste. Bolj ko (določeno) kriminalno vedenje postaja odvisno od tehnologije, bolj učinkovito ga je mogoče nadzorovati prav s to isto tehnologijo. Ta splošna ugotovitev konkretno pomeni, da je kibernetski prostor, ki ga tehnologija ustvarja, tudi tehnološko mogoče spremeniti do te mere, da kršitve niti tehnično niso več mogoče. Kot meni Lessig,³⁹¹ v tem prostoru je (računalniška) koda pravo (angl. *Code is Law*). Ta določa meje mogočega in dovoljenega. Danes različne tehnološke rešitve omogočajo »razinženiranje« (angl. »*engineering-out*«) kršitev. Zittrain³⁹² zato utemeljeno opozarja, da smo priča začetku konca svobodnega kibernetskega prostora in generativne računalniške opreme. To pomeni osebnih računalnikov, ki so dopuščali legitimne rabe in tudi zlorabe. A ravno takšna odprta oprema je omogočila informacijsko revolucijo in dovolila vključitev različnih proizvajalcev strojne in programske računalniške opreme v skupni razvoj.

---

³⁸⁹ Wall, 2007.

³⁹⁰ Haggerty, Ericson, 2000.

³⁹¹ Lessig, 1999.

³⁹² Zittrain, 2008.

Kibernetske skupnosti so zaradi demokratičnih zmogljivosti »preživetvene strategije« pripadnikov raznovrstnih manjšin. Transgresije brez škode za identiteto in status, pohodi v »drugost« in komuniciranje v anonimnih klepetalnicah omogočajo »reševanje obraza« (angl. *saving face*), ter so prostor za vajo družbenih vlog, ki jih bodo uporabniki morda kasneje igrali v »resničnem« življenju. A internet je v rabi dihotočen, demokratičen in perverzen hkrati.

Hkratna demokratičnost in perverznost interneta, ki (po)ustvarja družbene neenakosti iz »resničnega« sveta v virtualnem prostoru, je dobro razpoznavna na primeru uporabe *on-line* pornografije³⁹³ in prostitucije.³⁹⁴ Prostitucija v kibernetskem prostoru naj bi pomenila možnost drugačne razporeditve moči pri plačanem seksualnem delu, možnost za novo reprezentacijo in večjo kontrolo žensk pri samoreprezentaciji. Enako naj bi učinkoval dostop do pornografskega gradiva *on-line*, saj naj bi ženske dobile dostop do vsebin, ne da bi se jim bilo treba »razgaliti«, tvegati stigmatizacijo in fizično ogroženost. Takšen dostop naj bi omogočal razvoj vsebin, ki predstavljajo ženske libidinalne interese. Anonimnost in možnost eksperimentiranja v varnem zavetju doma, osvobojenost od družbenih zapovedi telesnega videza, naj bi ženskam omogočile osvobajanje od patriarhalnih spon.

Vendarle oba pojava, *on-line* pornografija in prostitucija, kažeta na perverzno naravo interneta. *On-line* pornografija predstavlja nevarnost, da dobijo dostop do teh vsebin tudi otroci, povečuje in olajšuje pa tudi razpečevanje otroške pornografije. Feministke ugotavljajo, da se na internetu perpetuirajo neenakosti iz »resničnega« sveta. Ne nazadnje se zastavlja vprašanje, kdo ima sploh dostop do interneta? Večinoma so to »normalni«, potrošniško naravnani pripadniki srednjega razreda držav zahodnega kulturnega kroga, ki jim je bila komercializacija interneta v 90. letih prejšnjega stoletja tudi namenjena. Internetne vsebine so tudi jezikovno in vrednostno evropocentrične, prav takšne pa so tudi upravljavske strukture interneta.³⁹⁵

Za kibernetske skupnosti je značilen tudi pojav čustvene inflacije (Jones). Udeleženci kiberprostora sklepajo med sabo veliko poznanstev (na primer v internetnih

---

³⁹³ Po nekaterih ocenah so bile pornografske storitve »zagonsko gorivo« komercialne rabe interneta.

³⁹⁴ Povzemam po Jewkes 2003: 36 in nasl.

³⁹⁵ Forum za internetno upravljanje (*Internet Governance Forum – IGF*) je bil ustanovljen, da bi vključil številne zainteresirane »deležnike« (angl. *stakeholders*) v upravljavske strukture interneta. Afriške in arabske države ter Kitajska so namreč z delovanjem ICANN (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*), neprofitne organizacije, ki deluje pod kalifornijskim pravom in na svetovni ravni nadzira sisteme internetnih edinstvenih označevalcev, od njegove ustanovitve dalje nezadovoljne. ZDA ima številne vzvode moči, da ga obvladuje. Internet zanje ni nikoli pomenil novega »demokratičnega prostora« in drugačne svetovne porazdelitve moči, temveč zgolj novo obliko izkoriščanja, ki ga izvajajo države »prvega« sveta nad preostalim svetom. Kakšna je vloga ICANN? Na primer, če želimo na internetu doseči drugo osebo, moramo v računalnik vpisati naslov, tj. ime ali številko. Ta naslov mora biti edinstven, tako da računalniki lahko najdejo naslovnika, da podatki prispejo do cilja. ICANN pa koordinira te edinstvene označevalce po celem svetu. Glej URL: <http://www.icann.org/>, 1.12.2008.

socialnih omrežjih,³⁹⁶ v klepetalnicah,³⁹⁷ s sodelovanjem na forumih), za te odnose pa je značilna čustveno ohlapna povezava. Možnost hitro najti novega »prijatelja« namreč spodbuja udeležence v kibernetnem prostoru k temu, da znanstva hitro sklepajo in prav tako hitro opuščajo.³⁹⁸ To omogoča narava skupnosti, ki je določena le z besedno in (selektivno) slikovno ravno. Udeležencu, ki vstopa v skupnost, njegov položaj in njegova vloga nista preddoločena. Tako se ustvarja občutek, da posameznik ne pripada skupnosti, temveč, da skupnost pripada posamezniku.³⁹⁹ Po drugi strani pa ravno ta množičnost osebnih vezi onemogoča sklepanje trdnih osebnih vezi. Temeljna za osebno vez je ravno njena izključevalna narava – ko smo z vsemi hkrati, v bistvu nismo z nikomer.

V kibernetki skupnosti smo priča pojavu komercializacije emocionalnosti in intimnosti, ki se kaže pri storitvah, povezanih z iskanjem partnerja (angl. *on-line dating* oziroma *cyberdating*) in tudi otrok za posvojitev. Problemi obstoječih družb (patriarhalnost, kolonializem) se tako prenašajo in perpetuirajo tudi v kibernetnem prostoru. Značilnost kibernetkih skupnosti je nadalje tudi preoblikovanje jezikovne rabe, ki je posledek omejenosti komunikacije na pisano besedo. V običajni neposredni komunikaciji namreč sogovornik spremlja še kopico drugih – neverbalnih sporočil, ki mu jih sporočevalec hote ali (pogosteje) nehote sporoča. V kibernetnem prostoru se zato razvijajo dopolnitve (ali nadomestitve) besedilne komunikacije. V jeziku zaradi potrebe po hitrosti sporočanja idej in misli zlasti v sinhroni komunikaciji (angl. *real-time chat*) prihaja do skrajševanja besed in pisanja inicialk (na primer BTW (*by the way*) – mimogrede, C U (*see you*) – se vidimo, R (*are*) – si/ste). Besedam se pogosto dodajajo reprezentacije psihičnih stanj (na primer *smileys* – smeški, kot so: ☺ za nasmeh ali ☹ za žalost). Poleg sprememb v medsebojni komunikaciji je za oblikovalce virtualnih skupnosti in spletnih storitev zanimiva interakcija uporabnikov s samo tehnologijo. Raziskovalci prepoznavajo značilnosti človeškega odzivanja na tehnologijo, kot da bi šlo za interakcijo med ljudmi. Z računalniki se tako pogovarjamo, jih rotimo, malikujemo. Nass in Brave⁴⁰⁰ pokažeta, zakaj morajo oblikovalci informacijskih proizvodov upoštevati te lastnosti naše interakcije s stroji. V knjigi *Wired for Speech* ugotavljata, da se ljudje odzivamo na glasove, ki jih spuščajo nove tehnologije, tako kot bi se odzivali na resnične ljudi in da se v takšnih situacijah obnašamo tako kot v vsaki družbeni situaciji. Na primer, na ženski glas v e-trgovini se odzivamo drugače kot na moški glas, odzivanje tehnologije s »človeškim« glasom pa dojemamo v določenih situacijah tudi kot neprimerno in nezaželeno.

---

³⁹⁶ Najbolj razširjeni so Myspace, Flickr, Facebook – ta je v petih letih (2004 – 2009) dosegel 250 milijonov uporabnikov, od tega se 120 milijonov uporabnikov vanj priključi vsaj enkrat na dan. Vir: <http://www.facebook.com/press/info.php?statistics>, 10.8.2009.

³⁹⁷ Najbolj znan je IRC (*Internet Relay Chat*) komunikacijski program, ki ga je napisal Jarkko Oikarinen na univerzi v Ouluju na Finskem l. 1988. Bistveno zanj je, da omogoča komunikacijo med več sto »klepetalci« hkrati, ki z vzpostavitvijo svojega kanala sami ustvarjajo svoje skupnosti. Več v Praprotnik 2003: 104.

³⁹⁸ Povprečen uporabnik Facebooka ima 120 »prijateljev«. Vir: <http://www.facebook.com/press/info.php?statistics>, 10.8.2009.

³⁹⁹ Jones, 1997.

⁴⁰⁰ Nass, Brave 2005.

Sklepno

Informacijska tehnologija spreminja številne družbene procese, tudi izvrševanje kaznivih dejanj in odzivanje nanje. V tehnološko ustvarjenem »svetu« lahko opazujemo načine identifikacije posameznika. Načini konstrukcije kibernetске identitete kažejo, da subjekt (tudi v »resničnem« svetu) ni nikoli sam po sebi dan, ontološko preddoločen, »naraven« in zato nikoli neproblematičen. Glavni kulturni učinek informacijske tehnologije je, da tehnološka okolja fragmentirajo sebstvo (Bauman,⁴⁰¹ Sennet,⁴⁰² Barglow⁴⁰³) in subvertirajo tradicionalno pojmovanje subjekta kot unificiranega in neodvisnega suverena. Interakcija med subjektom in tehnologijo vodi naposled v tako intenziven preplet, da bomo priča tehnološkemu »izpopolnjevanju« biološke »substance« človeka. Na primer, da bo za nastop na olimpijskih igrah potrebno opraviti biološki test, ki naj opredeli »naravno« biološko substanco kot predpogoj, da bo udeleženec še štel za človeka in ne kiborg. Težava, ki se je pripetila paraolimpijskemu rekorderju v sprintu, Pistoriusu, ki se je rodil brez kosti pod kolen, in uporablja pri teku pomožni nogi – *cheetahi*. Kot invalidu mu je dopuščeno nastopanje zgolj na paraolimpijskih igrah, saj mu očitajo t. i. tehnodoping. Problem razlikovanja med kulturo in naravo, ki ga odpira navedeni problem, ni nekaj novega, saj meja med njima ni bila nikoli samoumevna. Kultura je tista, ki določa, kaj šteje za narav(n)o. Kiborgi (kot prispodobe za učinke tehnološkega razvoja) so tako kot ženske (kot smo prikazali v prejšnjem poglavju) mejna bitja, ki nas opozarjajo na kulturno določenost pojma subjekt. Subjekt je izum moderne dobe, morda celo, kot pravi nekje Heidegger, izum celotne zgodovine filozofije od Platona dalje.

Foucaultev model subjekta je bil še »delinkvent z dušo«. Cilj kaznovanja se je od zadajanja telesnih bolečin – torture, ki naj označi telo in javnosti pokaže vpis monarhove oblasti v telo, spremenil v nadzorovanje obsojenčeve duše. Cilj zapora, ki je v 19. stoletju postal prevladujoča oblika kazni, je bil polastiti si »esenco« obsojenčevega notranjega življenja. Kontrola nad izgradnjo subjektivnosti je postala glavni vzvod zunanjega nadzora. Kazen je bila v takšni družbi namenjena poboljšanju, z delinkventom se je bilo treba ukvarjati – ga poboljšati, rehabilitirati, reintegrirati.

Narava vednosti se danes s triumfiranjem informacijske tehnologije, ki je že prodrla v kaznovanje, spreminja. Ker subjekta zunaj družbenega diskurza in družbene prakse ni, ta pa je, vključno s kaznovalnimi reformami, posredovana in spremenjena z IT, se tudi podoba delinkventa spreminja. Ta ni več aktiven »delinkvent z dušo«. Sodelovanje obtoženca v kazenskem postopku na način, da bi lahko sam vplival na pomen, ki se bo pripisal njegovemu dejanju, je na primer v tehnološko upravljanih postopkih določanja kazenskih sankcij z računalniškimi programi za odmero kazenske sankcije (angl. *sentencing information systems*) zmanjšano na minimum. Takšnim kaznovalnim reformam manjka individualizirajočih dimenzij in delinkvent nima več moči, da bi z lastno izpovedjo vplival na ovrednotenje in družbeni status očitane mu

---

⁴⁰¹ Bauman 2000: *passim*.

⁴⁰² Sennett 1998: *passim*.

⁴⁰³ Barglow 1994: *passim*.

dejanja. V postopku kaznovanja, ki je tudi moralnega značaja, nastopa zgolj še kot objekt regulacije in socialnega inženiringa. Subjektova moralna dimenzija je zanemarjena, pomembna je zgolj tehnično-pravna dimenzija. Glavni očitek delinkventu ni očitek o moralni zavržnosti njegovega dejanja, temveč očitek o nedelovanju (angl. *non-performance*). Ta pozunanjenost prava, ki se zanima zgolj za vedenje, ne pa za posameznikovo notranje doživljanje, je sicer pozitivna pridobitev moderne. A dejansko ta sprememba zaradi opuščanja moralne sestavine prava vodi iz subjektivne v objektivno krivdo. Subjekt je postal abstrakcija abstraktnih načel in univerzalistične etike. Duh časa, ki koprni po objektivnosti in predvidljivosti, poudarja obvladljivost rizičnih skupin in ne njihove reintegracije v skupnost. Subjekt je dekontekstualiziran – ni umeščen v mrežo družbenih pripovedi kot pripadnik družbene skupine, z osebno zgodovino in specifično motivacijo.

Tehnično-pravna ideologija kategorizacije, ki jo podpira IT, je spremenila naravo oblikovanja vednosti o posamezniku. Delinkvent je zreduciran na »kategorično identiteto« (Calhoun),⁴⁰⁴ iz večdimenzionalne »entitete« je preveden v dvodimenzionalne abstrakcije kot »amalgam kaznivega dejanja in predkaznovanosti« (Tonry) oziroma generičen prestopnik. Nove biometrične tehnologije na primer pri oblikovanju identitet nič več ne temeljijo na lingvističnih praksah. Telo je tisto, ki ima pravo »kodo«. Človeška identiteta je v teh tehnologijah prevedena v informacijske vzorce. Subjekt je »komponenten«, standardiziran, dekontekstualiziran in konstituiran v skladu s parametri tehnologije ter procesiran kot informacija.

Raba tehnologije v kazenskoprnem sistemu zato spodkopava pojmovanje unificiranega, neodvisnega in suverenega subjekta. Franko Aas⁴⁰⁵ ga označuje z oznako digitalni posameznik (angl. »*data-vidual*«), ki nadomešča individuum (lat. nedeljiv). Njegove zaničnosti so (a) površina (in ne psiha), (b) uniformnost, (c) a-biografija (prestopnik je pomembnejši od prestopnikovega življenja), (č) komponentnost, (d) dekontekstualiziranost in (e) sistemsko upravljanje in kategorizacija. Sodobne penalne reforme že odražajo ta »duh časa«: ker so pojmi duša, psiha in subjekt nemerljivi, jih je treba opustiti. Koherentna in stabilna identiteta ni več pomembna. S tem pa se opušča holistični (humanistični) način komuniciranja s prestopnikom. Vnaprej opredeljeni dejavniki tveganja so tisti, na katere se usmerjajo akterji kazenskoprnega aparata.

Visoko tehnološko opremljeni zaporji niso več »hiše korekcije«, temveč »tovarne izključevanja« (Bauman). V sodobni penalni praksi posameznik ni več v središču pozornosti, temveč je del aktuarske penologije, po kateri so pomembne kategorije rizične osebe in ne moralno odgovoren posameznik. Baza podatkov kot sodobna kulturna forma (Poster)⁴⁰⁶ vpliva na konceptualizacije subjektivnosti v kazenskoprnem sistemu, tako da mora biti subjekt predstavljen na način, ki omogoča IT obdelavo. Oblikovanje subjektivitet je tako v bistvu proces »objektifikacije«, o posamezniku krožijo disperzne identitete, ki se jih sam niti ne zaveda. To so podatkovne podobe (angl. »*data-image*«, Cubitt),⁴⁰⁷ statistična, dekonstruirana sebstva, ki jih je

---

⁴⁰⁴ Calhoun, 1995.

⁴⁰⁵ Po Franko Aas 2005: 118.

⁴⁰⁶ Poster, 1996.

⁴⁰⁷ Cubitt, 1998.

mogoče ponovno (in vedno znova) (pre)oblikovati. »Statistični posameznik« (Garland), ta točka na aktuarski tabeli, nadomesti ednistvenega in neponovljivega posameznika.

Rahljanje »klasičnega« razsvetljenskega pojma svobodnega in racionalnega posameznika prihaja v času informacijske revolucije tudi s strani znanosti o življenju (na primer biotehnologije, genetike in nevroznanosti), ki v sodobni družbi pridobivajo vedno večjo družbeno vlogo in simbolno moč. Z informacijsko tehnologijo podprte raziskave človekove biološke »platforme« obljublajo, da bodo dale odgovore na »večna« vprašanja o človekovi naravi, o svobodni volji, življenju in smrti in tudi o kriminalnosti, ki naj bi bila (po novem oziroma po »lombrozijansko« starem) zapisana v samem telesu.

6 »SOMATIČNI« SUBJEKT: OD FRENOLOGIJE DO GENO- IN NEVROKRIMINOLOGIJE

Biotehnološka revolucija: vpliv na vednost o subjektu in zločinu

Znanosti o življenju in družboslovje: boj med vednostmi

Podjetje *Advanced Cell Technology* je obvestilo javnost novembra 2001, da so prvi na svetu klonirali človeški zarodek v terapevtske namene.⁴⁰⁸ Podjetje na svoji spletni strani razglša, da se ukvarja s proizvodnjo človeških celic, ki jih je mogoče uporabiti za izdelavo »rezervnih« človeških delov, da poseduje več kot 300 patentov s področja celične terapije in knjižnico zarodnih celic za akutne klinične aplikacije.⁴⁰⁹ Na drugem koncu sveta Kitajska država preprodaja notranje organe obsojencev, ki jim je bila izrečena in izvršena smrtna kazen. Živa narava je postala tržna niša biotehnoloških podjetij. Človek je postal proizvodno in potrošno blago, človeški »temelji« so vstopili na trg blagovne menjave in lastninjenja. Znanosti o življenju (*life sciences*),⁴¹⁰ ki obsegajo biološke in kemične znanstvene (pod)vede, kot so biokemija, biotehnologija, genetika, molekularna biologija, mikrobiologija, ter različne nevroznanosti (nevrobiologija, nevrokemija, nevrofiziologija, nevrofarmakologija), so doživele nesluten razvoj z uporabo informacijske tehnologije (elektronike in računalništva) v zadnjih dvajsetih letih. Informacijska tehnologija ni revolucionirala zgolj komunikacij (na primer z nastankom kibernetskega prostora), temveč je revolucionirala tudi naše razumevanje človeka kot biološkega bitja.

---

⁴⁰⁸ Glej The First Human Cloned Embryos. Scientific American, let. 286, št. 1, 2002, s. 44–51. Vir: <http://www.sciam.com/article.cfm>, 20. september 2006.

⁴⁰⁹ Vir: <http://www.advancedcell.com/>, 20. september 2006.

⁴¹⁰ Definicija »znanosti o življenju« (*life sciences*) po nekaterih opredelitvah obsega zgolj biotehnološko področje, nekateri avtorji pa uporabljajo pojem *natural human science*. Pojem »znanosti o življenju« je v nadaljevanju uporabljen v smislu pozitivističnih »bioloških perspektiv«, ki se uporablja v kriminologiji.

Zlitje informacijske tehnologije in biologije (t. i. biotehnološka revolucija), za katero je značilen vstop v mikro- in nanouniverzum biološke sfere, vodi v zasuk v tekmovalnih oblikah vednosti o subjektu, tudi o zločincu. Če smo do sedaj o subjektu pretežno razmišljali v filozofskem »jeziku« (filozofske šole fenomenologije ali filozofije mišljenja) in v »jeziku« družbenih ved (na primer sociologije, kriminologije ali psihologije), smo danes priča razcvetu razčlenjevanja subjekta s strani kognitivne znanosti, ki z računalniškimi simulacijami gradi modele delovanja možganov, ali na primer nevroznanosti, ki poskuša povezati psihološke fenomene s stanji možganov z uporabo nevrološkega preslikavanja in drugih elektrofizioloških tehnik. O subjektu vse bolj govorimo v jeziku in parametrih znanosti o življenju, te naj bi nam posredovale poslednje resnice o tem, kaj človek sploh je. Rifkin⁴¹¹ zato meni, da industrijska doba prehaja v biotehnološko, ki jo zaznamujejo molekularni računalniki (ki združujejo anorgansko in organsko naravo), projekti, kot so prebiranje človeškega genoma, kloniranje in druge manipulacije z DNK, razvoj psihotropnih zdravil in vzpon nevrofarmakologije, raziskovanje nevrološkega in biokemičnega delovanja možganov in razvoj kognitivne nevroznanosti.

Uporaba novih spoznanj o biološki, kemični in nevrološki podlagi subjekta je za družboslovje še vedno bolj ali manj spekulativna. Splošno uveljavljena teza raziskovalcev, ki se lotevajo analize spoznanj znanosti o življenju iz družbeno-psiholoških in etično-filozofskih izhodišč pa je, da gre pri teh odkritjih za kvalitativne spremembe, ki rušijo temelje človekovega (samo)razumevanja. Odkritje pomanjšanega sveta spreminja razumevanje spomina, inteligence, zavesti, svobodne volje in jezika, tj. vseh lastnosti, ki naj bi tvorile človekovo »bistvo«. Te lastnosti so sodobne znanosti o življenju vedno bolj zmožne izraziti v »matematičnih« formulah in jih podvreči naši zavestni manipulaciji. Novo razumevanje biološke »platforme« postavlja človeka iz središča biološke superiornosti. Nova spoznanja molekularne biologije kažejo, da je človekov genom, poetično/patetično imenovan »knjiga življenja«, v bistvenih elementih podoben genomu drugih živih bitij. Torej, da gre za eno in isto »knjižnico« (ne »knjigo«) življenja. Kopernik je človeka prestavil iz središča vesolja, Darwin ga je prikazal kot razvojno naključje, Freud pa je jazu odvzel prevzetno vlogo »gospodarja v lastni hiši«. Biotehnološka revolucija dokazuje vse navedeno: človek je zgolj vmesna oblika v velikostnem redu med kvarkom in galaksijo, ni genetski evolucijski presežek in je povrh tega še »suženj« bioloških in kemičnih zakonitosti, ki ustvarjajo fikcijo jaza in zavesti.

Kriminologija kot veda o specifičnih (odklonskih) oblikah družbene interakcije izhaja iz določenega razumevanja subjekta kot sestavnega dela te interakcije. Nova spoznanja znanosti o življenju (angl. *life sciences*), ki izgrajujejo nova pojmovanja o tem, kaj je človekovo »bistvo«, se že odražajo v delovanju nadzorstvenih mehanizmov. Rose⁴¹² ugotavlja, da razvoj genetike, nevroznanosti, psihofarmakologije, ki proizvaja specifično naracijo o subjektu, že vpliva na mehanizme nadziranja kriminalitete.

---

⁴¹¹ Rifkin postavlja »poroko računalnikov in genov« ob bok iznajdbi tiska v 15. stoletju, ki je preoblikoval fevdalno družbo v industrijsko družbo: preoblikoval je organizacijo znanja, omogočil »pogodbeno« tržno kulturo, nastanek kolektivnih entitet, nacionalizma, birokratske organizacije in položil temelje sodobnega znanstvenega pogleda na svet. Rifkin 2001: 213 in nasl.

⁴¹² Rose 2006, *passim*.

Zeki in Goodenough⁴¹³ predvidevata, da se bo moral pravni sistem v celoti (od kazenskega prava do obligacijskega, družinskega in stvarnega prava) soočiti z nevrobiološkimi študijami, ki neutrudno raziskujejo človekovo mišljenje, motive naših dejanj, procese odločanja, vrednostne sodbe in teme, kot sta svobodna volja in odgovornost. Bošnjak⁴¹⁴ v analizi relevantnosti sodobne biologije in medicine za kazensko pravo in kriminologijo opozarja na dejstvo, da se razvoj sodobne biologije in medicine »dotika nekaterih temeljnih vprašanj v zvezi s človekom«, na kar morata odgovoriti tudi kriminologija in kazensko pravo. Biomedicinske dejavnosti se izvajajo neposredno na človeškem bitju;⁴¹⁵ medicina in biologija bistveno prispevata k odnosu zahodnega človeka do lastne individualnosti.⁴¹⁶

Zgodovina kazenskega prava in kriminologije kaže, da sta se obe znanosti vedno odzivali na novosti na drugih znanstvenih področjih. Razpravam o izsledkih sodobnih znanosti, ki naj bi jih upoštevali pri odzivanju na kriminaliteto, lahko sledimo vse do začetkov kriminologije kot znanstvene vede. Willson⁴¹⁷ je leta 1908 zatrjeval, da je »potrebno pojem svobodne volje in odgovornosti ponovno preučiti z oziroma na sveže znanje. Ljudje nismo nič več kot stroji različne stopnje vzdržljivosti in zmogljivosti in v skladu s kakovostjo tega mehanizma bi nas bilo potrebno presojati«. »Naša izkušnja je, da so obstoječi zakoni, ki so navdahnjeni s tradicionalnimi doktrinami [o svobodni volji; dodal A.Z.], nemočni pri ohranjanju civilne družbe pred kriminalno nadlogo.«⁴¹⁸

Zanimanje za izsledke drugih znanstvenih disciplin, odzivanje nanje in prevzemanje novih oblik vednosti je stalnica v kriminologiji.⁴¹⁹ Pri tem odnosu pa ne gre zgolj za odzivanje in vrednotenje, ki bi ga izvajala kriminologija s svojim pojmovnim inštrumentarijem, s katerim bi »od zgoraj« ali morda bolj objektivno motrila novosti drugih znanstvenih disciplin, temveč se ob tem odzivanju in vrednotenju spreminja tudi sama. Garland⁴²⁰ navaja, da se je kriminologija ob svojem »rojstvu«, ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, močno naslanjala na takrat porajajoče se psihiatrično gibanje in na takrat ugledno novo obliko vednosti – statistiko. To je nastajajoča moderna država z regulatornimi ambicijami močno potrebovala. V tem smislu poteka kriminološko vrednotenje, ocenjevanje in pritegnitev spoznanj sodobnih znanosti o življenju še danes. Danes kriminologija gradi (tudi) na izsledkih znanosti o življenju, ki z novimi spoznanji o »bistvu« človeka vstopajo tudi v mehanizme družbenega nadzorstva. Kaj pa pomeni »biotehnoška revolucija« in kako nova spoznanja spreminjajo (samo)razumevanja človeka?

---

⁴¹³ Zeki, Goodenough 2004: 1662.

⁴¹⁴ Bošnjak 2004: 28–30.

⁴¹⁵ Tarschys v: A. Rogers, D. Durand de Bousingen (1995). *Une bioéthique pour l'Europe*. Strasbourg, Conseil de l'Europe, s. 11 (Po supra op., s. 28.).

⁴¹⁶ C. Ambroselli (1998). *L'éthique médicale (Que sais-je? no. 2422)*. Paris: P.U.F., s. 32 (Po supra op.).

⁴¹⁷ Willson, 1908.

⁴¹⁸ Ferri 1917: xli (Prevod A.Z.).

⁴¹⁹ Prim. Šelih 1968.

⁴²⁰ Garland 1985: 112.

Kaj je »biotehnoška revolucija«?

Človeštvo se ne razvija zgolj biološko (biološka evolucija), temveč se razvija tudi (ali še posebej) kulturno (kulturna evolucija). Kulturni razvoj poteka bistveno hitreje od biološkega, genotip človeške vrste se spreminja občutno počasneje od njegovega fenotipa, tj. odraza genotipa v okolju. Zato je vprašljivo, ali napredek znanosti o življenju pomeni nekaj zares revolucionarnega. Biologija in kultura nista tako neodvisni spremenljivki, kot se kaže na prvi pogled. Biologija vedno že določa kulturo in tudi kultura določa biologijo. Prvi del te enačbe ponazarja lingvistična teorija Chomskega,⁴²¹ ki je ugotovil, da je sposobnost govorenja pri človeku prirojena. Prirojen ni konkreten jezik, temveč strukture v možganih, ki nam omogočajo, da se konkretnega jezika naučimo. Drugi del enačbe ponazarja spoznanje genetike, da okolje pomembno vpliva na izražanje genov, na njihovo vklopjanje in izklopjanje. Po tem spoznanju ne zadostuje, da imamo gen za neko lastnost, temveč se mora pod vplivom sprožitvenih dejavnikov iz okolja ta gen tudi »vklopiti«. Šele po tej sinergiji gena in okolja se ta lastnost tudi izrazi.

Biologijo in kulturo je zato mogoče razlikovati zgolj na teoretični, abstraktni ravni, saj bolj ko se gibljemo h konkretnemu in skušamo pojave prepoznati kot zgolj »biološke« ali »kulturne«, tem težje postaja vzdrževati razliko. Teza o »biologizaciji« sodobne družbe, v katero vstopamo z novimi spoznanji znanosti o življenju, ki vstopajo na različna področja znanosti, je zato prav tako nezadostna. Dihotomija narava proti družbi/kulturi je »rizična«.⁴²² Jedro teze o revolucioniranju (samo)razumevanja človeka zaradi razvoja znanosti o življenju, je zato drugje. Človek res že od nekdaj modificira lastno vrsto in iz moralno-etičnega gledišča o spoštovanju človekovega dostojanstva ni biotehnoško eksperimentiranje samo po sebi v ničemer slabše (ali boljše) od kulturno-simbolnega. Obe obliki vednosti pomenita izvajanje oblasti nad posameznikom. V obeh primerih (lahko) rušimo in gradimo človekovo (samo)dojemanje in v obeh primerih (lahko) kršimo temeljne moralno-etične imperitive.⁴²³ A (samo)razumevanje človeka, ki ga sodobna biotehnoška revolucija spreminja, je v tem, da »biološka platforma« človeka v preteklosti ni bila v tolikšni meri na voljo naši zavestni manipulaciji. Ta je veljala za nekaj, kar se sicer spreminja pod vplivom kulture, a ni neposredno na voljo naši rabi in zlorabi. Želja posameznika ni nikoli doslej v tolikšni meri vstopila v »biološko platformo« drugega posameznika in ga v tem smislu tudi instrumentalizirala. Na primer, otroka naredi za objekt in instrumentalizira želja staršev o tem, kakšen točno naj bo genetsko njihov gensko modificirani otrok. Ta želja doslej ni nikoli neposredno vstopila v otrokovo »biološko platformo«, saj je bila še vedno zunaj dosega moči staršev. Ti sicer svobodno odločajo o rojstvu svojih otrok, a na tem mestu se njihova pravica glede spreminjanja in preoblikovanja dednega materiala v bistvu tudi konča.

---

⁴²¹ Chomsky 1966.

⁴²² Po Haraway 1986: 65–108.

⁴²³ Glejte še Tomc, 1997.

Nevroznanost in »zemljevid« možganov

Biološka revolucija se kaže v razvoju nevroznanosti, ki se ukvarja s preučevanjem »arhitekture« možganov. Njen cilj je odkriti samo skrivnost človekovega duha, vmreženega v nevrološke povezave.⁴²⁴ Nevroznanost odpira temeljna filozofska vprašanja o človekovem duhu, o razmerju med duhom in materijo. Materialistična znanost si podaja roko s filozofijo. Nevroznanstvenik Ramachandran⁴²⁵ meni, da je največja revolucija v zgodovini znanosti ravno razumevanje delovanja človeških možganov, saj v nasprotju s prejšnjimi znanstvenimi revolucijami tu ne gre za zunanji svet kozmologije, biologije ali fizike, ampak za nas, za ključni organ, ki je omogočil vse poprejšnje revolucije. Meni, »da bo vpogled v delovanje človeških možganov pomembno vplival (...) tudi na področje humanistike, in nam morda pomagal premostiti razkorak med dvema "kulturama" (C. P. Snow) – znanostjo na eni in umetnostjo, filozofijo in humanistiko na drugi strani«.⁴²⁶

Prelomen razvoj v nevroznanosti so pred nekaj desetletji povzročile tehnike nevrološkega preslikavanja (angl. *neuroimaging* oziroma *brain-scanning techniques*),⁴²⁷ ki so omogočile, da se opravljanje določenih kognitivnih nalog povezuje z delovanjem določenega možganskega režnja. Eden izmed glavnih ciljev nevroznanosti je izdelava »kognitivnega zemljevida« možganov, tj. lociranje vseh psiholoških procesov od zaznavanja, čustvovanja, spomina, jezikovnih sposobnosti in učenja v posamezne možganske predele, ki te duševne procese podpirajo.

Molekularna genetika in katalog genov

Pomembno novost biotehnoške revolucije predstavlja razvoj molekularne biologije in genetike. Cilj mednarodne iniciative Projekt človeški genom, začete leta 1990, je bil razcepiti človeški haploidni genom oziroma »prebrati« vse človeške gene. Bolj konkretni cilji projekta so bili identificirati približno 30.000 genov človeške DNK,

---

⁴²⁴ Cilje nevroznanosti ponazarja Projekt *Blue Brain*, začel junija 2005. Cilj projekta je izdelati računalniško simulacijo celotnih človeških možganov vse do ravni molekul. Število možganski delov in njihovih povezav naj bi presevalo število vseh delcev v poznanem vesolju. Neposredni cilj projekta je izdelati zemljevid nevrnalne arhitekture neokorteksa, končni cilj (l. 2015) pa je zgraditi dva modela: molekularni model nevronov in tisočkratno kloniranje tega modela, da bi izdelali celoten neokorteks in kasneje še preostali del možganov. To naj bi omogočilo simulacijo in opazovanje odzivanja posamičnih delov možganov v »realnem času«. Vir: <http://bluebrainproject.epfl.ch/>, 20. september 2006; Mapping the Brain: <http://www.newscientist.com/article.ns?id=dn7470>, 20. september 2006.

⁴²⁵ Glejte Ramachandran 2005.

⁴²⁶ Supra op. 19.

⁴²⁷ V uporabi so naslednje tehnike preslikav: (1) pozitronska tomografija (*positron emission tomography* – PET), ki meri presnovo, (2) funkcijska magnetna resonanca (*functional magnetic resonance imaging* – fMRI) in ftonska tomografija (*single-photon emission computed tomography* – SPECT). Vse slonijo na dognanjih fizike v 20. stoletju pri zajemanju tridimenzionalnih podob možganskega delovanja.

ugotoviti sekvence 3 milijard baznih parov DNK, shraniti te informacije v baze podatkov in izdelati orodja za analizo teh podatkov.⁴²⁸ Projekt je bil končan leta 2003, cepitev človeškega genoma v manjše fragmente pa je omogočila izdelavo »genskega zemljevida«. Projektu človeški genom so kasneje sledili še »projekti živalskih genomov«, katerih cilj naj bi bil zagotoviti zdravje in učinkovito rejo živali.⁴²⁹

Cilji sodobne molekularne biologije so grozljivo veličastni: izdelati katalog vseh genov na našem planetu in na koncu tudi samostojno živeč organizem. Filozofija znanosti obravnava prebiranje človeškega genoma kot ključni dejavnik razvoja v novem tisočletju, ki ga je zagotovila »poroka« med računalniki in geni: združitev računalniške tehnologije in molekularne genetike naj bi zaznamovala prihodnost človeštva; ali kot se je glasil naslov v reviji *Science*: »Osvojen Mont Everest moderne biologije«.⁴³⁰

Razvoj znanosti o življenju je ne nazadnje povezan z mikro- in nanotehnologijami. Cilj nanobiologije je na primer izdelava »stroja«, ki bi se bil sposoben sam neomejeno množiti na molekularni ravni in na ta način popravljati poškodovano tkivo; eden izmed ciljev nevrokirurgije pa je izvajanje kirurških posegov na molekularni ravni. Te tehnologije so izredno in nepredvidljivo invazivne, saj predmeti nanovelikostnega reda lahko uidejo nadzoru in se nalagajo v organizmih, zaradi svoje velikosti prodirajo v celična jedra, kjer povzročijo nepredvidljive spremembe v posamezniku in njegovi zarodni liniji.

Kritično o dosežkih znanosti o življenju

»Ontologija« nevroloških tehnik ima vse večji kulturni učinek in vpliva na razumevanje subjekta, ki postaja razumljen zgolj v parametrih telesnih značilnosti. Sodobna molekularna biologija na drugi strani zastavlja vrsto filozofskih, moralnih, antropoloških, socioloških in pravnih vprašanj. Lippmanova,⁴³¹ Dreyfus in Nelkin⁴³² zagovarjajo tezo, da gre pri sodobni »genetizaciji« v bistvu za determinizem, po katerem geni določajo usodo posameznika. Posamezniku sta v bistvu odvzeti svobodna volja in odgovornost, saj je v genih »že vse določeno«. Novas in Rose⁴³³ nasprotno menita, da s tem, ko človeška individualnost postane predmet znanstvenega preučevanja, to ne pomeni njenega podjarmljenja, temveč gre šele za postopke ustvarjanja (konstituiranja) subjekta. Spoznanja sodobne molekularne biologije se integrirajo v postopke zdravljenja, kjer je pacient tisti, ki je odgovoren za svojo molekularno »podlago« in za svojo biološko prihodnost, ter se ga vključuje v mrežo medosebnih vezi. Ko so molekularni biologi enkrat odkrili, da se nekatere bolezni

---

⁴²⁸ Vir: http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/home.shtml, 27. oktober 2006.

⁴²⁹ Glej Womack, 2005, kjer je objavljen slikovni material genskih mutilacij rejene govedu z dvojnimi mišičnim tkivom.

⁴³⁰ Vir: <http://www.science.org.au/nova/006/006key.htm>, 27. oktober 2006.

⁴³¹ Glejte Lippman 1991.

⁴³² Dreyfus, Nelkin 1992.

⁴³³ Novas, Rose 2000.

podedujejo, te bolezni niso bile več zgolj zadeva (bolnega) posameznika, temveč celotne družinske skupnosti. Na ta način vzpostavljajo spoznanja molekularne biologije novo polje etičnega, ustvarjajo nove pravice in dolžnosti, ki so naložene subjektu. Bolezenska diagnoza, na primer, s seboj prinaša tudi zapovedi, kako se prehranjevati, gibati, kako »pozitivno« misliti in kakšen življenjski slog izbrati. Subjekt s svojim vedenjem ne skrbi le zase (ali z neprimernim vedenjem le ogroža sebe), temveč tudi za ves prihodnji rod.

Molekularna biologija tako prinaša novo obliko oblasti, ki jo subjekt izvaja na sebi. Biostrategije z regulacijo rojstev predstavljajo danes nove oblike oblasti, ki jo izvajajo »nevtralni« eksperti pod okriljem »nevtralne« znanosti. Vse te nove oblike oblasti pa temeljijo na pojmovanju, da je bistvo subjekta njegovo telo. Nova vednost razume subjekt zgolj v smislu telesnih značilnosti, posameznikova čustva, želje, užitek niso pomembne. Meso je tisto, kar šteje. V tem smislu se kaže teza Novasa in Rosa, da šele ta nova vednost vzpostavi subjekt, prepričljivejša. Naše vedenje je vpeto v mrežo pravic in dolžnosti, ki jih vzpostavlja nova vednost o tem, kaj je »zares« subjekt. Telo nam edino lahko sporoča resnico o subjektu, kar velja tudi za sodobne identifikacijske metode. Vsaj v biometričnih identifikacijskih metodah je subjekt razumljen zgolj po telesnih značilnosti. Telo je tisto, ki »govori« stroju za prepoznavanje telesnih značilnosti (na primer prstnega odtisa, roženice, DNK, drže telesa, fiziognomije obraza). Subjekt je zreduciran na »biološko platformo«, njegovo telo predstavlja identiteto, ki je v tovrstnih sistemih edina pomembna.

Pojem »biotehnološka revolucija« tako obsega spoznanja številnih znanstvenih področij: od nevroznanosti in genetike, ki izdeluje katalog genov, do odkrivanja zakonitosti spomina in zavesti na medceličnem nivoju, nevrokemije, ki odkriva možgansko biokemijo (nevrottransmittersko delovanje), nevropsihologije, psihofiziologije itd. Zaradi razdrobljenosti na ozka znanstvena področja so ugotovitve teh znanstvenih disciplin težko razumljive.⁴³⁴ Teoretično celovite kriminološke implikacije novih odkritij znanosti o življenju so zato izredno težavne,⁴³⁵ obstajajo zgolj študije, osredotočene na posamezne biološke vidike: poleg študij dvojčkov, posvojencev in razlik med spoloma, se novejšje kriminološke raziskave osredotočajo zgolj na posamezne biokemične (zlasti nevrottransmitterje serotonin, dopamin in norepinefrin) ali nevrološke dejavnike (zlasti epilepsijo, motnje pomanjkljive pozornosti in hiperaktivnosti – ADHD, sposobnosti za učenje in posebnosti možganskega delovanja).⁴³⁶

---

⁴³⁴ »Količina biološke informacije narašča eksponentno, saj ima samo revija *Journal of Biological Chemistry* na letni ravni čez 56.000 strani, kar pomeni, da ni mogoče spremljati in tudi obvladovati vsega znanja na področju biokemije.« Roman Jerala, vodja Laboratorija za biotehnologijo na Kemijskem inštitutu v Ljubljani, v: Pogled v prihodnost: Biokemija in molekularna biologija čez deset let. Vir: www.kvarkadabra.net, 14. september 2006.

⁴³⁵ Analize kriminoloških implikacij genetike so bile še pred desetletjem izredno redke. Pri poročanju s posvetovanj o genetiki kriminalnega in protisocialnega vedenja leta 1995 v Londonu je Pečar zapisal, da »sploh ni bilo nobenega kriminologa in je le en sam pravnik reševal položaj družboslovja pred izostrenimi pogledi poznavalcev človeškega telesa«. Pečar 1997.

⁴³⁶ Glej Raine 1993, Ellis 2005, Ellis, Walsh 1997 in Walsh 2002.

»Trde« znanosti s temi dosežki prebijajo tradicionalno zamejene predmete preučevanja in njihova spoznanja se prenašajo v družboslovno polje, vse tja do preučevanja implikacij subatomske delce za duhovnost.⁴³⁷ Podobno prehajanje »čez robove« znanstvenih disciplin je opaziti v družboslovnih znanostih, kjer prihaja do postopnega prevzemanja ekonometričnih modelov, tj. poudarka na izdelavi minucioznih klasifikacij in stratifikacij ter uporabi statističnih metod. »Prava« kriminologija naj bi tako danes bila t. i. »na dokazih sloneča« znanost (angl. *evidence-based criminology*), kot da bi se želela oddaljiti od vrednostno »kontaminirane« kriminologije. V kazenskem pravu in kriminologiji se ta trend odraža še v kvantificiranih preventivskih strategijah, ocenjevanju rizičnosti (angl. *risk assessment instruments*) v okviru menedžerske paradigme »boja proti kriminaliteti« in računalniških programih za določanje kazenskih sankcij. To kaže na trend okrepljene tehnizacije, uporabe zgolj instrumentalne racionalnosti in posledično razosebljenega urejanja družbenih odnosov. Vedno bolj prevladuje ocena, da je najprimernejša oblika teoretiziranja tista, ki zdrži zgolj količinsko preverjanje in vrednotenje ter zagotavlja zgolj »instrumentalno« racionalno skladnost. Pretresanje normativnih predpostavk in moralno odločanje na filozofski ravni pa je predstavljeno kot neznanstvena špekulacija.

---

⁴³⁷ Za aplikacijo spoznanj »trde« znanosti (kvantne fizike) na področje duhovnosti glej na primer Capra 1991.

(Neo)biokriminologiji naproti

Na križišču tradicionalno ločenih znanstvenih disciplin se v kriminologiji pojavljajo biokriminologija, genokriminologija, nevrokriminologija, »interdisciplinarna kriminologija« (Jeffery)⁴³⁸ in »sociobiološka kriminologija« (Walsh).⁴³⁹ Ob kopici novih možnosti razumevanja in preprečevanja kriminalitete, ki jih ponujajo ta nova spoznanja o človekovem biokemičnem, fiziološkem, nevrološkem (u)stroju, vstajajo v ozadju vsi pomisleki zoper biokriminologijo in svarila pred njenim konkretnim sprevrženim, a tudi logičnim nasledkom – evgeniko. V kritiki biokriminologije gredo najdlje tisti kriminologi, ki zanikajo njeno vsakršno vrednost, kot na primer Young,⁴⁴⁰ ki o biološki kriminologiji meni, da je nastala zgolj kot posledica siceršnjega »teoretičnega bankrota« kriminologije. Trend iskanja statistično pomembnega razmerja, poskusi merjenja, operacionalizacije in kvantifikacije genetskih predispozicij posameznika in nato statistično obdelovanje »kvantificiranega pomena« posameznikovega vedenja po njegovem zavira napredek kriminologije.

Te pozitivistične kriminološke smeri še vedno vztrajno skušajo izpolniti obljubo zgodnje kriminologije, da bo odgovorila na vprašanje, kaj napravi nekoga za zločinca in kateri je tisti razlikovalni znak, ki ga razlikuje od »dobrih ljudi«. ⁴⁴¹ Ideja, da je kriminalnost vpisana v telo, se še danes kaže kot »zdravorazumska«: kriminalci se od nas, moralnih posameznikov, »gotovo« morajo tudi telesno (biološko, kemično, fiziološko) razlikovati. Nepredstavljivo je, da bi bilo zlo nasledek voljne odločitve. ⁴⁴² Po izkušnji evgenike in njenih praktičnih aplikacij v prvi polovici 20. stoletja, ki niso preplavile zgolj nacističnega totalitarizma, temveč tudi ZDA (evgenične ideje o manjvrednosti vzhodnih Evropejcev so bila osnova tamkajšnjega zakona o omejevanju priseljevanja, sprejetega konec 19. stoletja in veljavnega celih 50 let) in Švedsko (z zakonom o sterilizaciji duševno zaostalih, veljavnim do sredine 60. let prejšnjega stoletja), je biokriminologija v drugi polovici 20. stoletja v zahodnem kulturnem krogu veljala za »kriminološki tabu«. Claster⁴⁴³ meni, da gre za tabu v popolnoma freudovskem smislu, ker je mogoče ostrino napada na biološke razlage pojasniti predvsem z močnimi nezavednimi nagnjenji do predmeta kritike. ⁴⁴⁴ Implicitni nasledek tovrstnega kriminološkega »tabuja«, nastalega po evgeničnih izkušnjah je, da je bil subjekt »oropan« svojega telesa. Kriminologija je v drugi polovici 20. stoletja v pretežni meri razumela subjekt kot *tabula raso*, kot nepopisan list papirja, ki je na voljo družbeno-kulturnim *imprintom*, in ne kot celoto fizičnega, družbeno-kulturnega in

---

⁴³⁸ Jeffery 1989.

⁴³⁹ Walsh 2002.

⁴⁴⁰ Young 1986.

⁴⁴¹ Garland 1985: 112.

⁴⁴² Kant na primer meni, da hudobno vedenje samo po sebi ni možno: človeka lahko vodi sprevržena želja, vendar zlonamerno vedenje ni avtentičen fenomen. Več v Ward 2002. Prim. Kanduč 1999: 88–89.

⁴⁴³ Claster 1992.

⁴⁴⁴ Po Kanduč 1999.

samodoločenega delovanja. Kljub temu pa je v tem obdobju obstajal nek »potlačen« občutek in sporadičen neokonzervativni *acting-out*,⁴⁴⁵ ki je kazal na sorazmerni pomen bioloških dejavnikov pri razumevanju kriminalitete. Na tem »občutku« danes v državah zahodnega kulturnega kroga vztrajno »jezdi« neokonzervativna kriminalitetna politika (povezana z imigracijsko politiko), saj je ideja o vpisu kriminalnosti v telo izredno kriminalitetno-politično prikladna. Izhaja iz domneve, da je družbeni sistem primeren in pravičen, ter da so posamezniki, in ne družbeni sistem, potrebni reformiranja; da je kriminaliteta »zapisana« v (drugačnem, danes to vedno pogosteje pomeni imigrantskem) telesu.

Biokriminologija v postindustrijski družbi

Z napredkom znanosti o življenju biokriminološke ideje v zadnjem desetletju odločneje vstopajo v mehanizme družbenega nadzorstva. To je mogoče v veliki meri pripisati neokonzervativnemu predstavnemu in vrednostnemu univerzumu ter z njima povezanemu načinu reševanja »problema« kriminalitete. A tudi sam neokonzervativizem je svojevrsten simptom, odziv na temeljna občutja naše dobe, občutja negotovosti, tesnobe in strahov.⁴⁴⁶ Pravzaprav je težko opredeliti vzrok in posledico: ali negotovosti vodijo v »odločna« stališča »trde roke« ali pa je morda res obratno. Kakor koli, tovrstna občutja, po logiki povečanega »povpraševanja« po ontološko stabilnih oprijemalščih, prinašajo mrzlično ponudbo ontološko varnih zatočišč. Poleg dušebrižniških (pol)religioznih skupnosti in *new age* duhovnih gibanj predstavljajo tovrstno »ponudbo« tudi znanosti o življenju, s tem ko odkrivajo dozdevno »poslednje resnice« o človekovi naravi. V visokotehnološki družbi tveganj je prišlo do obrata »navznoter«, obrata v zrenju, ki se obrača v subjekt, in v temeljnem negotovem občutju do sveta ta nova spoznanja o domneveno »pravi« človekovi naravi ponujajo nova identitetna oprijemalšča. Ponujajo Arhimedovo točko, iz katere je mogoče razgrniti »načrt življenja« (na primer v obliki zemljevida genov), iz njega pa izvesti ostale »resnice« o družbi in svetu. V tovrstnih družbenih okoliščinah, kjer »te strah gleda« z vseh strani, je zato razumljiv vzpon domnevno objektivne biološke vednosti in z njo biokriminologije.

Značilna prevlada (tudi kriminalitetnopolitičnega) diskurza o rizičnosti posameznika, družbenih skupin, družbenih razredov in geografskih predelov (mestnih četrti, pokrajin) v visokotehnološki družbi vodi do tega, da se država umika s področja zagotavljanja varnosti. Če je tveganje vsenavzoče, potem ga tudi ni mogoče (in niti ne zaželeno, saj poganja cele sektorje gospodarstva) odpraviti. Na ta način tudi varnost

---

⁴⁴⁵ Kot na primer Eysenckova nevrofiziološka teorija o nizki ravni vzburljivosti možganske skorje (pri ekstrovertiranih, nevrotičnih in psihotičnih posameznikih) iz leta 1964, ki naj bi vplivala na kriminalno predispozicijo posameznika (Eysenck 1977). Ali na primer Wilsonova in Herrnsteinova teorija o kriminalnem nagnjenju, o statistični korelaciji med inteligenco in kriminalnim vedenjem in mentalni razliknosti iz leta 1985, katere osnovna ideja je bila prikazati biološke omejitve človeške racionalnosti (Wilson, Herrnstein 1985).

⁴⁴⁶ Glej Salecl 2004.

postane dobrina, ki jo je mogoče kupiti na trgu,⁴⁴⁷ vloga države pa je zmanjšana na zgolj upravljanje »na površini«. Napredujoči neokonzervativizem v kaznovanju poudarja moralno odgovornost posameznika, atomizirani posameznik pa je sam odgovoren za celo vrsto vidikov svojega življenja.

V tem družbenem vzdušju prihaja do navidez nezdržljivega: do vključevanja novega pojmovanja subjekta, kot ga razumejo na materijo osredotočene znanosti o življenju, v kriminologijo, ki se ukvarja s preučevanjem kriminalitete kot vrednostno izredno nabitega družbenega pojava. Kako znanosti o življenju pojmujejo subjekt oziroma kako spreminjajo (samo)razumevanje človeka, ki tako dobro ustreza sodobni kriminalitetni politiki?

Vznik »somatičnega« subjekta

V skladu s filozofijo utemeljitelja sodobne znanosti, Francisa Bacona,⁴⁴⁸ je treba naravo izžeti, jo pregnesti in preoblikovati. Cilj znanosti je dvigniti človeštvo nad naravo. Te ideje so temelj razsvetljskega preloma s predmoderno vrojenostjo človeka v naravo. Znanosti o življenju še vedno dosledno uresničujejo takšen pogled, poleg tega pa so tu še dodatne aspiracije, ki presegajo cilj »zgolj« razumeti in reproducirati naravne procese. Žižek⁴⁴⁹ opozarja, da je cilj sodobne znanosti ustvariti nove oblike življenja, ustvarjati naravo in ji ne zgolj gospodovati. Ta novi cilj niti ni skrit. Wilson, »oče« sociobiologije, poziva človeštvo v uspešnici, nagrajeni s Pulitzerjevo nagrado, »naj postane ustvarjalec človeške evolucije in izpopolni človeško vrsto«.⁴⁵⁰ Cilj znanosti o življenju je torej ustvariti nekaj mogočnejšega od narave. Znanosti o življenju zato prinašajo (kakovostno) novo obliko oblasti. Če sledimo Foucaultevi formuli, da vednost predstavlja oblast, ta nova vednost bistveno spreminja oblast, saj lahko oblast povratno izpodkoplje same temelje vednosti. Izjavo Lewisa, da je »vsaka nova moč, ki jo človek uspe uzurpirati, hkrati oblast nad njim samim«,⁴⁵¹ je potemtakem potrebno razumeti dobesedno. Moč, ki jo nosijo s seboj znanosti o življenju, je tudi moč, da (moderni) subjekt popolnoma ukine samega sebe. V tem smislu je mogoče razumeti krilatice o »naši posthumni naravi« (Fukuyama)⁴⁵² kot biotehnološko realnost (na primer v genskih medvrstnih kombinacijah, v izdelavi snovi, ki ne obstajajo v naravi, nanotehnoloških samorazmnoževalnih strojih). Znanosti o življenju nadaljujejo filozofijo moderne, ki je želela obvladovati in razpolagati z vedno več deli narave (od delcev nanovelikostnega reda do planetarnih delov vesolja), le da s spreminjanjem človekove narave te znanosti spreminjajo predpostavke znanosti same. Pri tem izvrševanju oblasti na telesu, tj. biopolitiki, sta opazna dva premika: (1) vlogo, ki so jo imele v »liberalni evgeniki« pri genetskih poskusih javne institucije

---

⁴⁴⁷ Christie 1994.

⁴⁴⁸ Bacon 1996.

⁴⁴⁹ Žižek 2006.

⁴⁵⁰ Wilson 1978: 208.

⁴⁵¹ Lewis 1978.

⁴⁵² Fukuyama 1999: 16–33.

paternalistične države, podkrepjene z družbeno ideologijo, danes prevzemajo starši; ta izbira je danes v rokah »anarhičnih želja potrošnikov in klientov«;⁴⁵³ (2) izvrševanje oblasti na človeku kot biološkem bitju pa ne pomeni samo njegovega obvladovanja, temveč tudi njegovo ukinjanje. Meja med tem, kdaj je sprememba že ukinitve starega, odpira glavno temo znanosti o življenju, ki zadeva definiranje »ideje človeškosti« oziroma »človekove narave«. Kako opredeliti človeka, pa je pravzaprav vprašanje, na katero je poskušala odgovoriti vsa razsvetljenska znanost. To je tudi glavno vprašanje, v katero zadeva biotehnoška revolucija. Na kakšen način torej znanosti o življenju spreminjajo dosedanje pojmovanje subjekta?

V genetiki določajo »človekovo naravo« genske zakonitosti, tj. raven beljakovin in nukleinskih kislin. Novas in Rose⁴⁵⁴ menita, da molekularna biologija in genetika ustvarjata vrsto novih pravic in obveznosti za subjekt. Določata na primer, kako naj ravnamo pri predispoziranosti za določeno bolezen, kako naj se samonadzorujemo, samoomejimo, da bolezen ne bi nastopila ali da bi nastopila v čim blažji obliki. Ta nova vednost o subjektu pa daje moč tudi drugim, saj se biološki diskurz že vnaša v druge diskurze, zlasti na področju izobraževanja, zaposlovanja in zavarovalništva, kjer prihaja do (zlo)uporabe podatkov o naših genetskih predispozicijah. Na ta način nastajajo nova pojmovanja o »bistvu« subjekta in nova merila o tem, kaj naj šteje za »normalen« človeški genotip. Oblikuje se »nov družbeni podrazred, osnovan na genetski diskriminaciji« (angl. »*the asymptotacally ill*«)⁴⁵⁵ ali »genetski podrazred«. Avtorja prepoznavata navedene nadzorstvene učinke nove vednosti pri sodobnih tehnologijah genskega diagnosticiranja, torej pri tehnologijah, ki »merijo« nekaj, kar naj bi šele nastopilo v nekem nedoločenem trenutku v prihodnosti in tudi v trenutku diagnosticiranja v še neznan intenziteti (na primer, nekdo je lahko nosilec »bolezenskega« gena, kar pa ne pomeni, da bo zbolel za boleznijo, ki jo ta gen prenaša, gen pa se lahko izrazi tudi v različni intenziteti). Po njunem mnenju se »jezik« genetike danes povezuje s praksami rizičnosti, zato spremembe v molekularni genetiki ustvarjajo »genetično rizičen subjekt« (angl. *person genetically at risk*), ki je lahko zaradi svoje genske predispozicije predmet različnih družbenih, tudi segregacijskih praks. Tak subjekt je lahko, hote ali nehote, podvržen »varstvu« medicinske, psihiatrične ali pravne stroke, nadzorovanju in različnim oblikam »pomoči« v imenu prevencije. Vnos biologije (genetike) na druga področja (izobraževanje, zaposlovanje, zavarovanje) pa pomeni, da se uporaba genetskih spoznanj in genske koncepcije o subjektu širijo v splošno kulturo. Pojem subjekta tako obsega vedno bolj zgolj telesne značilnosti, zato govorimo o »somaticnem« (telesno opredeljenem) subjektu.

Trend subjektivizacije zgolj po telesnih značilnosti subjekta ustvarjajo tudi druge discipline znanosti o življenju. »Somatizacija« subjekta je obstajala že v jeziku o inteligentnosti, hormonih in v psihofarmakologiji. Dumit⁴⁵⁶ prepoznava takšne spremembe v pojmovanju subjekta še v postopkih pozitronske tomografije – tehnike

---

⁴⁵³ Po Habermas 2005.

⁴⁵⁴ Novas, Rose 2000.

⁴⁵⁵ Billings, P. R.; Kohn, M. A.; De Cuevas, M.; Beckwith, J.; Alper, J. S.; Natowicz, M. R. (1992). *Discrimination as a consequence of genetic testing* (Po supra op., s. 496).

⁴⁵⁶ Dumit 2003; Beaulieu 2001.

možganskega preslikavanja (PET). Nevroznanstvena dejstva se namreč vse bolj pogosto vključujejo v postopek subjektivega (samo)oblikovanja (angl. »*objective self-fashioning*«). Pozitronska tehnologija preslikavanja možganov namreč spreminja način, kako misliti subjekt, ta nova percepcija subjekta pa se iz ožjih strokovnih medicinskih krogov prenaša v splošno dožemanje tega, kaj je bistvo »človeške narave«. Tako pojmovanje subjekta danes vstopa tudi v sodne dvorane v obliki izvedenskih mnenj. Preslikavanje možganov ni več zgolj medicinska tehnologija, saj vpliva na izvajanje družbenega nadzorstva: odloča o kazenski (ne)odgovornosti, o duševni bolezni, o racionalnosti. Prikaz posameznikovega možganskega krvnega obtoka, dobljen s PET tehnologijo, vpliva na kategorizacijo, saj se določen možganski krvni obtok kaže kot lasten določenemu tipu subjekta. Vizualni učinek slikovnih podob možganskega delovanja je po mnenju Dumita izreden, saj vizualno zelo različni prikazi možganskega delovanja, ki naj bi ga nam »objektivno« posredovala tehnologija, sugerirajo, da gre tudi za različne vrste ljudi (na primer normalne, depresivne, shizofrene).⁴⁵⁷ Ti prikazi sami po sebi ne nosijo »objektivnega dokaza« norosti ali kriminalnosti, saj je šele razlaga slikovnega gradiva, pridobljenega s PET tehnologijo, tista, ki slikovnemu gradivu »prilepi« normativno (vrednostno) oznako. V sodni dvorani imajo slikovna gradiva o delovanju možganov izreden prepričevalni učinek, čeprav vzročna zveza med »nenormalnim« prikazom možganskega delovanja in kriminalnostjo še zdaleč ni znanstveno merljiva, kot bi nas radi prepričali nekateri nevroznanstveniki.

V naravi razlagalnega procesa je, da so vanj vključeni različni interesi, vrednote in motivi razlagalca. Tako »objektivni« prikazi možganskega delovanja utemljujejo tudi povsem različne (tudi nasprotujoče si) interpretacije njihovega pomena. Kljub tem pomanjkljivostim pa nova znanstvena vednost ne izgublja družbene veljave. Priča smo naraščajoči odvisnosti družbe od »ekspertne vednosti«, ki naj bi jo zagotavljala predvsem »trda« znanost. Ker prikazi možganskega delovanja s pozitronsko tomografijo štejejo v družbeni praksi za »objektivna dejstva«, vplivajo tudi na pojmovanja subjekta v drugih družbenih okoliščinah. Ker so PET preslikave veliko bolj nazorne in uporabne za prikazovanje razlik in »nenormalnega« možganskega delovanja kot pa prikazov tega, da je nekdo »normalen« ali da med primerjanimi prikazi ni bistvenih razlik, ima to na sodiščih še posebej močne učinke.

Delovanje naših možganov in našega telesa, kot nam ga predstavlja znanost, sprejemamo za objektivne elemente naše biti. Dumit⁴⁵⁸ ta postopek imenuje oblikovanje objektivnega sebstva. To je sestavljeno iz pojmov in teorij, ki se nanašajo na naša telesa in ki smo jih vzeli za samoumevne, kot da bi referirali na neko »objektivno« realnost. »Kako vemo, da imamo možgane, čeprav lastnih gotovo še nikoli nismo videli?« se je spraševal Wittgenstein.⁴⁵⁹ Ta vednost je del našega objektivnega sebstva, posredovanega v družbeno-simbolnem redu v obliki znanstvene vednosti, v katero posameznik ne dvomi. Zanj postane »intuitivna«. Na neki točki dejstev ne preverjamo več. Tudi nevroznanstvena tehnika preslikave možganov je osnova naše biomedicinske

---

⁴⁵⁷ O naravi procesa kategorizacije in njenega vpliva na domnevano »racionalnost« (znanstvenega in zlasti pravnega) diskurza glej Šugman 2006.

⁴⁵⁸ Dumit 2003.

⁴⁵⁹ Bouwsma, Lee Craft, Hustwit 1986: par. 158.

identitete, ki ima konkretne učinke. Vendar, kljub temu ta »objektivna sestva« niso nekaj nespremenljivega, temveč so v nenehnem procesu (pre)oblikovanja. Za kriminologijo pa so te tehnike pomembne, ker se skuša v nadzorovalni praksi prikaze delovanja možganov kategorizirati ter iskati razlike in podobnosti med družbeno že ustvarjenimi skupinami. Skupino delinkventov, ki je »že tu«, obravnavamo s temi tehnikami kot posebno skupino, ki »si zasluži« drugačen družbeni status in/ali (kazenskopravno) obravnavo.

Opisane nove oblike vednosti o subjektu niso zgolj neke abstraktne filozofske teorije o subjektu. Nova, tehnološko proizvedena vednost ima konkretne učinke; določa naše (samo)dojemanje (deluje kot moralna tehnologija) in se umešča v nadzorstvene prakse (deluje kot politična tehnologija vladanja). Gre za »governmentalnost« (*governmentality*),⁴⁶⁰ ki zajema vse, od političnega vladanja do oblik subjektive samoregulacije, ki jih Foucault imenuje »tehnologije sestva«.⁴⁶¹ Učinki novih spoznanj znanosti o življenju so tako večplastni: subjektova spremenjena samopercepcija preoblikuje njegovo obnašanje (politična tehnologija) in oblikuje nove etične imperATIVE (moralna tehnologija) – za ravnanje do samega sebe in do drugih.

Kriminološke implikacije »somatičnega« subjekta

Za kriminologijo so posledice »somatičnega« subjekta kontradiktorne. Po eni strani biološki argumenti rahljajo preskriptivno liberalno filozofsko tezo o svobodni volji in prispevajo k večjemu razumevanju subjekta kot »naravnega« bitja. Po drugi strani pa v sodobni nadzorstveni družbi prihaja do pospeškov v še strožjem ravnanju z biološko »deficitarnimi« posamezniki. V ZDA zaradi povečanega strahu pred nasilnimi kaznivimi dejanji nastaja »moralna panika« (Cohen), poudarja se moralna odgovornost posameznika in sprejemajo zakonske rešitve, ki omejujejo ali povsem izničujejo možnosti obrambe zaradi neprištevnosti in zmanjšane prištevnosti. Namesto blažjih kazni, ki bi jih pričakovali na podlagi novih spoznanj o vplivu biološke podlage na človekovo ravnanje, se uveljavlja strategija identifikacije »rizičnih« posameznikov in dolgoročnega onemogočanja »nepopravljivih« posameznikov v imenu javne varnosti.⁴⁶² Rose⁴⁶³ tako ugotavlja, da biološki argumenti v ZDA niso omajali veljavnih koncepcij

---

⁴⁶⁰ Termin »governmentalnost« (*governmentality*) je besedna igra, ki jo Foucault uporablja za označbo součinkovanja vladanja (*government*) in duševnosti (*mentality*).

⁴⁶¹ Foucault loči štiri glavne »tehnologije«, ki jih uporabljamo, da bi se razumeli: (1) *tehnologije proizvodnje*, ki nam omogočajo proizvodnjo, preoblikovanje in manipuliranje s stvarmi, (2) *tehnologije simbolnih sistemov*, ki nam omogočajo uporabo znakov, pomenov in simbolov, (3) *tehnologije moči*, ki določajo vedenje posameznikov in jih podrejajo določeni dominaciji, in (4) *tehnologije sestva*, ki omogočajo posamezniku, da s svojimi sredstvi ali s pomočjo drugih izvaja določene učinke na lastnem telesu, duši, mislih, vedenju in načinu bivanja, da bi spremenil samega sebe z namenom, da bi se dokopal do določenega stanja sreče, čistosti, modrosti, popolnosti ali nesmrtnosti. Foucault 2004 (orig. 1988): 109.

⁴⁶² Vartiainen na primer ugotavlja nepravilnosti v nivojih nevrottransmitterja serotonin pri ljudeh, ki so storili samomor ali izvrševali nasilna kazniva dejanja in se hkrati zavzema za postroženo kazensko odgovornost slednjih. Vartiainen 1995.

⁴⁶³ Rose 2000: 12.

kazenske odgovornosti. Na sodiščih je odgovornost še vedno pojmovana v smislu moralne odgovornosti, ki se sklada s prevladujočim pojmovanjem moralnega in političnega reda. In to navkljub spoznanju o velikem pomenu telesne »determiniranosti« subjekta, ki bi morala omajati hermetično zaprt »stolp« normativnega.

Znanosti o življenju in »koordinate« subjekta

Novo pojmovanje subjekta, ki ga ustvarjajo znanosti o življenju, rahljajo filozofska pojmovna zoperstavljanja, v katerih smo doslej mislili subjekt, dihotomijo (1) telesa in duha, (2) svobodne volje in determinizma in (3) pomena vloge narave (biologije) in kulture (družbe) pri oblikovanju (»konstituiranju«) subjekta.

Telo in duh

Kvantne in molekularne raziskave zavračajo klasično kartezijsko delitev na brezčutno materijo na eni in zavest na drugi strani. Po spoznanjih molekularne biologije se spoznanje ne osnuje šele na ravni visoko razvitih in organiziranih bioloških sklopov, temveč že na ravni molekul. Raziskovalci⁴⁶⁴ prihajajo do spoznanj o inteligenci molekul in molekularnih sklopov, kar pomeni, da zaznava okolja obstaja že na precej nižji ravni. V organizmih obstaja t. i. koherentno polje, ki v enem osnovnem valovanju povezuje vse molekule, dojemanje o situaciji v svojem okolju pa ni vpeto le v eno molekulo, temveč se prek ojačitvenega prenosnega sistema (prek bližnjih molekul do čutnih celic in naprej do živčevja) prenaša na širšo celoto. Percepcija in spoznanje tako nista več ločena, kartezijsko pojmovanje »vse ali nič« se presega in vedno bolj prihaja v poštev veliko bolj zvezen pogled na razumevanje telesa in duha.

Svobodna volja in determinizem

Za nevroznanstvenike je svobodna volja nekaj, kar je mogoče izmeriti s tehnikami možganskega preslikavanja. Najbolj znane »meritve« svobodne volje so Libetovi elektrofiziološki eksperimenti »hotenega giba« iz leta 1983. Libet je meril možgansko aktivnost ob gibu roke in ugotovil, da se v možganih najprej sproži nevrofiziološka aktivnost možganskega režnja, ki ga ne nadzorujemo zavestno. Center za »svobodno voljo« se aktivira šele nekaj milisekund za tem.⁴⁶⁵ Vprašanje je, kdo/kaj potem izzove aktivnost možganskega režnja, ki ga zavestno ne nadzorujemo in ki postane aktiven že pred aktivnostjo možganskega centra za svobodno voljo in ki na primer premakne roko? Če tega ne stori subjekt zavestno sam, ali to pomeni, da je človek del nekega »zgodovinskega gibala«, njegova »svobodna« volja pa le člen v verigi vzrokov in posledic ter v ničemer, tudi v tako »osebnih« dejanjih, kot je premik lastne roke, ne izvor ali gibalo aktivnosti. Če pade svobodno človekovo ravnanje že na tej ravni, kaj

---

⁴⁶⁴ Glej Jerman, Štern 1996: 237 in nasl.

⁴⁶⁵ Libet 2004.

še lahko rečemo o »svobodni« uredjenosti človeške skupnosti, virih normativnega, prava in zločinu?

Da je dihotomija svobodne volje in determiniranosti zgolj konceptualno pomagalo, odstira tudi genetika. V oceni »genetizacije« subjekta, tj. pojmovanju subjekta skozi pojmovna »očala« molekularne biologije, se zastavlja vprašanje, ali »genetizacija« vodi v determinizem.⁴⁶⁶ Sodoben subjekt samega sebe dojema kot podjetje, je protostrokovnjak, ki mora prevzeti (še) odgovornost za upravljanje z genetičnimi tveganji, ki jih mora vračunati v svoje vedenje. Sodobne družbe so zaznamovane z množico identifikacijskih praks in identitetnih zahtev (glede na nacionalnost, seksualnost, kulturo, prehranjevalne izbire, življenjski stil itn.) in biološka identiteta je zgolj ena izmed njih.⁴⁶⁷ Dihotomija med svobodno voljo in determinizmom je nasledek »globinske ontologije« moderne znanosti in Novas in Rose⁴⁶⁸ prikažeta, da so sociobiološke teorije (vključno z razvpito Dawkinsovo teorijo sebičnega gena) še vedno »globinske ontologije«. Te teorije še vedno pripisujejo osnovnim biološkim bitnostim temeljni regulativni pomen, nekakšno skrito »resnico« o subjektu, medtem ko je ontologija znanosti o življenju vedno bolj »površinska« (angl. *on-the-surface*). Deluje v »sploščenem« svetu in ni več znanost o globoko zakriti resnici. Genetski kod tako po novejših teorijah ni več razumljen kot globinska struktura, ki determinira, temveč kot niz relejev v kompleksnih, razvejanih in nehierarhičnih mrežah in povezavah.

Te spremembe v naravi znanstvene vednosti prepoznavamo tudi v kriminologiji. Če je pozitivistična kriminologija skušala odkriti vzročne povezave, ki jih je iskala kot skrite v družbenih strukturah, v bioloških ali psiholoških dejavnikih, se sodobne kriminološke »perspektive« osredotočajo vedno bolj »na površino«. »Administrativna kriminologija« ali »nova penologija«⁴⁶⁹ sta usmerjeni zgolj v »površinsko« upravljanje z rizičnimi posamezniki, skupinami ali urbanimi predeli. Nič več niso v ospredju vprašanja o vzrokih kriminalitete, na osrednja vprašanja o upravljanju s tveganji se odgovarja s poenostavljenimi rešitvami upravljaljskega tipa, kamor sodi tudi postrožitev kaznovanja, gradnja »*super-max*« zaporov in formule tipa »trije udarci in izpadeš«. Če je bila prejšnja znanstvena metoda vednosti globinska, ali »foucaultovsko« rečeno, »arheološka«, je današnja površinska oziroma »geografska«. Usmerjena je na upravljanje na površini, kjer se odkrivajo mreže, povezave in filiale. Če se je v preteklosti kriminologija vsaj poskušala prebiti do (domnevnih) vzrokov kriminalitete, ki jih je prepoznavala skrite bodisi v družbenih (anomičnih) strukturah bodisi v psihopatologiji posameznika, je danes vprašanje, »zakaj prihaja do kriminalnega vedenja«, nepomembno, odgovor nanj pa poenostavljen in moralističen. Kar je danes, v času »kriziranja« pomembno, je upravljanje s kriminaliteto: prerazporejanje tveganja, zavarovanje potencialnih tarč (angl. *target hardening*), situacijsko in arhitekturno onemogočanje (na primer s postavitvijo varnostnih kamer, z omejevanjem gibanja z ograjevanjem, s primerno arhitekturno zasnovo stavb in naselij) oziroma delovanje »na površini«.

---

⁴⁶⁶ Prim. Dreyfuss, Nelkin 1992; Lippman 1986.

⁴⁶⁷ Po Novas, Rose 2000.

⁴⁶⁸ Novas, Rose 2000.

⁴⁶⁹ Feely, Simon 1992.

Še pomembnejši argument, ki razgali umetno izoblikovanost (»skonstruiranost«) dihotomije med svobodno voljo in determiniranostjo subjekta, pa izvira iz mešanja dejstvene in najstvene ravni.⁴⁷⁰ V kazenskem pravosodju je uveljavljeno normativno pojmovanje subjekta, njegove odgovornosti in krivde. Subjekt je pojmovan najstveno, tj., kakšen naj bo in kako naj ravna. To je tudi razlog, da se biološki determinizmi le v manjši meri prebijajo v sodne dvorane.⁴⁷¹ Znanosti o življenju snujejo svoje razlage na ravni biti (ne najstva), podajajo razlage, kako na primer delujejo nevrotransmiterji ob poskusu umora. Šele vrednota nedotakljivosti življenja (»naj se spoštuje življenje«) namreč nevrotransmittersko delovanje za nazaj »prevede« v »napačno« delovanje. Zato ni »dobrega« delovanja genov; pridevek »dobro« pridobi šele v družbi, ki jo usmerjajo regulatorne ideje (najstvo). Dejavnika dednosti in okolja si zato ne stojita nasproti. Na vprašanje, kaj je subjekt, namreč odgovarjata na različnih ravneh. V naravi kulturnega razvoja, ki je svojstven človeku, je, da naravno danost etiketira po orientacijskih smerokazih, ki jih predstavljajo vrednote.

Povezava kriminalnosti, ki je normativen pojav, s fizično materijo (na primer nevrološkim delovanjem možganov) je v bistvu iskanje stične točke normativnega in dejanskega. Ravno iskanje normativnih elementov na področju dejanskega je pravzaprav osrednji problem filozofije prava: kako najti »nad-pozitivno« merilo za presojo pozitivnega prava, stik med bitjo in najstvom, ali, kako zasnovati teorijo prava, očiščeno vrednostnih sestavin, ne da bi se ta morala opirati na neopredeljivo in predpostavljeno »temeljno normo« (Kelsen).⁴⁷² Biokriminološke razlage kriminalitete poskušajo ravno to: v kompleksnem zemljevidu bioloških povezav poskušajo prepoznati določilnice kriminalnega vedenja; v biti želijo prepoznati normativnost. Tako se tudi pojmovanje zločinca obrača do tega, kar je storil in kar (»zgolj«) ocenjujemo kot zlo, na to, kakšen je subjekt po svoji biološki naravi. Od dejanja, ki mu pripišemo etiketo zlega, ker povzroča neželene učinke (in ne morda zato, ker bi bilo slabo samo po sebi), preidemo k raziskovanju biološke »substance« človeka. Ta naj bi bila merljiva z natančnimi znanstvenimi pripomočki (grafičnimi in statističnimi prikazi), ki se ji pripiše rizičnost in zlo – etiketa prilepljena na biologijo. Vizualiziranje normativnega s sodobnimi tehnikami znanosti o življenju povzroča obrat od dejanja k storilcu, kar je v slovitem aforizmu o genezi odgovornosti predstavil že Nietzsche.⁴⁷³

---

⁴⁷⁰ Argument se deloma nanaša tudi na zadnjo predstavljeno dihotomijo, tj. na dihotomijo med vplivi dednosti in okolja, zato ju predstavljam skupaj.

⁴⁷¹ Tako Dumit 2003; Beaulieu 2001.

⁴⁷² Podobno Jager prikaže Kelsnovo kritiko človekove svobodne volje, ki jo slednji razglasi za nepristojno, saj dosledno ločuje med psihološko-biološko (naravoslovno) »voljo« in etično-pravno (normativno) »voljo«. Podrobnejša logična izpeljava v Jager 2006.

⁴⁷³ »Zgodba o inteligibilni svobodi. – (...) Posamezna dejanja označimo za dobra ali zla, vendar ne zaradi njihovih motivov, pač pa zgolj zaradi njihovih koristnih ali škodljivih *posledic*. Kaj kmalu pa pozabimo izvor teh oznak in si domišljamo, da je *dejanjem na sebi*, torej ne glede na njihove posledice, imanentna lastnost »dober« ali »slab«: (...) Nato dobro ali zlo vstavimo v *motive* in dejanja na sebi obravnavamo kot moralno dvoznačna. V nadaljevanju predikata dober ali slab ne dajemo več posameznim motivom, pač pa celotnemu *človekovemu bistvu* (...) Po vrsti naredimo torej človeka odgovornega za svoje učinke, nato za svoja dejanja, zatem za svoje motive in slednjič za svoje bistvo.« Nietzsche 2005: af. 39 (poudarki A.Z).

Znanosti o življenju obračajo tudi dihotomijo med družbeno izoblikovanostjo («skonstruiranostjo») subjekta na eni in naravno (biološko) predoločenoostjo subjekta. Ravnovesje med nativističnimi in empirističnimi (angl. *nature* v. *nurture*) poudarki naj bi se po mnenju nekaterih (konzervativnih) piscev v zadnjem stoletju neutemeljeno porušilo v korist zadnjih. Fukuyama⁴⁷⁴ tako (po krožni logiki) zapiše, da je kapitalistični sistem po naravi dober, saj sicer niti ne bi obstajal, socialističen sistem, ki je skušal zagotoviti preveliko družbeno solidarnost, pa je nenaraven. Sistemi, ki podpirajo šibkejše člane družbene skupnosti, so *contra naturam* in že zato neetični in nevarni. Na dolgi rok vodijo v degeneracijo populacije in njeno izginotje.

Razločevanje med naravo in kulturo žal ne upošteva novejših spoznanj o razmerju med geni (naravo) na eni in kulturo (in tudi samodejavnostjo oziroma voljo) na drugi strani. Genetske raziskave kažejo, da učinek genov ni odvisen od enoznačne alternative »imeti gen ali ga ne imeti«, ker se v genih kodirane informacije pod vplivom zunanjih sprožilcev »vklapljajo« ali tudi ne. Subjekt ni določen zgolj s strani narave (genov) ali zgolj kulturno, temveč (življenjsko) okolje v odločilni meri vpliva na izražanje genov in njihove odraze v okolju.⁴⁷⁵ Celični biolog Newman⁴⁷⁶ zato utemeljeno opozarja, da so »živa bitja dinamični sistemi in občutljivi za vplive iz okolja« in da je na DNK treba gledati kot na »seznam sestavin, ne pa kot na recept za njihove medsebojne vplive«.

---

⁴⁷⁴ Glej Fukuyama 2002.

⁴⁷⁵ Interakcija med naravo (geni) in okoljem ponazarja delovanje kortizola. Pospešenost družbenih procesov je stalnica sodobnega življenja. Posledice te pospešenosti se odražajo tudi v biološkem odzivanju posameznika na stres, ki se kaže v povišanem kortizolu v krvi. Bistvo tovrstnih okoljskih vplivov je, da vplivajo na izklapljanje in vklapljanje posameznikovih genov. Na kakšen način? Kortizol je hormon, katerega raven se v krvi dvigne, ko smo pod stresom. Kortizol pripravi telo na »boj ali beg«. Gen *CYP17* pa je tisti, ki izdeluje encim, ki omogoča pretvorbo holesterola v kortizol. Kortizol spreminja konfiguracijo možganov, pomembno pa zavira delovanje imunskega sistema z zmanjšanjem števila in aktivnosti limfocitov. Delovanje kortizola poteka tako, da vklaplja gene. Glavni učinek kortizola je njegova vpletenost pri vklapljanju gena *TCF*, ki izdeluje beljakovino interleukin 2. Ta je namreč tista, ki bele krvničke (limfocite) opozori, naj bodo pozorne na bacile. Kortizol na ta način zavira pripravljenost belih krvnih celic, zato je telo bolj dovzetno za bolezni. Zunanji dogodki prek naše interpretacije »govorijo« genom, ali naj se vklapljajo ali ne. Kdo je tu torej glavni? Očitno nihče, ker gre za medsebojna vplivanja med geni in okoljem. Dejansko telo vklaplja gene kot odziv na bolj ali manj zavestne (raven kortizola se poveča že z zavestnim razmišljanjem o stresnih dogodkih) možganske reakcije na zunanje dogodke.

⁴⁷⁶ Newman, S. A. (1989). Genetic Engineering as Metaphysics and Menace. *Science and Nature*, zvezek 9/10, s. 118 (Po Rifkin 2001: 191.).

Znanosti o življenju v kazensko-pravnem sistemu

Razumevanje in konstituiranje subjekta na podlagi zgolj telesnih (nevroloških, genskih, hormonalnih idr.) značilnosti (»somatizacija«) se danes odraža v teorijah o kriminaliteti (kriminologiji kot znanstveni vedi) in tudi v delovanju kazensko-pravnega sistema (kot družbeni praksi). V kriminologiji se kaže v oblikovanju novih pozitivističnih »bioloških perspektiv«, ki obujajo zasmehovane frenološke poskuse merjenja lobanj. Ta merjenja naj bi omogočila odkrivati in preprečevati kriminaliteto *in statu nascendi*. Vznika torej neofrenologija, ki namesto merjenja lobanj snuje svoje teorije na podlagi merjenja manjših telesnih enot, genov in nevronov.

Znanosti o življenju vplivajo na naše razumevanje dejavnikov, ki jih štejemo za sestavne dejavnike subjektivnosti, in posledično tudi na razumevanje »odločilnih« dejavnikov, zaradi katerih nekateri posamezniki postanejo (in drugi ne) storilci kaznivih dejanj. Spremenjeno pojmovanje subjekta pa relativizira tudi nekatere temeljne kazensko-pravne instituite. Dreyfuss in Nelkin⁴⁷⁷ o sodobni genetiki menita, da »... predstavlja izzive za ključne pravne koncepte.« Izzivi znanosti o življenju se na področju delovanja kazensko-pravnega sistema kažejo v (1) relativizirani kazenski odgovornosti, (2) v kazenskem pregonu storilcev kaznivih dejanj (z novimi vrstami dokazov), (3) na področju določanja kazenskih sankcij in njihovega izvrševanja (nove konceptije subjekta sugerirajo nove oblike kazenskih sankcij in nove načine njihovega izvrševanja), ter (4) na področju kriminalitetne politike (v kriminalitetnih preventivskih strategijah).

Odkrivanje in pregon kaznivih dejanj

Konkretni odraz vednosti znanosti o življenju v tehnologijah družbenega nadzorstva so dokazi uporabljeni v postopku odkrivanja kaznivih dejanj in pregona storilcev. To so forenzični dokazi, ki jih spremlja avreola znanstvene objektivnosti. Priznanje ni »kraljica vseh dokazov«, saj velja za nezanesljivo in (v celoti pretežno) neponovljivo. Vse bolj ga danes nadomeščata DNK analiza⁴⁷⁸ in nevrološko preslikavanje delovanja možganov, ki omogočata natančen, izmerljiv, znanstveno ponovljiv dokaz o obdolženčevi »krivdi«. Zeki in Goodenough⁴⁷⁹ zaradi natančnosti teh dokazov predvidevata, da obstaja velika verjetnost, da bodo tehnike preslikavanja možganov v bližnji prihodnosti v celoti nadomestile identifikacijsko tehniko prstnih odtisov. Ob tem je treba upoštevati, da omenjeni tehniki ne omogočata zgolj posameznikove identifikacije. Genetski dokaz ali preslikava možganov omogočata precej več, zlasti tudi (delen) vpogled v preteklost in prihodnost, v telesne predispozicije (na primer bolezni). Zamislimo si lahko razvoj, ki bo privedel do

---

⁴⁷⁷ Dreyfuss, Nelkin 1992.

⁴⁷⁸ Slovenski Center za forenzične raziskave beleži povečevanje zaprosil za preiskave v biološkem laboratoriju. Gibanje: (previdoma) 2900 analiz l. 2002, 8100 analiz l. 2006. Vir: <http://www.policija.si/si/statistika/lp/lp.html>.

⁴⁷⁹ Zeki in Goodenough 2004.

možnosti »prebiranja« spominskih (ali drugih nevroloških) sledi, na primer psiholoških travm, kar občutno bolj posega v posameznikovo zasebnost in telesno celovitost. Ali to pomeni, da bodo tovrstni dokazi, če bi znanosti o življenju enkrat do konca pojasnile delovanje človeškega telesa, lahko v prihodnosti v celoti nadomestili kar celoten kazenski postopek? Najbrž nikoli, saj kot smo že ugotovili, nevrološka slika delovanja možganov odgovarja na druga vprašanja kot krivda v kazenskem pravu. Vendar je gotovo, da tovrstni dokazi občutno posegajo v razmerja moči med obrambo in tožilstvom. Osrednji kazenski procesni institut, privilegij zoper samoobtožbo, ki je temeljni mehanizem za zagotavljanje ravnotežja strank v kazenskem procesu, varuje zgolj verbalne izpovedi obdolženca, ne pa obdolženčevega telesa kot vira dokazov. Ali to pomeni, da bi lahko ob napredku znanosti o življenju enkrat dokončno »prebrali« obsojenčevo telo in tako zanesljivo (»objektivno«) ugotovili ne le to, če obdolženi laže, temveč tudi, kje je na primer v določenem trenutku v preteklosti bil, ali kaj je počel? Če se obdolženec tega sam ne bi »spomnil« in bi o tem molčal (zaščiten z omenjenim privilegijem), bi o resnici s pomočjo tehnološkega posrednika »spregovorilo« kar njegovo telo (na primer njegove možganske sledi). Tudi če se obdolženi v resnici tega ne bi več spominjal, bi se »spomnilo« njegovo telo. Še več, obdolženi bi lahko celo zavestno izpovedoval po resnici, tako kot jo sam razume, a bi njegovo telo sporočalo nekaj drugega (na primer potlačene vsebine, ki si jih posameznik niti sam ne more priznati).

Izjave, pridobljene z uporabo poligrafa, je bilo še mogoče subsumirati pod t.i. verbalne dokaze (»izpovedbo«), čeprav je za poligrafiranje »ključni del informacija, ki jo daje [obdolženčevo] telo«. ⁴⁸⁰ Tako izjave, pridobljene s poligrafiranjem, ščiti privilegij zoper samoobtožbo. Šugman ⁴⁸¹ to pojasnjuje s tem, da pri uporabi poligrafije sam um ne pove ničesar, če obdolženi pri tem vsaj mentalno ne sodeluje. Ker je um posrednik do fiziološke reakcije, ki se nato odrazi kot materialni dokaz, avtorica zavrača teorijo, po kateri bi poligrafiranje sodilo med materialne oziroma telesne dokaze, ki bi jih lahko uporabljali brez obdolženčevega soglasja. Sodobne nevrološke tehnike pa delujejo brez sodelovanja uma. Kaj če bi bilo mogoče z nevrološko preslikavo obdolženčevih možganov »prebrati« spominske sledi brez obdolženčevega besednega izpovedovanja in brez uporabe njegovega uma in volje? V tem primeru bi šlo za telesne dokaze. To pa pomeni, da bi kazalo prepovedati tudi nekatere tehnike, ki sicer niso fizično invazivne (v običajnem pomenu te besede) in ne uporabljajo posameznikove izgube nadzora nad izpovedovanjem, s sklicevanjem na pravico do telesne nedotakljivosti (osebne celovitosti) in pravico do zasebnosti.

Načelna ugotovitev je, da zaradi novih spoznanj znanosti o življenju (še) ne prihaja do sprememb samih teoretičnih pravnih konceptov. Kljub temu pa se spremembe že odražajo v »tistem tkanju« nadzorstvenih mehanizmov in v delovanju kazenskopravnega sistema. Tovrstni dokazi posredno vstopajo v sodne dvorane, saj na primer v slovenskem pravnem redu sploh niso pravno ovrednoteni. ⁴⁸² To pomeni, da za

---

⁴⁸⁰ Šugman 2005a: 78.

⁴⁸¹ Šugman 2005a: 77.

⁴⁸² Analizo razmerja genskih dokazov do temeljnih načel poštenega kazenskega postopka in nekaterih drugih človekovih pravic in temeljnih svoboščin (privilegija zoper samoobtožbo, domneve nedolžnosti, telesne nedotakljivosti, zasebnosti) glej v Bošnjak 2004: 145–175.

posamezno obliko »telesnega« dokaza, ni jasno opredeljeno, pod katerimi pogoji se lahko izvede (na primer stopnja verjetnosti, ki mora biti podana za poseg v obdolženčevo telo), niso izvedena tehtanja ustavno priznanih pravic na zakonodajni ravni, temveč je tehtanje prepuščeno kar posameznemu policistu (na primer razmerje med pravico do zasebnosti na eni in pravico do varnosti na drugi strani).

Obdolženčeva pripoved (narativnost) postaja zaradi razvoja novih tehnologij na sodiščih drugotnega pomena. Vedno manj so postopki odločanja pred sodiščem odvisni od konkretnega sodnika, ki bi lahko upošteval posebnosti primera, vedno bolj pa od vnaprej določenih parametrov odločanja. Najbolj jasen in konkreten odraz navedenega so gotovo formalizirani postopki določanja kazenske sankcije v sistemih, kjer poznajo kaznovalne tablice in v novejšem času računalniške programe, ki po vnaprej določenih parametrih »določijo« kazensko sankcijo (*sentencing information systems*).⁴⁸³ V takih »avtomatiziranih« sistemih ni več prostora za pogajanja, za upoštevanje posebnosti posameznega primera, za upoštevanje subjekta. Kot relevantne štejejo le okoliščine in osebne značilnosti, vnaprej predvidene v računalniškem sistemu. Podobno je v primeru, ko o obdolženčevi krivdi »govori« le še nevrološka slika njegovih možganov ali druga značilnost, razbrana iz njegovega telesa. Takrat ni več pomembno, kaj obdolženec govori, kaj pojasnjuje, pomembna je »objektivna« znanost, ki »natančno« izmeri pomen določene telesne poteze in ji pripiše vrednost. Pripoved obdolženca pa postane drugotnega pomena. V tako oblikovanem kazenskem postopku obdolženi ni več subjekt, temveč zgolj še objekt postopka.⁴⁸⁴ Dokazi znanosti o življenju v kazenskem procesnem pravu tako odpirajo vprašanja dokaznopravne veljave in s tem povezanega razmerja do temeljnih ustavnopravnih pravic in kazenskih procesnopravnih institutov.

Kriminalitetne preventijske strategije

Uporaba biometričnih tehnologij je običajno legitimirana z zagotavljanjem večje varnosti. Te tehnologije delujejo kot generator širjenja »somatizacije« subjekta,⁴⁸⁵ saj je v njih zgolj telo medij absolutne resnice o subjektu. Ali, kot slikovito meni Agamben,⁴⁸⁶ oblast se neposredno vpisuje v telo in ga zaznamuje z »biopolitičnim tetoviranjem«. Razprave o tveganjih v postmoderni družbi so v povezavi s spoznanji sodobne genetike v ZDA privedle do postopkov genetičnega testiranja otrok, da bi prepoznali »predispozicijske« prestopnike, ki so konstitucijsko predisponirani za izvrševanje nasilnih kaznivih dejanj.⁴⁸⁷

---

⁴⁸³ Franko Aas 2005.

⁴⁸⁴ Miller pa ugotavlja, da pripovedna (samo)reprezentacija le ni popolnoma izključena iz sodišč: še naprej ostaja v primerih obdolžencev iz višjega in višjega srednjega razreda ter »institucionalno simpatičnih« obdolžencev (npr. policistov). Miller 2001: 156.

⁴⁸⁵ Biometrična tehnologija je postala del slovenske nadzorstvene prakse z biometričnimi potnimi listi.

⁴⁸⁶ Agamben 2004.

⁴⁸⁷ Rose 2000: 23.

»Somatizacija« subjekta in »biologizacija« kazenskopravnega sistema se kažeta tudi v posebni obravnavi nekaterih skupin delinkventov, zlasti seksualnih delinkventov in pedofilov, ki naj sploh ne bi več sodili v biološko kategorijo ljudi, za katere veljajo pravna pravila. Biološke pozitivistične teorije prevladujejo v pojasnjevanju seksualnih prestopnikov in spolnih zlorab otrok, čeprav imajo veliko kriminogeno vlogo ravno socialno opustošene razmere in socialne deprivacije. Te so tiste, ki spolne prestopnike potisnejo v zločin, in ne »biološke« predispozicije za izvrševanje kaznivih dejanj zapisane v genih.

Sojenje in izvrševanje kazenskih sankcij

Spremenjeno pojmovanje subjekta zgolj po telesnih značilnosti se odraža v delovanju sodišč na različne načine. Rose⁴⁸⁸ sicer ugotavlja, da so biološki, psihološki in psihiatrični vplivi pri pripisovanju kazenske odgovornosti le deloma in poredko vstopili na področje kazenskega prava in da so bila vsaj ameriška kazenska sodišča relativno sovražna do psiholoških in psihiatričnih napadov na doktrino svobodne volje, racionalnosti in kazenske odgovornosti. Na sodiščih naj bi bili biološki argumenti, ki jih je mogoče kvantificirati in vizualizirati, le malenkost (retorično) prepričljivejši od psiholoških in socioloških argumentov. Kljub temu pa »somatizacijo« subjekta v kazenskem postopku predstavlja več poskusov obramb, ki so s sklicevanjem na biološke ali genetske dokaze skušale doseči oprostitev obtoženca.

Eden prvih poskusov preboja biologije v normativno pojmovanje subjekta in kazenske odgovornosti z uporabo instituta (ne)prištevnosti je sklicevanje na kromosomske abnormalnosti v poznih 60. in v začetku 70. let prejšnjega stoletja. Posedovanje kromosoma XYY, dodatnega Y kromosoma pri moških, naj bi moške potisnilo na kriva pota. Poskus »biologizacije« kazenskopravnega sistema je pomenila tudi povezava med duševnim stanjem ženske v predmenstrualnem obdobju (predmenstrualni sindrom) in kaznivim dejanjem. Tovrstna obramba je bila v sojenjih sicer neuspešna, kljub temu pa je ta biologizem vstopil v preventivske mehanizme in paternalistično obravnavo žensk. Poskus rahljanja fikcije o svobodni volji z biološkimi argumenti predstavljajo tudi tehnike preslikovanja možganov. Prevladujoče koncepte odgovornosti so z biološkimi dokazi na sodiščih že poskušali spremeniti zlasti z računalniško tomografijo možganov, kjer naj bi slikovni prikazi delovanja možganov predstavljali organski dokaz shizofrenije s tehniko CAT (angl. *computerized axial tomography*) oziroma s tehniko pozitronske tomografije in z genetskimi testi, ki naj bi omogočali identifikacijo *borderline* motenj.

Prikazi možganskega delovanja so kljub neuspešni »biologizaciji« kazenskopravnega sistema pomembni, ker predstavljajo »močno semiotiko tega, kar šteje za normalno.«⁴⁸⁹ Kljub redkim prebojem v sodne dvorane so namreč prikazi, pridobljeni s pozitronsko tomografijo, v ameriškem sistemu, po navedbah Dumita,⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁸ Rose 2000.

⁴⁸⁹ Dumit 2003: 8.

⁴⁹⁰ Za uporabo in procesnopravni položaj preslikav možganskega delovanja in drugih podob človekovega delovanja v praksi kazenskih sodišč v ZDA glej 4. poglavje v Dumit 2003.

okrepili svojo moč: dokaznopravno so ti dokazi v ZDA dobili status demonstrativnega prikaza (angl. *demonstrative illustration*), zaradi izredne prepričljivosti pa se je njihova vloga dejansko obrnila k »objektivnemu« dokazu posameznikove nenormalnosti in s tem njegove neodgovornosti.

Skušnjave uporabe (in zlorabe) dosežkov znanosti o življenju so velike tudi v postopkih določanja in odmere kazenskih sankcij in v postopkih njihovega izvrševanja. V ZDA so nekatere zvezne države že uvedle obvezno gensko testiranje pogojno odpuščenih s prestajanja kazni zapora in obvezno postpenalno tomografijo.⁴⁹¹

Sklepno

Razvoj znanosti o življenju prodira prek sprememb v pojmovanju subjekta, proces »somatizacije« subjekta, v delovanje kazenskopravnega sistema, kjer je pričakovati rast odvisnosti kazenskega procesiranja od znanosti o življenju informiranih sodnih izvedencev. Simbolno oslABLJENA vloga sodišč s prevzemanjem korpusa vednosti znanosti o življenju prek sodnih izvedencev pridobiva simbolno moč in krepi lastno legitimnost. Cena tovrstnih kupčij je, da namesto sodišč o primeru dejansko odločajo sodni izvedenci. Nadzorstvena moč je s tem *de facto* prenesena na nevrološke, psihiatrične, psihološke ipd. strokovnjake in nova vednost znanosti o življenju (vsaj) posredno že vstopa v sodne dvorane.

Vprašanja, ki jih v končni instanci odpirajo znanosti o življenju, danes spominjajo na prizore iz znanstveno-fantastične literature in filmov, kot so *Že videno (Déjà vu)* ali Posebno poročilo (*Minority Report*): ali bomo namesto »reaktivnih« imeli proaktivne (angl. *pre-crime*) policijske enote? Ali bomo lahko v telesu kdaj prebrali normativnost? Kakšen je pomen telesa v pravu in v kolikšni meri telo opredeljuje subjekt? Ali je mogoče kulturo, ko bosta enkrat dokončno izdelana genski »zemljevid« in »zemljevid« možganov, zreducirati na binarno računalniško »logiko«, na umetno ustvarjeno matrico?

---

⁴⁹¹ Rose 2006.

Kritično o neobiokriminologiji

Ali kriminologija postaja »sociologija medicine« (Laycock)?⁴⁹² V teorijah ne, saj je kritika biološke kriminološke perspektive raznovrstna in dobro argumentirana. Kritika prihaja s strani kulturnih in kritičnih študij, ki biologistične poglede označujejo kot biološki determinizem oziroma v novejšem času kot genetični esencializem ali nevrogenetični determinizem.⁴⁹³ (1) Socialni deterministi menijo, da ključni dejavniki vedenja prihajajo iz okolja in ne iz morebitnih prirojenih nagnjenosti ali »kriminalnosti« osebe. (2) Temeljna teza simboličnih interakcionistov je, da je resničnost, kot jo dojemamo, sestavljena le iz simbolov in pomenov, ki nastajajo v interakciji med ljudmi. Glavni dejavnik kriminalnega vedenja potemtakem ni skrit v fizioloških predispozicijah in okoljskih vplivih, temveč izvira iz posameznikovega dejavnega udejstvovanja in interakcije ter odnosov z drugimi, na katere v odločilni meri tudi sam vpliva. (3) Mentalisti zastopajo tezo, da so naše misli in naša dejanja določena s kulturo, zato kriminalna dejanja niso nekaj, kar bi bilo skrito v »človekovi naravi«, temveč so družbeno skonstruirana. (4) Kritične družbene teorije kriminaliteto dojemajo kot vrednostno nabit in sociološko kompleksen pojav, zato biološke perspektive, s tem ko kriminaliteto locirajo v »telo« posameznika, zgolj zastirajo resnične družbene probleme.

Ali je sploh mogoče o biokriminologiji, tej podcenjevani in tabuizirani usmeritvi kriminologije, zapisati kaj dobrega? Ali jo kaže zaradi njenih slabosti povsem odpisati? Vključitev bioloških dognanj v družbeno nadzorstvo so gotovo potencialno nevarne, vključujejo nevarnost diskriminacije in kvaziprostovoljne posege v človeka. Uporaba kontinuuma pri opredeljevanju kriminalnega vedenja, namesto definicije »kriminalno proti nekriminalno«, naj bi bila ena izmed prednosti bioloških perspektiv (Eysenck). Predispozicije po tem gledišču niso nikoli črno-bele, temveč gre vedno za večjo ali manjšo mero »kriminalnosti« posameznika. Kljub temu pa je bolj prepričljivo stališče kritikov bioloških perspektiv, ki poudarjajo, da še tako napredne statistične analize zahtevajo določeno vrsto prekinitve v tem kontinuumu.⁴⁹⁴ Metodološka slabost biokriminološkega pristopa je domneva, da obstajata dve skupini, ki ju je mogoče raziskati – »normalna« ubogljiva večina in »kriminalna« manjšina. Logika prepoznave kriminalnih predispozicij je zato krožna: skupini, ki naj bi šele nastali s preučevanjem bioloških determinant, sta avtomatično že izoblikovani pred ugotovitvijo bioloških determinant. Posamezniki, ki naj bi jih preučevali, so že »tukaj«.

Za kritične kriminologe je kriminaliteta tako kompleksen kulturni in vrednostno nabit družbeni pojav, da ga biološke razlage zgolj zamegljujejo in vodijo do napačnih razumevanj in (kazenskoprvnih) odzivov. Drugi kritični kriminologi pa vseeno priznavajo, da ima averzija kriminološkega *mainstreama* do bioloških teorij negativne posledice za razvoj (pozitivistične) kriminološke misli. Kanduč⁴⁹⁵ meni, da (1) biološke predispozicije, ki jih nizajo vede o življenju, niso nespremenljive – okolje dejavno

---

⁴⁹² Laycock 2005.

⁴⁹³ Po Kraska 1990.

⁴⁹⁴ Glej Kraska 1990.

⁴⁹⁵ Kanduč 1999: 91.

oblikuje odražanje človekovega genskega materiala; (2) predisponiranost tudi ne pomeni predestinacije, sodobne biološke teorije niso deterministične: ne glede na to, da človeka določa biološki material, to še ne pomeni, da z njim ni mogoče ničesar storiti; (3) nova biokriminologija tudi ni ekskluzivistična: biokriminologi priznavajo, da subjekt opredeljujejo biološki dejavniki, vendar prav tako okoljski dejavniki; gre za interakcijo med različnimi biološkimi, okoljskimi in psihološkimi dejavniki.

Tabuiziranje in nerazumevanje znanosti o življenju še ne pomeni, da se ta nova oblika družbenega nadzorstva ne prebija v mehanizme družbenega nadzorstva. S pojmovanjem o tem, kaj tvori »bistvo« subjekta v postmoderni stehinizirani družbi tveganja, ta nova oblika vednosti vstopa skozi »stranska vrata« v kazenskopravni sistem. Epistemološki rezi med biološkim in sociološkim so umetni. Biokriminološka teorija je še vedno nasledek teze o svobodnem in racionalnem posamezniku, saj izhaja iz domneve, da se svoboden posameznik ne bi nikoli odločil za kriminalno dejanje. Če dejanje kljub temu stori, je to zaradi »problematične« lastne »narave«. Teza o svobodi in o determiniranosti je zato absurdna: (1) absolutne svobode družba ne dovoljuje in je označena za norost, ker bi absolutna svoboda pomenila tudi možnost odločiti se za absolutno zlo, (2) popolna determiniranost pa je prav tako označena kot norost. Biti determiniran pomeni biti v primežu bioloških (ali psiholoških, socioloških, kozmoloških idr.) sil, kar je izenačeno z norostjo.

7 GOVOREČI SUBJEKT: ODGOVORNOST ZA SOVRAŽNE BESEDE

Kaj je sovražni govor

Objava dvanajstih karikatur muslimanskega preroka Mohameda v danskem časopisu *Jyllands-Posten* in številnih ponatisih povsod po Evropi je v državah z večinskim prebivalstvom muslimanske veroizpovedi izzvala Evropejcem pretežno nerazumljiv revolt. Vemo, da brez elementa pretiravanja in popačenosti karikature ni,⁴⁹⁶ in da je cilj, ki ga karikatura zasleduje, smešenje in satiričnost. Kazalo je, da je revolt v muslimanskih državah posledica nerazumevanja karikature kot posebne umetniške zvrsti. Zdelo se je tudi, da niso razumeli šale in banalno karikaturu vzeli preveč zares. A razumevanje sporočila kot šale zahteva (samo)distanco, ki si je tamkajšnje prebivalstvo niti ni želelo. Zakaj bi se distancirali od nečesa, kar jim podeljuje ontološko varnost in dviguje lastno vrednost? Zdelo se je, kot da bi jim s smešenjem njihovih svetinj Evropejci želeli vzeti to, kar jih veže s sami onostranstvom.

Sovražni govor lahko bolje razumemo, če ga preučimo z »očali« (optiko) različnih znanstvenih diskurzov. Ti diskurzi zasnujejo razmerje med govorcem in naslovnikom, ter razmerje med govorcem in skupnostjo, ki ji ta pripada, različno od pravnega diskurza. Posameznik je v dekonstruktivističnem diskurzu razumljen kot tisti, ki je zgolj izrazil misli drugih, izgovoril je nekaj, kar tako ali tako mislijo vsi. Ta diskurz izhaja iz razumevanja, da se subjekt vzpostavi šele v družbi in da prevzame njen simbolno-jezikovni univerzum. Družba je obstajala že pred njim. S »potopitvijo« v govorečo skupnost, v katero se rodi, prevzame tudi vrednote te skupnosti. Razumevanje posameznikove pravice do svobode izražanja kot nečesa, kar omogoča njegovo »samouresničevanje«, je zato izrazilo kulturno pogojeno. Zagovorništvo pravice do svobode izražanja zato brani predvsem meje med posameznikom in družbo, kot jih razumemo v (post)modernih okcidentalnih družbah. Ta pravica brani tudi specifičen porazsvetljski pojem subjekta. Kje so potemtakem meje govorčeve subjektivnosti v odnosu do družbene, jezikovno-simbolno matrice, v katero je potopljen, in na katerem

---

⁴⁹⁶ SSKJ opredeljuje karikaturu (it. *caricare* povečati, zvišati, ojačiti) kot risbo z zelo poudarjenimi značilnimi potezami ali lastnostmi upodobljene osebe ali prikazanega dogodka. Veliki splošni leksikon pa jo opredeljuje kot podobo, ki napada ali smeši človeške lastnosti in dejanja.

mestu vznikne njegova svoboda? Svoboda, ki nam omogoča, da posameznika »primemo« za besedo in naredimo odgovornega za sovražne besede.

Pri razumevanju sovražnega govora in določanju (še posebej kazenske) odgovornosti zanj je treba upoštevati dve temeljni (med seboj spiralno povezani) tendenci postmodernega družbenega konteksta, v katerem živimo: na eni strani brutalizacijo družbenih razmerij v postkapitalistični družbi, povečevanje strahu in tesnobe, ki vodi v odkrito sovražnost do drugačnih, na drugi strani pa globalno zaostrovanje državnega represivnega odzivanja na družbeno nezaželene pojave v »zahodnem« svetu od sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Oba trenda povzročata zaskrbljenost, ker oba vodita v povečevanje (skupnega) nasilja v družbi. Ta brutalizacija ne pomeni, da sovraštvo in to, kar danes imenujemo sovražni govor, ni stalnica v človeški zgodovini. Sovražni govor je nekaj, kar ni mogoče »izkoreniniti«, »dokončni odgovori« nanj pa so povzročili kvečjemu krvave pogrome. Ideja, ki spremlja proces »pokulturnjenja« civilizacije, da je družbo mogoče »očistiti« kriminalitete, je ideološka. Kar je danes zares novega, je občutljivost na sovražni govor in družbena skrb za ukrepanje v smeri njegovega zmanjševanja ter bolj jasno opredeljevanje njegovih meja. Globalizacija (številnih družbenih procesov) pomeni tudi to, da ima sovražni govor zaradi soodvisnosti delovanja družbenih podsistemov večjo uničevalno moč. Njegov pomen tako narašča s samo globalizacijo, je njena »temna senca«. Glede drugega trenda, zaostrovanja državnega represivnega odzivanja, pa je ključno upoštevati temeljno načelo kazenskega prava, da naj bodo kazenskopravni mehanizmi (še) zadnje sredstvo, ki naj ga družba uporabi pri reakciji na problematična dejanja (tj. načelo *ultima ratio societatis*). Družba ima na voljo številne druge mehanizme (na primer izobraževanje), zato naj kazensko pravo s sredstvi fizičnega prisiljevanja ostane zadnje sredstvo pri odzivanju na »problematične« situacije.

Sovražni govor kot pravni koncept

Koncept sovražnega govora je prevzet iz anglosaškega pravnega sistema (angl. *hate speech*), kjer je bil deležen obsežnega osmišljanja od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Že od nastanka tega koncepta so težave z njegovim definiranjem, ko so ga prvič uvedli v študentskih naseljih. Pred tem se je ameriško vrhovno sodišče ob odločanju o ustavnosti omejitve pravice do svobode izražanja (1. amandma k Ustavu ZDA) že izrekalo o sovražnih besedah. V primeru *Chaplinsky v. New Hampshire*⁴⁹⁷ je prepovedalo »napadalne besede« (angl. *fighting words*), ki so izrečene brez »spravitvenega smeha« (angl. *disarming smile*); te niso zaščitene s 1. amandmajem. Kljub temu pa je koncept »sovražnih besed« razmeroma nov pravni in kriminalitetnopolitični koncept, ki je nastal s sprejemom posebne *hate crime* in *hate speech* zakonodaje pred tremi desetletji v ZDA in Veliki Britaniji.

Uvodno ga lahko v kazenskopravnem jeziku opredelimo kot posplošujočo obliko izražanja, ki je motivirana v celoti ali delno z rasnimi, etničnimi, religioznimi, spolnimi in drugimi predsodki. To »izražanje« je lahko izrečeno ustno ali pisno, glede na

---

⁴⁹⁷ 315 U.S. 568 (1942).

diskriminatorno osebno okoliščino pa lahko govorimo o rasizmu, seksizmu, ksenofobiji, homofobiji, šovinizmu, ginofobiji, anti-semitizmu, anti-islamizmu itd. Sintagma »sovražni govor« je zato (delno) zavajajoča, ker ne gre za motivacijo iz sovraštva. Ne gre namreč za to, da bi s tem pojmom označili besede, ki odražajo govorčeva čustva sovraštva, temveč gre za ravnanje na temelju (diskriminatornih) predsodkov. O predsodku govorimo takrat, ko ima posameznik (praviloma negativen) odnos do sočloveka zgolj zaradi njegove pripadnosti določeni skupini.⁴⁹⁸

Pojem sovražni govor je mogoče razumeti tudi v drugih znanstvenih diskurzih, v lingvistiki, dekonstruktivistični teoriji in psihoanalitični teoriji. Ker se ti osredotočajo na druge vidike »sovražnih besed«, lahko prispevajo uvide, pomembne tudi za (kazensko)pravno razumevanje fenomena. Poleg tega ga je tudi v okviru kazenskega prava mogoče razumeti različno: ta »govor« (*stricto sensu* se kazenskopravna definicija ne nanaša zgolj na izražene besede, temveč tudi risbe, slike in druge upodobitve misli) nekateri razumejo kot žaljiv govor, ki povzroča duševne bolečine in ogroža vrednoto osebnega dostojanstva, zasebnosti in osebnostnih pravic posameznika. Drugi (na primer v slovenski kazenskopravni doktrini) pa ga razumemo kot govor, ki ogroža javni in red mir in pomeni grožnjo, da bo prerasel v (fizično) nasilje. Bolj kot na izražanje negativnih (»sovražnih«) čustev je opredeljen glede na ravnanje, ki temelji na (določenih) predsodkih, in je usmerjen na prihodnje posledice, tj. na jasno in neposredno grozečo nevarnost javnemu redu. Drugi pojem se zato osredotoča na vprašanje, ali bi lahko »zelo verjetno« (kot »jasno navzoča in neposredno grozeča nevarnost«) »sovražne« besede prerastle v (fizično) nasilje.

Sovražni govor kot indirektno govorno dejanje

Revolt v državah z večinskim muslimanskim prebivalstvom, ki ga je izzvala objava karikatur muslimanskega preroka Mohameda, je mogoče pojasniti s teorijo govornih dejanj. Neko izjavo je mogoče preprosto razumeti na ravni neposredno artikulirane (stavčne) vsebine. Po tem gledanju naj bi izjava imela le en pomen: govorec sporoča tisto, kar (zavestno) misli in kar želi sporočiti. A dvoumne izjave kažejo, da se govorni pomen izjave lahko razlikuje od stavčnega pomena. Indirektna govorna dejanja so izjave, ki imajo dve ilokucijski moči: en ilokucijski akt je izvršen posredno z izvrševanjem drugega. Ilokucijska moč ene vrste govornega dejanja je uporabljena za izvrševanje druge vrste govornega dejanja. Tudi jezikovna analiza karikature kaže, da ima ta dve propozicionalni vsebini. Karikaturist v upodobitvi misli tisto, kar dobesedno upodobi, poleg tega pa misli tudi na neko drugo ilokucijo z drugo propozicionalno vsebino. Na primer, karikaturna upodobitev osebe s pretirano velikimi ušesi (pretiravanje je *sine qua non* karikature) pomeni, da ima upodobljeni nekoliko večja ušesa (prva ilokucija), hkrati (ali namesto tega) pa to pomeni nekaj drugega, na primer, da je upodobljeni šef obveščevalne službe in zato dobro »sliši« (druga ilokucija). Karikaturna upodobitev vsebuje še nek drug pomen in karikatura »izkorišča« ravno možnost, da prek ene ilokucije posreduje drugo sporočilo.

---

⁴⁹⁸ Pomenske razlike med stereotipi, predsodki in diskriminaciji glej Šugman G. 2006.

Karikatura ima strukturo indirektnega govornega dejanja, saj je zasnovana na dveh (ali več) propozicionalnih vsebinah. Objava 12 karikatur muslimanskega preroka je v drugi ilokuciji enačila islamsko vero s terorizmom. Ta ilokucija je bila za muslimane žaljiva. V kontekstu napetih mednarodnih odnosov med zahodnimi državami in državami z večinskim muslimanskim prebivalstvom muslimani niso bili pripravljene napraviti koraka (samo)distance, ki je pogoj smeha in šale. Ta razlaga seveda ne pojasnjuje razlogov za revolt, ki je bil v veliki meri spodbujen s strani vladajoče muslimanske elite. Omogoča pa vpogled v pomensko strukturo, moč in pomensko neujemljivost pomena jezika kot simbolnega koda.

V nadaljevanju sledi prikaz dveh konceptualizacij sovražnega govora, ki drugače zasnujeta razmerje med posameznikom in družbo in zato odgovornost za sovražne besede pojmujejo drugače od pravnega diskurza. Dekonstruktivistični in psihoanalitični diskurz se osredotoča na to, kako razumeti večplastno naravo jezika, ki poleg intencionalne (hotene) vsebine prenaša še druge vsebine in sporočila, ki so lahko tudi v navzkrižju s hoteno vsebino. Zakaj sta lahko sporočili dveh oseb na jezikovni ravni povsem identični, kljub temu pa je njuna sporočilna vrednost povsem različna? Pri iskanju odgovora na to vprašanje, ne gre zgolj za spoznanje, da vsa verbalna sporočila »spremlja« kopica neverbalnih sporočil (na primer obrazna mimika, drža telesa), ki različno »kontaminirajo« verbalno posredovano vsebino, temveč za spoznanje, da je narava jezika nenadzorljiva. Jezik je nemogoče (popolno) nadzorovati, zato pomena sporočila ni mogoče opredeliti brez preostanka. Zato tudi ni mogoče vnaprej natančno opredeliti sovražnega govora. Mogoče ga je opredeliti zgolj na konkretnih primerih.

Dekonstruktivistično pojmovanje odgovornosti za sovražne besede

Dekonstruktivistična teorija odpravlja moderno dihotomijo (ločenega) subjekta in družbe, na kateri temelji moderno kazensko pravo. Za razliko od kazenskopravnega osredotočanja na govornika sovražnih besed upošteva, da je govornik del skupnosti (družbeno-simbolne »matrice«) in da ga ta determinira v večji meri, kot je moderno kazensko pravo pripravljeno priznati. Dekonstruktivistična teza pri iskanju odgovornosti za sovražne besede je, da je govornik sovražnega govora zgolj prenašalec idej, ki so razširjene v družbi. Je zgolj posrednik, ki črpa iz korpusa vrednot, ki so del jezikovne skupnosti, v kateri živi.⁴⁹⁹ Govornik zato zgolj ponavlja sovražni govor, ki je že vseskozi navzoč v njegovem diskurzivnem okolju; ponavlja ideje (»korpus vednosti«) in navade skupine, v kateri živi. Govornik je po tej teoriji v družbeno-simbolno matrico »potopljeno« bitje, zato ne moremo šteti, da je sam proizvedel ideje, ki jih prenaša s sovražnim govorom. Njegova odgovornost je zato po dekonstruktivističnem gledanju zmanjšana ali popolnoma izključena.

Koga potem kriviti za bolečino in nasilje, ki ju povzročajo sovražne besede, če smo pripravljene govornika tako hitro oprostiti? Ali besede sploh (lahko) povzročijo takšno vrsto ali stopnjo nasilja, ki v končni instanci zahteva tudi kazenskopravno intervencijo? Bi nemara bilo primerneje sovražne besede razumeti kot nevšečnosti, ki naj se jim posameznik kolikor je le mogoče izogne, a vendarle le nevšečnosti, ki ne zahtevajo zagona kazenskopravne mašinerije. Šele naslovnikovo razumevanje sporočila je tisto, ki opredeljuje nasilje.⁵⁰⁰ Interpretacija bi lahko bila tudi radikalno drugačna in sporočilo nemara »preslišano«. Po kakšnih merilih zato opredeliti sovražne besede in kako razsojati med možnostjo, da gre za naslovnikovo napačno (morda »nanašalno«) interpretacijo sporočila na eni ali za »objektivno« sovražne besede na drugi strani?

Če sledimo dekonstruktivistični tezi o subjektovi »potopljenosti« v družbeno matrico, nam ostane zgolj možnost, da pokličemo na odgovornost za sovražne besede skupnost (v celoti), ki je proizvedla sovražen diskurz. To seveda ni mogoče. Dilema, kako formulirati odgovornost za sovražne besede, se zato v bistvu nanaša na razumevanje subjekta, na vprašanje determiniranosti in razmerje do družbe. Po dekonstruktivistični tezi je subjekt fikcija, vzpostavljena zato, da prikrije resnični izvor sovražnih besed, ki je v specifičnem zgodovinskem diskurzu, ki ga je proizvedla skupnost. Vendar, ali je potem sploh še mogoče govoriti o subjektu (v porazsvetljskem smislu)? Kje je mesto, na katerem »vznikne« subjekt oziroma se subjekt vzpostavi kot ločen od skupnosti in ga zato lahko pokličemo na odgovornost za sovražne besede?

V diskurzu modernega prava je subjekt, ki mu lahko pripišemo odgovornost za sovražne besede, subjekt razsvetljske dediščine, tj. svoboden in z razumom obdarjen posameznik. Subjekt je dojet kot samostojni stvaritelj in izvrševalec svojih misli, volje

---

⁴⁹⁹ Po Judith Butler, *Burning Acts: Injurious Speech*. V: Anselm Haverkamp, ed., 1995: *Deconstruction is / in America*, New York: New York University Press. (Po Salecl 1998: 119.)

⁵⁰⁰ Več o tem v Kmet 2009: *passim*.

in dejanj. Brez osrednjega mesta (tako pojmovanega) subjekta v pravu ni mogoče govoriti o modernem pravu.⁵⁰¹ Pojmovanje, na katerem temelji pravo, je torej, da sta subjekt in družba ločeni entiteti. Subjekt svobodno in racionalno vstopa v družbo, se povezuje z drugimi in na ta način poustvarja družbo, vendar se v vsakem trenutku (zopet svobodno in po racionalnem preudarku) lahko umakne iz družbe, da bi bil »pri sebi«. Takšno razumevanje odnosa med posameznikom in družbo je ključnega pomena za moderno (kazensko) pravo.

Pri iskanju »krivca« za sovražni govor tako naletimo na temeljni paradoks teoretiziranja o subjektu. To je, da po eni strani družbeno-simbolni red vedno obstaja (je predpostavljen) kot okolje subjektive družbene eksistence, po drugi strani pa sam ta red obstaja in je reproduciran zgolj v toliko, kolikor se subjekti v njem prepoznajo prek ponavljajočih se performativnih dejanj. Družbeni red obstaja zgolj tedaj, ko/če subjekti predpostavljajo svoja mesta v njem. Tako ni mogoče postaviti družbenega reda niti subjekta na mesto izvora drugega – ni enega brez drugega.

Dekonstruktivistična teorija pri drugačnem razumevanju odnosa med posameznikom in družbo, ki spreminja razumevanje odgovornosti za sovražne besede, ni osamljena. Kljub temu, da na njen odgovor, da naj na odgovornost za sovražne besede pokličemo kar celotno skupnost, ne prepriča, pa v osmišljanju bolj zveznega razmerja med posameznikom in družbo opozarja na to, kar prikaže Elias⁵⁰² v teoriji civiliziranja. Statično in ločeno pojmovanje subjekta in družbe, na katerem sloni tudi *homo iuridicus*, je po njegovem mnenju, rezultat (dihotomnega) mišljenjskega procesa, ki objekt zoperstavlja subjektu in družbo individuumu. S tem v nasprotju Elias ponuja dinamično pojmovanje, ki upošteva razvojni vidik subjekta in družbe. Subjekt je vrojen v določen družben kontekst in ne obstaja zunaj družbe, zato bi subjekt in družbo morali misliti skupaj. A vendar, kaj to dejansko pomeni?

Na tej ločnici, ali misliti subjekt in družbo kot ločeni »entiteti« ali kot entiteti vpisani ena v drugo, nastajajo tudi pravni problemi, povezani z razumevanjem odgovornosti za sovražne besede. Vendar, če načeloma težko zavrnamo dekonstruktivistično izhodišče o bolj intenzivni povezanosti subjekta in družbe, kako potem legitimirati kaznovanje subjekta, ki je prisiljen ponavljati norme, ki ga vzpostavljajo? Pri osmišljanju povezanosti subjekta in družbe je feministična teorija inovativna in Butler⁵⁰³ o tem paradoksu meni, da ravno to, da je subjekt prisiljen ponavljati družbene norme, domena tveganja. Namreč, ponovitev družbenih norm, ki dejansko subjekt šele konstituirajo, predstavlja možno mesto upora. To je točka vznika in reafirmacije subjekta, ki lahko sledi (reafirmira) družbene norme ali tudi ne. Salecl zato meni,⁵⁰⁴ da se v trenutku izjavljanja govornik vzpostavi kot subjekt: »Subjekt "se odloči govoriti"«. Subjekt se s sovražno izjavo »izloči« iz skupnosti, takrat se šele samovzpostavi in ravno na tej točki ga je mogoče šteti za odgovornega. Očitek, ki ga lahko naslovimo na govornika je zato v tem, da bi bil lahko v tem procesu samokonstitucije reflektiral sovražne besede, da bi bil moral vedeti, da bodo te

---

⁵⁰¹ Cerar 2001: *passim*.

⁵⁰² Elias 2001.

⁵⁰³ Povzemam po Butler 1997: 97.

⁵⁰⁴ Salecl 1998: 121–123.

povzročile nasilje oziroma uvideti položaj, ki ga v družbenem kontekstu zavzema sovražna beseda. Subjekt se je z lastnim govornim dejanjem vzpostavil kot subjekt. Sam se je odločil, da bo zajel iz korpusa družbenih idej in izrazil sovražne besede. V tem elementu, ko se subjekt odloči spregovoriti, šele »vznikne«. Brez tega akta (samo)distanciranja od družbenega niti ni mogoče govoriti o subjektu in zato ga utemeljeno štejemo za odgovornega za sovražne besede.

Psihoanalitično pojmovanje odgovornosti za sovražne besede

Odgovornost govornika za sovražne besede Lacanova psihoanalitična teorija⁵⁰⁵ utemeljuje na njegovem užitku. Subjekt je po tej teoriji odgovoren za lastni užitek (*jouissance*), saj je sam tisti, ki »odloča«, iz česa bo črpal užitek. Subjekt prejme užitek tudi v sovražnem govoru, zato je zanj tudi odgovoren. Kakšen užitek naj bi govorec sovražnih besed črpal iz tovrstnega govora?

Psihoanaliza odkriva napetost med pomenom govora in *jouissance*, ki ga govornik črpa iz govora. Lacan⁵⁰⁶ meni, da subjekt v govoru najde neko vrsto sreče, da prek govora prejema določen *jouissance*. Salecl⁵⁰⁷ to pojasnjuje s tem, da se subjekt temu *jouissance*, ki mu ni mogoče pripisati pomena, približa skozi fantazijski zaslon, ki naj zakrije travmatično izkustvo tega *jouissance*. Sovražni govor je zato fantazijski scenarij sovraštva do Drugega, s čimer se prikrije dejstvo travmatične izkušnje *jouissance* Drugega, ki ga govornik sovražnega govora ne more osmisлити oziroma mu podeliti pomena. Sovražni govor je scenarij, ki subjektu omogoča soočanje s tistim nedoumljivim v Drugem. Ta »sovražna zgodba« daje subjektu konsistenco, z njo subjekt zakrije manko v Drugem. Odgovornost govornika za sovražne besede je zato po psihoanalitični teoriji zasnovana na užitku, ki ga ima govornik sovražnih besed ob degradaciji drugega, saj je ta fantazijski scenarij hkrati tudi to, kar izvrže drugega iz moralnega občestva sebi enakovrednih subjektov.

Psihoanalitična teorija tudi ne pojmuje jezika kot simbolni kod, ki prenaša zgolj stavčni (besedno-simbolni) pomen. Jezik poleg simbolnega sporočila prenaša (vsebuje) še druge lastnosti, ki vplivajo na pomen sporočila (na primer nezavedno, čustva) in »spremljajo« besedno-simbolni nivo. Lacan ta presežek imenuje *lalangue*, Lecercle pa v tej zvezi govori o »ostanku« v jeziku.⁵⁰⁸ Po Lacanu namreč v jeziku ostaja *lalangue*, nekaj kar je neizrekljivo, pride pa na dan v šali, v zagovorjenih besedah, besednih spodrsrljajih. Ta ostanek je tisto, kar uhaja namenu govornika in je več kot vsota govornih dejanj članov jezikovne skupnosti. Skozi ta preostanek govori zgodovina.

Besede opredeli kot sovražne primarno žrtev. Ta je bila tista, ki je bila s sovražnimi besedami prizadeta. Vloga žrtve se na načelni ravni pri identificiranju dejanja kot nasilnega, bodisi fizičnega dejanja bodisi simbolnega (jezikovnega), ne razlikuje. V kazenskopravni terminologiji to pomeni, da privolitev žrtve (oškodovanca) načeloma izključuje protipravnost dejanja. Odnos žrtve do sporočila in njena »prepoznavna« sporočila, je šele tista, ki dejanje označi kot zločin. Besede so sovražne, če jih žrtev kot take prepozna. Ta »prepoznavna« je konstitutivni akt, ki šele »ustvari« sovražni govor. Vendar, kako daleč sega pravica žrtve, da odloča o (ne)žaljivosti simbolov (besed)? Žrtev bi namreč lahko vsako, še tako skrbno izbrano sporočilo, opredelila kot sovražno. Pri opredeljevanju sovražnega govora se zato giblamo med

---

⁵⁰⁵ Povzemam po Salecl 1998: 121–123.

⁵⁰⁶ Po Jacques Lacan, 1998: On Feminine Sexuality: The Limits of Love and Knowledge (Book XX – Encore 1972-1973). Glej Salecl 1998: 126–127.

⁵⁰⁷ Salecl 1998: 177.

⁵⁰⁸ Po Salecl 1998: 124.

spremenljivkama, ki ju tvorita govornik in naslovnik. Po eni strani lahko iste besede izzovejo pri različnih naslovniki različne »simbolizacije«. Oseba, ki se identificira z določenim »atributom«, bo glede tega bolj ranljiva in njena osebna integriteta bo ogrožena v večji meri kot osebe, pri kateri takšne identifikacije ni. Po drugi strani pa govorniki z enakimi besedami (stavčnimi pomeni) sporočajo različne »govorne pomene«.

Nauk, ki ga psihoanalitična teorija daje kazenskemu pravu, je, da govora ni mogoče v celoti nadzorovati. Skozenj vedno uhaja nek neobvladljivi del, »ostanek« ali *lalangue*, ki ga ne moremo nikoli določno opredeliti in vnaprej predvideti. V kazenskopravnem jeziku to pomeni, da je inkriminacija »golega« izražanja o nečem problematična že z vidika temeljnega načela, ki zahteva določnost kazenskopravne norme (*lex certa*). Verbalni delikt omogoča »vstop zgodovine« (specifičnih vrednot, subjektivnih ocen ipd.) v kazensko pravo. Zgodovine, ki je ni mogoče opredeliti dovolj določno vnaprej, zato omogoča zlorabe.

Pravna merila za presojo, ali gre v konkretnem primeru za sovražni govor, naj bodo zato na eni strani dovolj objektivizirana in konkretizirana, da bodo onemogočala zlorabe in sistemsko preganjanje političnih nasprotnikov. Pri kaznivem dejanju sovražne propagande po 133. členu Kazenskega zakona SFR Jugoslavije je zgodovina jasno pokazala, da je to, kar uhaja jeziku, vedno mogoče razumeti v govornikovo škodo, v skladu z drugimi, v razmerju do »sovražnih besed«, povsem kontingentnimi cilji in motivi. Po drugi strani, danes v času (bolj ali manj prisilnih) migracij prebivalstva, inkriminacija sovražnega govora tudi ne sme biti preozka in mora omogočati kazenskopravno intervencijo v primerih, ko resno (jasno in neposredno) grozi, da bodo besede prerasle v diskriminacijo, (fizično) nasilje ali kar v genocid nad manjšinskim prebivalstvom (kot pozivi k etničnem čiščenju v srbskih medijih pred pokolom v Srebrenici in pozivi po *Radio Mille Collines* v Ruandi).

Kazenskopravno pojmovanje odgovornosti za sovražne besede

Pravica do svobode izražanja

Pravno relevantna analiza sovražnega govora se začne na ustavnopravnem in mednarodnopravnem nivoju varovanja in omejitev temeljne človekove pravice do svobode izražanja.⁵⁰⁹ Pravica do svobode izražanja je pogoj družbene (pomen pravice na družbeno-politični ravni) in osebne svobode (pomen pravice za človekovo samouresničevanje ali samodoločeno delovanje). Obsega ne le verbalno izražanje obvestil in idej, temveč tudi slike, podobe in druge dejavnosti, ki izražajo obvestila in ideje.⁵¹⁰ Ne nanaša se zgolj na preverljive podatke, temveč ščiti tudi svobodo izražanja mnenj, kritik, špekulacij.⁵¹¹ Načeloma se tudi ne nanaša le na informacije in ideje, ki so v javnosti sprejete z odobravanjem, so nežaljive oziroma nemoteče, temveč tudi na take, ki so žaljive, pretresljive in moteče.⁵¹²

Pravica do svobode izražanja je le ena izmed temeljnih človekovih pravic in svoboščin in zato ni neomejena. Njene omejitve so vključene že v same ustavnopravne in mednarodnopravne akte bodisi neposredno⁵¹³ bodisi omejitve izhajajo posredno iz drugih splošnih načel.⁵¹⁴ Na kazenskopravnem področju se razmerje med temeljno

---

⁵⁰⁹ Svobodo izražanja določajo (na primer): Splošna deklaracija o človekovih pravicah (19. člen), Evropska konvencija o človekovih pravicah (10. člen), Ustava Republike Slovenije (39. člen).

⁵¹⁰ V primeru *Müller and others v. Switzerland* (1988) je bila svoboda izražanja razširjena na slike, v primeru *Chorherr v. Austria* (1993) na podobe, v primeru *Otto-Preminger-Institut v. Austria* (1994) pa na film. Več v Case-law concerning Article 10 of the European Convention on Human Rights 2000.

⁵¹¹ Glej na primer *Lingens v. Austria* (1986) in *Thorgierson v. Island* (1992).

⁵¹² Tako na primer v *Handyside v. UK* (1976).

⁵¹³ Na podlagi 2. odstavka 10. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah (EKČP) je omejitev svobode izražanja možna, če so izpolnjeni trije pogoji: 1.) da je omejitev »pravno predpisana«, 2.) da je omejitev »nujna v demokratični družbi« in 3.) da se z njo zasleduje vsaj enega izmed naštetih legitimnih ciljev: varnost države, njena ozemeljska celovitost, javna varnost, preprečevanje neredov ali zločinov, zavarovanje zdravja ali morale, zavarovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, preprečitev razkritja zaupnih informacij ali varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstva. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1976) določa pravico do svobode izražanja in njene omejitve v 3. odstavku 19. člena. Omejitve morajo biti potrebne in določene z zakonom zaradi spoštovanja pravic in ugleda drugih ali zaradi zaščite nacionalne varnosti ali javnega reda, javnega zdravja ali morale. Prepoved »sovražnega govora« po paktu predstavlja v 20. členu prepovedano propagiranje vojne in hujskanje k nacionalnemu, rasnemu ali verskemu sovraštvu, ki bi pomenilo spodbujanje k diskriminaciji, sovražnosti ali nasilju. Glej Uradni list SFRJ, št. 7/71, RS-MP 2/93. Velja na podlagi Akta o notifikaciji nasledstva glede konvencij OZN in konvencij sprejetih v Mednarodni organizaciji za atomsko energijo (Uradni list RS-MP, št. 9/92, 3/93, 9/93, 5/1999).

⁵¹⁴ Ustava RS (URS) v 3. odstavku 15. člena določa, da so pravice omejene z uresničevanjem pravic drugih. Pravica do svobode izražanja je potencialno v konfliktu z na primer pravico do osebnega dostojanstva in varnosti (34. člen URS), pravico do varstva

človekovo pravico svobode izražanja in drugimi temeljnimi človekovimi pravicami odraža v kazenskopravnem varstvu časti in ugleda,⁵¹⁵ ki varuje pravno dobrino osebnega dostojanstva, zasebnosti in osebnostnih pravic, in v omejitvah, ki so potrebne za ohranitev javnega reda in miru.⁵¹⁶

Omejitve pravice do svobode izražanja

Omejitve pravice do svobode izražanja so v okcidentalnih pravnih redih razlikujejo posebej med evropsko-kontinentalnimi pravnimi redi in ameriškim pravnim redom. Vrhovno sodišče ZDA je prvi amandma k ustavi vedno pojmovalo zelo široko.⁵¹⁷ Sovražni govor je pojmovalo *stricto sensu*, tj. kot verbalno nasilje, kar odraža spoznanje, da je odziv na neposredno izrečene besede afektiran, storjen brez temeljitega premisleka o tem, kako se odzvati, medtem ko morebitni odziv na pisani/trisani sovražni govor omogoča refleksijo in premislek o odzivu na sovražno sporočilo.

V evropskem pravnem prostoru je pojmovanje svobode govora ožje in omejitve večje. Za razliko od ameriške doktrine svobode govora, ki je pretežno libertarna, evropska veliko bolj ščiti vrednote skupnosti (preprečevati nemire in podpirati družbeno inkluzivne vrednote). V Evropi obstaja posebna zakonodaja, ki prepoveduje določene vrste govora. V Franciji, Nemčiji, Avstriji, Danski in Sloveniji obstajajo inkriminacije govora, ki bi zanikal holokavst. Predlog okvirnega sklepa Sveta EU o boju proti rasizmu in ksenofobiji (v nadaljevanju predlog OS)⁵¹⁸ inkriminira tudi javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje pomena (1) genocida, hudodelstev proti človeštvu in vojnih hudodelstev,⁵¹⁹ kakor so opredeljeni v Statutu Mednarodnega kazenskega

---

zasebnosti in osebnostnih pravic (35. člen URS) in prepovedjo spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepovedjo spodbujanja k nasilju in vojni (63. člen URS).

⁵¹⁵ Glej 18. poglavje Kazenskega zakonika (KZ-1), ki ščiti posameznike in »kolektivne oškodovance« (države, priznane mednarodne organizacije in njihove organe in simbole, ter slovenski narod in manjšine). Po vsebini gre za pet zakonskih dejanskih stanov: razžalitev (158. člen KZ-1), obrekovanje (159. člen KZ-1), žaljiva obdolžitve (160. člen KZ-1), opravljanje (161. člen KZ-1) in očitanje kaznivega dejanja z namenom zaničevanja (162. člen KZ-1).

⁵¹⁶ Glej kaznivo dejanje javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti (297. člen KZ-1). Kazenskopravne omejitve svobode izražanja v slovenski materialni kazenski ureditvi vsebujejo tudi naslednje inkriminacije: ogrožanje varnosti (135. člen KZ-1), nasilje v družini (191. člen KZ-1), kršitev človeškega dostojanstva z zlorabo uradnega položaja ali uradnih pravic (266. člen KZ-1), grdo ravnanje s podrejenim (274. člen KZ-1), nasilništvo (296. člen KZ-1), preprečitev uradnega dejanja ali maščevanje uradni osebi (299. člen KZ-1), napad na uradno osebo, ko opravlja naloge varnosti (300. člen KZ-1), sila proti vojaški osebi pri opravljanju vojaške dolžnosti (363. člen KZ-1), napad na vojaško osebo, ki opravlja službo (364. člen KZ-1) in kršitev parlamentarčeve pravice (372. člen KZ-1).

⁵¹⁷ Glej Zupančič 1989.

⁵¹⁸ V besedilu je obravnavana različica dokumenta Sveta Evropske unije št. 5118/07 DROIPEN 1 z dne 15.1.2007, ki je ponekod primerjan z (v trenutku pisanja) javnosti zgolj delno dostopnim dokumentom št. 8544/07 DROIPEN 34 z dne 17.4.2007.

⁵¹⁹ Slovenski prevod navaja »zločine« in ne »hudodelstva« zoper človečnost, in vojne »zločine« in ne vojna »hudodelstva«.

sodišča (členi 6, 7 in 8),⁵²⁰ in (2) zločinov, ki jih je opredelilo sodišče v Nürnbergu (6. člen Listine Mednarodnega vojaškega sodišča, dodane Londonskemu sporazumu iz leta 1945).⁵²¹ Nadalje evropski kazenski zakoniki pogosto vsebujejo inkriminacije izjav, ki ogrožajo, zasmehujejo, degradirajo na podlagi, rase, barve kože, nacionalnega in etničnega porekla, verskega prepričanja ali spolne usmeritve.⁵²² Ker se države pri inkriminaciji sovražnega govora večinoma opirajo na mednarodno pravo, pogledimo tamkajšnja merila za opredelitev »sovražnega govora«.

(Evropska) konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin z dne 14. novembra 1950 (EKČP)⁵²³ je pomembna za inkriminacijo »sovražnega govora« na evropskih tleh v dveh ozirih. Po eni strani v 10. členu (Svoboda govora) določa, da ima vsakdo pravico do svobodnega izražanja, ki obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje. Bistvena za opredeljevanje sovražnega govora so merila v 2. odstavku 10. člena, ki določa, da (1) omejitve svobode izražanja lahko določi (le) zakon, da (2) morajo biti nujne v demokratični družbi (3) zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi *javne varnosti, preprečevanja neredov ali zločinov*, za zavarovanje zdravja ali morale, za zavarovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, za preprečitev razkritja zaupnih informacij ali za varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstva.

Nabor osebnih okoliščin, ki opredeljujejo varovane kategorije oseb, je v inkriminacijah sovražnega govora v posameznih državah različen. EKČP pa v 14. členu (Prepoved diskriminacije) določa, da je diskriminatorno ločevanje glede na navezne osebne okoliščine, kot so spol, rasa, barva kože, jezik, vera, politično ali drugo prepričanje, narodnostni ali socialni izvor, pripadnost narodni manjšini, lastnina, rojstvo ali *kakšna druga okoliščina*.

Protokol številka 12 h Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin z dne 4. novembra 2000⁵²⁴ v 1. členu (Splošna prepoved diskriminacije) odpravlja omejitve EKČP in vsebinsko razširja prepoved diskriminacije na (1) uživanje pravic, zagotovljenih po notranji zakonodaji države pogodbenice, (2) pravic, ki izhajajo iz določene obveznosti javne oblasti na podlagi zakona, (3) pri izvajanju diskrecijske pravice organa javne oblasti in (4) katerokoli drugo diskriminatorno dejanje ali opustitev javne oblasti.

---

⁵²⁰ Točka (c) 1. odstavka 1. člena predloga OS.

⁵²¹ Točka (d) 1. odstavka 1. člena predloga OS.

⁵²² V skladu s specifičnim (anglo-ameriškim) izvorom koncepta sovražnega govora se inkriminacije v evropskih državah imenujejo drugače: »De la provocation non publique à la discrimination, à la haine ou à la violence raciales« (Art. R. 625-7 francoskega Code Penal), »Volksverhetzung« (130. člen nemškega Strafgesetzbuch), »Verhetzung« (283. člen avstrijskega Strafgesetzbuch), »Hujskanje zoper skupnost« (269. člen Kazenskega zakonika Republike Madžarske), »Zločini zoper javni red in mir« (135. in 135a. člen Splošnega kazenskega zakonika Kraljevine Norveške).

⁵²³ Zakon o ratifikaciji konvencije s protokoli je bil objavljen v Uradnem listu RS-MP, št. 7-41/1994 (RS 33/1994), dne 13. junija 1994. Začel je veljati petnajsti dan po objavi v Uradnem listu.

⁵²⁴ Velja od 1. aprila 2005. Slovenija je protokol podpisala, ne pa ratificirala.

Mednarodna konvencija (OZN) o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije z dne 21. decembra 1965⁵²⁵ že neposredno omenja podpiranje, spodbujanje in širjenje tega, kar bi danes imenovali »sovražne besede«. Pojem »rasne diskriminacije« definira široko. To je »razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti zaradi rase, barve [kože; dodal A.Z.], prednikov ali nacionalnega [in ne narodnostnega; dodal A.Z.] ali etničnega porekla« (1. člen). Konvencija opredeljuje tri oblike inkriminacij podpiranja in vzpodbujanja rasne diskriminacije in nasilja (4. člen): (a) širjenje idej, oprtih na superiornost ali rasno sovraštvo, vsako spodbujanje k rasni diskriminaciji in vsako nasilje ali izzivanje k takemu nasilju, naperjeno proti katerikoli rasi ali katerikoli skupini ljudi druge barve ali drugega etničnega porekla, kot tudi podpiranje rasističnih aktivnosti; (b) prepoveduje organizacije ter aktivnosti organizirane propagande in vsak drug tip propagandne aktivnosti, ki spodbujajo k rasni diskriminaciji ali jo podpirajo ter udeležbo v takih organizacijah ali njihovih aktivnostih; (c) prepoveduje delovanje javnih oblasti, da bi spodbujale k rasni diskriminaciji ali jo podpirale.

Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah z dne 16. decembra 1966⁵²⁶ določa pravico do svobode izražanja in tudi njene omejitve. Te morajo biti potrebne in določene z zakonom zaradi spoštovanja pravic in ugleda drugih ali zaradi zaščite nacionalne varnosti ali *javnega reda*, javnega zdravja ali morale (3. odstavek 19. člena). Prepoved »sovražnega govora« po paktu predstavlja v 20. členu prepovedano propagiranje vojne in hujskanje k nacionalnemu, rasnemu ali verskemu sovraštvu, ki bi pomenilo spodbujanje k diskriminaciji, sovražnosti ali nasilju.

Dodatni protokol h Konvenciji Sveta Evrope o kibernetiski kriminaliteti, ki obravnava inkriminacijo rasističnih in ksenofobičnih dejanj, storjenih v računalniških sistemih z dne 28. januarja 2003,⁵²⁷ je prvi mednarodnopravni dokument, veljaven na Evropskih tleh, ki izključno in poglobljeno obravnava »sovražni govor«. Materija inkriminacije rasističnih in ksenofobičnih dejanj primarno gotovo ne sodi v dodatek h konvenciji, ki ureja materijo informacijske in komunikacijske varnosti oziroma kibernetiskih kaznivih dejanj in njihovega kazenskega pregona. Takšno pravno normiranje odraža politične težave v pravodajni dejavnosti Evropske unije, ki v času informacijsko-komunikacijskega revolucioniranja ni uspela doseči soglasja o Okvirnem sklepu o boju zoper rasizem in ksenofobijo. Nevarne zlorabe pravice do svobode izražanja so zato opredeljene z inkriminacijami rasističnih in ksenofobičnih dejanj, storjenih v računalniških sistemih.

Dodaten protokol definira »rasistično in ksenofobično gradivo« kot pisno gradivo, upodobitev ali drugo izražanje mnenj ali teorij, ki zagovarja, podpira ali spodbuja,

---

⁵²⁵ Velja od 4. januarja 1969. Glej Uradni list SFRJ-MP, št. 6/67, RS-MP 2/93. Velja na podlagi Akta o notifikaciji nasledstva glede konvencij OZN in konvencij, sprejetih v Mednarodni organizaciji za atomsko energijo (Uradni list RS-MP, št. 9/92, 3/93, 9/93, 5/1999).

⁵²⁶ Velja od 23. marca 1976. Uradni list SFRJ, št. 7/71, RS-MP 2/93. Velja na podlagi Akta o notifikaciji nasledstva glede konvencij OZN in konvencij sprejetih v Mednarodni organizaciji za atomsko energijo (Uradni list RS-MP, št. 9/92, 3/93, 9/93, 5/1999).

⁵²⁷ V RS velja od 1.3.2006. Zakon o ratifikaciji Konvencije o kibernetiski kriminaliteti in Dodatnega protokola h Konvenciji o kibernetiski kriminaliteti, ki obravnava inkriminacijo rasističnih in ksenofobičnih dejanj, storjenih v informacijskih sistemih (MKKKDP), Uradni list RS-MP, št. 17/04, RS-MP 2/05.

sovraštvo, diskriminacijo ali nasilje, proti posamezniku ali skupini posameznikov, zaradi njihove rase, barve, porekla ali narodnostnega ali etničnega izvora ali pa veroizpovedi, če se ta uporablja kot pretveza za katero od naštetih okoliščin (ali ki spodbuja k takim dejanjem) (2. člen). Protokol loči tri oblike prepovedanih dejanj: (1) rasistično in ksenofobično grožnjo s storitvijo hujšega kaznivega dejanja (4. člen); (2) rasistično in ksenofobično javno žalitev, pri čemer je lahko določen dodatni pogoj, da je zaradi dejanja posameznik in/ali skupina oseb izpostavljena sovraštvu zaničevanju ali posmehu (5. člen); (3) zanikanje, hujše zmanjševanje pomena, odobravanje ali zagovarjanje genocida ali hudodelstev zoper človečnost, kot jih določa mednarodno pravo in priznavajo pravnomočne in obvezujoče odločitve mednarodnih sodišč (vključno z Mednarodnim vojaškim sodiščem, ustanovljenim z Londonskim sporazumom), pri čemer je lahko določen dodatni pogoj, da je zanikanje ali hujše zmanjševanje pomena storjeno iz »rasistične ali ksenofobne« motivacije (6. člen). Bistvena razlika med vsemi tremi dejanji je, da za dejanje po 6. členu ni potrebno, da je storjeno iz »rasistične ali ksenofobične« motivacije. Za obstoj kaznivega dejanja po tem členu ni nujno, da je storjeno zoper osebe zaradi njihove pripadnosti skupinam opredeljenih po naveznih osebnih okoliščinah iz 2. člena; zadošča že razširjanje ali drugačno zagotavljanje gradiva javnosti v računalniškem sistemu, ki zanika obe kategoriji hudodelstev.

Sovražni govor in kriminaliteta iz sovraštva

Sovražni govor je del koncepta kriminalitete iz sovraštva (angl. *hate crime*). V obeh primerih gre za kriminaliteto, motivirano izključno ali pretežno s storilčevimi (negativnimi) predsodki – to pomeni, negativnimi čustvi do nekoga zgolj zato, ker pripada določeni skupini. Takšno definicijo je mogoče podati na bolj osnovni ravni, medtem ko se zakonski dejanski stanovi v državah, kjer so sprejeli posebne zakone zoper kriminaliteto iz sovraštva in zoper sovražni govor, precej razlikujejo. Nekateri avtorji⁵²⁸ zato menijo, da za kršitev zakonodaje, ki prepoveduje sovražni govor, zadostuje že izražanje predsodkov na podlagi rase, barve kože, veroizpovedi idr. osebnih okoliščin, če je oseba vedela ali bi lahko vedela, da bo to sprožilo jezo ali razburjenje v javnosti. Zakonodaja, ki preprečuje kriminaliteto iz sovraštva, pa naj bi se uporabila šele takrat, ko je v kazenskem postopku že dokazano, da je bilo storjeno kaznivo dejanje. V tem primeru se zaradi zavržne (tj. diskriminatorne) motiviranosti storilca uporabi zakon zoper kriminaliteto iz sovraštva (angl. *hate crime law*), ki za isto dejanje predpisuje določeno povišanje kazni (ti zakoni so zato imenovani tudi »zakoni o strožji kazni« oziroma *sentence enhancement laws* ali *sentence augmentation laws*).

Drugi avtorji⁵²⁹ uvrščajo pod *hate crime laws* več vrst zakonov: (1) materialne zakone zoper kriminaliteto iz sovraštva (angl. *hate crime laws* v ožjem smislu), (2) zakone o postrožitvi kazni (angl. *sentence enhancement laws*) in (3) zakone, ki predpisujejo obvezno zbiranje podatkov o kriminaliteti iz sovraštva (angl. *hate crime reporting laws*). Tisti, ki zagovarjajo ustavnost celotne zakonodaje zoper kriminaliteto

---

⁵²⁸ Glej Winer 1992.

⁵²⁹ Na primer Jacobs, Potter 1997.

iz sovraštva menijo, da je potrebna distinkcija med govorom in dejanjem: ljudje lahko govorijo, kar si mislijo, ne smejo pa se vesti v skladu s temi mnenji, če to pomeni fizično ogrožanje drugih. Drugi, ki menijo, da so ti zakoni neustavni, pa svoje stališče argumentirajo z dejstvom, da gre za »rekriminalizacijo« in povečanje kaznovanosti za ista dejanja zgolj zaradi »napačnih misli« ob storitvi kaznivega (»napačnega«) dejanja.

Pri posebni zakonodaji zoper kriminaliteto iz sovraštva je ključnega pomena določitev predsodkov oziroma osebnih okoliščin, ki posameznika povezujejo z določeno skupino in zaradi katerih imamo do njega negativni odnos.⁵³⁰ Problematična je disproportionalna zaščita pred določenimi predsodki, situacija, ko so upoštevane zgolj nekatere osebne okoliščine, ne pa tudi druge, ki so enako pomembne in tudi uveljavljene kot pravno relevantne navezne okoliščine v mednarodnem pravu. Ali kazniva dejanja, storjena z drugo (poljubno) motivacijo storilca, niso enako resna in žrtve enako prizadete? Situacija v ZDA kaže, da je pri odločanju o predsodkih, ki zaslužijo posebno, tj. strožjo obravnavo, ključna predvsem politična moč organizacij posameznih skupin, ki uspejo pri pridobivanju statusa žrtve. Status žrtve je socialna etiketa in ne nekaj ontološko danega, zato gre pri inkriminaciji sovražnega govora zgolj za s strani oblasti priznane predsodke, ki zaslužijo strožje kaznovanje in so del identitetne politike oblasti, ki pa s temi nesorazmernimi »koncesijami« generira nadaljnje družbene delitve in sproža konflikte.⁵³¹

Dokazovanje »sovražne motivacije« *in concreto* je nadaljnja težava pri kazenskem pregonu kriminalitete iz sovraštva. Motivacija storilca je pogosto neznanca. Storilec, ki ga tam, kjer poznajo posebne zakone zoper kriminaliteto iz sovraštva in uradno razglašene »zavržne« motive, čaka strožja kazen za isto dejanje, seveda prikriva svojo resnično motivacijo. Kriminološke raziskave tudi kažejo, da obtoženi večkrat niti sam ne ve, zakaj je storil dejanje, in zgolj ponuja razlage in razloge, ki jih zasliševalci želijo slišati. Psihoanalitične razlage se osredotočajo na dejstvo, da so samemu storilcu pravi razlogi lahko odtegnjeni in potlačeni. Posebna zakonodaja zoper kriminaliteto iz sovraštva zato predvsem omogoča strožje kaznovanje in je neprimeren odgovor na kriminaliteto, motivirano na predsodkih.

---

⁵³⁰ Na primer predlog Okvirnega sklepa Sveta EU o boju proti rasizmu in ksenofobiji pojma »rasističnih in ksenofobičnih motivov« (4. člen) kljub pogosti uporabi v besedilu ne opredeljuje neposredno. Pravno relevantne osebne okoliščine izhajajo iz opredelitve pojma »sovraštvo«. To se nanaša na sovraštvo, ki temelji na rasi, barvi kože, veri, poreklu ali nacionalni ali etnični pripadnosti (točka (5c) preambule predloga OS). Osebne okoliščine nadalje izhajajo iz opredelitve »porekla«, ki »se v osnovi nanaša na osebe ali skupine oseb, ki so potomci oseb, ki bi se jih lahko opredelilo z določenimi značilnostmi (npr. rasa ali barva kože), toda ni nujno, da vse te značilnosti še obstajajo« (točka (5a) preambule), in opredelitve »vere«, ki »se v splošnem smislu nanaša na osebe, opredeljene glede na svoja verska prepričanja ali svetovne nazore« (točka (5b) preambule predloga OS). Svetovni nazor pa je skupek med seboj povezanih misli, pojmov, sodb o temeljnih, splošnih vprašanih sveta, družbe in človeka. Vrste svetovnega nazora so primeroma idealistični, krščanski, marksistični, materialistični (Glej Slovar slovenskega knjižnega jezika, iskalni pojem »nazor«).

⁵³¹ Jacobs in Henry ugotavljata, da je zgodovina protigejevskega nasilja v ZDA kruta, a kljub temu nasilje, motivirano z antigejevskimi predsodki, ni vsebovano v *hate crime bills*. Glej Jacobs, Henry 1996.

Koncept kriminalitete iz sovraštva je odraz specifičnih psiho-socialnih razmer postmoderne kapitalistične družbe in temelji na specifičnem, neoklasičnem razumevanju deviantnosti in na menedžerskem upravljaljskem etosu z deviantnimi skupinami in posamezniki. Uvrstimo ga lahko ob bok podobnim razumevanjem narave kriminalitete in temu ustreznega odzivanja nanjo, kot je ameriška »vojna proti drogam« in še bolj aktualna ameriška (v povezavi s »koalicijo voljnih«) »vojna proti terorizmu«. Tak koncept je potrebno osmišljati v povezavi s spremembami, trasiranimi v začetku 70. let prejšnjega stoletja, ko je menedžerski etos, pragmatičnega, aktuarskega, racionalnega duha ugotovil, da lahko zaslužena kazen (angl. *just desert*) edina zadosti legitimnemu, pravičnemu modelu kazenskoprnega interveniranja, da v zaporih »nič ne delujej«⁵³² in ko je politična parola »neusmiljeno v boj zoper kriminaliteto« (angl. *tough on crime*) postala volilna uspešnica. Na drugi strani ni mogoče spregledati, da je tovrstno spremenjeno razumevanje in odgovor na kriminaliteto omogočilo deprivilegiranim skupinam, da so stopile iz ozadja. V tem smislu ni mogoče spregledati nekaterih pozitivnih sprememb. Vendar, kakšna je (bila) cena in za koga?

Koncept kriminalitete iz sovraštva danes kaže, da so bile kazenskopravne reakcije na »problem« sovražne motivacije v veliki meri neprimerne, saj se izkazujejo za disproporcionalne (zaščita le nekaterih, bolj družbeno vplivnih skupin) in nesorazmerne (tj. prekomerne). Teza o epidemiji kriminalitete iz sovraštva je vsaj v ZDA in VB vodila v povečano zakonodajno aktivnost – sprejem posebne *hate speech* in *hate crime* zakonodaje, to pomeni posebne (stranske) zakonodaje, ki fragmentira kazensko pravo. Vodila je v pretirano normiranje vsakodnevnega življenja, v politizacijo deviantnosti, ki zahteva socialno senzibilizirano regulacijo in ne populističnega, s senzacionalističnimi mediji (*hate speech sells!*) podprtega »reševanja« s silo. Ta boj zoper kriminaliteto, povzročeno z domnevno specifično in posebej zavržno motivacijo, je nazadnje vodil k brutalizaciji kazenskoprnega sistema in s tem k povečevanju (in ne morebitnemu zmanjševanju – past, v katero se malodane vedno ujame kazni željna laična in prepogosto tudi strokovna pravna javnost) skupnega nasilja v družbi, nadzorovanju ne le dejanj, temveč tudi govora in s tem misli.⁵³³

Vrednostna pristranost prepovedi sovražnega govora

Karikature muslimanskega preroka Mohameda kažejo na nujen predpogoj razumevanja karikature: pretiravanje in satiričnost zahtevata od naslovnika (samo)distanco oziroma odmik od »samega sebe«. Ta samodistanca ni možna brez relativizacije (dvoma) in je pogoj smeha. Samodistanca pa ni nekaj danega in nespremenljivega, temveč se spreminja v času in glede na kulturno okolje.⁵³⁴ V bistvu samodistanca kot intimen proces ustreza fenomenu družbene anomije. Tako kot anomija tudi samodistanca vsebuje negativne plati. Glede anomije je bil pogosto izražen strah, da trga družbeno tkivo, onemogoča pristne medosebne odnose in vodi v družbeni

---

⁵³² Glej Martinson 1974: 22–54; Wilks, Martinson 1976; Martinson 1978-1979: 243–258; Petrovec 1992: 319–327.

⁵³³ Več v Jacobs, Potter 1998; Hall 2005.

⁵³⁴ Glej Elias 2001.

razkroj. Samodistanca pa naj bi vodila v relativizacijo in podpirala sodobni individualizem, sebičnost in vsemogočnost, torej v situacije, ko subjekt ne najde več ničesar, za kar bi se bilo vredno zavzeti in naposled celo žrtvovati. A po drugi strani anomija in samodistanca omogočata delovanje sodobnih izjemno izdiferenciranih družb (v Durkheimovem pomenu). Daljšanje »akcijskih verig« (Elias)⁵³⁵ v sodobnih družbah zahteva od posameznika vedno večji samonadzor, ravnanje glede na dolgi rok, soodvisnost posameznikov se povečuje, saj napako enega občuti vedno večje število ljudi. Samodistanca in s tem povezano samoopazovanje je zato izrazito družbeno funkcionalno. V visokotehnoški družbi tveganja je zato nedvomno samodistanca njenih pripadnikov največja. Kar pa še ne pomeni, da v sodobni visokotehnoški družbi nič ni več »svetega«, od česar distanca ni mogoča. V visokotehnoški družbi tveganja še vedno obstajajo »travmatična« ali »sveta« mesta, od katerih se ni mogoče distancirati. Vsak posameznik, družbena skupina, država in civilizacija ima takšno lastno »agalmo«, ki kot vezni element »drži skupaj« te entitete. V tem smislu tudi v evropskih pravnih sistemih obstajajo »travmatične« ali »svete« točke (»agalme«), ki se razkrijejo pri omejitvah pravice do svobode izražanja. Do teh »mest« se ni mogoče distancirati, jih smešiti ali relativizirati – te teme jemljemo zares.

Odločitve različnih nadzornih organov nadnacionalnega in nacionalnega značaja kažejo, da omejitve pravice do svobode izražanja, ki so kazenskopravno varovane in zadevajo nekatere specifične objekte varstva, niso v celoti enakomerno varovane. Te omejitve odražajo vredno(s)tno podstat svobode izražanja. Odražajo naše lastne identitetne vzorce, nekaj, kar je za nas »sveto«. Teme, ki so v evropskem kulturno-civilizacijskem okolju deležne posebnih omejitev, se nanašajo na rasno pripadnost, katoliška čustva, holokavst in spolno moralo. Poleg njih obstajajo še druge, a vsaj glede teh so se najvišji nacionalni organi in nadnacionalni tribunali pogosto opredeljevali.

Omejitve svobode izražanja zaradi izražanja *rasističnih idej* je obravnavalo Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP) v primeru *Jersild v. Denmark* (1994). Pritožnik je kot novinar objavil prispevek o skupini mladostnikov, ki so izražali rasistična stališča in bil zaradi tega kaznovan. Sodišče je ugotovilo, da so bile izjave mladostnikov nedvomno žaljive za več skupin in da take izjave ne zaslužijo varstva, ki ga nudi 10. člen EKČP. Kljub temu je pritožniku zaradi namena, da zgolj predstavi družbeni problem v okviru informativnega programa in ne popularizira rasističnih idej in mnenj, ugodilo: kazenske sankcije niso bile »nujno potrebne v demokratični družbi« in nesorazmerne za dosego varstva pravic drugih ljudi.⁵³⁶ Zagovarjanje rasističnih idej in mnenj bi bilo *a contrario* nesprejemljivo.

Intenziteto zaščite *verskih čustev* kristjanov kaže primer *Otto-Preminger Institut v. Austria* (1994), v katerem je ESČP potrdilo cenzuriranje satiričnega filma. Po mnenju nacionalnih oblasti je film zasmehoval religiozna čustva kristjanov in je morala državna oblast zaradi visokega deleža katolikov na Tirolskem »zavarovati pravice drugih« in »zagotoviti verski mir v tej regiji«. Posebno varstvo verskih čustev kristjanov, čustev, ki so ena takšnih »agalma« v evropskem prostoru, se kaže tudi v primeru, ko so se po Dunaju v času avstrijskega predsedovanja Evropski uniji pojavili plakati golih modelov

---

⁵³⁵ Glej Elias 2001.

⁵³⁶ Glej še Teršek 2002.

z obrazi svetovnih voditeljev, kraljice Elizabete II., Georga W. Busha in Jacquesa Chiraca, ki spolno občujejo. Plakati so bili nemudoma odstranjeni kot žaljivi.

Holokavst je travmatičen »dogodek« v evropski zgodovini, katerega omalovaževanje, smešenje ali zanikanje je strogo cenzurirano. V primeru *T. v. Belgium* (1983) je Evropska komisija za človekove pravice potrdila obsodbo pritožnice zaradi pomoči Léonu Degrellu, ki je pod njenim imenom, da bi zaobšel naloženo mu prepoved objavljanja besedil s politično vsebino, objavil besedilo, v katerem dvomi o obstoju koncentracijskih taborišč. Poseg v obsojenkino svobodo izražanja je bil »nujen v demokratični družbi« zaradi zavarovanja ugleda in pravic drugih ljudi in preprečevanje neredov in zločinov. Komisija je menila, »da nedemokratične ideologije, podobne tistim, ki so omenjena grozodejstva povzročile, še zdaleč niso izginile iz evropskega prostora.«⁵³⁷ Omejitev pravice do svobode izražanja zaradi javne obrambe kolaboracije je obravnavalo ESČP v primeru *Lehideux and Isorni v. France* (1998) in izrazilo mnenje, da morebitno hvaljenje politike kolaboracionističnega vichyjevskega režima v Franciji ne zasluži zaščite 10. člena EKČP, da pa sta bila pritožnika neutemeljeno obsojena, saj sta hvalila le osebo maršala Pétaina (šefa vichyjevske vlade) in izrecno obsodila nacistične zločine in grozodejstva. Tudi Odbor za človekove pravice, ustanovljen z Mednarodnim paktom o državljanskih in političnih pravicah (MPDPP), je v primeru *Faurisson v. France* (1996) sledil nacionalnim oblastem, ki so Faurissona obsodile zaradi zanikanja holokavsta, pri čemer je upoštevalo družbeno situacijo, kontekst, da »je zanikanje obstoja holokavsta poglaviten vzvod anti-semitizma«. Zaradi zanikanja holokavsta je bil februarja 2006 pred avstrijskim sodiščem obsojen na tri leta zapora britanski revizionistični zgodovinar David Irving. Zaradi njegovega sodelovanja na konferenci v Münchnu je bil že leta 1991 sprožen spor med organizatorjem konference in mestno oblastjo, ki je prepovedala njegov nastop. Utemeljenost prepovedi je potrdilo nemško ustavno sodišče (1994) in Komisija: Irving morebitnih spornih trditev ni izrekel, temveč je bil kot govornik le napovedan, zanikanje obstoja preganjanja Židov pa je Komisija povezala z idejo o prizadevanju za pravičnost in mir v svetu (17. člen EKČP), ki naj bi mu tovrstne trditve nasprotovale.⁵³⁸

Morala je prav tako razlog za omejevanje pravice do svobode izražanja in v primeru *Handyside v. UK* (1976) je Komisija odločila, da sem sodi tudi omejevanje obscenih publikacij.

Ti primeri kažejo kulturno podstat svobode izražanja v evropskem prostoru, njegove travmatične dogodke (holokavst) in čustva, ko so še posebej varovana in o katerih razprava ni mogoča. Kaže na evropocentričnost omejitev svobode izražanja. Nacionalne zakonodaje zato pri določanju omejitev svobode izražanja odražajo vso raznolikost kulturnih, civilizacijskih in pravnih tradicij.⁵³⁹ Zanikovanje »travmatičnih« oziroma »svetih« mest (»agalm«) drugim družbenim skupinam je zato krivično. Kar danes zbuja dvome, so disproporcionalne zaščite »svetih mest« različnih družbenih

---

⁵³⁷ Podobne odločitve Komisije v zvezi omejitvijo svobode izražanja v primeru zanikovanja holokavsta: *F. P. v. Germany* (1993), *Honsik v. Austria* (1995), *Marais v. France* (1996).

⁵³⁸ *Nationaldemokratische Partei Deutschlands, Bezirksverband München-Oberbayern v. Germany* (1995).

⁵³⁹ Tako Šelih 1995: 258.

skupin, na primer, da je antimuslimanski sovražni govor v Evropi manj reguliran in da manj ščiti verska čustva muslimanov kot krščanske večine. Teitel⁵⁴⁰ v analizi regulacije antisemitskega in antimuslimanskega govora med Evropo in ZDA ugotavlja, da ZDA dovoljujejo celo vrsto oblik sovražnega govora, medtem ko v Evropi vse mogoče omejitve nikdar ne zadevajo antimuslimanskega sovražnega govora. Nošenje verskih obeležij v ZDA ščiti prvi amandma k ustavi, medtem ko v Evropi pod imperativom ohranjanja ločitve cerkve od države prihaja do omejitev, ki zadevajo pretežno muslimane in jih izrivajo iz javnega življenja. Nošenje burke v javnih šolah je v Franciji prepovedano, nošenje križca okoli vratu seveda ne. Še večje dvome zbuja ureditev sovražnega govora, ki privilegira ene vrste čustev nad čustvi druge vrste. Zakaj varovati z omejitvami pravice do svobode izražanja (te »svete pravice« zahodnega sveta) verska čustva kristjanov, ne pa druga čustva? Zakaj so verska čustva nasploh privilegirana oblika čustvovanja, o katerih je racionalni diskurz že *a priori* žaljiv?⁵⁴¹ Kar je z zagotovostjo mogoče reči je, da omejitve pravice do svobode izražanja kažejo na interesne in vrednostne boje, ki se jim ni mogoče izogniti. Kažejo, kako (kazensko) pravo odraža interese in poglede vladajočih družbenih skupin, zato je vsakršno razumevanje prava, ki spregleduje te mehanizme, ki so v ozadju prava, le Potemkinova vas pravičnosti.

Judikatura »zahodnih« nadzornih mehanizmov (ustavnih sodišč, EKČP, MPDPP) odraža »evropocentrično« in disproporcionalno pojmovanje omejitev pravice do svobode izražanja. Na to kažejo utemeljitve nadzornih institucij, ki prepoznavajo »nedemokratske ideologije, ki še zdaleč niso izgine iz evropskega prostora« (*T. v. Belgium*), ki se sklicujejo na »namen in duh konvencije«, ki mu nasprotuje znanstveni članek (*Marais v. France*), in ki zanikanje pregona Židov opredeljujejo kot nasprotje »prizadevanja za pravičnost in mir v svetu« (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands, Bezirksverband München-Oberbayern v. Germany*) ter zanikanje obstoja holokavsta kot poglavitni vzvod današnjega antisemitizma (*Faurisson v. France*). Ta kulturna določenost svobode govora kaže nedotakljive (»travmatične« in »svete«) evropske teme. Teme, ki pa so bile vseskozi hkrati tudi kohezivni člen, tkivo, ki je navznoter učinkovalo kot povezovalni člen skupnosti. Izkušnja holokavsta je nedvomno težka (noben predikat žal tu ni dovolj natančen) izkušnja »zahodne« civilizacije v novejši zgodovini. A vsi ti primeri kažejo, da vseeno moramo spoštovati te »travmatične točke« (»lacionovske« agalme), ki jih ima prav vsaka civilizacija, narod in posameznik. Do teh točk namreč ni mogoče zavzemati (samo)distanc, saj so neke vrste srčika ali identitetni vozeli teh entitet. Kar seveda ne pomeni, da so statične. Ravno postopek (samo)distanciranja bodisi skupnosti bodisi posameznika je gibalo razvoja. Vendarle pa kažejo na implicitno civilizacijsko, kulturno in vrednostno vsebino domnevno nevtralnih, objektivnih, abstraktnih in splošnih pravnih norm, ki prepovedujejo sovražni govor.

---

⁵⁴⁰ Teitel 2006.

⁵⁴¹ Glej Dawkins 2006.

Sklepno

Sovražni govor je sodoben, medijsko »razvpit« kriminalitetni »problem«, ki ga različni znanstveni diskurzi osmišljajo drugače. Pri vzpostavljanju odgovornosti za sovražne besede se pravni diskurz razlikuje od dekonstruktivističnega in psihoanalitičnega po osmišljanju odnosa med subjektom in družbo. Moderno kazensko pravo vztraja na liberalni dihotomiji subjekta in družbe, medtem ko dekonstruktivistična teorija opozarja na to, da gre za (racionalistično) delitev oziroma na konceptualno dihotomijo subjekta, ki ga postavljamo nasproti družbi. Na eni strani se družba »vpisuje« v subjekt v večji meri, kot je moderno pravo pripravljeno »priznati«, po drugi strani pa je subjekt tisti, ki »ponavlja« družbeno simbolno matrico. Ni enega brez drugega. Vpogled dekonstruktivistične teorije je prepričljiv in odkriva temeljni paradoks v razumevanju povezave med subjektom in družbo. Kar spregleda je, da ima subjekt, ko ponavlja družbene norme, skozi katere se afirmira, možnost, da se tem družbenim normam tudi upre. Svobodo »kot tako« lahko prepoznavamo zgolj v negativni obliki. Po eni strani šele, ko je ni vemo, kaj svoboda je (oziroma ni). Po drugi strani pa se izkazuje moč svobode ravno v neravnianju, v odklonu od družbeno-simbolne matrice, ki nas konstituira. Ravno v tem »odklonu« od »zgodovine« vznikne subjekt, (relativno) samostojna, od družbe neodvisna instanca. Kazensko pravo mora zato upoštevati uvide dekonstruktivistične teorije o določenosti (»utopljenosti«) subjekta z družbenim, čeprav mora upoštevati tudi to, da mesto svobode in »vznika subjekta« o(b)staja.

Psihoanalitična teorija ponuja kazenskemu pravu uvid, da (sovražne) besede v celoti ni mogoče nadzorovati oziroma »brez preostanka« opredeliti vnaprej. »Med vrsticami«, v podtonu oziroma »v ozadju« vedno ostaja nek del, »lacanovski« *lalangue*, »lecerclouv« »ostanek«, ki ga ni mogoče nadzorovati in ga povsem nedvoumno pripisovati govorniku. Definicija sovražne besede, ki bi v celoti obsegla vse oblike »sovražnih besed«, ni mogoča. Zato je minuciozna izdelava pravnih meril, ki se oblikujejo v sodni praksi, pri definiranju sovražnega govora prvo zagotovilo svobode in hkrati omejitve nasilja.

Pravni diskurz o sovražnem govoru se osredotoča na različne vidike. Nekatere definicije se osredotočajo na dejstvo, da beseda lahko povzroči bolečino, druge, da beseda lahko vodi v nasilje, diskriminacijo in odkrito sovražnost. V slovenski kazenskopравни ureditvi je prvi aspekt varovan s kaznivimi dejanji zoper čast in dobro ime, drugi pa s kazenskoprnim varstvom javnega reda in miru.

Sovražni govor ni nekaj, kar bi nenadoma vzniknilo šele v zadnjih desetletjih, in tudi ne pridobiva epidemiološke (ali nemara pandemiološke) razsežnosti. »Moralna panika« o skokovitem naraščanju kriminalitete iz sovraštva in naraščanju sovražnega govora, ki jo je bilo v prejšnjem desetletju zaznati zlasti v ZDA in VB, je tam vodila v sprejemanje posebnih zakonov, agencij in policijskih oddelkov, kar je povzročilo večjo

kazenskopravno represijo in z njo krčenje svoboščin.⁵⁴² Omejitve svobode govora, ki naj bi zaščitile manjšine, so se naposled obrnile proti njim samim.⁵⁴³

---

⁵⁴² Glej Jacobs, Potter 1998; Hall 2005.

⁵⁴³ Owen 1998: 30–71.

8 PSIHOANALITIČNI SUBJEKT: VZNIK IN PADEC NOTRANJEGA ZAKONA

Psihoanaliza v postmoderni

Psihoanaliza je pretežno teorija o subjektivnosti. Njena glavna teza je, da subjekt ni vnaprej dana substanca ali polno oblikovana »entiteta«, temveč, da se oblikuje (»konstituiraj«) reflektivno (v odnosu do samega sebe) in intersubjektivno (v interakciji z drugimi). Nezavedno in želja, njena temeljna koncepta, hkrati oblikujeta in razblinjata zavest in subjektivnost. Razumevanje človeške izkušnje, dejanj in pomena po psihoanalitični teoriji Lacanove smeri vedno vključuje »drugo sceno« in zahteva »dvojno branje« vzrokov in posledic »svobodne volje«. Ta smer teoretske psihoanalize je danes aktualna, ker drugače konceptualizira posameznikovo interakcijo z družbenim in s tem ponuja alternativo liberalni koncepciji svobodnega in racionalnega posameznika.

Psihoanaliza je nastala kot klinična tehnika, kasneje pa se je njen konceptualni aparat pokazal kot primeren (ali vsaj zmožen) za pojasnjevanje pojavov in predmeta preučevanja drugih znanstvenih disciplin (na primer v lingvistiki, političnih vedah, kulturnih študijah, sociologiji, filozofiji in tudi v pravo in kriminologiji). Lacanovo »ponovno branje« Freuda je teoretični diskurz o subjektu, ki danes obstaja poleg številnih drugih implikacij psihoanalize (na primer kliničnih, kot je transakcijska psihoanaliza) in drugih teoretskih psihoanalitičnih smeri (na primer, kot so jih razvili Carl Gustav Jung, Melanie Klein, Donald Winnicott). Drugi razlog, da je teoretska psihoanaliza Lacanove smeri zanimiva za znanost, je njen posebni epistemološki status. Po eni strani je psihoanaliza zgodovinsko odvisna od »rojstva« znanosti nasploh. Že Freud si je prizadeval odpraviti očitke o špekulativnosti psihoanalize, ki naj bi oblikovala teoretične zaključke na podlagi »nekaj histeričnih žensk«. Po drugi strani pa se je psihoanaliza sposobna postaviti na lastne noge.⁵⁴⁴ Lacanova psihoanaliza ni zgolj specifičen znanstveni diskurz, temveč tudi diskurz, ki je v položaju, da lahko analizira strukturo in delovanje drugih znanstvenih diskurzov in disciplin, odstira njihove motive in »agalme«. Za (kazensko) pravo in kriminologijo pa je zanimiva tudi zato, ker je do njunih konceptov kritična v toliko, kolikor njuno delovanje služi obstoječi porazdelitvi družbene moči v družbi, čeprav se morda deklarirata, kot da delujeta »enako za vse«.

---

⁵⁴⁴ Fink 1995: xiv, 138–146.

»objektivno« in »nepristrano«. V tej svoji kritičnosti se teoretska psihoanaliza Lacanove smeri umešča v kritično oziroma postmoderno teorijo. Ti miselni tokovi so dodobra osvetlili temelje modernega (kazenskega) prava in (v kritični vrednostni optiki) tudi zamajali vero v legitimnost nasilja kazenskopravnega sistema, kriminologijo pa usmerili na doslej spregledane oblike nasilja (na primer na sistemsko ali strukturno nasilje) in na umeščenost procesa kriminalizacije v družbeno-ekonomski (kapitalistični) sistem.

Teoretski vir Lacanove psihoanalize je delo »očeta« psihoanalize Sigmunda Freuda, a z vidika geneze kritične teorije, njeni viri segajo v družboslovno teorijo in humanistiko »avtorjev prehoda« (moderne v postmoderno), kot so Theodore Adorno, Max Horkheimer, Martin Heidegger in Friedrich Nietzsche in njuno naslednico (zgodnjo) Frankfurtsko šolo (Adorno in Horkheimer). Slednja je bila prva, ki je problematizirala koncepte dominacije in avtoritete, odnos med razumom in dominacijo, se kritično zoperstavila masovni kulturi in industrijski (kapitalistični) družbi, ki je privedla v nekritičen vakuum. Razum je po njenem naziranju izgubil svojo kritično moč, ker se je instrumentaliziral in asimiliriral z močjo.

Tako je misel »avtorjev prehoda« in Frankfurtske šole sprožila dvom in začela pot, ki je v 60. letih prejšnjega stoletja »kulminirala« v postmoderne diskurze. Ti so se pojavili na številnih področjih – od literature, zgodovine, geografije, arhitekture in filozofije⁵⁴⁵ (katere najvidnejši predstavniki so Michel Foucault, Jacques Lacan in Jacques Derrida). Sprožilo je novo samopreizpraševanje in analizo načinov, kako naše življenje strukturirajo »diskurzi«. Dvom, ki se je takrat porodil, je kasnejša Lacanova psihoanaliza razvila do radikalne kritike tradicionalne (liberalne) filozofije, na kateri sloni tudi moderna pravna filozofija.

Kritična družbena teorija se je postopoma (čez nekaj desetletij) odrazila v nastanku kritične pravne teorije v 60. letih prejšnjega stoletja (t. i. *critical legal studies*, *critical legal theory*).⁵⁴⁶ Tako kot je miselno (in občutenjsko) tradicijo kritične teorije na področju družbene teorije in humanistike nadaljeval postmodernizem (vključno s teoretsko Lacanovo psihoanalizo), je razvoj kritične pravne znanosti pospešil vpliv postmodernizma v 90. letih prejšnjega stoletja. Postmodernizem, ki je že pred tem preoblikoval posamezne družboslovne znanosti, je vstopil tudi v pravo, ki je začelo proces samorefleksije ter pretresanja lastne normativne zgradbe in implicitnih domnev. S tem se je (samo)preizpraševanje v pravo vključilo v širši proces preizpraševanja in

---

⁵⁴⁵ »Avtorstvo« pojma »postmoderna« se pripisuje Panwitzu, ki je leta 1917 označil nietzschejanskega »postmodernega človeka«. Burger, H. (1988). »Subjektocentrirana« filozofija i komunikativna intersubjektivnost, s. XXVI–XXVII. (Po Cerar 2001: 189.)

⁵⁴⁶ Pojem *Critical legal studies* se nanaša na akademsko gibanje v deželah anglo-ameriškega pravnega sistema, gibanje, ki je kritiziralo začetno naravo političnih vrednot liberalizma, podlagi pravnemu mišljenju in pravnim kategorijam. Gre za recepcijo kritične družbene teorije na področju prava, vpogled v strukturne zaplete modernega pravnega liberalizma. *Critical legal theory* pa se nanaša na širšo kritiko pravne epistemologije (izvora, strukture, metode spoznavanja in veljavnosti spoznanja).

analize meja same znanosti.⁵⁴⁷ Občutenjsko razploženje prehoda (iz moderne v postmoderno) in posameznikov dvom v odnosu do sveta je vstopil tudi v pravo.⁵⁴⁸

Psihoanaliza in pravo

Postmoderni avtorji so zainteresirani za pravo, motrijo ga »od zunaj« in mu postavljajo »ogledalo«: Foucault ga je (sledječ Webru) motril skozi »očala« družbene moči, Derrida (sledječ Saussureju) skozi jezik in Lacan (sledječ Freudu) skozi nezavedno. Kljub temu, da pravna znanost v pretežni meri ostaja intelektualno izolirana od teh intelektualnih del, ki so nastala zunaj njegovega matičnega področja,⁵⁴⁹ je tudi v pravo zaznati spremembe. Postmoderne ideje še najbolj vstopajo v pravna področja, ki se gibljejo na ravni večje splošnosti in abstraktnosti (teorijo prava in pravno filozofijo),⁵⁵⁰ in v področja, ki so zaradi globalizacije kot temeljnega procesa sodobnosti, pokazala nasprotja med lokalnimi partikularnostmi (na primer kritična rasna teorija). Po stranski poti vstopajo v pravo postmoderne ideje prek feministične pravne teorije (angl. *feminist/gender legal studies*),⁵⁵¹ ki je, izhajajoč iz individualnih izkušenj prikrajšanja žensk, opozorila na nasilne in diskriminatorne posledice univerzalističnih pravnih konceptov, vključno s (kazensko) pravnim subjektom. Postmoderni feminizem z uporabo pojmovanega aparata teoretske psihoanalize dokazuje, da je kazenskopravni sistem spolno pristran in da kazensko pravo ženskam zanika polno subjektiviteto. Pravo je kljub (deklarirani) abstraktnosti in splošnosti, ki naj »transcendira« družbene razlike, »redukcioniistično« oziroma »falogocentrično«⁵⁵² in ukrojeno po moškemu principu.⁵⁵³ Do podobnih zaključkov prihaja tudi Lacan, ko provokativno meni, da univerzalistične pozicije ženske ni in zato pravi, da »Ženska ne obstaja.«⁵⁵⁴ Lacan seveda s tem ne trdi, da oseb ženskega spola ni. Trdi, da je Ženska izgnana v domeno Realnega oziroma da v simbolnem registru ni nikoli vsa. Vedno obstaja del, ki uhaja simbolizaciji. Za pravo ta njegova trditev pomeni, da tudi kazenskopravni jezikovni repertoar in njegovi koncepti nikoli ne morejo upoštevati vseh človekovih izkušenj. Vedno obstaja nek del (na primer pojmovanja škode in škodnosti), ki je izgnan v red Realnega, tj. v pravo neopredeljivega

---

⁵⁴⁷ Glej še Stacy 2001: vii, 9.

⁵⁴⁸ Glej Kaufmann 1994: 5–20.

⁵⁴⁹ Hunt, Wickham 1994: vii.

⁵⁵⁰ Glej na primer Kaufmann 1994: 195–263; Cerar 2001: 189 in nasl.

⁵⁵¹ Glej na primer Smart 1989a, Gelsthorpe in Morris 1990.

⁵⁵² Smart 1989: 49.

⁵⁵³ Šugman 1996: 92.

⁵⁵⁴ V francoščini: »Il n'y a pas La femme.« Z veliko začetnico je zapisan določni člen *La*, v slovenščini pa razliko poudarimo z veliko začetnico – z razlikovanjem med »ženska« in »Ženska«. Formula se nanaša na Lacanovo opisovanje seksualne razlike med spoloma in jo je potrebno brati skupaj s tezo, da je ženska seksualnost (ženska *jouissance*) specifična in »presega falus«. Moškost je za razliko od ženskosti zanj univerzalna funkcija, ki temelji na falični izjemi in kastraciji, medtem ko je ženskost nezaprečena. Zato ni univerzalna in ostaja »neujemljiva« – ni je mogoče integrirati v simbolni register.

ali nedojemljivega. To je del, ki ni zgolj »pravno nerelevanten«, temveč ga v pravu sploh ni mogoče misliti in ga konceptualizirati v njegovem jeziku. V tem sta si zato Lacanova teza, da »Ženska ne obstaja«, na eni in teze feministk na drugi strani (teza Smartove teza, da je pravo »falogocentrično« ali teze Irigaray, da je veljavni kod pravic potrebno dopolniti s pravicami, oblikovanimi z »ženskim duhom« (*genio femminile*)), podobna.

Psihoanaliza si je na področju prava zadala zahtevno nalogo: ali je mogoče pravu ne »zgolj« postaviti »ogledalo« in tako pokazati na njegove vrzeli in iluzije, temveč razviti samostojno psihoanalitično jurisprudenco oziroma »Lacanova pravne študije« (angl. »*Lacanian Legal Studies*«)? Ne glede na oceno, ali so pravniki z znanjem (tudi nepotrebno) zapletene in posledično neupravičeno zavračane Lacanove teorije pri tem že uspeli,⁵⁵⁵ ima dosedanja uporaba Lacanove teorije s strani pravnikov dvojne implikacije:⁵⁵⁶ (1) implikacije za tradicionalno teorijo, ki podpira pravno filozofijo, posebej izhodišče pravne filozofije, ki izhaja iz premise, da je posameznik samostojen in avtonomen. Lacan namreč meni nasprotno, da je subjekt zbir želja, obsojen na delovanje znotraj okvira, ki mu ga postavlja jezik. Subjekt, pojmovan kot samostojen dejavnik (angl. *agency*), je zanj brezupen sen; (2) pravni sistem je na drugi strani sam proizvod simbolnega in avtoritete »Imena-očeta«. Pravni sistem zato krožno potrjuje svojo lastno avtoriteto z jezikom. To pa pomeni, da tako kot v notranjem življenju posameznika nezavedno vnaprej določa posameznikovo zavedno stanje, tudi v »življenju« države obstaja pred- ali ne-zavedno stanje, ki leži za (pod) njegovimi zunanjimi manifestacijami (fenomeni).

Psihoanaliza nas na področju kriminologije in (kazenskega) prava zanima kot posebna hermenevtika, ki omogoča »novo branje« (razlage) prava (tj. pravnih institutov, konceptov, pojmov). Psihoanaliza izhaja iz uvida postmoderne, da nas družbene institucije, običaji, družbene norme in jezik v bistvenem določajo. Težave moderne kot kulturnega fenomena, kot ugotavljajo številni filozofi, sociologi, antropologi in pravniki, ne obstajajo zgolj na »površini«, v načinu družbene organizacije in načinih vladanja, temveč ležijo precej globlje. Teoretska psihoanaliza ponuja tudi pronicljive odgovore o subjektu kot temeljnem gradniku (fenomena) moderne in (moderne) kazenskega prava. Pokaže nam, kako smo ljudje določeni z jezikom, institucijami, običaji, konvencijami, kar Lacan imenuje simbolni red (simbolni register). Prikaže, kako nas ta »zunanji« svet ne zgolj omejuje (kot bi trdili liberalci) pri doseganju največje »sreče«, temveč hkrati tudi vzpostavlja in omogoča naš obstoj oziroma nas »subjektivira«. To pomeni, da nas ta podreitev simbolnemu zakonu hkrati tudi

---

⁵⁵⁵ Douzinas navaja tri ključna dela, ki se (skupaj) že približujejo cilju oblikovanja psihoanalitične jurisprudence, a kljub temu še vedno ostajajo pri »psihoanalitičnem branju prava«: Caudill, D. S. (1997). *Lacan and the Subject of Law: Toward a Psychoanalytic Critical Legal Theory*. Atlantic Highlands, New York: Humanities Press. Schroeder, J. (1997). *The Vestal and the Fasces: Psychoanalytic and Philosophical Perspectives on the Feminine and Property*. Berkeley: University of California Press. Goodrich, P. (1995). *Oedipus Lex: Psychoanalysis, History, Law*. Berkeley, London: University of California Press. Douzinas 1996: 324.

⁵⁵⁶ Po Stacy 2001: 118.

vzpostavi. Psihoanaliza je zato kot hermenevitično sredstvo danes občudovana kot »zadnja zlata žila v družbeni misli«. ⁵⁵⁷

Za pravo je psihoanaliza pomembna tudi zato, ker se ukvarja z njegovim začetkom in s samo idejo prava. Na začetek rojstva prava postavlja zgodbo o zločinu. Nasilje in zločin ležita na začetku človeške vrste. Freud je v *Totem in tabu* vznik prava in družbenih vezi zasnoval kot nasledek krvavega masakra in umora. Kar je bistveno ni to, da naj bi bila s tem človeška narava pokvarjena ali zla, ⁵⁵⁸ temveč to, da je vznik ideje prava in družbenih vezi odvisen od predhodnega (premordialnega) zločina. Nasilje in zločin je po psihoanalitični teoriji v osrčju ideje prava. Zločin ne nastopi potem, ko je pravo že tu (»na sceni«) kot bi izhajalo iz pozitivistične pravne logike, temveč (pojmovno) stoji pred pravom. Podobno Goodrich opozarja, ⁵⁵⁹ da se tema prava in njegove transgresije v Freudovem delu venomer ponavlja in da je kasneje postala temelj na novo nastale psihoanalitične znanosti. Freudovo delo je strukturirano okoli konfliktov med željo in pravom, načelom ugodja in načelom realnosti, med seksualnostjo in smrtjo (eros in tanatos). Teme avtoritete, prepovedi, želje in transgresije najbolj sovpadajo v besedilu *Totem in tabu*, socialno-antropološkemu tekstu (o umoru plemenskega očeta s strani ljubosumnih sinov), v katerem Freud postavi temelje civilizacije, kulture in geneze prava, in v Ojdipovemu kompleksu, »psihologiziranju« mita o Ojdipu (ki ubije očeta in se poroči z materjo) kot temelju subjektivacije oziroma »vkulturjenja« posameznika.

Psihoanaliza razlaga konstituiranje subjekta v odnosu do njegove podreditve pravnim in jezikovnim (simbolnim) strukturam. Zato ima v psihoanalizi pglavnitvo vlogo ravno pravo. Pravo je temelj individualnosti in družbenosti hkrati. Lacan zato trdi, da zakonu niti posameznik niti družba ne moreta uiti. Rimskopravno maksimo *ubi societas ibi jus* zato psihoanaliza obrne, *ubi jus ibi subjectum et societas*. ⁵⁶⁰ Pravo ni le zatiralna in omejujoča sila, kot ga razume liberalna teorija in implicitno mit o družbeni pogodbi, temveč je hkrati sistem, ki kreira subjektivnosti. To dvojno naravo prava je razumel tako tudi Foucault, ki je razglasil smrt Človeka in tik pred smrtjo (*ex tunc*) opredelil svoje delo takole: »Moja namera je bila ustvariti zgodovino različnih načinov, kako v naši kulturi človeška bitja postanejo subjekti.« ⁵⁶¹ Da bi iz človeškega bitja nastal subjekt so po njegovem mnenju potrebne objektivacije treh vrst. Ena izmed njih je objektivacija, ki človeško bitje postavlja za predmet oblasti, kamor se umešča tudi pravo. Šele pravo je tisto, ki kreira subjektivnost. To ne pomeni zgolj v pravnofilozofskem smislu, češ pravni subjekt je subjekt pravic in obveznosti, antropomorfna enota, ustvarjena v sferi prava in za potrebe prava, temveč tudi v smislu, da pravo kot del simbolnega registra (so)vzpostavi subjekt, da ta v svoji lastni duševnosti vzpostavi instanco zakona (»vesti« ali Idela jaza).

Če pravo izraža moč in logiko institucije, tradicije in razuma, potem je pomen psihoanalize za pravo v tem, da nam prikaže, na kakšen način naše osebne izkušnje,

---

⁵⁵⁷ Douzinas 1996: 323.

⁵⁵⁸ Po Douzinas 1994-1995: 1325–1362.

⁵⁵⁹ Goodrich 1997: 1035–1074.

⁵⁶⁰ Douzinas 1996: 324.

⁵⁶¹ Povzemam in citiram po Foucault 1991: 103–120.

naša zgodovina, vključno z našimi travmami in simptomi, vplivajo na način, kako se na pravno logiko navežemo in jo razumemo.⁵⁶² Razmerje med psihoanalizo in pravom nam ponazarja odnos subjekta do zakona, ki se po mnenju Žižka⁵⁶³ dopolnjujeta: nadjaz vznikne tam, kjer pravo odpove. V »jeziku«⁵⁶⁴ kriminoloških nadzorstvenih teorij to pomeni, da so notranje instance »vzvod«⁵⁶⁴ prek katerega deluje (zunanje) pravo: »Ko očetova beseda neha delovati, prične delovati pravni zakon, kot točka, meja, na katero se orientira subjekt.«⁵⁶⁴

V primerjavi s kazenskim pravom je bila kriminološka teorija v precejšnji meri dovzetna za uvide postmoderne teorije. Kritična kriminologija, simbolični interakcionizem in teorija etiketiranja so opozorile na družbeno izoblikovanost (»skonstruiranost«) pojma zločin in zločinec. Te kriminološke smeri so »vrgle s tečajev«⁵⁶⁵ pozitivistično kriminologijo, ki je izhajala iz vere v možnost objektivnega in neposrednega spoznanja (družbene) realnosti »tam zunaj«⁵⁶⁵ neodvisno od našega »pogleda«. V (kazensko) pravo so, nasprotno, postmoderne ideje vstopile, a razmeroma pozno (na primer s *critical legal studies*), še danes pa pretežno veljajo za »nevarne«⁵⁶⁵ ali vrednostno kontaminirane (»nečiste«), ki bolj kot v pravo sodijo v sociologijo (kulture). Če parafraziramo misel Christieja⁵⁶⁵ o preveč socializiranih in zato manj kreativnih družboslovcih, tudi za (kazenske) pravnike velja, da se le tistim, ki niso preveč socializirani v pravo, psihoanalitične ideje v pravu ne zdijo heretične. Psihoanalitični doprinos k pravu namreč ne pomeni nujno relativizacije ali razorožitve kazenskega prava, temveč nas opozorja na naše iluzije, ki jih imamo s pravom in v pravu. Skupno psihoanalitičnemu in modernemu (kazensko)pravnemu diskurzu je namreč še vedno, da oba ostajata pri vizije družbe, ki jo spremljajo človeški konflikti. Aktualnost (teoretske) psihoanalize zato danes leži v njenem razgaljanju subjekta in njegovega odnosa do zakona, oziroma odnosa subjektivnosti do pravnih institucij in fenomena prava. »Prostovoljno«⁵⁶⁶ podrejanje družbenim prepovedim in zapovedim namreč ostaja tudi v sodobni družbi temelj njenega delovanja oziroma, kot je že davno tega ugotavljal Montesquieu, z bajoneti je marsikaj mogoče doseči, le na njih se ne da dolgo sedeti.

Ideje teoretske psihoanalize naj zato vstopajo v pravno mišljenje, potencialno tudi spremenijo pravna pojmovanja racionalnosti, odgovornosti, voljnosti in osebnih raznolikosti, ki naj bodo pripoznane kot »pravno relevantne«. ⁵⁶⁶ Psihoanaliza je hermenevitično orodje za razlago prava in strukturno gledano omogoča alternativno »branje«⁵⁶⁶ prava in njegove težnje po pravičnosti. A tako, kot Lacan meni, da »Ženska ne obstaja!«⁵⁶⁶ (v smislu, da je Ženska ime za manko, ki ga ni mogoče simbolizirati), tudi »Pravičnost ne obstaja!«. Ta je tarča, v katero merimo, a je nikoli ne dosežemo. Tako

---

⁵⁶² Douzinas 1996: 323.

⁵⁶³ Žižek 1994/1995: 926.

⁵⁶⁴ Salecl 1993: 123.

⁵⁶⁵ Christie 1997: 13–23.

⁵⁶⁶ Psihoanaliza je zgolj eden izmed teoretskih pristopov, ki omogoča prikaz vrzeli v pravnem pojmovanju racionalnosti in odgovornosti. V kriminologiji so razprave o fiktivnosti racionalne izbire in svobodne volje stare kot sama kriminološka znanost in so še vedno aktualne – glej na primer konkretno empirično analizo odločitev uličnih roparjev z drugačnim (nepsihoanalitičnim) pojmovnim aparatom v De Haan, Vos 2003.

kot na ravni subjektivnosti tudi na ravni družbenega reda manjka neka ultimativna, arhimedova točka, ki bi omogočila enotnost in nedvoumno pozitivno utelešenje pravičnosti. Douzinas⁵⁶⁷ zato pronicljivo meni, da je občutek nepravičnosti, ki ga doživljamo, način kako ljudje oblikujemo ta manko, nered, družbeno nedovršenost. Sama pravičnost pripada redu realnega, nečemu, česar ni nikoli mogoče simbolizirati. Pravičnost občutimo šele prek njene negacije. Šele nepravičnost vzbudi naš občutek za pravičnost, medtem ko se nam pravična »stvar« zdi edina »logična« in »samoumevna«.

Psihoanaliza in moderno (kazensko) pravo se v bistvenem razlikujeta v pojmovanju subjektivnosti. V psihoanalitičnem branju prava subjekt ne more zares posedovati »svobodne volje«, saj ni nikoli zares ločen od drugih in od pomena zunaj njega, po drugi strani pa je »absolutno« svoboden, saj je odgovoren za lasten simptom. Za motrenje psihične konstitucije posameznika, ki ga je psihoanaliza z odkritjem nezavetnega, želje in gona pomagala vzpostaviti, je potreben drugačen pristop kot pri motrenju pravnih kategorij. Psihično realnost je mogoče opazovati kot nastajajočo in nastalo, kot proces ali gibanje. Preučevanje pravnih kategorij pa zahteva uporabo logike »vse ali nič«. Pravne kategorije so toliko bolj izdelane, kolikor bolj so ločene od drugih kategorij. Analitično razčlenjevanje normativnega (pravnih kategorij) je odlika pravnega mišljenja s ciljem izdelati pojme, ki jih je vedno mogoče opredeliti z njihovim nasprotnim polom. Razliko med psihoanalizo in pravom zato Duncan⁵⁶⁸ opredeljuje takole: pravo naredi sivino za belo ali črno (logika »vse ali nič«), psihoanaliza pa napravi belo in črno za sivino (logika, ki se giblje na osi od »vse« proti »nič«). Čustva so zato lahko ambivalentna (v terminologiji prava bi bil »kriv« ljubezni in sovraštva hkrati), v pravu pa tovrstni prepleti niso možni: posameznik je bodisi kriv bodisi nedolžen (morda zločina iz strasti, kar pa ljubezen in sovraštvo koncipira zaporedno in ju ne pojmuje hkrati). Podoben je integrativni psihoanalitični koncept ekstimmnosti, ki je povnanjena notranjost, del subjekta, ki se »popredmeti« in je hkrati zunanji in notranji.

Logika psihološkega in pravnega diskurza je tako različna: prva je heraklitska (zvezna) in niha med več ali manj, druga je eleatska. Pravna kategorija je, tako kot so trdili eleati za letečo puščico, namreč, da se ne premika, temveč je v vsakem danem trenutku na določenem mestu, v vsakem trenutku (kot končnem interpretativen rezultat) določna in opredeljiva.

Lacan s teorijo o subjektivnosti odgovarja na vprašanje, »Kako nastane subjekt?«. V odgovoru nanj poveže družbeni red (pravo) s subjektom, zakon z subjektivizacijo, s čimer neposredno prikaže način »vpisovanja« prava v subjekt. Subjekt tako zasnuje kot samo razmerje s simbolnim redom. Subjekt je instanca, privzeta v odnosu do želje Drugega. Kako razumeti to izjavo in kako »lacanovska« psihoanalitična teorija pojmuje subjekt?⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁷ Douzinas 1996: 333.

⁵⁶⁸ Duncan 1996: 186.

⁵⁶⁹ Lacanovo pojmovanje subjekta po Fink 1995; Fink 1997; Costello 2002.

Ojdipizacija: vzpostavitev notranjega zakona

Pravni naslovniki se v večini primerov ravnamo po pravnih pravilih. Po eni strani drži, da je mehanizmov za njihovo spoštovanje toliko (od sramotjenja, izogibanja in drugih oblik neformalnega družbenega nadzorstva do sredstev fizičnega prisiljevanja, ki jih je uzurpirala država), da s pravili neskladno vedenje posamezniku zelo verjetno povzroči več škode kot koristi. Po drugi strani pa je očitno, da konformistično vedenje v večini primerov ne spremlja tovrstna »računica« in je v veliki meri »samoiniciativno«. Vprašanje, ki se zastavlja, je, čemu ta prostovoljni konformizem pripisati, saj je gotovo, da zunanja prisila ni zadosten pogoj družbenega miru?

Možna razlaga prostovoljnega konformizma je razlikovanje med intrinzičnimi in ekstrinzičnimi pravnimi normami. Pravne norme so funkcionalno lahko izraz organsko pogojenih družbenih potreb (intrinzične), ali pa so družbeno funkcionalne in ne izvirajo neposredno iz dokazljivih družbenih potreb (ekstrinzične).⁵⁷⁰ To pomeni, da prostovoljni konformizem v primeru intrinzičnih pravnih norm, predstavlja obliko družbeno sprejemljivega samouresničevanja. A vsaj za ekstrinzične pravne norme bi potem moralo veljati, da bi ob dovolj velikem statističnem vzorcu vsaj polovica pravnih naslovnikov norme kršila, a jih (zaenkrat) ne.

Druga razlaga prostovoljnega konformizma, ki izhaja iz psihoanalize je, da nam pravne in družbene norme niso tako tuje, kot jih kasneje v življenju morda doživljamo in kritiziramo. V večini primerov sledimo pravnim normam ne le zato, ker v zadnji instanci temeljijo na moči, torej zaradi strahu pred kaznijo, temveč zaradi notranje sile, ki nas priganja, da se obnašamo tako, kot nam v bistvu narekuje neka nam (vsaj nekdanj) tuja »volja«. Kako in na katerem »mestu« se torej pravo »dotakne« svojega naslovnika? Kako sprva »tuja« norma postane »domača«, del posameznikove narave? Kje je tista točka v subjektu, na katero se naveže pravo, da pravne norme večinoma jemljemo kot same po sebi umevne oziroma da jim sledimo, ker je to za nas lažje, kot da bi jim kljubovali do onemoglosti? Ko se soočimo s policistom, v nas nekaj zareverberira in tudi sodnika vsaj na manifestativni ravni ubogamo, čeprav morda (intimno) vemo, da je slabič in ga preziramo. Strah pred fizično prisilo države, ki je monopolizirala sredstva fizičnega prisiljevanja, v veliki večini ni glavni razlog osebne podreditve, še bolj kot strah so na delu drugi psihološki mehanizmi, ki so v večji meri odgovorni za posameznikovo konformno vedenje. Na tem mestu nas zato zanima razvoj in vzpostavitev notranjega Zakona, intrapsihične/ih instanc/e v subjektu, ki so glavni vzvod, po katerem zunanji zakon doseže svojo uveljavitev.

Pri analizi tega, kar v nas vedno znova zareverberira ob soočenju z zunanjo oblastno prisilo in nas od znotraj priganja, da sledimo družbenim pravilom, bomo prikazali razvoj nadjaza kot posebnega zastopnika podaljšanega vpliva staršev in instrumenta (samo)nadzora.⁵⁷¹ Omejili se bomo na psihoanalitično razumevanje

---

⁵⁷⁰ Razmejitev etične in pravne norme ter razlike med slednjimi po Zupančič 1991: 213.

⁵⁷¹ »The long period of childhood, during which the growing human being lives in dependance on his parents, leaves behind it as a precipitate the formation in the ego of a special agency in which this parental influence is prolonged... the super-ego.« S. Freud: Standard Edition 180

vzpostavitev Zakona, po katerem je odločilno obdobje starosti od 3 do 5 let, ki ga zaznamuje dinamika, ki jo je Freud poimenoval Ojdipov kompleks. Freudovo pojmovanje oblikovanja Ideala jaza in nadjaza (t. i. ojdipizacija) ni edino pojmovanje, ki se osredotoča na psihične mehanizme samonadzora, zato predstavljamo še spoznanja psihoanalitikov, ki bodisi dalje razvijajo njegove koncepte bodisi te psihodinamične zaplete pojmujejo drugače. Prikazana je redefinicija vloge očeta kot realnega očeta in očetovske metafore »Ime očeta«, ki jo je na podlagi Freudovih spoznanj zasnoval Jacques Lacan, nato pa še nekateri zapleti Ojdipove faze (na primer *puer aeternus sindrom*).

Mit o kralju Ojdipu je danes toliko bolj relevanten, ker nam pomaga razumeti razsrediščen in izmuzljiv postmoderni subjekt, ki priča o zatonu (notranjega) zakona, kot smo ga poznali doslej. Najbrž ni slučajno, kot je trdil Freud,⁵⁷² da se največja dela svetovne književnosti, kot so Sofoklejev *Kralj Ojdip*, Shakespearjev *Hamlet* in *Bratje Karamazovi* F. M. Dostojevskega, ukvarjajo ravno s temo očetomora.

Freudova zasnova ojdipske situacije

Inhibitorne instance v človeku so tiste, ki v pretežni meri zagotavljajo, da se ljudje ravnamo po zunanjih (družbenih, pravnih) pravilih. Te instance kot temelj posameznikovega moralnega razvoja imenujemo vest (ki nas »peče«). V Freudovi terminologiji v zvezi s temi instancami govorimo o topografiji onega, jaza in nadjaza.⁵⁷³ Na bolj osnovni uvodni ravni je vest nadjaz, ki skupaj z onim neusmiljeno pritiska na jaz, da bi jaz uresničil zahteve onega v mejah družbeno sprejemljivega. Nadjaz pa ni nekaj danega vnaprej, temveč je rezultat povsem določnega psihičnega razvoja. Za njegov nastanek je bistven trenutek njegovega vznika po razrešitvi Ojdipovega kompleksa.⁵⁷⁴ Ta kompleks je ključen za konceptualizacijo subjekta v psihoanalitični

---

of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, in 24 volumes, London, the Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis, 1953–74 (Po Benvenuto, Kennedy 1986: 51.)

⁵⁷² Jones 1985: 329.

⁵⁷³ Freud je oblikoval dve topografiji (zemljevida) človekove duševnosti. Kot prvo je opredelil topografijo nezavednega, predzavestnega in zavestnega, ki jo je kasneje dopolnil s topografijo onega, jaza in nadjaza oziroma ida, ega in superega. Navedeni topografiji se ne prekrivata, tako da ne moremo govoriti, da nezavednemu ustreza ono, predzavestnemu jaz in zavestnemu nadjaz, temveč jaz in nadjaz delno sodita v nezavedno, delno pa v zavestno sfero, ono pa v celoti v nezavedno sfero.

⁵⁷⁴ O izvoru in ozadju Ojdipovega mita kroži več razlag. Freud je bil tisti, ki je napravil analogijo med Sofoklejevo zgodbo o Kralju Ojdipu, ki je izpolnil prerokbo, da bo ubil očeta Laja in se poročil z materjo Jokasto s tendencami v človekovi duševnosti, ki nastajajo pri otroku v starosti 3 – 5 let. S tem je erotične želje sina po materi na eni in sovraštvo do očeta na drugi strani poimenoval s sintagmo *Ojdipov kompleks*. C. G. Jung pa je za tovrstne tendence pri ženskem spolu predlagal analogno poimenovanje po mitu o Elektri in je to fazo duševnega razvoja, ki se pojavlja pri deklicah, poimenoval *Elektrin kompleks*, vendar se v psihoanalitični teoriji ni »prijela«, zlasti zaradi teoretičnih razhajanj o naravi samega kompleksa, ki naj se ne bi razlikoval glede na spol (tako npr. Lacan). Freudovi razlagi podobno podaja F. Dirlmeier (v: *Mythos von König Oedipus*, Mainz 1948), ki v Kralju Ojdipu prepozna ostanke predržskih in orientalskih

teoriji in je njen osrednji temelj. Je ključnega pomena za oblikovanje (notranjega) Zakona kot vzvoda za uveljavljanje (zunanjega) zakona (postavljenega prava).

Ojdipov kompleks je zmes libidinalnih (*eros*) in uničevalnih (*tanatos*) želja, ki jih doživlja otrok v starosti od 3 do 5 let do svojih staršev, in se kaže v pozitivni in negativni obliki. Prva sledi zgodbi o kralju Ojdipu, po kateri je sovraštvo usmerjeno k staršem istega spola, objekt libidinalne investicije pa so starši nasprotnega spola. Pri negativni obliki pa so objekt libidinalne investicije starši istega spola, sovraštvo pa je usmerjeno k staršem nasprotnega spola.

Po psihoanalitični teoriji se Ojdipov kompleks pri dečku razreši okrog 5. leta starosti. Vsebinsko izzid te razvojne faze pomeni, da se deček odpove seksualnim željam do matere in se poistoveti z očetom – rivalom v boju za materino naklonjenosti. Razrešitev Ojdipovega kompleksa pri dečku sovпада z vznikom strahu pred kastracijo, s kastracijskim kompleksom. Oče je prepreka izpolnitvi ojdipskih želja, zato infantilni Jaz s potlačevanjem teh želja očetovsko podobo gradi v sebi. Moč oblikovanja nadjaza je toliko večja, kolikor močnejše je sovraštvo do očeta oziroma kolikor močnejši je Ojdipov kompleks. Glede na sovraštvo do očeta, se dečku zaradi projekcije lastnih agresivnih teženj v očeta, oče začne prikazovati kot sovražen. Tovrstno vračanje očeta v preganjajoči podobi, združeno z na novo pridobljeno vednostjo, tj. vednostjo, da vsi ljudje ne posedujejo penisa, začne v otroku vzbujati strah pred kastracijo.⁵⁷⁵ Ta strah je tako posledica težnje, ki jo Freud imenuje težnja po samokaznovanju in se nanaša na (samo)očitek zaradi sovraštva do očeta. Kolikor močnejši je Ojdipov kompleks in kolikor hitrejše je njegovo potlačevanje, toliko močnejši in ostrejši bo kasneje zavestni nadjaz oziroma nezaveden občutek krivde.

Ojdipov kompleks pri deklici nastopi iz drugačnega razloga kot pri dečku, sicer pa je dekličina prva navezanost enaka kot pri dečku, saj sta oba navezana na mater. Razlog Freud vidi v tem, da:

---

izročil, ki izvirajo iz starih egipčanskih mitov (npr. Plutarh, *Moralia* 364a in 962e: nilski konj ubije očeta, da se lahko združi s svojo materjo), v *Hamurabijevem zakoniku* (par. 157: »če meščan po očetovi smrti spi v materinem objemu, naj bosta oba sežgana«) in v *Svetem pismu* stare zaveze (2 Mz 18, 6 – 17: »Nihče naj se ne približa svoji bližnji krvni sorodnici, da bi šel k njej«.) Platon piše v *Državi* (IX 571 CD), da sodi med najbolj nizkotna in ostudna poželenja to, kar si nekateri želijo samo v sanjah, namreč da bi se združili s svojo materjo. Po M. Nilssonu (v: *Der Oidipusmythos*, Göttingen 1922) je zgodba o Kralju Ojdipu splet različnih pravljičnih motivov, med katerimi zavzema osrednje mesto motiv, po katerem mora junak premagati nadčloveško pošast – zmaja ali kačo, v tem primeru Sfingo, – za plačilo pa prejme roko ovdovele kraljice in kraljevski prestol. (Po Sofokles 1994: 152 in nasl.)

⁵⁷⁵ Primer tovrstnega psihičnega dogajanja je Freud opisal v psihoanalizi dečka, pacienta, ki ga je poimenoval z »mali Hans«. Pri malem Hansu se je strah pred očetom fiksiral na razne objekte. Tako je bilo malega Hansa strah, da bi ga ugriznil beli konj. V analizi, ki jo je Freud opravljal preko Hansovega očeta, se je ob postopni odpravi strahu pred belimi konji, strah premeščal in fiksiral na vedno nove objekte. Hansa je bilo tako npr. strah, da bi konji padli (v nezavednem: želja, da bi oče »padel«, tj. umrl), bilo ga je strah kočij in naloženih konjskih vpreg (v nezavednem: želja, da mati ne bi ponovno rodila in bi Hans dobil novega tekmeca za njeno ljubezen). Primer malega Hansa je sicer primer histerije strahu, ki je nevrotična motnja, ki po Freudu vedno izvira iz motnje v psihoseksualnem razvoju subjekta. Za predstavitev primera glej Freud 1987, Freud 1989. Za interpretacijo primera glej Benvenuto, Kennedy 1986: 136 in nasl.

»... so prve objektne investicije izpeljane ob naslonitvi na zadovoljevanje velikih in preprostih življenjskih potreb (in tudi; *dodal A. Z.*) okoliščine otroške nege so za oba spola enake.«⁵⁷⁶

Prvi dečkov objekt libidinalne investicije je mati, ki to ostaja tudi med oblikovanjem Ojdipovega kompleksa in nato vse življenje. Deklici pa v ojdipski situaciji ljubezenski objekt postane oče, kasneje pa je pričakovati, da bo od očeta ob normalnem poteku razvoja našla pot, tako kot deček, do končne objektne izbire. Razvoj je pri deklici tako precej bolj zapleten kot pri dečku, saj mora prvotni objekt zamenjati za drugega.⁵⁷⁷ Pomembno je, da se kljub zamenjavi objekta skoraj vse značilnosti navezanosti ohranijo, tj. prenesejo iz navezanosti na mater na navezanost na očeta. Bistveno za razumevanje ženskosti po Freudu je torej tudi (če ne zlasti) razumevanje predojdipske navezanosti deklice na mater.

Razlog, ki pri deklici privede do Ojdipovega kompleksa, je drugačen kot pri dečku. Deček vztraja pri prvotnem objektu, ki mu je nudil zadovoljstvo ob zadovoljevanju »velikih in preprostih življenjskih potreb«, deklica pa svoj prvotni objekt zamenja. Pod vplivom zavisti do penisa mora deklica po Freudu zapustiti navezanost na mater in se zateči v varen objem ojdipske situacije. Deklica ob spoznanju tega manka ne opusti želje po celoti, temveč to željo ohrani v nezavednem. S tem spoznanjem se začne deklličino odvrčanje od matere, ki postopoma privede do zamenjave objekta deklličine libidinalne investicije. Mati postane objekt sovraštva, ker naj bi bila kriva za ta manko. Sovraštvo do matere Freud pripiše tudi dejstvu, da mati ne zadovolji deklličinih prebujajočih se seksualnih želja, in sami naravi vzgoje, ki ne more potekati brez izvajanja prisile in nalaganja prepovedi. Kljub tem razlogom, ki so prisotni tudi pri dečku in zato ne morejo biti odločilni za zamenjavo objekta pri deklici, pa je tisto, kar deklico porine v Ojdipsko situacijo, njen kastracijski kompleks.⁵⁷⁸ Izvorno je torej želja po penisu tisto, kar deklico porine k očetu, kasneje pa se ta želja spremeni v željo imeti otroka (najprej očetovega).

Zaporedje med Ojdipsko situacijo in kastracijskim kompleksom je torej pri dečku in deklici drugačno. Medtem ko se deklica zateče v Ojdipsko situacijo zaradi kastracijskega kompleksa, se deček iz ojdipske situacije, v kateri tekmuje z očetom, v strahu pred kastracijo odpove materi in se nazadnje identificira z očetom. Dečka torej v kastracijski kompleks porine spoznanje, da penis (simbolna moč) ni nujni del, kot je

---

⁵⁷⁶ Povzemam po Freud 1995b: 144.

⁵⁷⁷ Po Freudu je razvoj pri deklici zapleten še z nekega drugega vidika. Dodaten zaplet namreč predstavlja tudi zamenjava erogene cone, ki pri dečku ostaja vse življenje ista. Več v Freud 1995b: 143.

⁵⁷⁸ Po Freudu razvoj deklice po razkritju lastne kastracije vodi v tri možne smeri: 1. k inhibiciji seksualnosti (nevrozi), v kateri si deklica pusti pokvariti užitek falične seksualnosti, se odreče masturbacijski zadovoljitvi in zavrže svojo ljubezen do matere; 2. v spremembo značaja v smislu kompleksa moškosti, ki se razvije, če deklica vztraja in odklanja priznanje svojega manjka penisa in se zateče k identifikaciji s falično materjo ali očetom (kljub identifikaciji z materjo pa Freud opozarja, da tudi takšne deklice v določenem času vzamejo za objekt očeta in se podajo v ojdipsko situacijo in morda kasneje ob razočaranjih nad očetom regresirajo na svoj zgodnejši kompleks moškosti, ki vodi do manifestne homoseksualnosti) in 3. v razvoj normalne ženskosti. Slednji je Freud namenil v delu Freud 1995b: 149 in nasl.

domneval dotlej, in strah pred preganjajočim očetom. Ta strah pa je nič drugega kot »hrbta stran« nezavedne želje po kaznovanju s strani očeta, do katerega čuti sovraštvo. Kastracijska grožnja tako pri dečku privede do razrešitve Ojdipovega kompleksa, na njegovo mesto pa pride očetovska instanca znotraj njega.⁵⁷⁹ Deklica za razliko od dečka, ki se boji kastracije, šteje kastracijo za izvršeno dejstvo. A ta manko ne sprejme brez kompenzacije. Želja po penisu jo potisne v Ojdipov kompleks, ki po Freudu doseže vrhunec v želji, da bi od očeta dobila v dar otroka.

Freud priznava,⁵⁸⁰ da je njegovo znanje o ženskem razvoju šibko, razrešitev ojdipske situacije pri deklici pa vidi v tem, da deklica, ker ji želja, dobiti od očeta otroka, dolgo ni bila izpolnjena, naposled Ojdipov kompleks počasi opusti.

»Možnost kastracije naredi konec obema možnostma zadovoljitve pri Ojdipovem kompleksu. Kajti obe prinašata zgubo penisa, ena, moška, kot posledico kaznovanja, druga, ženska, kot predpostavko. Če je penis cena za ljubezensko zadovoljitev na terenu Ojdipovega kompleksa, mora priti do konflikta med narcisističnim interesom za ta telesni del in libidinalno investicijo v objekte, starše. V tem konfliktu običajno zmaga prva sila: otrokov jaz se odvrne od Ojdipovega kompleksa.«⁵⁸¹

Razmerje med Ojdipovim in kastracijskim kompleksom je pomembno zaradi razlike v razvoju nadjaza, ki je rezultat Ojdipovega kompleksa. Pri dečku se zaradi kastracijske grožnje Ojdipov kompleks ne le potlači, tako da bi potem deloval iz nezavednega, temveč, pravi Freud:⁵⁸² »(S)e raztrešči ob šoku zaradi grožnje s kastracijo.« Libidinalne investicije se v tej fazi opustijo, deseksualizirajo in deloma sublimirajo, objekti libidinalnih investicij pa inkorporirani tvorijo jedro nadjaza. Pri deklici grožnja s kastracijo ni motiv za razbitje Ojdipovega kompleksa, zato je ta počasi, s potlačitvijo opuščen. Freud zaključí, da zato nadjaz, ki nastane na njegovem mestu, pri ženski nikoli ne postane tako neizprosen, neoseben in neodvisen od svojih afektivnih izvorov kot pri moških. Dodaja pa tudi to, kar njegovi kritiki običajno spregledajo, da večina moških daleč zaostaja za idealom tako pojmovane moškosti, in celo to, da vsi človeški individuumi zaradi biseksualne zasnove in mešane dedne zasnove združujejo v sebi moške in ženske značilnosti. Čista moškost in ženskost zato ostajata konstrukta z negotovo vsebino. Kar pomeni, da Freudu ni mogoče očitati esencializma. V teh primerih Freud ne govori o moškem in ženski kot o bioloških ontogenetskih postavkah, temveč o družbenih konstruktih (spolnih vlogah), ki so neodvisni od biologije.

---

⁵⁷⁹ Freud izpelje kastracijski kompleks iz uganke, ki se postavlja otroku in se glasi: Od kod pridejo otroci? Freud nadaljuje: »Za dečka je samoumevno, da genitalije, kakršne so njegove, pripisuje vsem osebam, ki jih pozna, in da njihove odsotnosti ne more združiti s svojo predstavo o teh drugih. Tega prepričanja se deček energično drži, trdovratno se brani pred protislovji, ki jih kmalu prinese opazovanje, in se preda šele po hudih notranjih bojih (kastracijski kompleks).« Cit. po Freud 1995a: 73–74.

⁵⁸⁰ Za Freudovo prvo sistematično predstavitev nazorov o psihologiji ženske velja njegov spis *Nekatere psihične posledice anatomske razlike med spoloma*.

⁵⁸¹ Citirano po Freud 1991: 8.

⁵⁸² Po Freud 1991: 21.

Mit o umoru očeta prvobitne horde

Po mitu o usmrtni praočeta prvobitne človeške horde, ki ga Freud predstavi v *Totem in tabu*,⁵⁸³ ljudje živijo v hordi, v kateri si obsceni premordialni oče lasti dostop do vseh žensk, svojim sinovom pa dostop preprečuje. Premordialni uživajoči oče, ki ima edini dostop do užitka (*jouissance*), s tem izzove upor sinov, ki očeta ubijejo in požrejo. Smrt očeta, prvi od ciljev upora, je s tem dosežen. Drug cilj, polastiti si ženske horde in zasesti očetov prestol, pa za posameznega morilca ni dosegljiv. Nihče izmed sinov nima toliko moči, da bi premagal ostale člane morilske bratovščine. Da bi se izognili medsebojni izčrpavajoči vojni, sklenejo dogovor, da si nihče ne sme lastiti žena iste horde. Od tod prepoved incesta.

Ker so ubitega uživaškega očeta združeni morilci požrli, se je na ta način krivda za njegov umor porazdelila na vse člane horde, obenem pa so se na ta način (hoté, da bi s tem pridobili njegovo moč) z njim identificirali. Bistveno za odnos sinov do očeta prvobitne horde je, da jim je bil oče vzor in so ga občudovali, po drugi strani pa so ga zaradi prikrajšanja užitka sovražili. Odnos do očeta je bil torej ambivalenten. S kanibalskim použitjem očeta je vsak od sinov dobil del njegove moči, zaradi ambivalentnega odnosa pa so za njim tudi žalovali. Mrtvi oče tako postane močnejši, kot je bil za časa življenja in se vrne k subjektom kot vest, lacanovski »Ime očeta«, kot simbol Zakona. Tisto, kar je premordialni oče sinovom preprečeval, so si ti s poslušnostjo po očetovi smrti naložili sami. Postavili so si drugo prepoved, prepoved očetomora oziroma umora totema, ki je zamenjal očeta.⁵⁸⁴

Prepoved očetomora oziroma umora totemske živali in prepoved incesta sta po Freudu temelj družbene organizacije. Iz prepovedi umora totemske živali, ki je zamenjala »vračajočega se« očeta prvobitne horde, se je prepoved razširila na prepoved bratomora, od tod pa na prepoved umora nasploh. Očeta prvobitne horde pa na koncu nadomesti bog. Odnos do očeta ima po Freudu zato številne družbene implikacije. Osnova socialne organiziranosti je totemistični sistem. Ker se člani totemskega klana imenujejo po totemu in verujejo, da izvirajo iz totema (osnutki religije), so v medsebojnem razmerju bratje oziroma sestre (zasnova družbene ureditve). Eksogamija je namenjena zaščiti pred incestom in pomeni začetek razlikovanja med plemeni – totemskimi klani. Poreklo po istem totemu, ki se deduje po materini strani in tako opredeli kot incest spolne odnose med sinom in materjo (ter ostalimi pripadnicami materinega totema), ne pa tudi spolnih odnosov med hčerjo in očetom, je zato temelj »socialnih obvez in seksualnih omejitev«.⁵⁸⁵ Prvotna družbena organizacija je namenjena izključno zagotavljanju takih pogojev družbenega (so)bivanja, da bo v največji meri spoštovana prepoved incesta in umora. Temu poleg totemske eksogamije služi še institucija ženitnih razredov in niz običajev in moralnih zapovedi

---

⁵⁸³ Po Freud 1984: 266 in nasl.

⁵⁸⁴ *Totem* je praviloma žival (ne glede na nevarnost, »užitnost«), redkeje rastlina ali naravna sila, katero pripadniki totema obravnavajo kot svojega prednika. Freud 1984: 124.

⁵⁸⁵ Citiram po Freud 1984: 126.

(*avoidances*).⁵⁸⁶ Ker so seksualne težnje praviloma incestuozne, so tovrstni instituti in nizi pravil postavljeni ravno zato, da bi onemogočili uveljavitev tega primarnega instinkta. S tem je Freud zavrnil biološke teorije o vrojeni odvrtnosti incesta, saj pravila niso potrebna tam, kjer ni želje (in obstaja »naravna« odvrtnost dejanja), da bi se kršila.

Vez med notranjim in zunanjim zakonom

Freud je v *Totemu in tabuju* primerjal družbeno organizacijo »primitivnih« ljudstev in duševno življenje nevrotikov, kjer je v ospredju ravno Ojdipov kompleks. V samem osrčju družbene organizacije »primitivnih« ljudstev in Ojdipovega kompleksa sta prepoved umora totemske živali oziroma očetomora in prepoved spolnih odnosov s totemskimi pripadniki oziroma prepoved incesta. Antropološka analiza »primitivnih« ljudstev je na družbeni ravni pokazala to, kar je Freud zatrjeval s teorijo o psihoseksualnem razvoju subjekta. Ustvaril je mit o prastanju, o predružbenem bivanju tega, kar bo postalo subjekt. Gre za enega izmed znanstvenih mitov,⁵⁸⁷ ki pojmovno (in ne časovno) konceptualizira preteklost, da bi lažje razumeli (ali ideološko utemeljili) sedanjo družbeno organiziranost. V tem smislu je Ojdipov kompleks kot skupna oznaka za procese potlačevanja agresivnih in libidinalnih teženj nujna psihična (individualna) predpostavka razvoja civilizacije in pomeni začetek religije, morale, družbe in umetnosti:

»... katastrofo Ojdipovega kompleksa – odvrnitev od incesta, začetek vesti in morale – dojamemo kot zmago generacije nad individuumom.⁵⁸⁸... (Z) odvrčanjem seksualnih nagonskih sil od seksualnih ciljev in usmerjanjem k novim ciljem... (subjekt; dodal A. Z.) pridobi mogočne komponente za vsa kulturna prizadevanja.«⁵⁸⁹

---

⁵⁸⁶ Nekaj bolj zanimivih običajev in prepovedi pri totemski eksogamiji: prepoved ogovarjanja sestre, prepoved naslavljanja pripadnikov istega totema po imenu, pravila o izogibanju zeta in tašče. Tako Freud 1984: 138 in nasl.

⁵⁸⁷ Drugi izmed velikih znanstvenih mitov, mit o družbeni pogodbi, na drug način konceptualizira izhodišče družbenosti. Glede na to, da mit o družbeni pogodbi izhaja iz predpostavke o svobodnih in enakovrednih posameznikih, ki se dogovarjajo o pravicah in obveznostih v bodoči družbi »v nastajanju«, legitimira ideologijo liberalizma in na njej zrasli koncept »temeljnih človekovih pravic in svoboščin«. Iz psihoanalitične perspektive se kot ena »slabosti« tega mita kaže domneva o že izpeljani simbolni kastraciji in s tem »vkulturjenja« subjektov (v času prastanja). Mit s tem (krožno) predpostavlja nekaj, kar bo šele nastalo, tj. da so subjekti že vpeljeni v simbolni red (v nasprotnem primeru ne bi bila možna jezikovna komunikacija o pravic in obveznostih), ki naj bi ga s pogodbo šele vzpostavili.

⁵⁸⁸ Citiram po Freud 1991: 21.

⁵⁸⁹ Citiram po Freud 1995: 58.

Lacanovo pojmovanje subjekta

Za razliko od človeškega bitja, ki ga razumemo kot biološko determinirano »entiteto«, je subjekt v Lacanovi psihoanalitični teoriji pojmovan kot »potopljen« v družbeno-simbolno mrežo. »Vznik« subjekta je možen zgolj s podreditvijo pravnim in jezikovnim (simbolnim) strukturam. Če ta podredek ne uspe, ne pride do dokončne vzpostavitve subjekta, kar vodi v psihozo. Subjekt se zato (polno) oblikuje šele z vpeljavo (»potopitvijo«) v simbolni red (jezik, institucije, običaje), kar se v Lacanovi terminologiji imenuje proces (simbolne) »kastracije«. Človeško bitje postane subjekt šele z vdružbljenostjo, ko postane nosilec pravic in obveznosti, hkrati pa je tak subjekt razumljen kot kastriran subjekt, subjekt, zaznamovan z mankom, ki ga Lacan zapiše S (prečrtani S).

Ta prehod, ki ga predstavlja simbolna kastracija, za subjekt pomeni hkrati izgubo in pridobitev. Funkcija simbolne kastracije je namreč izgraditi »jaz« z ločitvijo otroka od prvotne povezanosti z materjo. Ta »simbolna kastracija« pa ne pomeni samo pridobitve. Lacan o razmerju med subjektom in družbeno-simbolnim redom zato meni, da je travmatično.⁵⁹⁰ »Vkulturacija«, tj. vstop posameznika v družbeno-simbolni red, zato pomeni tudi to, da absolutno svojevrstna subjektivnost ni mogoča. Subjekt nima neposrednega dostopa do lastnega »sebstva«, ampak je zaradi intervencije jezika »vržen iz središča«. Jaz je zato v »lacanovski« teoriji vedno neavtentičen dejavnik. Hkrati pa za Lacana identifikacija pomeni, da je družbeno »sebstvo« zgolj nemožna imaginarna identifikacija. Med sebstvom in družbenim vedno obstaja razkol, saj je jezik ustvarjalec realnosti, a hkrati tudi ovira med posameznikom in njegovim »sebstvom«.

O konstituciji subjekta v psihoanalizi zato ni mogoče govoriti brez upoštevanja postopka ločitve in kastracije. V čem se kaže ta »izguba«, povezana s simbolno kastracijo, in v čem njena »pridobitev«? V tem postopku se izgubi to, kar se v psihoanalizi metaforično označuje kot falus. Ta je izgnan v realno in nikoli ne more biti simboliziran. Subjekt zato po fazi kastracije, le-to poskuša zanikati s fantazijskimi podobami (na primer pri moških z identifikacijo falusa z anatomskim penisom). Te identifikacije so imaginarni poskusi ponovne vzpostavitve celosti (pred kastracijo) in zamenjave izgubljene falične matere (ki je bila izgnana v realno), poskusi, da bi simbolno (želja) sovpadlo z realnim (objektom), ki pa nikoli ne morejo uspeti.

Zakon in kastracija sta zato v Lacanovi psihoanalizi osnova subjektivnosti. Ženska se s tem mankom in kastracijo identificira precej lažje, moški pa objektivira žensko in nanjo prenaša lastni manko (posledico simbolne kastracije). S tem postane ona simbol manka. Kljub tej simbolizaciji, pa zanikanje simbolne kastracije naposled vedno spodleti – niti penis, niti žensko telo, niti lastnina (fizični predmeti) ne morejo nadomestiti falusa, tj. simbola enotnosti in moči.

Vloga zakona, ki kastrira subjekt, ni zgolj zatiralska. Omogoči odtlej zaprečenemu subjektu dostop do želje in s tem šele odpre polje svobode. To je glavna pridobitev, povezana s kastracijo. V kastracijskem scenariju se nemogoče (tj. združitve z Materjo, realnim) preobrazi v pravno prepoved, erotizira se možnost kršitve prepovedi in ustvarja

---

⁵⁹⁰ Stacy 2001: 105.

pogoje radikalne svobode in kreativnosti. Nemogoče se spremeni v prepovedano. Gre za dialektiko, ki spremeni »Ne moreš!« v »Ne smeš!« in posledično v »Moraš!«. ⁵⁹¹

Ojdipov kompleks ima zato dvojno vlogo. Pomeni identifikacijo s »sovrážnikom«, ko v boju z očetom za naklonjenost matere, otrok popusti iz strahu pred kastracijo. »Primerno« razrešen Ojdipov kompleks pa pomeni tudi (notranjo) podreditve »Imenuočeta«, instanci, ki subjekt odtlej »nadzoruje« od znotraj in ga podreja simbolnemu zakonu. Ta »omejitev« subjektu omogoči dostop do užitka. Odsotnost podreditve Imenuočeta je namreč pekel čistega užitka, ki subjekt izčrpuje do onemoglosti. Gre za zavezanost predojdipskem (materinskem) nadjazu, ki ni podvržen Zakonu za imperativ »Uživaj!«, ki subjekt vodi v norost. Po Lacanovem branju Freuda gre zato za dve notranji instanci: ena je instanca umrlega očeta, ki se vrne kot lastno ime v obliki Ego Ideala, druga pa je obsceni oče, ki druge spreminja v impotentne in frigidne posameznike in se na psihični ravni kaže obsceni sadistični nadjaz.

Klinične osebnostne strukture

S tezami o Ojdipovem kompleksu Lacan poveže in opredeli tri klinične osebnostne strukture: nevrotika, psihotika in perverzneža; opredeli jih glede na odnos do Zakona. Perverznež je subjekt, pri katerem razcepljenost kot rezultat simbolne kastracije ni popolna. Kaže se kot sadizem, mazohizem, voajerizem, ekshibicionizem in fetišizem. Pri subjektih z dokončano kastracijo Zakon deluje kot dejavnik prepovedi, kar subjektu omogoči dostop do objekta želje, pri perverznejših pa je objekt želje sam zakon. Kastracijo, ki bi subjekt vpeljala v simbolni red, subjekt skuša dokončati sam. Perverznež »misli«, da ima znanje, ki mu omogoča upravljanje svojega dostopa do *jouissance*. Spolno aktivnost pretvori v instrumentalno sredstvo. Perverznež v bistvu postane subjekt, ki se je poistovetil s falusom in v kasnejšem življenju igra nikoli dokončano igro, v kateri ni falus nikoli čisto prisoten in tudi ne odsoten.

Osnovni proces nastanka psihoze je izključitev (angl. *foreclosure*). ⁵⁹² Gre za zanikanje, da nekaj za subjekt obstaja, kasneje pa se ponovno pojavi v registru Realnega (na primer kot halucinacija). Klinično psihoza obsega shizofrenijo, manično depresijo, paranoidna stanja, skrajno hipohondrična, obsesivna in narcisistična stanja, ki jim je skupen poseben odnos do realnosti, poseben odnos subjekta do govora in posebna struktura subjekta. Poseben odnos do realnosti se kaže kot konflikt med jazom in zunanjim svetom. Subjekt »izgubi« realnost; nadomesti jo s svojo navidezno realnostjo. Poseben odnos subjekta do govora se kaže v obliki slušnih halucinacij, ki so percepcije brez objekta. Posebna struktura subjekta pa se kaže kot zarez v simbolnem redu. Problem psihotika je v tem, da ojdipski oče kot nosilec Zakona, kot tisti, ki ima falus in regulira željo matere in ki bi moral uvesti subjekt v simbolno kastracijo, ne deluje, ker

---

⁵⁹¹ Douzinas 1996: 332.

⁵⁹² Več v Benvenuto, Kennedy 1986: 142.

ni bil »ubit«.⁵⁹³ Ker ojdipski oče ni bil »ubit«, subjekt nima vzpostavljene instance Ideala jaza.

Za nevrotika je značilna potlačitev (angl. *repression*) seksualnih tendenc. Gre za konflikt med jazom in onim. Kaže se v obliki histerije, fobije in obsesivne neuroze. Analiza neuroze je imela v zgodovini psihoanalize posebno mesto, saj je že Freud, ki je sprva etiologijo nevroz izpeljeval iz pretekle travme, po odkritju Ojdipovega kompleksa dobil vpogled v infantilno seksualnost, ki jo je pojmoval kot povsem normalno, ubikvitarno dejstvo.⁵⁹⁴ V odnosu do Zakona kot Ideala jaza je nevrotična osebnostna struktura še najbližje »normalnosti«.

Ojdipska faza, ki je ključna za vpeljavo subjekta v simbolni red, za njegovo kastracijo in za identifikacijo, v subjektu osnuje zametek notranjih (intrapsihičnih) instanc, tj. mest, na katera se naveže zunanji (pravni) zakon. Če v subjektu ne deluje očetovska beseda, potem tudi pravna beseda ne bo delovala. Notranji Zakon, ki mu je subjekt podrejen, je tako ključnega pomena tudi za pravo. Ponotranjenje pravnih norm ostaja ključni proces, ki zagotavlja da se večina obnaša po zunanjem s strani družbene skupnosti postavljenem zakonu.

Lacan in ojdipska situacija

Po Lacanu je Ojdipov kompleks patogen ravno toliko, kolikor je normalizirajoč. Lacan enako kot Freud obravnava Ojdipov kompleks kot osrednji kompleks nezavednega, vendar ga notranje ne strukturira glede na spol. Po njegovem mnenju je pri obeh spolih objekt libidinalne investicije mati, oče pa je v tem triangularem razmerju vedno nasprotnik. Oče je zanj ključna figura triangularne strukture, ker transformira odnos med materjo in subjektom, tako da pretrga njuno zvezo in s tem subjektu omogoči vstop v simbolni red.⁵⁹⁵ Oče torej razdre incestuozno dvojico in prekine imaginarno razmerje med materjo in subjektom. S tem ko vpelje subjekt v jezik, postane subjekt kastriran, kar ima za posledico reformuliranje nove (postojdipske) libidinalne ekonomije. Oče je zato po Lacanu označevalec, očetovska metafora, ki jo Lacan označi s sintagmo »Ime očeta«. Integracija subjekta v simbolni red, ki poteka vzporedno s simbolno kastracijo, pa subjekt na eni strani obremeni z občutki krivde, na

---

⁵⁹³ Množični morilec je zato tisti, ki tega očeta kot simbolno funkcijo želi ubiti v dejanskosti. Je psihotik. Serijski morilec pa je običajno perverznejš. Zanj je umor poskus rešitve odnosa z materjo. Glej Salecl 1993: 111 in nasl.

⁵⁹⁴ Po Freudu je seksualnost poglaviten etiološki dejavnik neuroze. Več zlasti v Freud 1998, 2002.

⁵⁹⁵ Lacan loči tri redove oziroma registre človekovega bivanja, in sicer: imaginarno, realno in simbolno (IRS). Na kratko lahko posamezni red te triade IRS opredelimo takole: *imaginarno* je navidezno, neobstoječe razmerje, realno uživanje. Tvorijo ga fantazije, podobe in vsebuje preverbalne strukture, izoblikuje pa se v fazi zrcaljenja (*mirror stage*). Prototip imaginarnega odnosa je subjekt v odnosu do svoje podobe v ogledalu. *Simbolno* je skupek institucij, ritualov, običajev in jezika, skozenj se subjekt konstituira. *Realno* pa je nekaj izmikajočega, nekaj, kar ne more biti nikoli simbolizirano. Je slepa pega simbolnega, izven domene subjekta. Vsi trije redovi pa so povezani med sabo kot boromejski vozeli. Več v Benvenuto, Kennedy 1986: 77 in nasl.

drugi strani pa mu s podreditvijo želje zakonu omogoči dostop do želje. Ojdipski oče torej regulira željo tako, da jo podredi in zaveže zakonu.

Lacan loči navedenega ojdipskega očeta, ki ima normativno funkcijo, ima falos in regulira željo matere kot vsemogočnega Drugega in subjektu omogoči vstop v simbolno, od obscenega uživaškega očeta prvobitne horde, ki ima dostop do užitka (*jouissance*). Za razliko od ojdipskega očeta, ki subjekt zaveže zakonu, je obsceni oče prvobitne horde tisti, ki subjekt zaveže užitku. Prek subjektove identifikacije z očetom se ojdipski oče v subjektu oblikuje kot Ideal jaza, obsceni oče prvobitne horde pa se oblikuje v kruti nadjaz. Že po Freudu je oče tisti, ki prepreči subjektu dostop do objekta, Lacan pa v svoji reviziji Freudovega dela *Totem in tabu* izpelje drugačno razumevanje Ojdipovega kompleksa. Tisti, ki prepreči dostop do objekta, ni živi oče, ki ga bratovščina (združeni sinovi obscenega očeta, ki se je v prvobitni hordi polastil vseh žensk) umori, temveč šele mrtvi oče. Ta oče se po umoru vrne še močnejši, kot je bil poprej. Vrne se kot simbolna funkcija, ki jo Lacan označi kot »Ime očeta«. ⁵⁹⁶ Ojdipski oče je torej kastriran oče, ki je podrejen zakonu, in to prenaša na svoje otroke. Primarni oče (prvobitne horde) pa je oče z absolutno močjo, ki uhaja simbolizaciji – ni podvržen nobenemu zakonu:

»Če Drugi kot nosilec zakona – to, kar se imenuje Ime očeta – utemeljuje in legalizira željo v falicnem okviru, Drugi užitka temu zakonu deloma uhaja. Ta Drugi, ki uhaja, zaradi manjka označevalca užitka zato 'ne obstaja'.«⁵⁹⁷

Formiranje Ojdipovega kompleksa po Lacanu sovpadе s trenutkom otrokovega poskusa uganiti željo matere, ki je otroku »pomembni Drugi«. Otrok namreč želi postati objekt materine želje, da bi ji predstavljal falus. Zakaj naj bi otrok želel biti objekt materine želje?

Na vprašanje je mogoče odgovoriti v povezavi z Lacanovim dojetjem funkcije jaza, ki se oblikuje v fazi zrcaljenja. ⁵⁹⁸ Za razliko od Freuda, ki je odnos med materjo in

---

⁵⁹⁶ »Vračanje« mrtvega očeta v obliki povečanega samonadzora kaže primer Dostojevskega, ki je trpel za epilepsijo. Kljub smrti lastnega očeta, ko je bilo pričakovati, da bodo epileptični napadi prenehali, se je psihično stanje Dostojevskemu poslabšalo, kar psihoanaliza razlaga z nezavednimi željami po očetovi smrti, ki so združene z občutki krivde (ob dejanski očetovi smrti) stopnjevale njegovo samokaznovanje v obliki še hujših epileptičnih napadov. Ti so prenehali šele potem, ko je Dostojevski, po krivem obsojen, nastopil kazen prisilnega dela v Sibiriji. Notranjo kazen (v psihološki konstelaciji dojet kot pravično za sovražne želje do očeta) je nadomestila zunanja (čeprav po zunanjih zakonih nepravilna) kazen. Več o primeru Dostojevski v Costello 2002: 20–23.

⁵⁹⁷ Po Lacan 2006: 67.

⁵⁹⁸ Za osnovno informacijo naj zadošča distinkcija med siceršnjim psihoanalitičnim razumevanjem in Lacanovim razumevanjem jaza. Običajno je jaz opredeljen kot psihična instanca, ki intervenira med onim in zunanjim svetom in ga na površini predstavlja zavestni perceptivni sistem, v notranjosti pa predzavestni procesi (govor) in delno nezavedno območje. Po Lacanu pa je funkcija jaza navedeni obrambni diametralno nasprotna. Jaz, ki se oblikuje v fazi zrcaljenja, ima predvsem odtujevalne funkcije. Skozenj postaja subjekt (samemu sebi) odtujen. Njegove prilagoditvene funkcije so drugotnega pomena, bistvena je njegova funkcija »pozabljenja«, zavrnitve priznanja nekaterih misli in občutij. Lacan jo označi kot funkcijo »*méconnaissance*«. Glej Benvenuto, Kennedy 1986: 47 in nastl.

otrokom koncipiral kot harmonično simbiotično razmerje in v nasprotju z ego psihologijo, ki jaz dojema kot regulatorni mehanizem, ki subjekt prilagaja realnosti, je za Lacana nekonfliktnost v subjektu iluzija. Subjekt je v temelju odvisen od označevalca, ki je na področju Drugega. Podobno kot pravo, ki ga (lahko) definiramo kot odnos med ljudmi (glede stvari), je tudi nastanek subjekta po Lacanu⁵⁹⁹ povezan z odnosom do drugega: subjekt »vznikne« kot oblika, ki jo privlači in hkrati odbija premordialna, prežemajoča izkušnja tega, kar Lacan imenuje *jouissance*: užitek, ki je ekscesiven in vodi v občutja preplavljanja in gnusa, a hkrati nekaj, kar je predmet občudovanja. Lacan je povezal nastanek subjekta v zgodnejši teoriji s fantazmatskim razmerjem do objekta, ki subjektu vzbuja travmatično izkušnjo *jouissance*. Kasneje pa je subjektovo izkušnjo *jouissance* razumel kot nekaj, kar izvira iz travmatičnega trka z željo Drugega. Subjekt je to, kar obstaja v razmerju do želje Drugega. Otrok si želi priznanja s strani staršev, da ga priznajo kot vrednega njihove želje, a ta njihova želja je hkrati očarljiva in smrtonosna. Bistvena je torej ravno prava razdalja do te nevarne želje (Drugega), ki jo mora subjekt vzdrževati. Subjekt se zato po Lacanu vzpostavi (konstituiraj) kot sekundaren do označevalca. Ta označevalec pa je »Ime očeta«. Osnovni zakon označevalca je, da označi nekaj le v odnosu do drugega označevalca. To je osnovna ločitev v subjektu, zato je tudi želja subjekta povezana z željo Drugega. Lastne želje subjekt na začetku »ne pozna«, zato jo išče pri Drugem in njegova želja postane želja Drugega. Po eni strani se tako otrok identificira z objektom materine želje, po drugi pa ima željo po njej. Struktura želje je potemtakem takšna, da sledi zakonu označevalca. V odnosu prepoznavanja materine želje je ključna vloga falusa, ki označuje tisto, česar mati nima. Otrok tako poskuša biti materi falus. Glede na to, da simbolni oče – »Ime očeta« položi tabu incesta v ojdipski situaciji, se incestna želja subjekta premesti na druge objekte, do katerih ima dostop preko jezika.

V Ojdipovem kompleksu Lacan razlikuje tri pozicije oziroma razvojna obdobja. V prvi poziciji mati ne želi le zadovoljevati otrokovih želja. Ker ima manko falusa (simbolne moči), to skuša nadomestiti z otrokom. Otrok se zato identificira z objektom materine želje – s falusom, pri tem pa lahko zavzame različne pozicije: 1. identificira se z mamo, 2. identificira se s falusom, 3. identificira se z mamo, ki ima falus ali 4. misli, da ima falus.⁶⁰⁰ V tej poziciji gre za triangularen odnos mati-subjekt-falus. Ker otrok ne uspe postati objekt materine želje, falus za mater, začne doživljati prve oblike tesnobe. Spozna zaprečenost sebe in svoje matere. V drugi poziciji v ta odnos intervenira oče, lacanovski označevalec »Ime očeta«, očetovska metafora, ki položi zakon, uvede subjekt v simbolni univerzum in ga s tem simbolno kastrira.⁶⁰¹ Oče tako v drugi poziciji kot vsemogočni falus prepove željo matere in subjektu dovoli identifikacijo z njim. V

---

⁵⁹⁹ Fink 1995: xii.

⁶⁰⁰ Lacan na tej osnovi Ojdipovega kompleksa razlikuje tri klinične osebnostne strukture: nevrotično, psihotično in perverzno. Po njegovem čiste nepatološke pozicije sploh ni, še najbližje pa se ji približa nevrotična struktura, kjer gre subjekt skozi vse tri pozicije – faze Ojdipovega kompleksa.

⁶⁰¹ Očetovska metafora »Ime-očeta« se po »lacanovski« psihoanalizi razlikuje od resničnega očeta. Označuje materin odnos do simbolnega očeta, to, kako se ta pojavlja v materinem diskurzu. Mati je v odnosu z Besedo očeta. Realni oče je zato kdorkoli (ne nujno biološki oče) in tudi obeh bioloških spolov.

tretji poziciji pa intervenira resnični oče, ki mora dokazati, da ima falus. V primeru da mu to uspe, je subjekt kastriran. Ker subjekt ne more več vztrajati na tem, da bi bil materi falus, se znebi tesnobe in lahko se začne njegovo poistovetenje z očetom. Deček s kastracijskim kompleksom razreši Ojdipov kompleks. S tem ko se poistoveti s falusom najde izhod iz ojdipske pozicije. Identifikacija z očetom pomeni hkrati identifikacijo, da je oče falus, s čimer se začne konstituirati Ideal jaza, kot notranja očetovska instanca.

Deojdipizacija: padec notranjega zakona

Razsrediščen postmoderni subjekt

Postmoderni subjekt, pojem, ki je raznolik, razvijajoč in zato vedno delno nenatančen,⁶⁰² je diametralno nasprotje avtonomnega subjekta, kot je razumljen v liberalni (moderne) filozofski tradiciji. Moderni subjekt je bil vedno pojmovan kot obdarjen z razumom in svobodno voljo, in tvori podlago ideologije liberalizma in kartezijanske paradigme, ki je vzpostavila okvir za razvoj znanosti. Postmoderni subjekt je nasprotno izmuzljiv, neopredelljiv v tradicionalnih »parametrih« (na primer, lahko je delavec in delničar hkrati, izkoriščani in izkoriščevalci hkrati, danes ateist jutri vernik), v nenehnem gibanju, brez trdnih identitetnih pozicij, vselej v spreminjanju in iskanju »resničnega« sebstva, pač glede na naključne (fizične in družbene) okoliščine, subjekt, ki (prostovoljno ali pod pritiskom družbenih sprememb) eksperimentira z različnimi življenjskimi slogi.⁶⁰³ Je brez stalnih oprijemališč v osrčju lastne (»refleksivno« ustvarjene in upravljane) identitete, večje prilagodljiv v svoji anonimni, igrivi, površinski, dinamični, razsrediščeni, fragmentirani in »pluralni« existenci. Kako je mogoče s psihoanalitično teorijo, njenim »Ojdipskim« središčnim vozlom in iz njega izhajajočimi intrapsihičnimi instancami razložiti ta razsrediščeni in izmuzljivi subjekt? Kakšen nadjaz oziroma Ideal jaza lahko sploh še najdemo pri »fragmentiranem« postmodernem subjektu?

Postmoderna družba je kljub vsem svojim anomalijam (družbeni neenakosti, revščini, apatiji, ujetosti v specifičen tip ureditve zasebnega življenja, eksploataciji, seksizmu, rasizmu, neupravičenim razlikam v dohodkih in bogastvu, poblagovljenosti družbenih odnosov, ekološki brezbriznosti itn.), še vedno simbolna mreža, ki se poustvarja prek subjektov, ki so intergirani vanjo s procesom kastracije. Kljub temu pa se sodoben kapitalističen sistem poustvarja vedno bolj tudi brez procesa kastracije, ki je pogoj za vzpostavitev notranjega zakona. »Vrojenost« v družbo postaja vedno bolj ohlapna, številni vidiki posameznikovega družbenega življenja so postali stvar »svobodne« izbire. Ta svoboda je navidezna, saj številne izbire iz nas delajo sužnje lastnih želja (ko se na primer vozimo med nakupovalnimi središči, da bi našli »pravi« mlinček za kavo ali obleko, ki bolje odraža »naše sebstvo«). Zapoved »Bodi, kar si!«, nas ne dela svobodne, temveč nas potiska v nepretrgano samorefleksijo in nas podjarmi želji, ki je ni nikoli mogoče do konca in za vedno izpolniti. Ideologija zaposlenega potrošnika, ki naj se »ustvari«, »poustvari«, »odkrije samega sebe«, na novo definira in poišče svojo srečo v množici modnih, turističnih, prehrabnenih, športnih in drugih praks, hromi posameznikov emancipatorni potencial.

Na splošno ni mogoče presoditi, ali so spremembe v subjektivaciji botrovale spremembam v družbi ali je bilo obratno. Kar je povsem točno možno identificirati pa

---

⁶⁰² Pojem postmoderni subjekt kljub tej odprtosti uporabljamo, ker ga je mogoče bolj natančno uporabljati v povezavi s postmodernističnimi besedili avtorjev, kot so Foucault, Lacan, Deleuze, Guattari, Derrida, Baudrillard, Levi-Strauss.

⁶⁰³ Kanduč 1999: 281.

je, da spremenjena potrošniška družba izobilja izbir, krepi specifično postojdipsko družinsko situacijo. Velja pa tudi obratno: spremenjeni izhodi iz ojdipske situacije krepijo potrošniško družbo izobilja izbir. Posameznikova želja ni zavezana zakonu, temveč podjarmljena gonu, ki podpira gonjo po »lacanovkem« objektu mali a (fr. *object a*). Domnevno neslutena svoboda samokreacije je posledica sprememb v odnosih med starši in otroki, saj starši niso več glasniki absolutnega »Ne!«. Razlogi so socialne narave, saj kronična odsotnost staršev zaradi dela (ali njegovega iskanja) in potrošnje, ter s tem posledično večja vključenost otrok v različne storitvene (jezikovne, glasbene, športne idr.) programe ali preprosto večja prepuščenost samim sebi, ne omogoča »freudovske« triangularne ojdipske situacije. Razlogi se po bioloških razlagah skrivajo tudi v povsem določljivih bioloških spremembah, ki na biološki platformi (»od znotraj«) izpodkopavajo zmožnost posameznikovega upora proti avtoriteti (»umora premordialnega očeta v sebi«), ki subjekt podredi notranjemu zakonu.⁶⁰⁴

Spremembe v oblikovanju (konstituciji) sodobnega posamenika Žižek⁶⁰⁵ pripisuje spremembam moderne nuklearne družine. Z nastankom moderne nuklearne družine sta se obe funkciji očeta, ki sta bili dotlej ločeni, združili. Ideal jaza kot točka identifikacije in nadjaz kot simbolična funkcija totema in groza tabuja sta se združila v eni in isti osebi. Ta združitev je sicer omogočila moderni »zahodni« kreativni individualizem, hkrati pa posejala seme »ojdipske krize«. Simbolna avtoriteta je vse bolj bledela pod madežem obscenosti in se tako izpodkopala od znotraj. V tem smislu po Žižku očetovska (simbolna) figura, ki subjekt vpelje v simbolni red in ga zaveže zakonu, slabi. V tem smislu je zato danes obdobje psihotizacije postmodernega subjekta. Njegova »razsrediščenost«, fragmentirana in »pluralna« eksistenca je posledica dejstva, da subjektova želja ni podvržena zakonu. Zavzemanje vedno novih identitetnih pozicij predstavlja subjektovo neutrudno iskanje objekta lastne želje, ki tava nezavezana Zakonu. Kaj torej še ostane subjektu po padcu simbolne očetovske funkcije, da bi se izognil izčrpanju, v katero ga žene lastna želja? Zakaj imamo občutek, da družbenih procesov v postmodernej kapitalistični družbi nihče več ne nadzoruje, da »pilota ni več v letalu«? Zato, ker so se spremenile večinske razrešitve Ojdipovega kompleksa.

Ojdipske instance v sodobni družini

Po Lacanu Ojdipov kompleks »normalno funkcionira« in opravi svojo nalogo integracije subjekta v simbolni red le, če ostane simbolna funkcija »Imena očeta« kot točka identifikacije skrita. V kolikor se pojavi realni oče, združen s svojo simbolno funkcijo, se lik očetove avtoritete pretvori v obscenega uživača (*jouisseur*). Ker sta se z nastankom moderne meščanske nuklearne družine obe funkciji očeta, ki sta bili dotlej ločeni, združili, sta dealni jaz kot točka identifikacije ter nadjaz kot simbolna funkcija totema in groza tabuja združena v isti osebi. Združitev obeh strani očetovske avtoritete (Idealnega jaza in prohibitivnega nadjaza) v isti osebi pa je nadalje povezan z nastankom modernega »abstraktnega« subjekta.⁶⁰⁶ Moderni subjekt se ne čuti več

---

⁶⁰⁴ Glej Zupančič, 2008.

⁶⁰⁵ Glej Žižek 2001: 173.

⁶⁰⁶ Žižek 2001: 180.

vrojeneda v določen družbeni prostor, v katerem se je rodil, in se z njim ne identificira. Družbene vloge, spol, vera in drugi atributi identitetne pozicije so stvar izbire. To ideologijo ustvarjanja samega sebe s pridom podpira postmoderna potrošniški kapitalizem, ki subjektu vedno znova ponuja možnosti za »samokreacijo«, zapoved »*reinvent yourself*« pa postaja vodilni imperativ postmoderne kapitalistične ideologije.

Mesto, na katerem pade očetovska simbolna avtoriteta, pa ne ostaja prazno. Zapolnjujejo ga novi liki, ki delujejo po logiki premordialnega očeta prvobitne horde, ki si lasti ves *jouissance*.⁶⁰⁷ Ker si ta despotski lik privaja ves užitek, subjekt nima dostopa do užitka. V tem smislu je tako mogoče razumeti »totalitarne« politične voditelje, očete, ki spolno zlorablajo svoje hčere ipd. Do vznika teh likov obscenega očeta prvobitne horde je torej po »lacanovski« psihoanalizi prišlo zaradi narave subjektove želje. Ta ob neprestanem spogledovanju z novimi objekti, izčrpava subjekt do onemoglosti, saj nikoli ne more biti potešena. Edini način, ki po padcu simbolne očetovske funkcije tako ostane subjektom, da bi se izognili izčrpanju, je ta, da poiščejo vzroke neuresničljivosti želje v despotskem liku, ki si lasti ves užitek.

Zmanjšanje moči tradicionalnih avtoritet se odraža tudi na področju kriminalitete in odziva nanjo, kjer se manifestira kot zatekanje h konzervativni logiki prava in reda (angl. *law and order*). Z Lacanovimi besedami bi dejali, da se kot protiutež umiku velikega Drugega pojavljajo različne oblike velikega Drugega, ki obstaja v Realnem. V red Realnega kot nesimboliziranega mesta, točke, ki šele omogoči vznik Simbolnega, pa sodi zločinec. Ta je dojet kot tisti, ki si lasti subjektov užitek, živi na njegov račun, medtem ko subjekt gara. Predstavlja ekran za projekcijo subjektovih lastnih želja in fantazij na eni strani in destruktivnih teženj in nakopičenih frustracij na drugi. Ker namesto subjekta uživa, pa so mu na pleča naložene še »nepredelane« emocionalne vsebine, ki jih subjekt ne uspe potlačiti iz zavesti in skriti pred drugim in samim sabo. Preko kriminalca kot »Drugega«, ki je slab, sprevržen, devianten, se krepi subjektova pozitivna samopodoba. V tem smislu klika po (zunanjem) zakonu (*law and order*), subjekt rešuje (svoj lastni) Zakon (zahteva, da se vrne simbolna funkcija »Imena očeta«).

Izginotje simbolne očetovske avtoritete konkretno pomeni, da resnični oče ni sposoben izpolniti svojega simbolnega mandata. Oče ni več avtoriteta, ki postavlja brezkompromisni »Ne!«. Žižek s tem opisuje neko histerizacijo postmodernega subjekta. Za histerika je namreč značilno, da je obseden z znaki slabosti in neuspehom resničnega očeta, ki ga stalno kritizira, ker ni izpolnil svojega simbolnega mandata. Ampak ravno v tem (odkritem) kritiziranju se kaže (skrita) želja po obnovitvi očetovske avtoritete. Žižek zato meni, da zaradi izgube performativne učinkovitosti simbolične funkcije očeta, subjekt očeta doživlja kot imaginarnega nasprotnika (namesto kot Idealni jaz) in zato v resnici nikoli zares ne »odraсте«, temveč ostaja še naprej »nezrel« adolescent, ki tekmuje s svojim očetom.⁶⁰⁸

V *Totem in tabu* Freud prikaže očetomor, ki omogoči prehod iz animalnega stanja v kulturo, dogodek o tem, kar se je moralo zgodilo, da bi sploh lahko bili znotraj kulturne ureditve. Ojdipov kompleks, kot točko, v kateri vzniknejo notranje instance,

---

⁶⁰⁷ Po Žižek 2001: 174.

⁶⁰⁸ Po Žižek 2001: 187.

Freud poveže v določen civilizacijski koordinatni sistem. Združeni ojdipski produkti (Idealni jaz in nadjaz) so značilen sestavni element neke specifične družbene konfiguracije, tj. zahodne moderne družbe. Če Freud opredeljuje vznik notranjih instanc subjekta kot temelje civilizacije nasploh, potem Žižek z analizo ojdipske situacije in njenega *outputa* (psihičnih instanc) opredeli zahodno (post)moderno družbo in njen institut nuklearne (heteroseksualne, monogamne in monoamorne) družine,⁶⁰⁹ ki je vir individualizma in kreativnosti na eni in alienacije in nepoduhovljenosti na drugi strani. Zapleti, izvirajoči iz Ojdipovega kompleksa, so tako psihična podstat zahodnega kapitalističnega nepoduhovljenega potrošniškega in pootročenelega⁶¹⁰ sveta.

Družbene posledice padca zakona

Zaplet ojdipske situacije na »materini strani«, ki je v psihoanalitični literaturi poimenovan materinski kompleks oziroma *puer aeternus sindrom*, je zaplet, ki izhaja iz ojdipske situacije zaradi podaljšanega diadnega simbiotičnega odnosa med materjo in otrokom. V Lacanovem jeziku to pomeni, da oče kot simbolna funkcija ni posegel v imaginarno razmerje med materjo in otrokom (subjektom) in tako subjekt ni zaprečil in ga vpeljal v simbolni red. Materinski kompleks kot specifični zaplet ojdipske situacije se na družbeni ravni odraža v posebni »psihologiji naroda«.

V zapletih v ojdipski fazi Zupančič⁶¹¹ prepoznava bistvene značilnosti »suženjskih narodov«, kot jih je poimenoval že Nietzsche. Za te narode je značilna inhibiranost in zavrtost, ki se kaže v reaktivni psihologiji kot zgolj odzivanju na pobude in iniciative drugih.⁶¹² Gre za inertnost v smislu miselne nepremakljivosti z dolgo inkubacijsko dobo

---

⁶⁰⁹ Kanduč meni, da je v postmoderne kulturni optiki hegemonška oblika organizacije zasebnega življenja v heteroseksualni, monogamni, monoamorni skupnosti, ozaljšani z uradnim (državnim in/ali cerkvenim) certifikatom (tj. poroko), na skupnem prebivališču z (enim ali željeno čim več) otrokom, vse bolj dojeta kot neznosna oblika organiziranosti zasebnega življenja, ki (vedno večji) večini ne nudi možnosti za samodoločeno življenje (ki ga razume kot svobodno oblikovanje samega sebe in preoblikovanje zunanjega okolja). Avtor navaja kot alternativne oblike organizacije zasebnega življenja: neporočen par, »*living together apart*« (»ki živi skupaj in narazen«), par brez otroka, homoseksualni par, samsko življenje, »*autonomie accompagnée*« (maksimalno samostojno življenje z drugim(i)). (Glej Kanduč 2003: 185 in nasl.) Tudi to je razlog, da institut moderne, kakršnega predstavlja institucija družine, v postmodernem času izgublja svojo očarljivost, mikavnost, prepričljivost in primernost za uresničenje temeljnega postmodernega postulata – subjektove svobode.

⁶¹⁰ Otroška doba, ki se tako »vleče« v odraslo obdobje, pa se v postmodernem času spreminja še v enem smislu. Kanduč opozarja, da se otroško obdobje vedno bolj krči. Otrok je postal dejaven član družinske organizacije, ki soodloča pri pomembnih odločitvah, posluša enako glasbo kot starši, nosi enaka (trendovska) oblačila kot njegovi starši itd. Še več: odnos med materjo in otrokom je postal pomembnejši od odnosa med partnerjema, sam otrok pa pravcato malo božanstvo na družinskem prestolu. Zdaj zanj garajo starši, da bi mu omogočili uspešno izhodiščno mesto v konkurenčnem boju za »boljšo« pozicijo na družbeni stratifikacijski lestvici. Glej Kanduč 2003: 228 in nasl.

⁶¹¹ Glej Zupančič 1995.

⁶¹² Po Zupančič 1995: 304.

za ideje in pobude. Zupančič zoperstavlja tej inertnosti »intelektualno tradicijo«, ki jo zaznamuje aktivno in kritično stanje duha, za katero je značilna dojemljivost, živahnost, dovzetnost za dogajanje v določeni skupnosti, ki ceni »miselne produkte« (npr. teorije, pojmovanja ...) in se nanje kritično odziva. Meni, da je ta profil značilen za etnične in rasne skupine, ki so si jih drugi narodi v preteklosti grobo podrejali (npr. črnce belci, Irce Angleži, Kvebečane anglofoni in ne nazadnje Slovence (predvsem) Nemci).

Podaljšana imaginarna diada matere in otroka, katere posledica je dominantna vloga matere, se po Zupančiču kaže v subjektivem udejstvovanju v dejavnostih, ki jih zaradi nevarnosti označi kot »koketiranje s smrtjo« (npr. v alpinizmu, jamarstvu, potapljanje, zmajarstvo, padalstvo in drugi podobni adrenalinski športi), v hipijevskem gibanju in v fašistoidni drži postmodernega nacionalista (*skinheada*). Aktivnosti, v katerih subjekt »koketira s smrtjo«, so subjektiv nasledek materine dileme, ali naj preneha biti sinu, ki je libidinalno investiran vanjo, objekt njegove želje, torej ali naj se mu v tem smislu odpove in ga prepusti drugi ženski, ali raje vidi, da umre. Sin navedeno materino dilemo ponavlja v nevarnih dejavnostih in njena želja, naj raje umre, se pri sinu kaže kot nezavedna želja po smrti. Analiza harvardskega hipijevskega gibanja v 60. letih, ki jo je opravil Clark,⁶¹³ kaže, da je bilo celotno hipijevsko gibanje posledica dejstva, da so bili očetje te generacije v vojnah⁶¹⁴ in da so se vrnil, ko je bilo že prepozno za poseg v imaginarno dvojico matere in otroka, ki je bil že (oziroma še vedno) docela fiksiran nanjo. Tudi fašistoidno držo postmodernega *skinheada* pripisuje Zupančič domnevemu masovnemu nasledku družinskih konstelacij postindustrijskih družb, za katere je značilna kronična odsotnost očeta in posledično prevelika (na)vezanost na mater.

Ojdipski zaplet v triadnem odnosu otrok-mati-oče med otrokom in materjo (tj. na »materini strani«), ki bistveno določi osebnostno strukturo subjekta, ki ostane libidinalno navezan na mater, nezmožen močnih čustvenih vezi (tako C. G. Jung in M. L. von Franz), vdan promiskuiteti kot »donjuan« ali kot homoseksualec, »šampanjskega« šarma, »muzirajoče« energije, raztresen, nestvaren (tako B. M. Zupančič), tako nujno proizvede tudi družbene učinke. Postmoderni neoliberalni kapitalizem pa takšne osebnostne strukture potrebuje,⁶¹⁵ saj omogočajo njegovo nenehno obnavljanje z nadaljnjim vpreženjem subjektive želje, ki ostaja ujeta nekje med simbiotičnim odnosom prvotnega libidinalno investiranega objekta in družbenim (kapitalističnim) sistemom, ki nudi začasno zavetje pred zadušljivo simbiozo.

---

⁶¹³ Clark, *The Uncommitted*. (Po Zupančič 1995: 306.)

⁶¹⁴ T. i. fenomen odsotnega očeta (*»absentee father«*).

⁶¹⁵ V tej zvezi je se v teoriji uporabljajo označbe kot so »tržni značaj« (David Reisman), »narcisističen subjekt« (Christopher Lasch), »dividuum« (Gilles Deleuze).

Sklepno

Subjekt je podrejen več zakonom. Po eni strani je razpet med Idealom jaza, ki je ponotranjeni očetovski zakon in nadjazom, ki je njegova kruta, obscena instanca, po drugi strani pa je vpet v določen družbeno-civilizacijski okvir, ki na različne načine »komunicira« in se naveže na njegove psihične instance. Družbeni sistem se tako »vpisuje« v subjekt na dva načina: v procesu psihičnega izoblikovanja, osebnostnega strukturiranja (v procesu ojdipizacije) in s kasnejšim »komuniciranjem« z vzpostavljenimi psihičnimi instancami. Notranje instance so zato temeljni psihični predpogoj za delovanje pravnega sistema. Ključne so tudi za razumevanje sprememb sodobne (okcidentalne) družbe, ki se nanašajo na njeno vse večjo kaznovanost. Eden izmed razlogov sprememb kriminalitetne politike se skriva tudi v nestabilnosti in nezanesljivosti psihičnih instanc.

»Vpisovanje« družbenega sistema v subjekt ni mogoče razumeti zgolj kot (negativno) nadzorovanje, ki subjekt podjarmlja. »Lacanovsko« rečeno, subjekt ob odsotni simbolni funkciji očeta, ki preseka imaginarni diadni odnos med njim in materjo (oziroma njegovim »signifikantnim Drugim«), pade v psihozo,⁶¹⁶ s čimer ostane zunaj simbolnega univerzuma, v univerzumu Realnega (»coni somraka«). Neodvisni subjekt, osvobojen vseh družbenih imperativov, je iluzija. V procesu psihičnega strukturiranja družba prek psihičnih instanc v subjektu vzpostavi svojega zastopnika. Zakon je torej v subjektu tujek, a ta tujek je tisti, ki subjekt šele konstituira.⁶¹⁷ Ob tem je ključno, da so prepovedi in zapovedi Ideala jaza tiste, ki želji pokažejo objekt. Nadjaz kot hrbtna plat Ideala jaza je tisti, ki subjekt vzpodbuja k neizmernemu uživanju – brez prepovedi tudi želja ne vzplamti.

Padec psihičnih nadzorovalnih instanc na prvi pogled neizogibno vodi v »kraljestvo svobode«. Notranji »kolaborant«, ki je sodeloval z (zunanjim) sistemom, je

---

⁶¹⁶ Nek drug pozitiven element podreditve zunanjemu (družbenemu) zakonu prikaže Salecl, ki pri zoperstavitvi obeh notranjih instanc (Ideala jaza in nadjaza) zunanjemu zakonu razločuje dve diametralno različni pojasnjevalni shemi vloge zunanjega zakona. Po utilitarističnem pojmovanju naj bi bila za subjekt, ki teži k čim večjemu ugodju in čim manjši bolečini, dobra družba tista, ki dobro opravlja vlogo delilca užitka v skupnosti, pri čemer se morajo subjekti za plačilo tega organiziranega razdeljevanja užitkov odpovedati delu svojega užitka. Na ta način naj bi bila omogočena največja sreča za največje število ljudi. Utilitarističnemu pojmovanju avtorica zoperstavi pojmovanje lacanovske psihoanalize, po katerem moralni red ni vzpostavljen zaradi pokorščine razumskemu ali sočutnemu ukazu, ampak zato, ker smo zgroženi pred nasiljem in obscenostjo nadjazovega spodbujanja k brezmejnemu in agresivnemu uživanju. Zatrtja želja je vzrok vznika moralnega zakona in ne obratno. Glej Salecl 1993: 122 in nasl.

⁶¹⁷ Dolar meni, da je tovrstno pojmovanje subjekta temelj psihoanalitične koncipacije subjekta. Gre za »kantovski« subjekt, ki je ime za tisto nemožnost, ki jo hoče »foucaultovski« subjekt zapolniti, za tisti razkol sredi samokonstitucije, zaradi katerega mora vsaka estetika eksistence spodleteti. Je ime za izkušnjo, da se razcepa ne da zaceliti; subjekt je ravno toliko, kolikor vsaka zacelitev spodleti. Dolar temu pojmovanju zoperstavi Foucaultovo pojmovanje subjekta, po katerem je subjekt ime za način, kako »umetno« zaceliti, uravnovesiti razcep, ki ga v človeškem izkustvu odpira odsotnost vsakega naravnega ravnovesja. Subjekt je odgovor na temeljni subjektov razcep. Po Dolar 1987: 78.

pregnan, in subjekt je ponovno »gospodar v lastni hiši«. Iz psihoanalitičnega pojmovanja nadjaza, ki nadjaz pojmuje kot tisto, kar subjekt zavezuje užitku, pa ravno nasprotno izhaja, da se »kraljestvo svobode« subjektu s tem še bolj odmakne. Običajno pojmovanje, po katerem nas zunanji zakon omejuje, obrne že Freud. Podoben uvid v osvobajajoč potencial (zunanjega) zakona (v odnosu do notranjega) najdemo pri Nietzscheju,⁶¹⁸ ki napravi distinkcijo med »bledimi« in »rožnatimi« hudodelci. Podobno kot psihoanaliza, ki obrne zdravorazumsko pojmovanje, da občutek krivde sledi storjenemu zločinu, in zločin razume kot dejanje, ki ga storilec izvrši, da bi se razbremenil občutka krivde, tudi Nietzsche razume, da so dejanja lahko strojena iz občutka krivde, ki porine posameznika v zločin. Takšne storilce imenuje »bledi hudodelec«. Ta je tisti, ki mu naložena kazen pomeni olajšanje (in ne obremenitev), ker posamezniku omili imperATIVE, ki mu jih postavlja njegov kruti kaznovalni nadjaz.

Zunanji (pravni) zakon ima v psihoanalitični optiki vlogo posredovalnega zunanjega elementa, ki subjektu omili notranje konflikte. Združitev obeh strani očetovske avtoritete (Idealnega jaza in prohibitivnega nadjaza) v isti osebi kot temeljna lastnost sodobne družbe kaže, da mesto, na katerem pade očetovska simbolna avtoriteta, ne ostane prazno. Zapolnjujejo ga novi liki, ki delujejo po logiki premordialnega očeta prvobitne horde, saj je v naravi subjektove želje njeno neprestano nihanje, »spogledovanje« z vedno novimi objekti, kar subjekt izčrpava in vodi v norost. Novi liki, ki delujejo po logiki premordialnega očeta prvobitne horde, tako subjektu omejujejo neznošen imperativ nadjaza po uživanju in opravljajo funkcijo, ki jo ima sicer (notranji) Zakon.

V sociološki optiki je postmoderni subjekt nerazdružljivo spet z družbenim sistemom postmoderne potrošniške kapitalistične družbe. Ker se subjekt ne čuti več vrojenega v določen družbeni prostor, v katerem se je izoblikoval, in se z njim ne identificira, so družbene vloge, spol, vera in drugi atributi identitetne pozicije stvar izbire. Ta ideologija ustvarjanja samega sebe pa je »gorivo« postmodernega potrošniškega kapitalizma. Tudi »kričeče« zatekanje k logiki »reda in zakonitosti« (*law and order*) je poskus reševanja (nevzpostavljenega notranjega) Zakona prek (zunanjega, pravnega) zakona. Značilnosti postmodernega subjekta (zmuzljivost, netrdnost identitetnih pozicij, razsrediščenost, fragmentiranost) so združljive z neokonzervativnimi poskusi vzpostavitve (promptno in učinkovito izvajanega in uveljavljanega zunanjega) zakona, ki naj služi kot zaježitvena strategija subjektove želje in »drži skupaj« jedro človekove biti. Strožje kaznovanje tako omogoča kanaliziranje neuporabljenega libidinalnega potenciala množic in vsaj začasno pomirja subjektive notranje napetosti. Poskus, da subjekt sam vzpostavi (notranji) Zakon (lahko) vodi le v povečano nasilje; od psihotičnega množičnega morilca, ki mori, da bi sam dokončno ubil obscene uživaškega očeta prvobitne horde, do zahteve po strožjem kaznovanju in povečane represije (zunanjega) pravnega aparata, ki naj strogo kaznuje zločince, ki uživajo namesto subjekta.

Ob obravnavi ojdipske drame ni mogoče obiti Freudovega pojmovanja nevroz. Te so nerazdružljivo povezane z razvojem kulture, kar v postmodernem kontekstu pomeni rahljanje ojdipskih vezi in posledično drugačno organizacijo zasebnega življenja.

---

⁶¹⁸ Glej Nietzsche 1999: 41 in nasl.

Združitev obeh funkcij očeta je bila ključna za nastanek sodobne nevroze na eni in modernega kreativnega individualizma na drugi strani. Civilizacija je zato lahko razumljena tudi kot patološki proces, Ojdipska situacija pa seme kulturne patologije, ki bo s kreativno izrabo naravnih in človeških »virov« zadela v zid in se raztreščila.

Proces ojdipizacije je temeljni psiho(pato)loški dejavnik (»kompleks«) okcidentalne (evropsko-ameriške) kulture, ki z ustvarjanjem psihičnih instanc in preusmeritvijo subjektove želje (sublimacijo) v bistvenem začrta subjektovo psihično strukturo. Ojdipovemu kompleksu in psihičnim instancam, ki izidejo ob njegovi razrešitvi, ne moremo pripisati univerzalne narave, saj (kot opozarjajo kritiki) zaradi njihove interakcije z družbo, nanje vplivajo tudi sociokulturne spremembe, ki jim določajo vsakokratno vsebino, ki se razlikuje glede na spol,⁶¹⁹ etnično-kulturne, razredne, regionalne in civilizacijske razlike. Glede na to, da se v procesu ojdipizacije vzpostavijo zasnutki subjektovega libidinalnega investiranja, se takrat vzpostavi tudi posesivni lastniški odnos subjekta, ki zaradi ponotranjenega strahu pred izgubo objekta (oziroma težnje po vzpostavitvi imaginarnega odnosa, ki pa ga, kot pravi Lacan, nikoli ni bilo) nastavi zasnutke posesivne ljubezni, ki vodi v lastniške procese izključevanja in s tem prava. V tem smislu je spremenjen proces ojdipizacije psihološka osnova postmodernega kapitalizma. Družbene spremembe je zato mogoče razumeti zgolj v povezavi s spremembami v oblikovanju subjekta. Freud je v *Interpretaciji sanj* prvič omenil Ojdipov kompleks, ki odstira zasnovo liberalne koncepcije svobodnega in racionalnega posameznika, in predstavlja središčni vozle in mesto sprememb v psihični dinamiki sodobne subjektivnosti:

»... da Kralj Ojdip ne gane modernega človeka nič manj, kot je tedanje Grke, je mogoče pojasniti s tem, da učinek grške tragedije ne temelji na nasprotju med usodo in človekovo voljo, temveč ga je treba iskati v posebnosti snovi, ki jo ponazarja to nasprotje. V naši notranjosti mora biti glas, ki je pripravljen priznati neizprosno moč usode v Ojdipu... Njegova usoda nas gane zgolj zato, ker bi bila lahko tudi naša, ker nam je preročišče pred našim rojstvom naložilo enako prekletstvo kot njemu.«

Če nas danes zgodba o Ojdipu ne gane več, in v nas ne zareverberira tega notranjega glasu, potem smo priča bolj globokim spremembam, kot smo si jih morda pripravljene priznati. Zaton Ojdipa pomeni tudi padeč notranjega zakona.

---

⁶¹⁹ Po Gilligan naj bi bil moški Ideal jaza bolj formalnega karakterja, ženski pa naj bi imel več praktičnih in čustvenih karakteristik. Glej Gilligan 1982 in Šugman 1996.

9 POVZETEK

Subjekt in znanost

Osnovo modernega (kazenskega) prava in moderne znanosti predstavlja kartezijanski subjekt. Med alternativami liberalni koncepciji svobodnega in racionalnega posameznika je prikazano pojmovanje subjekta v teoretični psihoanalizi Lacanove smeri, feministični in dekonstruktivistični teoriji. Ta dekonstrukcija kazenskopravnega subjekta ponazarja, da kartezijanski subjekt kot prazna forma nujno temelji na (sicer kontingentni) empirični vsebini. Ker je kartezijanski subjekt pojmovan kot temeljni nosilec vednosti, se obravnavana vprašanja neizogibno nanašajo na epistemološki status moderne znanosti (njene mite o objektivnosti, ločenosti objekta in subjekta, o spolni, razredni in drugačni nepristranosti kodov vednosti), na vpetost moderne znanosti v modernizacijski proces in njeno razmerje do oblasti. Teme subjekta, moderne družbe, moderne znanosti in mehanizmov oblasti so tesno povezane in del enotnega razvoja zahodnih (okcidentalnih) družb.

Sodobna kriminologija je polifonija različnih oblik vednosti o zločinu in zločincu. V razumevanju kriminalitete (»teoriji«) in delovanju kazenskopravnega sistema (»praksi«) zato nastopa več subjektov: poleg praznega formalnega kazenskopravnega subjekta, v obravnavi z obsojenci biološki in psihološki subjekt, v kriminalitetnih preventivskih strategijah moralni subjekt, v diskurzih o tveganju »somaticni« subjekt. Subjekt je v vseh teh diskurzih dojet različno, odvisno od (implicitnih) ciljev posamične vednosti.

Subjekt zato ni mogoče opredeliti »na splošno«, temveč zgolj v razmerju do nečesa. Mogoče ga je osmišljati v različnih diskurzih, v različnih filozofijah, različnih religijah in različnih znanstvenih disciplinah. Poleg kriminološkega, kazenskopravnega in psihoanalitičnega diskurza je zato predstavljen še diskurz o subjektu v filozofiji in politični teoriji.

Danes kjub razvoju znanosti, ko naj bi dokončno doumeli svet, v katerem živimo, človek ostaja v veliki meri nepojasnen. Z ločitvijo vrednostno nevtralne strokovnosti na eni in normativnega rasoniranja in izražanja vrednostnih stališč na drugi strani je znanost ne le privedla do intelektualne »getoizacije« intelektualnih elit in opustila dialektično iskanje osnovnega smisla človekovega življenja, temveč tudi aktivno pripomogla k povečevanju nasilja v družbi. Ta ocena nasilnosti znanosti nas zavezuje vsaj k temu, da na znanstveno (kriminološko) agendo v prihodnje uvrstimo tudi

negativne posledice znanstvenega razvoja in znanstvenega fundamentalizma, orošanega normativnih presoju.

Vznik subjekta: od predmoderne do postmoderne

»Vznik« subjekta v moderni kot mišljenjskem in kulturnem konceptu je tesno povezan z nastankom znanstvene kriminologije in modernega kazenskega prava, saj sta se »znanstvena antropologija« in moderno kazensko pravo *in statu nascendi* vzpostavila na podlagi razumevanja, da se »problem kriminalitete« nahaja v posamezniku. Na prehodu iz predmoderne v moderno dobo sta se ti vedi »spopadli« s kriminaliteto z različnih, a komplementarnih izhodišč. Storilec se je za kaznivo dejanje bodisi svobodno odločil, kot bi trdili Beccaria, bodisi ni mogel ravnati drugače zaradi biološke (telesne), psihološke (duševne) ali okoljske determiniranosti, kot bi trdili pozitivistični kriminologi. Obe znanstveni vedi sta se s tem osredotočanjem na posameznika umestili v proces modernizacije. Moderno kazensko pravo se je s petrifikacijo koncepta svobodnega in racionalnega posameznika umestilo v osvobajajoče dimenzije modernizacije, »kriminalna antropologija« pa, navdahnjena z idejo objektivne in vrednostno nevtralne statistike, na stran novih oblik disciplinacije, ki naj nadomesti dotlejše predmoderne partikularne oblasti. Ta zgodovinska razlika kaže na nujno komplementarnost in lastno nezadostnost v »boju« zoper kriminaliteto. Na vprašanje, »Kaj je subjekt?« sta obe vedi odgovarjali drugače, ne da bi bila katera izmed njiju morda bolj »točna« ali bolj »humana«. Njuni odgovori na zastavljeno vprašanje so bili v prvi vrsti odvisni od ciljev, ki naj bi jih v času zgodnjega kapitalizma vedi zasledovali: moderno kazensko pravo je s pretrganjem moči predmodernih partikularnih oblasti in soustvarjanja mobilnega »svobodnega« posameznika (so)omogočilo nastanek in razvoj zgodnjega kapitalizma. Po drugi poti je enak cilj zasledovala zgodnja kriminologija s svojo osrednjo obljubo regulirati »deviantno« (kar je takrat pomenilo »delomrzno« in potepuško) populacijo. Moderno (kazensko) pravo je subjektu podelilo »izvirne« pravice, ki so omogočile odmik subjekta od (penalne) oblasti in tudi možnost njene kritike. Etično poslanstvo zgodnje kriminologije je bilo, kako razumeti delinkventa, kasneje pa se je njeno zanimanje preusmerilo od posameznika kot vira »kriminalnega zla« k strukturnim pojmom kriminalitete.

Subjekt danes ostaja na kriminološki znanstveni agendi. Nove oblike pozitivistične kriminologije v času imperializma naravoslovja (na primer neofrenologija se danes pojavlja v obliki genokriminologije in nevrokriminologije, kjer naj bi vsi »resnico« o subjektu podali geni oziroma nevroni) kažejo, da je subjekt še vedno zanimiv kot vir »kriminalnega zla«. Po drugi strani pa so se tudi kritične in radikalne smeri v kriminologiji razvile ravno zaradi poudarka moderne na svobodnem subjektu. Ta postane mera legitimnega izvajanja oblasti, referenčna točka za vrednotenje nasilja v družbi, ki šele omogoči odstiranje različnih, doslej spregledanih oblik nasilja (na primer nasilja držav ali nasilja kapitalističnega ekonomskega sistema).

Kazenskopravni subjekt: subjekt in pravo ter subjekt v pravu

Moderna kot mišljenjski oziroma kulturni koncept je zasnovana na »izumu« subjekta kot avtonomnega bitja. Moderno pravo temelji na posamezniku kot avtonomnem subjektu in od te svoje (implicitne) temeljne predpostavke nikoli ne more odstopiti. Modernega prava brez osrednjega mesta subjekta v njem zato ni. Od tega je ločeno vprašanje, kakšna je konkretna vsebina kazenskopravnega subjekta. Ta subjekt kot prazna forma apercipije namreč nujno temelji na določenih empiričnih dejstvih. Vsakokratno časovno in prostorsko določeno kazensko pravo namreč uteleša določeno (specifično) pojmovanje subjekta, ki temelji na določenih razmerjih (konstelaciji) družbene moči. Kazenskopravni subjekt ima zato lahko kontingentno vsebino, nikoli pa ni brez vsebine. Ena izmed glavnih nalog kriminologije v odnosu do kazenskega prava se danes kaže ravno v opozarjanju na (morebitno) odtujenost pravnega subjekta od številnih drugih razsežnosti subjekta in njegovih družbeno-ekonomskih položajev.

Vsebino kazenskopravnega subjekta je mogoče prepoznati v konkretnih primerih, pravnih institutih in konceptih. Na primer načelo materialne resnice v kazenskem postopku vsebuje implicitne predstave o tem, kako pojmujeemo resničnost. Inkvizitorni postopek daje prednost bolj osnovnemu dojetanju posameznikovega odnosa do realnosti in tudi bolj osnovni koncepciji subjektivnosti. Temelji na gnoseološki usmeritvi naivnega realizma (*adequatio intellectus et rei*), ki realnost pojmuje kot nekaj ontološko »danega« in neodvisnega od našega spoznanja, jezika in družbenih institucij. Struktura inkvizitornega kazenskega postopka je zato mistična, saj se utemeljuje na Resnici, ki naj bi bila zunaj postopka samega. V akuzatornem postopku je resnica pojmovana kot konsenz ali konvergenca spoznanj. Tak postopek temelji na bolj zveznem pojmovanju razmerja med subjektom in družbo. Subjekt se oblikuje v družbi prek diskurzov in na tem uvidu temelji tudi relativno nov koncept restorativne pravičnosti. Analiza tega koncepta, ki se predstavlja kot nova paradigma kazenskopravnega odzivanja na kriminaliteto, pa kaže, da pojmovanje avtonomije pravnega subjekta v restorativni pravičnosti ni v celoti združljivo z modernim pojmovanjem subjekta. Od subjekta namreč spravni elementi restorativnih institutov zahtevajo takšno podreditev (»potopitev«) subjekta v družbi, ki je bila značilna za predmoderno dobo, in s katero je moderna želela presekati.

Alternative in kritike modernega kazenskopravnega subjekta

Sodobno moderno kazensko pravo je opazovano prek več različnih znanstvenih diskurzov (pripovedi): feministične teorije, medijskih in komunikoloških študij, znanosti o življenju, dekonstruktivistične teorije in teoretske psihoanalize. V kritiki kazenskopravnega kartezijskega subjekta je pronicljiva feministična teorija, ki napade kartezijski subjekt kot nosilca vednosti na eni in kazensko pravo in kazenskopravnim sistem na drugi strani. Izzivi za kazenskopravno pojmovanje subjekta so predstavljeni nadalje na fenomenu virtualnega prostora in z njim povezane kibernetске kriminalitete. Telo kot eden izmed osrednjih objektov kazenskopravnega varstva in na človekovih pravicah zasnovanega razmerja med posameznikom in državo (kar odraža angloameriški *habeas corpus* – lat. »imaš telo«) v virtualnem prostoru izgublja pomen, kar nas sili v razmisleke o temeljnih objektih kazenskopravnega varstva. Alternativno pojmovanje subjekta in kazenske odgovornosti predstavlja tudi dekonstruktivistična teorija in »somaticni« subjekt, ki ga oblikujejo sodobne znanosti o življenju (angl. *life sciences*). Te spreminjajo naše doslejšnje pojmovanje subjekta in omogočajo spreminjanje (nadzor) tega, kar je bilo v preteklosti zunaj človekove zavestne kontrole (na primer genetske manipulacije ali vpogled v delovanje možganov). Ta pojmovanja so zanimiva za pravo zato, ker predstavljajo nove oblike vednosti/oblasti, ki je vpeta v mehanizme družbenega nadzora.

Ženska subjekt:

subjekt v feministični pravni teoriji in feminističnih perspektivah v kriminologiji

»Mejna bitja«, ki so iz domnevno prazne forme kazenskopravnega subjekta izključena, so po feministični teoriji tudi ženske. Feministična teorija je vstopila v različne znanstvene diskurze, tudi v pravo (kot »feministična pravna teorija«) in kriminologijo (prek »feminističnih perspektiv v kriminologiji«). Na bolj abstraktni ravni feministična teorija napade subjekt zahodne filozofije in na njem utemeljene družboslovne znanosti. Njena osrednja teza je, da »splošni« in »univerzalni« nauki opisujejo in perpetuirajo »falocentričen« kulturni univerzum in seksistično in patriarhalno družbo. Ta radikalni (epistemološki) rez feministična teorija izvede z odpravo esencialističnega pojmovanja razlik med spoloma. Kategorija moškega in kategorija ženske je kulturni proizvod, etiketa, pripisana anatomiji. Spolna vloga (družbena kategorija) ne sledi nujno spolu (kot biološki kategoriji). Feministični napad na nekatere implicitne predpostavke znanosti (na primer mit o znanstveni objektivnosti in racionalnosti) umeščamo ob bok drugim kritikam moderne znanosti. Posebej so obravnavani feministični očitki o spolni pristranosti kazenskega prava, kar se kaže v kazenskopravni konstrukciji ženske, ki utemeljuje feministično oceno, da kazensko pravo ženskam zanika polno subjektiviteto (angl. *denial of agency*). To zanihanje je prikazano na primeru pravnega »portretiranja« žensk morilk, na primeru t. i. »pretepenih žena«, interpretacijah standarda razumnega človeka in na analizi kazenskopravne obravnave posilstev. Ti primeri dopuščajo sklep, da je kazensko pravo

spolno pristrano in da ženskam odreka polno subjektiviteto. Zdi se, da feministična teorija preveč verjame v pravo. Kazenskopravni mehanizmi namreč učinkujejo tako, da utrjujejo obstoječe razlike med spoloma, ki obstajajo v družbi. Pravo je namreč interaktivno vpeto v družbeno simbolno mrežo kot njen sestavni del in soustvarjalec, zato odraža neenakost spolnih vlog v družbeni resničnosti.

Kljub prepričljivim ponazoritvam feministične teorije o spolni pristranosti kodov vednosti in pristranosti delovanja kazenskopravnega sistema ter predlogom, kako odpraviti to »slepoto za spol« (na primer s problematizacijo nasilja v družini), pa radikalna in postmodernistična feministična teorija ostajata s (kazensko)pravnimi »očali« še vedno nevidni. Kar ni v celoti »krivda« kazenskega prava, saj feministična teorija v svoji problematizaciji veljavnih kodov vednosti trči na razmerje med subjektom in družbo. Kultura, družba in jezik v odnosu do subjekta vedno nastopajo kot oblike nasilja. A ta nasilnost je hkrati tudi produktivna za subjektivnost. Problem feministične kritike je torej v tem, da ob sicer utemeljeni kritiki kazenskopravnega subjekta pušča nedotaknjen osnovni način subjektivnosti: njeni subjekti ostajajo moderni subjekti, zmožni razumne in svobodne refleksije. Feministična teorija kritizira »falocentrični« koncept racionalnosti in subjektivnosti v pravu, a se hkrati zavzema za to, da bi bile ženske prepoznane kot svobodni in racionalni subjekti.

Digitalni subjekt: telo v pravu in kibernetnem svetu

Kibernetna kriminaliteta je specifična oblika kriminalitete, ki po eni strani omogoča razumeti fenomen subjekta, njegov odnos do družbene skupnosti, po drugi strani pa ponuja vpogled v kazensko pravo. Telo je namreč bistvena regulatorna enota prava: predmet družbene pogodbe so telesa, ki jih je treba nadzorovati; nadzorstvena teorija pojmuje telo kot surovo naravo, ki jo je potrebno izklesati in podjarmiti; telo je mesto izvajanja oblasti. Kako naj danes mislimo pomen telesa v pravu, saj je v kibernetnem prostoru pomen telesa radikalno zmanjšan, v biometriji pa je edina resnica o posamezniku zapisana v samem telesu? Analiza kaže, da je gotovo vsaj to, da telo v kazenskem pravu ni več stabilna referenčna točka.

Somatični subjekt: od frenologije do geno- in nevrokriminologije

V teorije o kriminaliteti in v kazenskopravni sistem vstopajo danes visoko tehnološko okrepljene znanosti o življenju (biokemija, biotehnologija, genetika, molekularna biologija, mikrobiologija, različne nevroznanosti, od nevrobiologije, nevrokemije, nevrofiziologije), ki jih spremlja avreola »prave«, objektivne in vrednostno nevtralne vednosti. V zgodovini kriminologije so poskusi merjenja kriminalnosti na (in v) telesu dobro znani vse od Lombrosovega merjenja lobanj dalje. Sodobni družbeni vpliv znanosti o življenju pa nas v razumevanju in odzivanju na kriminaliteto vrača na »stranpoti« kriminologije, za katere smo do nedavnega menili, da

sodijo le še v ropotarnico kriminološkega znanja. Ker je še vedno nepredstavljivo, da bi bilo zlo nasledek voljne odločitve, se ideja o vpisanosti kriminalnosti v telo zdi še danes »zdravorazumska«: kriminalci se od nas, moralnih posameznikov, »gotovo« tudi telesno (biološko, kemično, fiziološko) razlikujejo. Od teorije etiketiranja, mentalistov, simboličnega interakcionizma, dekonstruktivizma in kritične teorije dalje pa je znano, da je kriminaliteta vrednostni pojav, da je družbena etiketa in resničnost sestavljena iz simbolov in pomenov, ki nastajajo v interakciji med ljudmi. Vznik »somatičnega« subjekta je zato del »duha časa« (ki v tem oziru že močno zaudarja). Biokriminološke ideje ponovno vznikajo ravno v obdobju prevlade neokonzervativne paradigme v »boju proti kriminaliteti«, v obdobju negotovosti in raznovrstnih tesnob. Obljublajo spoznanja o »resnični« človekovi naravi in ponujajo nova identitetna oprijemališča, Arhimedovo točko, iz katere naj bi bilo mogoče razgrniti »načrt življenja«, iz njega pa izvesti še »resnice« o družbi in njenih fenomenih.

»Somatični subjekt« danes zato stoji ob moralnemu subjektu, vso resnico o njem naj bi podalo njegovo/njeno telo, ker »telo nikoli ne laže.« Ta subjekt odpravlja dihotomije (»koordinatex) v doslejšnjem pojmovanju subjekta, dihotomijo: (1) telesa in duha, (2) svobodne volje in determiniranosti in (3) pomena vloge narave (dednosti) in kulture (družbe) pri konstituiranju subjekta. Kriminalnost kot normativni fenomen se v pojmovanju subjekta po telesnih značilnostih (somatični subjekt) povezuje s fizično materijo (na primer nevrološkim delovanjem). Normativne pojave (zločin) naj bi tako »prebrali« kar v sferi fizične materije (biologije), kar pa je izredno nevarno, saj posameznikom, ki so večji uporabe visoko sofisticiranih tehnoloških pripomočkov (na primer fMRI nevrološkega preslikovanja delovanja možganov), neupravičeno podeljuje mandat za presojo družbenih odnosov, v katere so sami interaktivno (vrednostno, interesno in še kako drugače) vpeti.

Vpliv znanosti o življenju je danes že prepoznati v: (1) relativizirani kazenski odgovornosti, (2) kazenskem pregonu storilcev kaznivih dejanj (z novimi vrstami dokazov), (3) postopkih določanja kazenskih sankcij in njihovega izvrševanja (nove koncepcije subjekta sugerirajo nove oblike »pomoči«) in (4) kriminalitetni politiki. V postopku odkrivanja kaznivih dejanj in pregona storilcev uporabljeni dokazi, ki jih prinašajo znanosti o življenju, predstavljajo izzive za temeljne kazenske procesne kavtele. Kaj če v prihodnosti tehnike preslikovanja možganov v celoti nadomestijo identifikacijsko tehniko prstnih odtisov? (Ob upoštevanju, da te tehnike ne omogočajo zgolj posameznikove identifikacije, temveč tudi vpogled v preteklost in prihodnost posameznika.) Dvomljivo je, da bo privilegij zoper samoobtožbo, temeljni mehanizem za vzpostavljanja enakosti strank v kazenskem postopku, tako kot je razumljen danes (zaščita verbalnih dokazov), v zadostni meri ščitil posameznika, saj njegovo mentalno sodelovanje sploh ne bo več potrebno. Če bi obdolženec molčal (zaščiten z omenjenim privilegijem), bi o resnici s pomočjo tehnološkega posrednika »spregovorilo« kar njegovo telo (na primer njegove možganske sledi).

Govoreči subjekt: odgovornost za sovražne besede

Odgovornost za sovražni govor je v kazenskem pravu zasnovana na tezi o ločenosti subjekta od družbene skupnosti. Dekonstruktivistična teorija pa to obliko kriminalitete, posebej problematizirane v času globalizacije in migracij, razume drugače. Izhaja iz notranje vpisanosti družbe v subjekt, iz konstitutivnega pomena, ki ga ima družba za subjekt. Govoreči subjekt je pojmovan kot zgolj prenašalec idej, ki so del jezikovne skupnosti, v kateri živi. Zaradi te razlike drugače pojmuje tudi odgovornost za sovražne besede.

Glavna ugotovitev o dekonstruktivističnem razumevanju odgovornosti za sovražne besede je, da družba sicer posameznika v bistvenem določa, a da kljub temu obstaja mesto radikalnega »Ne!«. Subjekt se pri reafirmaciji družbenih pravil, ki ga vzpostavljajo, tem pravilom lahko tudi upre. Kazensko pravo brez osrednjega gradnika – subjekta ne obstaja, zato govornika sovražnih besed ni mogoče »utopiti« v družbenem, tako kot to stori dekonstruktivistična teorija (in ponovi napako restorativistov).

Nauk, ki ga psihoanalitično razumevanje jezika daje kazenskem pravu, je, da govora ni mogoče v celoti nadzorovati. Skozenj vedno uhaja nek neobvladljivi del, »ostanek« ali *lalangue*, ki ga ne moremo nikoli določno opredeliti in vnaprej predvideti.

Psihoanalitični subjekt: vznik in padeč notranjega zakona

Psihoanalitična teorija Lacanove smeri je za razumevanje kriminalitete in odziva nanjo danes zanimiva, ker predstavlja alternativo liberalnemu konceptualiziranju posameznikove interakcije z družbo. Ta teorija je del plodovite kritične in postmoderne teorije, dedinj Frankfurtske šole, kamor sodi tudi kritična pravna teorija (angl. *critical legal theory*), katerih vrednostna optika presega dane družbeno-ekonomske okvire in vredno(s)tno votle znanstvene teorije. Je tista, ki koncept človekovih pravic in svoboščin »vzame resno«, saj težave moderne kot kulturnega fenomena očitno ne obstajajo zgolj na »površini«, v načinu družbene organizacije in načinih vladanja, temveč ležijo precej globlje.

Psihoanalitično pojmovanje subjekta temelji na tem, da smo ljudje določeni z jezikom, institucijami, običaji in konvencijami, kar Lacan imenuje simbolni red. Ta »zunanj« simbolni red nas ne zgolj omejuje (kot bi trdili liberalci) pri doseganju največje »sreče« (in dodali utilitaristi), temveč hkrati tudi omogoča naš obstoj oziroma nas subjektivira. Podredi nas simbolnemu zakonu in hkrati vzpostavi (konstituiraj). Psihoanaliza razlaga vzpostavitev subjekta v odnosu do njegove podreditve pravnim in jezikovnim (simbolnim) strukturam, zato v psihoanalizi igra poglavitno vlogo (poleg subjekta) ravno pravo. Pravo je temelj individualnosti in družbenosti hkrati. Aktualnost (teoretske) psihoanalize zato danes leži v njenem razgaljanju subjekta in zakona, oziroma odnosa subjektivnosti do pravnih institucij in fenomena prava. Za pravo je

pomembna, ker prikaže, na kakšen način naše osebne izkušnje, vključno z našimi travmami in simptomi, vplivajo na način, kako se na pravo navežemo.

Subjektivnost je v lacanovski psihoanalizi definirana z odnosom do zakona. Subjekt je prav ta odnos/razmerje do zakona, ki določa njegovo osebno strukturo (perverzno, nevrotično ali psihotično). Subjektov odnos do zakona je zato po »lacanovski«
psihoanalitični teoriji ključen, saj po eni strani človeka naredi za subjekt, po drugi strani pa nadjaz vznikne tam, kjer pravo odpove. Vzpostavitev notranjih instanc (postopek ojdipizacije) pa se danes spreminja, kar vodi postmoderne subjekt v nove zagate. Ker so notranje instance pogoj delovanja pravnega sistema, je njihova slabitev (deoidipizacija) ključna tudi za razumevanje sprememb sodobne (okcidentalne) družbe, sprememb, ki se nanašajo na njeno vse večjo kaznovalno nastrojenost. Vedno bolj neusmiljen (zunanji) zakon lahko zgolj navidezno uspešno nadomesti odsotni (notranji) zakon. Neusmiljeni zunanji zakon lahko zgolj navidezno doseže družbeno sožitje. Potreben pa je zgolj tam, kjer je notranji zakon, kot prolongiran zastopnik očetovske besede, padel.

Literatura

1. Adler, F.; Mueller, G. O. W.; Laufer, W. S. (1998). **Criminology**. Boston etc.: McGraw-Hill.
2. Agacinski, S. (1996). Critique de l'égoцентризм: L'événement de l'autre. Paris: Galilée. V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity**. London, New York: Routledge, s. 39–55.
3. Agamben, G. (2004). Bodies Without Words: Against the Biopolitical Tattoo. **German Law Journal**, let. 5, št. 2, s. 168–169.
4. Alstott, A. L. (2004). Dober za ženske. V: Cohen, J.; Rogers, J.; ur., **Brezplačno kosilo za vse?: predlog univerzalnega temeljnega dohodka**. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Krt; 129), s. 79–82.
5. Ambrož, M. (2003). Novo(odkrito)nasilje – psihično nasilje (med partnerjema). **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 54, št. 1, s. 15–22.
6. Ambrož, M. (2005). **Vrednostne (normativne) prvine v splošnem pojmu kaznivega dejanja: doktorska disertacija**. Ljubljana.
7. Arendt, H. (1987). **The Life of the Mind. Vol. 1: Thinking**. Orlando: Harcourt Brace & Co.
8. Arendt, H. (2003). **Izvori totalitarizma**. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Claritas; št. 28).
9. Arendt, H. (2007). **Eichmann v Jeruzalemu**. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
10. Arrigo, B. A. (2000). **Introduction to Forensic Psychology**. San Diego etc.: Academic Press.
11. Bacon, F. (1996). **Francis Bacon: a critical edition of the major works**. Oxford, New York: Oxford University Press (The Oxford Authors).
12. Bačić, F.; Pavlović, Š. (2004). **Komentar kaznenog zakona**. Zagreb: Organizator.
13. Balibar, F. (2004). Is there a feminine science? V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity**. London, New York: Routledge, s. 313–322.
14. Barglow, R. (1994). **The Crisis of the Self in the Age of Information: Computer, Dolphins, and Dreams**. London: Routledge.
15. Baudrillard, J. (1999). **Simulaker in simulacija**. Ljubljana: Študentska založba (Koda).
16. Bauman, Z. (1991). **Modernity and Ambivalence**. Cambridge: Polity Press.
17. Bauman, Z. (1993). **Postmodern Ethics**. Oxford: Blackwell.
18. Bauman, Z. (2000, angl. 2005). **Tekoča moderna**. Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka).

19. Bauman, Z. (2000). **Social issues of law and order**. The British Journal of Criminology, let. 40, s. 205–221.

20. Bauman, Z. (2003, orig. 1992). Legislators and Interpreters. Culture as the ideology of intellectuals. V: Jenks, C., **Culture. Critical Concepts in Sociology**. London, New York: Routledge.

21. Bauman, Z. (2006, angl. 1999). **Moderna in holokavst**. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Claritas; 42).

22. Bavcon L. *et al.* (1994). **Kazenski zakonik Republike Slovenije z uvodnimi pojasnili** Ljuba Bavcona et al. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.

23. Bavcon L.; Šelih A. (1996). **Kazensko pravo – splošni del**. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.

24. Bavcon, L. (2002). Beccaria, Jelenc in naš čas. V: Cesare Beccaria, **O zločinih in kaznih. Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini**. Ljubljana: Cankarjeva založba (Pravna obzorja), s. 7–53.

25. Bavcon, L.; Šelih, A.; Filipčič, K.; Jakulin, V.; Korošec, D. (2003). **Kazensko pravo – splošni del**. Ljubljana: Uradni list RS.

26. Beaulieu, A. (2001). Voxels in the Brain: Neuroscience, Informatics and Changing Notions of Objectivity. **Social Studies of Sciences**, let. 31, št. 5, s. 1–45.

27. Beauvoir, S. de (1999, orig. 1949). **Drugi spol. 1. zvezek**. Ljubljana: Delta.

28. Beccaria, C. (2002). **O zločinih in kaznih. Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini**. Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Pravna obzorja; 20).

29. Beck, U. (2001). **Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno**. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Temeljna dela).

30. Becker, P.; Wetzell R. F.; ed. (2006). Introduction. V: **Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective**. New York, Washington: German Historical Institute and Cambridge University Press, s. 1–22.

31. Beilharz, P. (2001). **The Bauman Reader**. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.

32. Beirne, P. (1993). **Inventing Criminology: Essays on the Rise of »Homo Criminalis«**. Albany: State University of New York Press.

33. Bele, I. (2001). **Kazenski zakonik s komentarjem – posebni del**. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

34. Benvenuto, B.; Kennedy, R. (1986). **The Works of Jacques Lacan: An Introduction**. London: Free Association Books.

35. Berman, M. (1982). **All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity**. New York: Simon and Schuster.

36. Betlheim, R. (1990). Neki sociokulturni utjecaji na sadržaje i funkcije ženskog superega. **Psihoterapija**, let. 20, št. 1. s. 99–103.

37. Black, E. (2001). **IBM and the holocaust: the strategic alliance between nazi Germany and America's most powerful corporation**. New York: Three Rivers Press.

- 38.Bošnjak, M. (2004). **Razvoj sodobne biomedicine in kazensko pravo**. Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Scientia iustitia).
- 39.Bošnjak, M. (2005). **Potek kazenskih postopkov v Sloveniji: analiza stanja in predlogi za spremembe**. Ljubljana: GV revije (Pravna praksa; 1).
- 40.Bouwsma, O. K.; Lee Craft, J.; Hustwit, R. E. (1986). **Wittgenstein: conversations, 1949–1951**. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- 41.Boyle, J. (1991). Is Subjectivity Possible? The Post-Modern Subject in Legal Theory. **University of Colorado Law Review**, let. 62, s. 489–524.
- 42.Bregar Golobič, K. (1995). Predojdipsko obdobje v luči teorije Melanie Klein: mati kot objekt. **Delta**, let. 1, št. 1–2, s. 139–155.
- 43.Brenkman, J. (1993). **Straight Male Modern: A Cultural Critique of Psychoanalysis**. New York, London: Routledge.
- 44.Brown, B. (1986). Women and crime: the dark figures of criminology. **Economy and Society**, let. 15, št. 3, s. 33–56.
- 45.Brownmiller, S. (1988). **Proti naši volji: moški, ženske in posilstvo**. Ljubljana: Krt.
- 46.Bruckner, P. (2004). **Nenehna vzhičenost: esej o prisilni sreči**. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Claritas; 35).
- 47.Burger, H. (1990). **Subjekt i subjektivnost**. Zagreb: Globus.
- 48.Burke, R. H. (2001). **An Introduction to Criminological Theory**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing.
- 49.Butler, J. (1991, orig. 1990). **Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete**. Ljubljana: Škuc.
- 50.Butler, J. (1997). **The Psychic Life of Power: Theories in Subjection**. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- 51.Calhoun, C. (1995). **Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference**. Oxford, Cambridge: Blackwell (Twentieth-century social theory).
- 52.Capra, F. (1983; orig. 1981). **The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture**. London: Flamingo. Dostop na URL: http://www.magna.com.au/~prfbrown/capra_0.html, 15. 4. 2006.
- 53.Capra, F. (1991). **The Tao of physics: an exploration of the parallels between modern physics and Eastern mysticism**. London: Flamingo.
- 54.Card, R. (1995). **Criminal Law**. London, Dublin, Edinburg: Butterworths.
- 55.Carlen, P. (1988). **Women, Crime and Poverty**. Milton Keynes: Open University Press.
- 56.Carlen, P. (1990). **Alternatives to Women's Imprisonment**. Buckingham: Open University Press.
- 57.Carr, D. (1999). **The Paradox of Subjectivity. The Self in the Transcendental Tradition**. New York, Oxford: Oxford University Press.

58. Castells, M. (1996). **The Rise of the Network Society**. Malden, Mass., etc.: Blackwell Publishing (The Information Age: Economy, Society and Culture; vol. 1).

59. Castells, M. (2004). **The Power of Identity**. Malden, Mass., etc.: Blackwell Publishing (The Information Age: Economy, Society and Culture; vol. 2).

60. Center for Subjectivity Research. Vir: <http://www.cfs.ku.dk/home.htm>, 16.1.2007.

61. Cerar, M. (1996). **Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti**. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

62. Cerar, M. (2001). **(I)racionalnost modernega prava**. Ljubljana: Bonex.

63. Chasseguet-Smirgel, J. (1984). **Creativity and Perversion**. New York: W. W. Norton.

64. Chesney-Lind, M.; Pasko, L. (2004). **The Female Offender: Girls, Women, and Crime**. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

65. Chomsky, N. (1966). **Cartesian linguistics: a chapter in the history of rationalist thought**. New York, London: Harper & Row.

66. Christie, N. (1986). Suitable Enemies. V: Bianchi, H.; van Swaaningen, R. (eds), **Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Crime**. Amsterdam: Free University Press, s. 43–54.

67. Christie, N. (1994). **Crime Control as Industry: Towards Gulags, Western Style?** London, New York: Routledge.

68. Christie, N. (1997). Four Blocks Against Insight: Notes on the Oversocialization of Criminologists. **Theoretical Criminology**, let. 1, št. 1, s. 13–23.

69. Christie, N. (2000). **Dangerous States**. Vir: URL: http://folk.uio.no/christie/dokumenter2000/Dangerous_States.html, 1.10.2007.

70. Christie, N. (2004). **A Suitable Amount of Crime**. London, New York: Routledge.

71. Clark, L. S. (1998). Dating on the Net: Teens and the Rise of »Pure« Relationships. V: Jones, S. G. (ur.), **Cybersociety 2.0: Revisiting Computer-Mediated Communication and Technology**. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

72. Claster, D. S. (1992). **Bad Guys and Good Guys**. Westport, London: Greenwood Press.

73. Collin, F. (2004). The Praxis of Difference: Notes on the Tragedy of the Subject. V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity**. London, New York: Routledge, s. 7–23.

74. Connolly, A. J. (2003). Legal Positivism and Personality. **Australian Journal of Legal Philosophy**, let. 28, s. 192–198.

75. Costello, S. J. (2002). **The Pale Criminal: Psychoanalytic Perspectives**. London: Karnac.

76. Council of Europe (2005). **Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics)**, Strasbourg. Vir: URL: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/, 23.2.2007.

77. Cramer, K. (1987). **Theorie der Subjektivität**. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
78. Crawford, S. P. **Who's in Charge of Who I am?: Identity and Law Online**. URL: <http://www.scrawford.net/page.php?display= writings>.
79. Daly, K. (1994). **Gender, Crime and Punishment**. New Haven, CT: Yale University Press.
80. Daly, K.; Maher, L. (1998). Crossroads and Intersections: Building from Feminist Critique. V: Daly, K.; Maher, L., eds., **Criminology at the Crossroads: Feminist Readings in Crime and Justice**. New York: Oxford University Press, s. 1–19.
81. Davie, N. (2005). **Tracing the Criminal**. Oxford: The Bardwell Press.
82. Dawkins, R. (1989, orig. 1976). **The Selfish Gene**. Oxford: Oxford University Press.
83. Dawkins, R. (2006). **The God Delusion**. London et al.: Bantam Press.
84. Deisinger, M. (2002). **Kazenski zakonik s komentarjem – posebni del**. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
85. Deleuze, G.; Guattari, F. (1990). **Kapitalizam i shizofrenija: Anti-Edip**. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
86. Deleuze, G. (1995). **Negotiations: 1972-1990**. New York: Columbia University Press.
87. Deleuze, G.; Guattari, F. (2001). O Anti-Ojdipu. **Tvrda**, št. 1/2, s. 137–144.
88. Deleuze, G.; Guattari, F. (2003). **A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia**. London, New York: Continuum.
89. Derrida, J. (1994). Razlika. V: **Izbrani spisi / Jacques Derrida**. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze (Knjižna zbirka Krt; 91), s. 3–27.
90. Descartes, R. (1996). **Le Monde, l' Homme**. Paris: Seuil.
91. Devereux, G. (2001). Zašto je Edip ubio Laja? **Tvrda**, št. 1/2, s. 125–135.
92. Dežman, Z.; Erbežnik, A. (2003). **Kazensko procesno pravo Republike Slovenije**. Ljubljana: GV Založba.
93. Directorate General of Human Rights (2000). **Case-law concerning Article 10 of the European Convention on Human Rights, 50th anniversary of the European Convention on Human Rights 1950-2000**. Strasbourg.
94. Dobkowski, M. N. (eds.); Rubenstein, R. L.; Wallimann, I. (eds.) (2000). **Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death**. New York: Syracuse University Press.
95. Dolar, M. (1987). Kant in konec razsvetljenstva. **Vestnik**, let.8, št. 1, s. 71–78.
96. Dolar, M. (1991). Spremnna beseda. V: Foucault, M.; Dolar, M. (ur.). **Vednost – oblast – subjekt**. Ljubljana: Krt (Knjižna zbirka Krt; 58), s. 145–158.
97. Dolar, M. (2006). Predgovor v Miller, W. I., **Anatomija gnusa**. Ljubljana: Studia humanitatis.
98. Dolar, M. (2003). Cogito as the subject of the unconscious. V: Žižek, S. (ed.). **Jacques Lacan**. New York, London: Routledge, Zvezek 2, s. 3–28.

99. Dostojevski, F. M. (1997). **Zločin in kazni**, Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Veliki večni romani).
100. Douzinas, C. (1994-1995). Law's Birth and Antigone's Death: On Ontological and Psychoanalytical Ethics. **Cardozo Law Review**, let. 16, s. 1325–1362.
101. Douzinas, C. (1996). Psychoanalysis Becomes the Law: Notes on an Encounter Foretold. **Legal Studies Forum**, let. 20, s. 323–336.
102. Dreyfuss, R. C.; Nelkin, D. (1992). The Genetics of Jurisprudence. **Vanderbilt Law Review**, let. 45, št. 2, s. 313–348.
103. Dumit, J. (2003). **Picturing Personhood: Brain Scans and Biomedical Identity**. Princeton, NJ: Princeton University Press.
104. Duncan, M. G. (1996). **Romantic outlaws, beloved prisons: the unconscious meanings of crime and punishment**. New York, London: New York University Press.
105. Durkheim, E. (1990, orig. 1895). **The rules of sociological method and selected texts on sociology and its method**. Hundmills, Basingstoke, London: Macmillan. (Contemporary social theory).
106. Eaubonne, de F. (2004). The Feminine and Philosophy. V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity**. London, New York: Routledge, s. 273–282.
107. Elias, N. (2001). **O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave**. Zvezek 2. Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka).
108. Ellis, L. (2005). A Theory Explaining Biological Correlates of Criminality. **European Journal of Criminology**, let. 2, št. 3, s. 287–315.
109. Ellis, L.; Walsh, A. (1997). Gene-Based Evolutionary Theories in Criminology. **Criminology**, let. 35, št. 2, s. 229–276.
110. Erzar, T. (1997). **Obrat Gillesa Deleuza: Teorija subverzije in ideja popolne ontologije v logiki smisla in Anti-Ojdipu**. Ljubljana: ZRC SAZU.
111. Erzar, T. (1999). Družinska skrivnost. **Problemi**, let. 37, št. 3/4, s. 79–93.
112. Eysenck, H. J. (1977, orig. 1964). **Crime and Personality**. London: Henley, Routledge & Kegan Paul.
113. Federman, C. (2006). **The body and the state: habeas corpus and American jurisprudence**. Albany: State University of New York Press (SUNY series in American constitutionalism).
114. Feely, M.; Simon, J. (1992). The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and its Implications. **Criminology**, let. 30, št. 4, s. 449–474.
115. Ferri, E. (1917). **Criminal Sociology**. London: Heinemann.
116. Filipčič, K. (1998). Posilstvo v zakonski zvezi. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 49, št. 3, s. 266–300.
117. Filipčič, K. (2000). Kazenskopravno obravnavanje nasilja v družini – v čigavem interesu? **Zbornik znanstvenih razprav**, let. 60, št. 1, s. 79–96.
118. Filipčič, K. (2002a). **Nasilje v družini**. Ljubljana: Bonex.

119. Filipčič, K. (2002b). Miti o nasilju v družini. V: Kanduč, Z. (ur.). **Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive**. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, s. 60–77.
120. Filipčič, K. (2005). Človekove pravice žensk – uvodna pojasnila in dokumenti. **Pravna praksa**, let. 24, št. 2, s. 36–37.
121. Filipović, L. (2001). Ocoubojstvo ili povijest psihoanalize. **Tvrda**, št. 1/2, s. 89–94.
122. Fink, B. (1995). **The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance**. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
123. Fink, B. (1997). **A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique**. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
124. Fishbein, D. H. (1990). Biological Perspectives in Criminology. **Criminology**, let. 28, št. 1, s. 27–72.
125. Fliieger, J. A. (2001). Previše određeni Edip: Mama, tata i ja kao stroj žudnji. **Tvrda**, št. 1/2, s. 145–158.
126. Fontenay, E. de (2004). Like Potatos: the silence of animals. V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity**. London, New York: Routledge, s. 156–168.
127. Foucault, M. (1969, orig. 1966). **Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines**. Paris: Gallimard (Bibliothèque des sciences humaines).
128. Foucault, M. (1978). About the Concept of the »Dangerous Individual« in 19th Century Legal Psychiatry. **International Journal of Law and Psychiatry**, let. 1, s. 1–18.
129. Foucault, M. (1980). **The History of Sexuality, Volume I: An Introduction**. New York: Vintage Books.
130. Foucault, M. (1988). **Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings 1977-1984**. New York, London: Routledge.
131. Foucault, M. (1991). Kaj je razsvetljenstvo? V: Foucault, M.; Dolar, M. (ur.). **Vednost – oblast – subjekt**. Ljubljana: Krt (Knjižna zbirka Krt; 58), s. 145–158.
132. Foucault, M. (1991). Subjekt in oblast. Zakaj preučevati oblast: vprašanje subjekta. V: Foucault, M., **Vednost – oblast – subjekt**. Ljubljana: Krt (Knjižna zbirka Krt; 58), s. 103–120.
133. Foucault, M. (1993). **Zgodovina seksualnosti. 3, Skrb zase**. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda; 2).
134. Foucault, M. (2001). Qu'est-ce que les Lumières? V: Foucault, M., **Dits et écrits II, 1976-1988**. Paris: Quarto Gallimard, s. 1381–1397.
135. Foucault, M. (2003). Rojstvo biopolitike. **Filozofski vestnik**, let. 24, št. 3, s. 171–177.
136. Foucault, M. (2004). **Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora**. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Temeljna dela / Krtina).

137. Foucault, M. (2004, orig. 1988). Technologies of the Self: a seminar with Michel Foucault. V: Blaikie, A. *et al.*, ed., **The Body: Critical Concepts in Sociology. Volume I: Knowing Bodies**. London, New York: Routledge, s. 108–130.
138. Franko Aas, K. (2005). **Sentencing in the Age of Information: From Faust to Macintosh**. Sydney, London, Portland: GlassHouse Press.
139. Franko Aas, K. (2006). »The body does not lie«: Identity, risk and trust in technoculture. **Crime, media, culture**, let. 2, št. 2, s. 143–158.
140. Freud, S. (1984). **O seksualnoj teoriji, Totem in tabu**. Beograd: Matica Srpska.
141. Freud, S. (1987). Jaz in ono. V: **Metapsihološki spisi**. Ljubljana: Založba ŠKUC in Filozofska fakulteta (Studia humanitatis).
142. Freud, S. (1987). Onstran načela ugodja. V: **Metapsihološki spisi**. Ljubljana: Založba ŠKUC in Filozofska fakulteta (Studia humanitatis).
143. Freud, S. (1987). **Pronadena psihoanaliza**. Zagreb: Naprijed.
144. Freud, S. (1989). **Mali Hans, Volčji človek**. Ljubljana: Založba ŠKUC in Filozofska fakulteta (Studia humanitatis).
145. Freud, S. (1991). Nekateri psihične posledice anatomske razlike med spoloma. V: **Ženska seksualnost, Problemi**, št. 3–4.
146. Freud, S. (1991). Zaton Ojdipovega kompleksa. V: **Ženska seksualnost, Problemi**, 3–4.
147. Freud, S. (1995a). **Tri razprave o teoriji seksualnosti**. Ljubljana: Založba ŠKUC in Filozofska fakulteta (Studia humanitatis).
148. Freud, S. (1995b). Ženskost. **Delta**, let. 1, št. 1–2, s. 139–155.
149. Freud, S. (1998). Seksualnost v etiologiji nevroz. **Problemi**, let. 36, št. 7–8, s. 157–174.
150. Freud, S. (2000). **Interpretacija sanj**. Ljubljana: Založba ŠKUC in Filozofska fakulteta (Studia humanitatis).
151. Freud, S. (2000). **Očrt psihoanalize**. Ljubljana: Analecta.
152. Freud, S. (2001). Splošno o histeričnem napadu. **Delta**, št. 1–2, s. 167–171.
153. Freud, S. (2002). »Kulturna« spolna morala in moderna nervoznost. **Problemi**, let. 40, št. 5/6, s. 133–156.
154. Freud, S. (2002). Prisilna dejanja in opravljanje verskih obredov. **Problemi**, let. 40, št. 5/6, s. 157–167.
155. Freud, S. (2007). **Spisi o družbi in religiji**. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta).
156. Fromm, E. (2003). **The Fear of Freedom**. London, New York: Routledge (Routledge classics).
157. Fukuyama, F. (1999). Second Thoughts: The Last Man in a Bottle. **The National Interest**, let. 56, s. 16–33.
158. Fukuyama, F. (2002). **Our posthuman nature: Consequences of the biotechnology revolution**. New York: Picador.

159. Furlan, B.; Pavčnik, M., ur. (2002). **Problem realnosti prava**. Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba (Pravna obzorja; 18).
160. Gadamer, H.-G. (2000). Subjectivity and intersubjectivity, subject and person. **Continental Philosophy Review**, let. 33, s. 275–287.
161. Garland, D. (1985). The Criminal and His Science. **The British Journal of Criminology**, let. 25, št. 2, s. 109–137.
162. Garland, D. (1992). Criminological Knowledge and Its Relation to Power: Foucault's Genealogy and Criminology Today. **British Journal of Criminology**, let. 32, št. 4, s. 403–422.
163. Garland, D. (1996). The Limits of the Sovereign State. **British Journal of Criminology**, let. 36, št. 4, s. 445–471.
164. Garland, D. (2001). **Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society**. Oxford: Oxford University Press.
165. Garofalo, R. (1914). **Criminology**. London: Heinemann.
166. Gelsthorpe, L.; Morris, A. (1988). Feminism and Criminology in Britain. **British Journal Criminology**, let. 28, št. 2, s. 93–110.
167. Gelsthorpe, L.; Morris, A.; eds. (1990). **Feminist perspectives in criminology**. Milton, keynes, Philadelphia: Open University Press.
168. Gibson, W. (1984). **Neuromancer**. New York: Ace Science Fiction.
169. Giddens, A. (2000, orig. 1997). **Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah**. Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka).
170. Gilligan, C. (1982). **In a Different Voice**. Cambridge: Harvard University Press.
171. Goodrich, P. (1997). Maladies of the Legal Soul: Psychoanalysis and Interpretation in Law. **Washington & Lee Law Review**, let. 54, s. 1035–1074.
172. Gouldner, A. W. (1973). **For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today**. Harmondsworth: Penguin.
173. Goux, J.-J. (2001). Edipova oporuka. **Tvrda**, št. 1/2, s. 159–171.
174. Haan, W. de; Vos, J. (2003). A Crying Shame: The Over-Rationalized Conception of Man in the Rational Choice Perspective. **Theoretical Criminology**, let. 7, št. 1, s. 29–54.
175. Habermas, J. (1988). **Filozofski diskurz moderne**. Zagreb: Globus.
176. Habermas, J. (2005). **Prihodnost človeške narave. Verjeti in vedeti**. Ljubljana: Studia humanitatis.
177. Haggerty, K.D.; Ericson, R.V. (2000). The surveillant assemblage. **British Journal of Sociology**, let. 51, št. 4, s. 605–622.
178. Hall, N. (2005). **Hate Crime**. Devon: Willan Publishing.
179. Hamon, M.-C. (1999). Freud in Ojdip pri deklici. V: **Ženska seksualnost, Problemi**, let. 3–4, s. 83–120.
180. Haraway, D. (1985). A manifesto for cyborgs: science, technology and socialist feminism in the 1980s. V: Blaikie, A. *et al.*, ed., **The Body: Critical Concepts**

in Sociology. Volume V: Alternative Bodies. London, New York: Routledge, s. 17–52.

181. Haraway, D. J. (1999, orig. 1991). **Opice, kiborgi in ženske: reinvincija narave.** Ljubljana: ŠOU, Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).

182. Harding, S. (1986). **Feminism and Methodology.** Milton Keynes: Open University Press.

183. Harding, S. (1991). **Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives.** Milton Keynes, Buckingham: Open University Press.

184. Hardt, M.; Negri, A. (2001). **Empire.** Cambridge, London: Harvard University Press.

185. Hegel, G. W. (1965, orig. 1817). Who thinks abstractly? V: Kaufmann, W., **Hegel: Texts and Commentary.** New York: Anchor Books, s. 116–117.

186. Heller, A.; Fehér, F. (1998). **The Postmodern Political Condition.** Cambridge: Polity press, Oxford: Blackwell.

187. Horowitz, I. et al. (1998). **The Psychology of Law.** New York: Longman.

188. Hunt, A.; Wickham, G. (1994). **Foucault and Law: Towards a Sociology of Law as Governance.** London: Pluto Press.

189. Huntington, S. (1996). **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.** New York: Simon & Schuster.

190. Hutton, P.H.; Gutman, H.; Martin, L.H., ed. (1988). **Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault.** Amherst: University of Massachusetts Press.

191. Irigaray, L. (2004). The Question of the Other (Democracy Begins Between Two). V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity.** London, New York: Routledge, s. 82–91.

192. IS 2007 »Kognitivne znanosti«, 10. konferenca Informacijska družba, 8.–12. oktober 2007, Inštitut »Jožef Štefan«. Po URL: <http://is.ijs.si>, 10.10.2007.

193. Jacobs, J. B.; Henry, J. S. (1996). The Social Construction of a Hate Crime Epidemic. **The Journal of Criminal Law & Criminology**, let. 86, št. 2, s. 366–391.

194. Jacobs, J. B.; Potter, K. (1998). **Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics.** New York, Oxford: Oxford University Press.

195. Jacobs, J. B.; Potter, K. A. (1997). Hate Crimes: A Critical Perspective. **Crime and Justice**, let. 22, s. 1–50.

196. Jager, M. (2006). **Analiza učinkovitosti policijskega preiskovanja kaznivih dejanj z upoštevanjem razvoja kriminalistične stroke ter dokaznih standardov kazenskega postopka.** Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (Raziskava št. 146).

197. Jager, M. (2006). O predpostavki človekove svobodne volje v kazenskem pravu in kriminologiji. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 57, št. 2, s. 143–153.

198. Jalušič, V. (2000). Urad za zaščito žena? **Mladina**, 14. avgust.

199. Jameson, F. (1991). **Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism**. London: Verso.
200. Jeffery, R. C. (1989). **Criminology: An Interdisciplinary Approach**. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
201. Jeffery, R. C. (1993). Biological perspectives. **Journal of Criminal Justice Education**, let. 4, št. 2, s. 291–306.
202. Jenull, H. (2005). Sodnice. **Pravna Praksa**, let. 24, št. 28, s. 29.
203. Jerman, I.; Štern, A. (1996). **Gen v valovih: Porajanje nove biologije**. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (Zbirka Forum 2/96).
204. Jewkes, Y., ed. (2003). **Dot.cons: Crime, deviance and identity on the Internet**. Devon: Willan Publishing.
205. Jones, E. (1985). **Život i delo Sigmunda Frojda 2**. Novi Sad: Matica srpska.
206. Jones, S. G. (1997). The Internet and its Social Landscape. V: Jones, S. G. (ur.), **Virtual Culture; Identity & Communication in Cybersociety**. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
207. Kalčina, L. (2005). **Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKŠP) s Poslovníkom Evropskega sodišča za človekove pravice**. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope (IDC Sveta Evrope) pri Narodni in univerzitetni Knjižnici (Zbirka Slovenija in Svet Evrope; št. 41).
208. Kanduč, Z. (1998). Feministične perspektive in kriminologija. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 49, št. 3, s. 229–237.
209. Kanduč, Z. (1999). **Kriminologija: (stran)poti vede o (stran)poteh**. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
210. Kanduč, Z. (2002). Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive v optiki tranzicije iz moderne v po(zno)moderno družbo. V: Kanduč, Z. in sodelavci: **Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive**. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, s. 125–245.
211. Kanduč, Z. (2003). **Onkraj zločina in kazni**. Ljubljana, Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
212. Kanduč, Z. (2005a). Postmoderne nevarnosti, bojazni in »dobri sovražniki«. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 56, št. 4, s. 337–347.
213. Kanduč, Z. (2005b). Postmodernizacija in njena/naša nelagodja. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 56, št. 3, s. 223–238.
214. Kanduč, Z. (2007). **Kriminologija: (stran)poti vede o (stran)poteh**. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
215. Kanduč, Z.; Korošec, D.; Bošnjak, M. (1998). **Spolnost, nasilje in pravo**. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani in Urad za žensko politiko.
216. Kant, E. (1995). Odgovor na vprašanje: kaj je razsvetljenstvo? **Nova revija**, let. 14, št. 156/157, s. 141–145.

217. Kaufman, A. (1994). **Uvod v filozofijo prava**. Ljubljana: Cankarjeva založba (Pravna obzorja; 2).

218. Kempees P., ed. (1995). **A Systematic guide to the case-law of the European Court of Human Rights, 1960-1994, Volume I**. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.

219. Kennedy, H. (1993). **Eve Was Framed: Women and British Justice**. London: Vintage Press.

220. Kleinman, A.; Ramphel, M.; Reynolds, P. (eds.) (2000). **Violence and Subjectivity**. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

221. Klepec, P. (2004). **Vznik subjekta**. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Philosophica. Series Moderna).

222. Kmet, S. (2009). Kazniva dejanja zoper čast in dobro ime – ki to so ali niso? **Pravna praksa**, let. 28, št. 44, s. 14–15.

223. Korošec, D. (1995). Obrezovanje – nepravna banalnost kirurškega posega. **Pravnik**, let. 50, št. 9–10, s. 557–567.

224. Korošec, D. (2006). Genocid in sodobno kazensko pravo. **Pravnik**, let. 61, št. 4–5, s. 191–221.

225. Kovačič, B. (2000). Problematika sovražnega govora v odločbah nadzornih organov Evropske konvencije o človekovih pravicah. **Pravnik**, let. 55, št. 9–10, s. 676–695.

226. Krapež, K. (2005). Fotografija in osebnostne pravice. **Pravna praksa**, let. 24, št. 16, priloga II–VIII.

227. Kraska, P. B. (1990). Dognanost teorije Hansa Jürgena Eysencka: Analiza in kritika sodobne biološke kriminologije. (Prevedla Ivanka Sket.) **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 41, št. 2, s. 136–142.

228. Kuhn, T. S. (1996). **The Structure of Scientific Revolutions**. Chicago: University of Chicago Press.

229. Lacan, J. (2001). Edipov kompleks. **Tvrda**, št. 1/2, s. 95–104.

230. Lacan, J. (2006). **Écrits**. New York, London: W. W. Norton & Company.

231. Lasch, C. (1984). **The minimal self: psychic survival in troubled times**. New York: W.W. Norton and Comp.

232. Lasch, C. (2002). **Critique of Information**. London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage.

233. Laycock, G. (2005). Defining Crime Science. V: Smith, M. J.; Tilley, N., ed., **Crime Science: New Approaches to Preventing and Detecting Crime**. Cullompton: Willan Publishing.

234. Le Doeuff, M. (2004). How intuition came to women. V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity**. London and New York: Routledge, s. 295–304.

235. Lea, J. (2002). **Crime & Modernity: Continuities in Left Realist Criminology**. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

236. Lefort, C. (1999). **Prigode demokracije. Izbrani spisi Clauda Leforta.** Ljubljana: Liberalna akademija.
237. Leman-Langlois, S. (ed.) (2008a). Introduction: technocrime. V: **Technocrime. Technology, crime and social control.** Cullompton [England], Portland, Or.: Willan Publishing.
238. Leman-Langlois, S. (ed.) (2008b). The local impact of police videosurveillance on the social construction of security. V: **Technocrime. Technology, crime and social control.** Cullompton [England], Portland, Or.: Willan Publishing.
239. Lessig, L. (1999). **Code and Other Laws of Cyberspace.** New York: Basic Books.
240. Lewis, C. S. (1978). **The Abolition of Man.** Glasgow: Collins (Fount Paperbacks).
241. Lianos, M.; Douglas, M. (2000). Dangerization and the End of Deviance: The Institutional Environment. **British Journal of Criminology**, let. 40, s. 261–278.
242. Libet, B. (2004). **Mind Time: the Temporal Factor in Consciousness.** Cambridge, London: Harvard University Press (Perspectives in Cognitive Neuroscience).
243. Lipovetsky, G. (2006). **Le bonheur paradoxal: Essai sur la société d'hyperconsommation.** Paris: Gallimard.
244. Lippman, A. (1986). Access to Prenatal Screening Services: Who Decides? **Canadian Journal for Woman and Law**, let. 1, št. 2, s. 434–445.
245. Lippman, A. (1991). Prenatal Genetics Testing and Screening: Constructing Needs and Reinforcing Inequities. **American Journal of Law and Medicine**, let. 17, št. 1–2, s. 15–50.
246. Lombroso, C. (1924, orig. 1876). **L' uomo delinquente.** Torino, Fratelli Bocca.
247. Lyotard, J.-F. (1984). **The Postmodern Condition: A Report on Knowledge.** Manchester: Manchester University Press.
248. MacIntyre, A. C. (1988). **Whose justice? Which rationality?** Notre Dame: University of Notre Dame Press.
249. Maklecov, A. (1944). Žena in zločin (Odlomek iz uvoda v kriminologijo). **Zbornik znanstvenih razprav**, let. 20, s. 89–115.
250. Martinson, R. D. (1974). What Works – Questions and Answer about Prison Reform. **The Public Interest**, let. 35, s. 22–54.
251. Martinson, R. D. (1978-1979). New Findings, New Views: A Note of Caution Regarding Sentencing Reform. **Hofstra Law Review**, let. 7, št. 2, s. 243–258.
252. McLachlin, B. M. (1991). Crime and Women – Feminine Equality and the Criminal Law. **University British Columbia Law Review**, let. 25, s. 1–22.
253. McLaughlin, E. (2002). Rocks and hard places: The politics of hate crime. **Theoretical Criminology**, let. 6, št. 4, s. 493–498.
254. Melossi, D. (2000). Changing Representations of the Criminal. **British Journal of Criminology**, let. 40, št. 2, s. 296–320.

255. Merc, B. (1994). Prispevek k razumevanju fizičnega in psihičnega v kazenskem pravu. **Pravnik**, let. 49, št. 10–12, s. 425–431.
256. Miller, J. (2001). Bringing the Individual Back In. **Punishment & Society**, let. 3, št. 1, s. 153–160.
257. Montaigne, M. (1960). **Eseji**. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor).
258. Morrison, W. (1995). **Theoretical Criminology: From Modernity to Post-modernism**. London: Cavendish Publishing Limited.
259. Morrissey, B. (2003). **When Women Kill. Questions of Agency and Subjectivity**. London, New York: Routledge.
260. Mosco, V. (2004). **The Digital Sublime: Myth, Power, and Cyberspace**. Cambridge: The MIT Press.
261. Musek J. (1982). **Osebnost**. Ljubljana: Univerzum.
262. Musek J. (1988). **Teorije osebnosti**. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
263. Musek, J. (1993). **Osebnost pod drobnogledom**. Maribor: Obzorja.
264. Nass, C.; Brave, S. (2005). **Wired for Speech: How Voice Activates and Advances the Human-Computer Relationship**. Cambridge: The MIT Press.
265. Nelkin, D.; Lindee, S. (1995). **The DNA Mystique: The Gene as a Cultural Icon**. WH Freeman.
266. Nicholls, A. (2005). On Science and Subjectivity. **History of the Human Sciences**, let. 18, št. 1, s. 143–158.
267. Nietzsche, F. (1999). **Tako je govoril Zaratustra: knjiga za vse in za nikogar**. Ljubljana: Slovenska matica (Filozofska knjižnica; zv. 15).
268. Nietzsche, F. (2005). **Človeško, prečloveško**. Ljubljana: Slovenska matica (Filozofska knjižnica).
269. Nietzsche, N. (1988). **Onstran dobrega in zlega**. Ljubljana: Slovenska matica (Filozofska knjižnica).
270. Nietzsche, N. (1991). **Volja do moči**. Ljubljana: Slovenska matica (Filozofska knjižnica).
271. Novas, C.; Rose, N. (2000). Genetic Risk and the Birth of the Somatic Individual. **Economy and Society**, let. 29, št. 4, s. 485–513.
272. Owen, U., ed. (1998). Hate Speech. **Index on Censorship**, let. 27, št. 1, s. 30–71.
273. Parsons, T. (2003). The Superego and The Theory of Social Systems. V: Jensk, C. (ed.), **Culture: Critical Concepts in Sociology**. London & New York: Routledge.
274. Pavčnik, M. (2003). **Teorija prava: Prispevek k razumevanju prava**. Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Pravna obzorja; 8).

275. Pečar, J. (1997). Bock G., Goode J. (ed.): Genetics of Criminal and Antisocial Behaviour. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 48, št. 2, s. 216–219.
276. Peterlin, B. (1997). Genska tehnologija: pomen za diagnostiko in zdravljenje bolezni pri človeku. **Zdravniški vestnik**, let. 66, št. 10, s. 515–517.
277. Petrovec, D. (1992). O tretmanski ideji. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 43, št. 4, s. 319–327.
278. Petrovec, D. (2005). **Kult žrtve**. Ljubljana: GV založba (Zbirka Pravna praksa).
279. Pfeiffer, C. (2005). **Challenges of european integration. Challenges for criminology**. Cracow: Jagiellonian University, Polskie Towarzystwo Kryminologiczne.
280. Pitch, T. (1995). **Limited Responsibilities: Social Movements and Criminal Justice**. London, New York: Routledge.
281. **Poročilo o človekovem razvoju. Slovenija 2000-2001** (2001). Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj.
282. Praper, P. (1995). **Tako majhen, pa že nervozen!? Predsodki in resnice o nevrozi pri otroku**. Nova Gorica: Educa.
283. Praprotnik, T. (2003). **Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih**. Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Knjižna zbirka Documenta).
284. Radbruch, G. (2001, orig. 1946). Zakonsko nepravo in nadzakonsko pravo. V: Radbruch, G., **Filozofija prava**, Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Pravna obzorja; 16).
285. Raine, A. (1993). **The Psychopathology of Crime: Criminal Behaviour as a Clinical Disorder**. San Diego, New York, Boston: Academic Press.
286. Ramachandran, V. S. (2005). **Phantoms in the brain: human nature and the architecture of the mind**. London: Harper Perennial.
287. Razvojni program Združenih narodov (2005). **Poročilo o človekovem razvoju (2005)**. Vir: URL: <http://hdr.undp.org/>, dostop dne 1.11.2006.
288. Razvojni program Združenih narodov (2005). **Poročilo o Milenijskem projektu**. Vir: URL: <http://www.unmillenniumproject.org/>, dostop dne 1.11.2006.
289. Reiman, J. (1998). **The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class, and Criminal Justice**. Boston: Allyn and Bacon.
290. Renneville, M. (2006). The French Revolution and the Origins of French Criminology. V: Becker, P.; Wetzell R. F.; ed., **Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective**. New York, Washington: German Historical Institute and Cambridge University Press, s. 25–41.
291. Richards, R. J. (2002). **The Romantic Conception of Life: Science and Philosophy in the Age of Goethe**. Chicago, IL: University of Chicago Press.
292. Rifkin, J. (2001). **Stoletje biotehnologije: kako bo trgovina z geni spremenila svet**. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Krt).

293. Rorty, R. (1991). **Objectivity, Relativism and Truth**. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
294. Rose, N. (2000a). The Biology of Culpability. **Theoretical Criminology**, let. 4, št. 1, s. 5–34.
295. Rose, N. (2000b). Government and Control. **British Journal of Criminology**, let. 40, št. 2, s. 321–339.
296. Rose, N. (2006). **The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century**. Princeton: Princeton University Press.
297. Salecl, R. (1993). **Zakaj ubogamo oblast? Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme**. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Zbirka Družboslovje).
298. Salecl, R. (1998). **(Per)versions of love and hate**. London, New York: Verso.
299. Salecl, R. (1999). Pričevanje in veliki Drugi. **Problemi**, let. 37, št. 3/4, s. 95–108.
300. Salecl, R. (2004). **On Anxiety**. London in New York: Routledge.
301. Salecl, R. (2005). Worries in a Limitless World. **Cardozo Law Review**, let. 26, št. 3, s. 1139–1157.
302. Sanders, M. (1986/87). The Fact/Opinion Distinction: An Analysis of the Subjectivity of Language and Law. **Marquette Law Review**, 70, s. 673–691.
303. Schneider, M. (2004). Repudiating the feminine. V: Howells, C., eds., **French Philosophers: A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity**. London and New York: Routledge, s. 201–217.
304. Sells, B. (1997). **Duša zakona**. Ljubljana: Vodnikova založba.
305. Sen, A. (2006). **Identity and Violence**. New York, London: W. W. Norton.
306. Sennett, R. (1998). **The Corrosion Character: The Personal Consequences of Work in a New Capitalism**.
307. **Slovar slovenskega knjižnega jezika**, programska različica ASP v1.25. Amebis d.o.o.
308. Smart, C. (1976). **Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique**. London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul.
309. Smart, C. (1989a). **Feminism and the Power of Law**. London: Routledge.
310. Smart, C. (1989b). Feminist approaches to criminology or postmodern woman meets atavistic man. V: Gelsthorpe, L.; Morris, A.; eds. (1990). **Feminist perspectives in criminology**. Milton Keynes, Philadelphia: Open University Press, s. 70–84.
311. Smart, C. (1995). **Law, Crime and Sexuality: Essays in Feminism**. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
312. Smart, C. (1998). The Woman of Legal Discourse. V: Daly, K.; Maher, L., eds., **Criminology at the Crossroads**. New York: Oxford University Press.

313. Sodna statistika 2006, Vir: URL: http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/statistika/stat_sodna_2006_celotna.pdf, 11.5.2007.
314. Sofokles (1994). **Antigona, Kralj Ojdipus** (prevedel Kajetan Gantar). Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
315. Spender, D., eds. (1981). **Men's Studies Modified. The Impact of Feminism on the Academic Disciplines**. Oxford: Pergamon Press (The Athene Series).
316. Spengler, O. (1991). **The Decline of the West**. New York, Oxford: Oxford University Press.
317. Stacy, H. M. (2001). **Postmodernism and Law. Jurisprudence in a fragmenting Law**. Aldershot, Burlington, Singapore, Sydney: Ashgate, Dartmouth.
318. Stopar, B. (1960). Spremljena beseda – Michel Eyquem de Montaigne. V: Montaigne, M., **Eseji**. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor), s. 137–147.
319. Sylvester, S. F. Jr., ed. (1972). **The Heritage of Modern Criminology**. Cambridge, Massachusetts: Schenkman Publishing Company.
320. Symposium (1992). Hate Speech After R.A.V. Case: More Conflict Between Free Speech and Equality?. **William Mitchell Law Review**, let. 18, št. 4.
321. Šelih, A. (1968). Pravni in deontološki vidiki nekaterih sodobnih zdravniških posegov. **Pravnik**, let. XXIII, št. 4–6, s. 112–121.
322. Šelih, A. (1995). Svoboda izražanja in kazenskopravno varstvo časti in ugleda. **Zbornik znanstvenih razprav PF**, let. LV, s. 255–267.
323. Šturm, L., ur. (2002). **Komentar Ustave RS**. Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije.
324. Šugman, K. (1996). Carol Gilligan ali ženska morala in pravo. **Delta**, let. 2, št. 3/4, s. 71–92.
325. Šugman, K. G. (1998). Od mejnega do brezmejnega: o epistemologiji morale danes in jutri. **Publikacija 2000**, št. 111–113, s. 174–189.
326. Šugman, K. G. (2000). **Dokazne prepovedi v kazenskem postopku**. Ljubljana: Bonex.
327. Šugman, K. G. (2005a). Poligraf, privilegij zoper samoobtožbo in slovenska pravna ureditev. V: Gorkič, P. *et al.*, **Poligraf v kazenskem postopku**. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, s. 71–82.
328. Šugman, K. G. (2005b). Jezik, pravo in moč. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 56, št. 1, s. 32–44.
329. Šugman, K. G. (2006). Kategorizacija in stereotipiziranje ter njun pomen za kriminologijo. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 57, št. 1, s. 15–27.
330. Taylor, P. A. (1999). **Hackers: Crime in the digital sublime**. London, New York: Routledge.
331. Teitel, R. (2006). **No Laughing Matter: The Controversial Danish Cartoons Depicting the Prophet Mohammed, and Their Broader Meaning for Europe's Public Square**. Vir: URL: http://writ.news.findlaw.com/commentary/20060215_teitel.html, z dne 22. 2. 2006.

332. Teršek, A. (2002). Evropski način soočanja z rasizmom. **Pravna praksa**, let. 21, št. 33–34, s. 4–5.
333. Thompson, J. (1993). **Fiction, Crime, and Empire: Clues to Modernity and Postmodernism**. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
334. Timimi, S.; Taylor, E. (2004). ADHD is best understood as a cultural construct. **British Journal of Psychiatry**, let. 184, št. 8–9, s. 8–9.
335. Tomc, G. (1997). Implikacije genskega inženiringa. **Zdravniški vestnik**, let. 66, št. 10, s. 519–521.
336. Torpey, J. (2000). **The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State**. Cambridge: Cambridge University Press.
337. Trstenjak, A. (1994). **Človek simbolično bitje**. Ljubljana: Mladinska knjiga.
338. Turkle, S. (1997). **Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet**. New York: Simon & Schuster.
339. Turner, S. P. (2000). **The Cambridge companion to Weber**. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
340. Ude, L. (1995). **Civilni pravdni postopek**. Ljubljana: Uradni list RS.
341. Udry, R. J. (1995). Sociology and Biology: What Biology Do Sociologists Need to Know? **Social Forces**, let. 73, št. 4, s. 1267–1278.
342. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij (2007). **Letno poročilo 2006**. Vir: URL: <http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/LP2006.pdf>, 11.5.2007.
343. Valverde, M. (2006). **Law and Order. Images, Meanings, Myths**. Oxon, New Jersey: Routledge-Cavendish.
344. Vartiainen, H. (1995). Free Will and 5-Hydroxytryptamine. **Journal of Forensic Psychiatry**, let. 6, št. 1, s. 6–9.
345. Verbinc, F. (1994). **Slovar tujk**. Ljubljana: Cankarjeva založba.
346. Virilio, P. (1996). **Hitrost osvoboditve**. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze (Koda).
347. Virilio, P. (2005). **The Information Bomb**. London, New York: Verso (Radical Thinkers).
348. Viskovič, N. (1995). Pravice živali. **Pravnik**, let. 50, št. 11–12, s. 589–602.
349. Wacquant, L. (2008). **Zapori revščine**. (Katarina Rotar – prevajalka, Zoran Kanduč – avtor dodatnega besedila). Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka).
350. Wagner, P. (1994). **A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline**. London: Routledge.
351. Walklate, S. (1998). Understanding Criminology: Current Theoretical Debates. V: Jewkes, Y.; Letherby, G.; eds., **Criminology**. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, s. 19–35.
352. Walklate, S. (2004). **Gender, Crime and Criminal Justice**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing.

353. Wall, D. S. (ed.) (2003). **Cyberspace crime**. Aldershot: Dartmouth International Library of Criminology and Penology.
354. Wall, D. S. (2007). **Cybercrime: the transformation of crime in the information age**. Cambridge, UK, Malden, MA: Polity.
355. Walsh, A. (2002). **Biosocial Criminology**. Cincinnati: Andersen Publishing co.
356. Ward, D. E. (2002). Explaining Evil Behavior: Using Kant and M. Scott Peck to Solve the Puzzle of Understanding the Moral Psychology of Evil People. **Philosophy, Psychiatry, & Psychology**, let. 9, št. 1, s. 1–12.
357. Wasserman, D. (1995). **Science and Social Harm: Genetic Research into Crime and Violence**. Report from the Institute for Philosophy and Public Policy, let. 15, št. 1, s. 14–19.
358. Watzlawick, P. (1987). **Koliko je stvarno stvarno? Pometnja, dezinformacija, komunikacija : jedan anegdotski uvod u teoriju komunikacije**. Beograd: Nolit.
359. Wiener, M. J. (1990). **Reconstructing the Criminal: Culture, Law and Policy in England, 1830–1914**. Cambridge: Cambridge University Press.
360. Wiener, M. J. (2006). Murderers and »Reasonable Men«: The »Criminology« of the Victorian Judiciary. V: Becker, P.; Wetzell, R. F.; ed., **Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective**. New York, Washington: German Historical Institute and Cambridge University Press, s. 43–60.
361. Wilks, J.; Martinson, R. D., (1976). Is the Treatment of Criminal Offenders Really Necessary? **Federal Probation**, let. 40, št. 1, s. 3–9.
362. Willson, A. (1908). **Education, Personality and Crime**. London: Greening and Co.
363. Wilson, E. O. (1975). **Sociobiology: The New Synthesis**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
364. Wilson, E. O. (1978). **On Human Nature**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
365. Wilson, J. Q.; Herrnstein, R. J. (1985). **Crime and Human Nature**. New York: Simon & Schuster.
366. Winer, A. S. (1992). The R.A.V. Case and the Distinction Between Hate Speech Laws and Hate Crime Laws. **William Mitchell Law Review**, let. XI, št. 18, s. 971–978.
367. Womack, J. E. (2005). Advances in livestock genomics: Opening the barn door. **Genome Research**, let. 15, s. 1699–1705. Vir: www.genome.org, 30. oktober 2006.
368. Woodward, S. L. (2000). Violence-Prone Area or International Transition? V: Das, V.; Kleinman, A.; Ramphele, M.; Reynolds, P. (eds.), **Violence and Subjectivity**. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, s. 19–45.

369. Worrall, A. (1990). **Offending Women: Female lawbreakers and the criminal justice system**. London, New York: Routledge.
370. Young, J. (1986). The Failure of Criminology: The Need for a Radical Realism. V: Matthews, R.; Young, J., ed., **Confronting Crime**. London: Sage, s. 4–30.
371. Zagorac, D. (2003). Rimski statut mednarodnega kazenskega sodišča. V: Zagorac, D., ur. (2003). **Rimski statut mednarodnega kazenskega sodišča in drugi dokumenti z uvodnimi pojasnili**. Prvi zvezek. Ljubljana: Amnesty International Slovenije, s. 103–164.
372. Završnik, A. (2006). Karikatura: od svobode izražanja do žaljivosti. **Pravna praksa**, let. 25, št. 9, s. 9–10.
373. Završnik, A. (2007). Serijsko in ekscesno morjenje v literaturi in filmu: spopad med vednostmi. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 58, št. 2, s. 160–174.
374. Završnik, A. (2008). Boj za prevlado nad internetom – internetno upravljanje in nadzorovanje. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, let. 59, št. 4, s. 321–338.
375. Zeki, S.; Goodenough, O. R. (2004). Law and the brain: introduction. **Philosophical Transactions of The Royal Society of London Series B**, št. 359 z dne 26.11.2004, s. 1661–1665.
376. Zittrain, J. (2008). **The Future of the Internet and How to Stop It**. New Haven [Conn.]: Yale University Press.
377. Zupančič, B. M. (1989). **Bitje in hrepenenje**. Ljubljana: Komunist.
378. Zupančič, B. M. (1989). Omejitve javne besede v pravu ZDA. V: Šetinc, L., ur., **Omejitve javne besede: zbornik razprav**. Ljubljana: GV, s. 49–57.
379. Zupančič, B. M. (1991). **Kazensko procesno pravo: Odločbe in razprave**. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
380. Zupančič, B. M. (1995). Literatura in psihoanaliza. **Sodobnost**, št. 3/4, s. 304–309.
381. Zupančič, B. M. (1996). Med državo in posameznikom: privilegij zoper samoobtožbo. **Pravnik**, let. 51, št. 1–3, s. 19–44.
382. Zupančič, B. M.; Shah, N. (ur.) (2008). **The owl of Minerva: essays on human rights**. Utrecht: Eleven International Publishing.
383. Žižek, S. (1994/1995). Superego by Default. **Cardozo Law Review**, let. 16, s. 925–942.
384. Žižek, S. (1996). Kiberprostor ali neznosna zaprtost bivanja. V: **Problemi**, let. 34, št. 7/8, s. 101–132.
385. Žižek, S. (1997). Kiberprostor ali možnost prekoračiti fantazmo. V: **Problemi**, let. 35, št. 7/8, s. 21–39.
386. Žižek, S. (1999a). **The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology**. London, New York: Verso.
387. Žižek, S. (1999b). **The Plague of Fantasies**. London: Verso.

388. Žižek, S. (2001). Kamo, Edipe? **Tvrda**, št. 1/2, s. 173–187.
389. Žižek, S. (2006). Med strahom in terorjem. **Problemi**, let. 44, št. 5–6, s. 29–47.
390. Žižek, S. (2007). **Nasilje**. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta).

Stvarno in imensko kazalo

A

adequatio intellectus et rei · 53, 54, 55, 63, 64, 203
Adorno · 174
aeterna veritas · 7
Agamben · 112, 147, 209
aletheia · 55
Allen · 101
ambivalentnost · 15, 39
ancien régime · 32
Arendt · 32, 38, 209
argumentacija · 54, 62
Aristotel · 5, 6
Armenija · 41

B

Balibar · 91, 209
Barglow · 124, 209
Baudrillard · 40, 113, 193, 209
Bauman · 3, 22, 32, 38, 39, 46, 77, 88, 124, 125, 209, 210
Bavcon · 31, 75, 210
Beccaria · 27, 30, 31, 32, 34, 38, 210
Beck · 3, 40, 42, 210
Beirne · 32, 210
Bell · 40
Benedikt XVI. · 2
Benvenuto · 117, 181, 182, 188, 189, 190, 210
Berman · 35, 210
biometrične tehnologije · 41
biometrija · 112
biooblast · 10
biopolitika · 10, 25, 215
Black · 111, 210
Bog · 1, 56, 59
Bolgarija · 41
Bošnjak · 29, 65, 68, 69, 75, 129, 146, 211, 219
Boyle · 51, 211
230

Brave · 123, 222
Brin · 112
Brownmiller · 77, 102, 105, 211
Burger · 5, 174, 211
Burgess · 108
Butler · 84, 85, 86, 96, 97, 156, 157, 211

C

Carlen · 99, 211
Carr · 1, 5, 211
case-management system · 111
Cerar · 4, 5, 6, 35, 40, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 63, 70, 74, 75, 90, 157, 174, 175, 212
Christie · 3, 13, 41, 51, 66, 137, 178, 212
Clark · 13, 114, 197, 212
Cohen · 140, 209
Coleman · 110
Coppage proti Kansas · 51
Cramer · 1, 213
Curry · 112

Č

čustvena inflacija · 122

D

Daly · 98, 213, 224
de Beauvoir · 83, 91, 92, 105, 210
dekonstruktivizem · 85, 156, 157, 171, 204, 206, 207
Deleuze · 40, 41, 193, 197, 213
demokracija · 8, 9
deojdipizacija · 193
depersonalizacija · 49
Derrida · 1, 40, 72, 85, 174, 175, 193, 213
Descartes · 5, 6, 23, 89, 91, 213
determinizem · 132, 141, 142, 150, 151
Deutsch · 41

Dežman · 53, 213
disciplinizacija · 35, 36
DNK · 109, 118, 119, 128, 131, 133, 144,
145
Dolar · 198, 213, 215
dominacija · 94
Dostojevski · 181, 190
Douzinas · 176, 177, 178, 179, 188, 214
družba · 3, 4, 6, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 21,
22, 23, 24, 25, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39,
40, 42, 43, 45, 47, 63, 64, 66, 67, 69, 72,
74, 75, 76, 83, 85, 107, 108, 110, 112,
120, 128, 129, 130, 136, 139, 141, 142,
151, 152, 156, 157, 166, 167, 171, 174,
177, 178, 186, 193, 196, 198, 200, 201,
203, 204, 205, 206, 207, 208, 218, 219
disciplinska · 7, 10
postfordistična · 40
potrošniška · 40
tehnokratska · 40
družbena pogodba · 1, 8, 24, 33, 45, 58, 66,
68, 70, 76, 177, 186, 205
država · 8, 13, 14, 15, 21, 23, 25, 30, 35, 36,
37, 39, 69, 70, 75, 118, 120, 136, 138,
149, 161, 162, 170, 176, 180, 202
Duncan · 179, 214

E

Eaton · 99
Ego Ideal · 188
eksistenca · 8, 45, 85, 194
eksogamija · 185
elektronska zapestnica · 111
Elias · 38, 42, 47, 74, 90, 157, 167, 168,
214
epistemologija · 24, 87
Erbežnik · 53, 213
Ericson · 121, 217
Evropa · 2
Evropska konvencija o varstvu človekovih
pravic in svoboščin · 161, 163, 168, 169,
170
Evropsko sodišče za človekove pravice ·
168, 169

F

Facebook · 119, 123

falogocentričnost · 95
falus · 175, 187, 188, 190, 191, 192
Faurisson v. France · 169, 170
Featherstone · 40
Feher · 40
feministična pravna teorija · 93
feministične perspektive v kriminologiji ·
78
feminizem · 14, 18, 77, 78, 79, 80, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97,
100, 102, 103, 104, 105, 122, 157, 175,
201, 204, 205, 211
empirični · 80
liberalni · 94
perspektivni · 80, 89
postmoderni · 80, 86
Ferri · 27, 34, 129, 214
filozofija · 6, 7, 31, 37, 43, 68, 124, 128,
143, 174, 176, 204
filozofski realizem · 54
Fink · 173, 179, 191, 215
fizična oseba · 47
fMRI · 131, 206
fordizem · 107, 108
Foucault · 1, 7, 10, 21, 25, 30, 37, 40, 47,
71, 72, 89, 110, 124, 140, 174, 175, 177,
193, 198, 213, 215, 216, 217, 218
Frankfurtska šola · 174, 207
Franko Aas · 11, 49, 111, 125, 147, 216
Fred · 195
frenologija · 127, 205
Freud · 47, 128, 173, 174, 175, 177, 180,
181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189,
190, 196, 199, 200, 216, 217
Furlan · 36, 53, 54, 89, 217

G

Gadamer · 4, 5, 6, 217
Garfinkle · 112
Garland · 3, 13, 16, 20, 27, 37, 126, 129,
135, 217
Garofalo · 27
Gelsthorpe · 79, 87, 93, 175, 217, 224
Gemeinschaft · 35
gen · 2, 118, 128, 130, 131, 132, 133, 143,
144
genetika · 43, 128, 131, 132, 133, 138, 147
genio femminile · 92, 176
genokriminologija · 135

Gesellschaft · 35
Gilligan · 97, 200, 217, 225
gnoseologija · 56
Gouldner · 87, 217
governmentalnost · 10
governo dejanje · 154
GPS · 109, 111
greh · 31
grešni kozli · 41
Guattari · 193, 213
gulagizacija · 50

H

habeas corpus · 204, 214
Habermas · 1, 4, 39, 138, 217
Haggerty · 121, 217
Harding · 80, 88, 218
Hardt · 9, 10, 11, 218
Hegel · 4, 7, 86, 91, 218
Heidegger · 124, 174
Heller · 40, 218
Hill · 65, 67, 71, 209
holokavst · 169
homo clausus · 74
Homo Criminalis · ii, iii, 2, 210
homo totus · 58
Horkheimer · 174
Hulsman · 36
Husserl · 5
Huxley · 108
hypokeimenon · 5

I

IBM · 111, 210
ICANN · 122
identiteta · 2, 5, 6, 11, 60, 72, 83, 114, 115, 116, 117, 119, 122, 125, 133, 142, 223
IGF · 122
Ime-očeta · 191
imperij · 9, 10
incest · 185, 186, 191
individualizacija · 18, 21, 42, 58
individuum · 1, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 47, 107, 125
informacijske kaznovalne smernice · 49
inkarceracija · 14, 40
internet · 115, 116, 122

intuicija · 91
iracionalnost · 29, 32
IRC · 123
Irigaray · 91, 92, 176, 218

J

Jacobs · 165, 166, 167, 172, 218
Jager · ii, 29, 143, 218
Jameson · 39
Jaspers · 3
jaz · 58, 188, 189
Jersild v. Denmark · 168
jouissance · 159, 175, 185, 188, 190, 191, 195
Jung · 58, 173, 181, 197

K

Kanduč · 11, 13, 31, 32, 37, 41, 42, 67, 135, 150, 193, 196, 215, 219, 226
Kant · 6, 24, 67, 135, 213, 219, 227
kapital · 28, 51
kapitalizem · 39, 40, 42, 195, 197
    digitalni · 40, 42
    kulturni · 40
karikatura · 152
kastracija · 59, 84, 115, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 193
kastracijski kompleks · 183, 184
Kaufman · 3, 220
Kaufmann · 6, 39, 55, 175, 218
kazen · 11, 13, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 38, 40, 49, 66, 67, 68, 73, 104, 111, 119, 124, 125, 140, 149, 165, 166, 167, 219
    globa · 30
    zaslužena · 40, 167
kazenski postopek · 53, 60, 61, 63, 68, 74, 146
    akuzatorni · 52, 60, 62
    etičnost · 53
    inkvizitorni · 53, 61, 203
    mešani · 53
    Zakon o kazenskem postopku · 53, 60, 61
kazensko pravo · 17, 18, 19, 29, 31, 36, 37, 49, 50, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 75, 107, 129, 153, 160, 167, 171, 173, 175,

180, 187, 193, 198, 202, 203, 204, 205,
207, 211, 220
kazenskoppravni sistem · 18, 19, 21, 24, 26,
28, 30, 31, 33, 34, 65, 66, 69, 107, 145,
146, 148, 149, 167, 201
kaznovalne smernice · 111
    računalniške · 29, 49, 111, 124, 134, 147
Kelsen · 29, 52, 143
Kennedy · 103, 117, 181, 182, 188, 189,
190, 210, 220
kibernetska skupnost · 123
Klanjšek · 93
Kmet · 156
kogito · 24, 91
koherenčna teorija · 54
Kohlberg · 58
kompleks · 181, 182, 183, 184, 186, 188,
189, 196, 200, 220
komunikacija · 56, 113, 186, 223, 227
koncentracijsko taborišče · 32
konformizem · 180
konsenzualna teorija · 54
konvergenca · 55
konvergenčna teorija · 55
korespondenčna teorija · 54
kriminalizacija · 19, 30, 37, 41, 43, 174
kriminologija · 2, 3, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 48, 49,
50, 51, 108, 112, 128, 129, 135, 142,
150, 176, 202, 203, 205, 219, 220
    biokriminologija · 143, 206
    drugega · 16
    genokriminologija · 21, 202
    klasična · 25, 27, 30, 31, 33, 34, 85
    kriminologija vsakdanjega življenja · 12
    nevrokriminologija · 21
    osnovana na dejstvih · 16
    pozitivistična · 12, 43
kritična pravna teorija · 174, 207
ksenofobija · 164, 165
Kuhn · 26

L

la donna delinquente · 97
Lacan · 19, 40, 59, 72, 84, 117, 159, 173,
174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 187,
188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196,
200, 201, 207, 210, 213, 220

Lacassagne · 27
lalangue · 159, 160, 171, 207
lamella · 84
Lasch · 41, 113, 197, 220
law and order · 13, 14, 30, 195, 199, 210
Laycock · 13, 150, 220
Le Doeuff · 91, 220
Lea · 25, 29, 50, 220
Lecerclé · 159
Lefort · 8, 9, 221
Lehideux and Isorni v. France · 169
Leman-Langlois · 109, 110, 221
Lessig · 121, 221
Lévi-Straus · 26
libido · 84
ljudstvo · 8, 9
Lloyd · 90
Lombroso · 2, 27, 80, 97, 221
Lyotard · 39, 221

M

MacIntyre · 89, 221
Maklecov · 93
mali Hans · 182
manjko · 59, 72, 187
Martinson · 167, 221, 227
Maslow · 57
mazohizem · 188
McCold · 68, 69
Mednarodni denarni sklad · 10
Mednarodno kazensko sodišče · 163
mentalizem · 150, 206
Messerschmidt · 97
metafizika · 33
mit · 115, 201
mitifikacija · 98, 102
mnoštvo · 9, 10
moderna · 18, 35, 36, 37, 43, 45, 210, 220
Montesquieu · 31
morala · 2, 4, 12, 13, 14, 15, 16, 25, 28, 37,
50, 56, 58, 59, 68, 70, 75, 125, 130, 134,
141, 143, 168, 169, 216, 225
moralna panika · 140
moralna vizija · 110
moralni razvoj · 58, 59, 181
Morris · 79, 87, 93, 175, 217, 224
Morrison · 15, 18, 45, 222
Morrisset · 82, 90, 97, 98, 101, 103, 222

možgani · 2, 48, 82, 108, 128, 131, 139,
140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149,
204, 206
Musek · 5, 57, 58, 222
Myspace · 123

N

nacija · 8, 9, 14, 60
nadjaz · 51, 178, 181, 182, 184, 188, 190,
193, 194, 196, 199
nadzorstvo · 4, 36, 42, 108, 112, 128
nadzorstvena mreža · 121
tehnološko podkrepjeno · 112
Naffine · 93
najstvo · 12, 43, 50
nasciturus · 48
nasilje · 16, 17, 19, 30, 37, 38, 44, 66, 73,
154, 156, 158, 159, 160, 162, 166, 174,
199, 209, 219
med zakonci · 37
psihično · 37, 47, 64, 107, 124, 190,
199, 200, 209
simbolno · 17, 19, 37, 59, 63, 72, 76, 83,
84, 149, 152, 156, 187, 188, 189,
190, 191, 194, 205
sistemsko · 37, 73, 125, 160, 174
strukturno · 17, 19, 37, 110, 174
Nass · 123, 222
Negri · 9, 10, 11, 218
Nemčija · 41
neofrenologija · 145, 202
nevrokriminologija · 127, 202, 205
nevroza · 182, 188, 189, 191
nezavedno · 49, 58, 59, 91, 107, 159, 175,
176, 181, 190
Nietzsche · 5, 7, 8, 22, 143, 174, 196, 199,
222
Nizozemska · 41
Norveška · 41
notranja instanca · 196, 198, 208

O

Oakley · 82
object a · 194
obsojenec · 49, 67
oče · 184, 189, 191, 192, 194, 195, 199
premodialni · 194, 195, 199

simbolna funkcija · 195
ojačevanje tarč · 15, 142
Ojdip · 181, 200, 217
ojdipizacija · 180, 181, 198, 200, 208
Ojdipov kompleks · 177, 181, 182, 183,
184, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 194,
195, 196, 200, 216
okvirni sklep EU · 166
Organizacija združenih narodov · 10
Orwell · 108
osebnost · 4, 5, 6, 12, 43, 56, 57, 58, 59,
222
Otto-Preminger Institut v. Austria · 168
označenec · 85
označevalec · 85

P

patriarhalnost · 88
persona · 5
personifikacija · 57
perverzija · 188
Petrovec · 167, 223
Pfeiffer · 41, 223
Piaget · 58
Plessy proti Ferguson · 49
področna domneva znanosti · 87
poligraf · 146, 225
politična teorija · 1, 8, 201
Poljska · 41
pornografija · 122
posilstvo · 97, 101, 102, 103, 214
postmoderna · 7, 35, 38, 39, 40, 42, 43, 55,
76, 107, 113, 116, 120, 167, 174, 176,
178, 193, 195, 199, 207
postmodernizem · 19, 85, 113
poststrukturalizem · 85
potlačitev · 189
potreba · 23, 57, 67, 68, 70, 180, 183
Potter · 165, 167, 172, 218
Praprotnik · 113, 123, 223
pravičnost · 31, 50, 52, 60, 62, 65, 66, 67,
68, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 169, 170, 179
restorativna · 52, 65, 71, 74, 76
pravni silogizem · 55
pravni subjekt · 4, 5, 46, 48, 51
pravo · 14, 17, 19, 20, 29, 35, 37, 45, 46,
47, 48, 50, 51, 52, 58, 60, 61, 63, 64, 66,
71, 75, 76, 103, 104, 107, 119, 125, 129,
157, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178,

179, 180, 189, 191, 202, 203, 204, 207,
208, 210, 213, 219, 223, 225, 228
partikularnost · 71
predmoderna · 32, 35, 70
prevencija · 52, 65, 68, 201
primerne tarče · 41
prosopon · 5
prostitucija · 122
psihična instanca · 196, 198, 200
psihoanalitična teorija · 159, 160, 179, 207
psihoanaliza · 17, 19, 33, 47, 83, 86, 117,
159, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
179, 180, 181, 187, 188, 189, 190, 191,
193, 195, 198, 199, 201, 207, 208, 215,
216, 228
psihologija · 17, 33, 37, 57, 128
psihoza · 72, 187, 188, 198
puer aeternus sindrom · 181, 196

R

racionalizem · 28, 32, 36, 50
racionalnost · 2, 33, 48, 64, 71, 72, 74, 75,
76, 82, 88, 89, 90, 94, 95, 103, 134, 136,
139, 148, 178, 204, 205
računalniška ontologija · 109
Radio Frequency Identity · 109
Radio Mille Collines · 160
rasizem · 154, 162, 164, 165, 166, 193
Razkolnikov · 55
razred · 7, 8, 16, 22, 37, 51
razum · 6, 12, 23, 71, 89, 107, 156, 174,
193
reformatio in pejus · 53
Reisman · 41, 197
renesansa · 45
resnica · 14, 18, 22, 28, 31, 39, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 71,
76, 136, 142, 147, 201, 206, 223
resničnost drugega reda · 56, 59
resničnost prvega reda · 56
retribucija · 52, 65, 68
Rifkin · 15, 40, 128, 144, 223
Ritzer · 40
rod · 81, 133
Rogers · 58, 129, 209
Rorty · 55, 56, 59, 224
Rose · 16, 112, 128, 132, 138, 140, 142,
147, 148, 149, 222, 224
Rousseau · 33, 91

Ruanda · 160

S

sadizem · 188
Salecl · 2, 15, 24, 40, 41, 42, 136, 156, 157,
159, 178, 189, 198, 224
samoaktualizacija · 57
samodistanca · 167
samomor · 120, 140
samouresničenje · 57
Sarkozy · 1
Schirrmacher · 40
Schneider · 90, 224
Schneir · 94
semantična teorija · 54
Sennett · 124, 224
simbolni red · 47, 74, 86, 115, 157, 176,
186, 187, 188, 189, 194, 196, 207
sindikati · 51
sindrom
"pretepena žene" · 100, 101
skupnost · 2, 8, 9, 12, 15, 30, 33, 35, 36, 39,
41, 55, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75,
93, 113, 120, 121, 122, 123, 125, 133,
136, 142, 144, 153, 156, 159, 162, 163,
196, 197, 198, 205, 207
Slovaška · 41
Slovenija · 41, 219, 223
Smart · 77, 78, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 93, 95, 97, 102, 104, 175, 224
Smith · 82, 88, 220
sovražni govor · 19, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 170, 171, 207, 220
Spender · 87, 225
spol · 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
89, 90, 91, 92, 93, 95, 102, 103, 105,
114, 163, 175, 181, 182, 183, 184, 189,
195, 199, 200, 205, 210, 211
spolna vloga · 14, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 92,
95, 97, 99, 102, 104
feminilnost · 82, 83, 85
maskulnost · 82, 83
strategija · 26, 73, 96, 116
ženskost · 83, 86, 103, 105, 184
spomin · 146
sprava · 74, 75
sramotjenje · 98, 180
Stacy · 40, 175, 176, 187, 225

standard · 103, 119
stigma · 49
strah · 16, 30, 41, 42, 136, 180
    pred kriminaliteto · 41, 110
subjekt · ii, iii, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
    11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
    23, 24, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
    37, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
    52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64,
    65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77,
    78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 91,
    92, 93, 96, 98, 101, 103, 105, 107, 110,
    112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120,
    123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132,
    133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
    142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150,
    151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159,
    161, 162, 165, 167, 168, 171, 173, 176,
    177, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 187,
    188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196,
    197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204,
    205, 206, 207, 208, 211, 213, 215, 220
antropomorfná enota · 46, 51
dvo-dimenzionalna entiteta · 49
empirični · 54
kartezijanski · 2, 18, 201
kastrián · 72, 187, 189, 190, 192
naravni · 48, 49
odnos do zakona · 46, 208
postmoderni · 193
pravni · 47, 51
somični · 19, 137, 140, 201, 204, 206
subjektivizacija · 47, 73, 96, 138
subjektivna pozicija · 96, 97, 102
subjektivni idealizem · 54
suverenost · 8, 9, 25, 28
Svet Evrope · 41, 212
Svetovna banka · 10
svoboda izražanja · 152, 153, 161, 162,
    163, 164, 168, 169, 170, 228
svobodna volja · 2, 33, 128, 129, 141, 143,
    148, 173, 178, 179, 206, 218

Š

Šelih · 129, 169
Šugman · 58, 59, 60, 63, 96, 97, 139, 146,
    154, 175, 200, 225
Švedska · 41

T

T. v. Belgium · 169, 170
Taylor · 40, 42, 225, 226
tehnologija · 95, 104, 107, 108, 109, 110,
    111, 112, 118, 120, 121, 124, 127, 139,
    140, 147, 223
    informacijska · 110, 111, 126
telo · 21, 23, 48, 78, 84, 86, 92, 107, 112,
    113, 118, 124, 133, 135, 139, 141, 146,
    147, 149, 155, 183, 205, 206
teorija civiliziranja · 47
teorija etiketiranja · 12, 19, 178, 206
Teršek · 168, 226
tesnoba · 42, 66, 136, 153, 191, 192
totalitarizem · 8, 9
totem · 185, 186
Tourraine · 40
transcendenca · 31, 32, 54
transcendentalni idealizem · 54
Turčija · 41

U

Ukrajina · 41
ultima ratio societatis · 153
um · 6, 8, 146

V

Van Ness · 65, 74
varnost · 2, 15, 42, 112, 137, 140, 147, 161
Vartiainen · 140, 226
vednost · 13, 17, 26, 30, 33, 35, 43, 47, 55,
    72, 105, 107, 110, 113, 124, 129, 133,
    137, 138, 139, 140, 149
verbalni delikt · 160
videokonferenca · 111
videonadzorovanje · 108, 109, 110
viktimizacija · 98, 101
viktimizem · 98, 100, 101
Virilio · 40, 226
virtualna skupnost · 121, 123
Viskovič · 52, 226
voajerizem · 188
vojska · 40
volja · 8, 22, 32, 71, 82, 107, 129, 132, 141,
    142, 180

W

Wacquant · 3, 226
Wagner · 35, 226
Walklate · 12, 99, 101, 102, 226
Wall · 121, 227
Watzlawick · 56, 227
Weber · 35, 226
Willson · 33, 34, 129, 227
Winer · 165, 227
Wittgenstein · 5
Worrall · 97, 99, 100, 103, 104, 228

Z

Zadnikar · 111
zanikanje sposobnosti delovanja · 98, 100, 204
zapor · 10, 11, 20, 30, 40, 73, 101, 102, 124, 149, 169, 215
zapska populacija · 41
ZDA · 79, 119, 122, 135, 140, 147, 148, 149, 153, 162, 166, 167, 170, 171, 228
Zeitgeist · 3
Zittrain · 121, 228
Zločin in kazni · 55, 214

zločinec · 2, 3, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 26, 28, 30, 33, 37, 43, 44, 50, 64, 135, 143, 195
znanost · 1, 4, 18, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 39, 49, 59, 61, 62, 73, 119, 131, 138, 139, 142, 147, 173, 175, 178, 193
kognitivna · 1
nevroznanost · 43, 127, 128, 131, 133, 142, 205
psihiatrija · 26, 43
znanosti o življenju · 13, 19, 43, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 151, 204, 205, 206
Zupančič · 55, 61, 162, 180, 196, 197, 228

Ž

želja · 35, 103, 110, 130, 135, 138, 173, 176, 182, 183, 184, 187, 191, 193, 194, 195, 197, 198
ženska · 7, 79, 80, 81, 82, 86, 88, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 100
Žižek · 2, 37, 41, 47, 83, 84, 86, 113, 115, 116, 117, 120, 137, 178, 194, 195, 196, 213, 228, 229
žrtev · 12, 33, 36, 41, 65, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 152, 159, 166, 223